Iorga
Ilustraţia copertei: P. Vtdcănescu
n. iorga
oameni cari au fost
★
EDIŢIE ÎNGRIJITĂ, PREFAŢA ŞI NOTE DE ION ROMAN
1 9 e 7
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

UN PROFESOR ŞI SCRIITOR : N. IORGA

S-au împlinit acum un an două decenii şi jumătate de la moartea, prin violenţă, a lui Nicolae Iorga, In secolul unor magnifice biruinţe creatoare ale umanităţii, dar şi al unor cumplite recrudescenţe ale fondului de bestialitate ce încă jigneşte specia, istoricul a avut sfîrşitul teribil al lui Mihai vodă şi al lui Grigorie Ghica. Făptaşii îşi cunoşteau victima şi ştiau destulă carte cît să-şi semneze numele de care, dacă li s-ar da lor, şi cîinii s-ar simţi insultaţi. Dar haita, în ceasul de noapte cînd ies după pradă fiarele pădurii, nu s-a sfiit să răpească vieţii şi poporului românesc o minte genială, de o forţă unică, ăoborînd la o margine de drum nu un septuagenar viguros, ci un tezaur al naţiunii. în acea toamnă a anului 1040 cădeau în Europa atîţia morţi, încît omenirea îngrozită nu mai avea timp să-i numere. Patronii celui mai mare concern al uciderii şi năimiţii lor puneau la cale crime încă mai mari şi-şi ştiau complicitatea în aceea comisă la liziera pădurii Strejnicul de lingă Ploieşti. Asasinarea savantului român a trebuit să treacă, deci, ca un fdpt divers.

Istoria culturii noastre a mai înscris capitolul unei biografii sfîrşite în sînge. Originar din Moldova lui Miron Costin, cel decapitat în drum spre Iaşi, Nicolae Iorga şi-a găsit odihna, după o viaţă fără odihnă, în pămîntul

patriei. Muntele operei lui, cu crestele, prăpăstiile şi peşterile sale, stă în faţa noastră, luminat de un soare nou. Din perspectiva sfertului de veac am început a-l cerceta şi va trebui s-o facem pînă vom scoate la iveală ăin imensa cantitate de material, nu lipsită de steril, toate diamantele ji aurul pur.

Eu îmi aduc totuşi aminte mai întîi de om.

Poate că aceasta a fost prima imagine. Pătrunde dintr-o stradă laterală, venind de-acasă, în Calea Victoriei. Foarte înalt, în costumul de culoare închisă şi de o tăietură vetustă, atrage privirile prin atributele unice ale înfăţişării sale: barba lungă, dreptunghiulară, care a fost neagră, dar acum e încărunţită, un umăr săltat, altul căzut, deformare profesională, consecinţă a nenumăratelor ceasuri de înverşunată proptire în muchia mesei de scris, pălăria amplă, umbrela nelipsită, cînd spadă care ameninţă, cînd anexă a gesticulaţiei, servieta mare, doldora de cărţi. Cu cărţi obişnuia să-şi umfle şi buzunarele, după o raită pe la casa anticarilor. Păşeşte grăbit, deşi nici circulînd pe stradă nu pierde timpul, fiindcă îşi compune o conferinţă, o lecţie, chiar o carta, pe care în foi scrise o va trimite la tipografie şi după o noapte de lucru. „Să trăiţi, dom’ ministru!“ — îl salută sergentul de stradă, încremenind cu mina la chipiul cafeniu. Nu mai e de mult ministru, dar titlul i-l mai rostesc unii, după obicei, cu toate că, între celelalte, zeci, nu e cel mai important. Trecătorii nu au nevoie de

sesizarea reprezentantului ordinei publice. Cine nu-l cunoaşte ? Unii îşi scot pălăriile, alţii îl privesc cu o curiozitate sfioasă, ori zîmbitoare. E un monument în mişcare, măreţ şi totuşi foarte familiar. Ba chiar, în maiestatea lui, şi puţin comic, fiindcă seamănă leit cu imaginile maliţioase risipite atîtea decenii în presă de caricaturiştii generaţiilor succesive. Caricatura şi anecdota alcătuiesc mărunta istorie curentă, dar se hrănesc din celebritatea oamenilor mari.

VI

Şi-l revăd, desigur, la catedră, în amfiteatrul arhiplin. După o frază, două, în tema lecţiei, profesorul alunecă într-o digresiune asupra unei chestiuni la ordinea zilei. Monologul interior irumpe într-o replică vehementă ce nu poate să nu fie rostită. Un Jupiter tonans care vorbeşte pe un ton înalt, graseind puternic. Chiar un curs despre vremuri vechi de cîteva veacuri nu poate fi predat cu ferestrele închise peste rumoarea străzii. Istoricul trebuie să răsimndă celor ce se întîmplă acum. Şi răspunde. Dojeneşte, condamnă, îndeamnă — şi plînge. Da, plînge. Cu cîteva luni înaintea asasinării lui, se intreprinsese, printr-un dictat odios, tentativa de asasinat împotriva României. Sala încă nu ştia nimic, se frămînta din pricina unui motiv neînsemnat — profesorul întîrzia. Cînd a intrat, avea înfăţişarea omului sub ochii căruia se sfîrşise fiinţa cea mai dragă. Locul unde urma să vorbească nu-l uitase, trebuia să-şi postească durerea. Obiectul conferinţei ? Ce însemnătate mai avea... Şi sala, cutremurată, a aflat din prima frază ceea ce se hotărîse într-un laş consiliu de coroană. Iar lacrimi mari, rotunde se rostogoleau pe obrazul îmbătrînit deodată şi se amestecau în barba răvăşită. Idealul unităţii naţionale care însufleţise în trecut masele populare şi pe care el însuşi îl slujise cu elan într-o tinereţe aprinsă era din nou siluit. Lucrurile trebuiau reluate de la capăt. Aşa ceva era greu de suportat chiar pentru un temperament robust, călit în deceniile luptelor din for.

Nicolae Iorga e un titan al culturii româneşti, în succesiunea glorioasă : Dimitrie Cantemir — Ileliade Rădulescu — B. P. Hasdeu pe care i-a continuat nu numai ca savant, ci şi ca prezenţă activă în viaţa publică. Omul cărţilor, al zecilor de mii citite şi al unei biblioteci întregi pe care a scris-o, istoric şi filolog, istoric literar şi critic, poet, prozator şi dramaturg, memorialist"şi traducător, ar fi trebuit, după măsura timpului necesar şi unei inteligenţe superioare şi foarte productive, să ducă o existenţă circumscrisă

VII

între pereţii arhivelor şi ai camerei de lucru. Forţele lui Iorga erau însă cu mult mai mari. De aceea a simţit nevoia să fie om politic fi orator, conferenţiar şi editor, publicist cu cel puţin un articol pe zi. Mai mult decît orice — fi în toate — a fost profesor. Pe filele lecţiilor lui vom distinge desigur şi pasaje de umbră. Deocamdată însă notăm trăsătura esenţială a activităţii sale. Iar profesorul a fost servit de talentul unui mare scriitor.

Integrînd în cultura noastră socialistă partea perenă, întinsă, a operei lui Nicolae Iorga, relevăm cu admiraţie şi însuşirile etice ale scrisului şi fiinţei lui umane. Sînt acele coloane de flacără veşnică, pe care le numim patriotism, devotament în serviciul mulţimilor obijduite, hărnicie fără răgaz în îmbogăţirea culturii naţionale, contopirea întreagă, fără nici o

urmă de interes personal, în masa poporului din care faci parte, pentru a-i reprezenta, cu puterile ce de la el îţi vin, idealurilş.

*

Intr-o evocare a istoricului german Mommsen, lorga făcea constatarea că în vremea sa „rostul material“ al unei vieţi de savant se încheie în cuvinte puţine, biografii bogate avînd aventurierii. Fraza s-ar putea aplica propriei lui biografii. De aceea nici nu vom încerca a o reconstitui, lăsînd pe seama tabelului cronologic jalonarea ei cu datele obişnuite. Altminteri, ar trebui să repetăm ceea ce notăm acolo: nişte ani şi un verb care, în fond, rezumă totul ’— a publicat, a publicat, a publicat. A fost şi-ministru ? Vai, a fost chiar şi preşedinte de consiliu. O perioadă tulbure, scurtă, în arena unui politicianism sterp, în mîzga căruia „apostolul“ „renaşterii naţionale“, cum l-au socotit mulţi şi i-a plăcut şi lui să creadă că este, n-a reuşii să arunce decît sămînţa unor realizări minore, în orice caz nevrednice de dimensiunile intenţiilor şi personalităţii omului. Ca o răzbunare naivă, va scrie mai tîrziu o frază cu un epitet injurios la adresa criticilor săi despre „scurta trecere —

dezastruoasă, cum o ştiu toţi idioţii, la Instrucţie..." Fraza ne evocă un text menit să demonstreze că a existat totuşi un om politic Iorga, cu funcţii de stat — deputat, senator, ministru — şi cu un partid propriu. Cartea[1] abundă în observaţii pătrunzătoare, aduce în paginile ei un număr de portrete vii, reconstituie în cunoştinţă de cauză momente de răscruce din istoria României moderne şi realizează în ansamblu o prezentare critică a vieţii politice, îndeosebi de după primul război mondial. Expunerea e corosivă, foarte personală desigur, dar şi foarte adevărată în esenţa ei. Insă, sub aspectul demonstraţiei pro domo, nu convinge. Să nu-şi fi dat seama de asta, cu geniala lui inteligenţă, şt eroul epopeii ? Autorul tabloului realist al politicianismului din România nu a reuşit să adîncească analiza activităţii sale politice, cinstite, pînă la dezvăluirea fatalei erori fundamentale. A aruncat vina în circa altora care erau, firește, foarte vinovaţi, dar de greşelile lor, nu de ale lui. A făcut reproşuri amare colaboratorilor şi partizanilor. Oameni mărunţi, într-adevăr. In preajma lui, stejarul nici nu tolerează vegetaţie robustă. A învinovăţit miasmele vieţii noastre publice. Da, aceste miasme erau sufocante. Existau totuşi zone largi, cele mai largi, proaspete, sănătoase şi puternice pe tot întinsul rotund al României noi şi întregite, zone fertile care aşteptau cuvîntul ca să-l transforme în faptă. Erau masele muncitoare, de la oraşe şi sate. Cuvîntul, concepţia, ideologia capabile să le mobilizeze la luptă trebuiau să fie rostite cu faţa spre viitor, Aşa au şi fost rostite chiar atunci cînd Iorga, mai înainte de prăbuşirea năprasnică a fiinţei sale umane, constata cu întristare şi neînţelegere căderea în neant a concepţiilor sale social-politice, O cădere tragică şi aceea: „apostolul", care ştia bine că istoria e o mişcare înainte şi în sus, vorbise mulţimilor cu faţa întoarsă spre un trecut, glorios

[1] România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral fi naţional. Bucureşti, 1932.

desigur, dar în lacra căruia nu putea fi găsită cheia de aur pentru

deschiderea porţilor înalte ale vremurilor noi.
*

Un studiu introductiv la una din multele opere ale lui Iorga nu-şi poate propune să se transforme într-o cercetare monografică asupra acestei personalităţi atît de complexe. Dar prezentarea seriei de articole adunate în cele patru volume intitulate Oameni cari au fost înlesneşte trasarea unei schiţe pentru o astfel de monografie, o schiţă sumară, însă fără lacune esenţiale. Faptul e explicabil: seria de articole acoperă o perioadă de peste trei decenii, se referă la domenii de activitate foarte diverse, inclusiv la activitatea social-politică. In sfîrşit, aparţinînă publicisticii curente, consemnează la zi evenimente şi precizează atitudinea autorului faţă de ele. S-ar putea spune că, în ansamblu, culegerea Oameni cari au fost se constituie într-o operă, adică o scriere unitară, cu multe capitole, despre mulţi oameni, dar în primul rînă despre autorul ei. De aceea, în selectarea materialului nici n-am făcut ~un criteriu din însemnătatea persoanei evocate. Şi cînd rosteşte o apreciere despre un oarecare, Iorga se exprimă pe sine însuşi, în toate faţetele proteicei sale personalităţi. Atît pentru biograf, cît şi pentru exegetul operei, Oameni cari au fost oferă o sursă indispensabilă.

în mai multe rînduri, autorul îl pomeneşte pe Plutarh. Cu o carte despre vieţi ilustre nu avem totuşi a face; cu un Plutarh însă da, fiindcă, la fiecare pas, ca şi ilustrul său înaintaş, scriitorul român extrage din biografii şi propune învăţăminte. Cîteodată procedează după un tipic foarte didactic, enunţînd în propoziţii clare scopul educativ pe care-l urmăreşte şi numerotînd învăţăturile, întotdeauna ţine să stabilească o concluzie etică, şi de multe ori se adresează direct tineretului. în Oameni cari au fost, Iorga îşi afirmă răspicat calitatea de profesor şi şi-o exercită, ca şi în alte părţi, cu mijloacele scriito-
rului. Exemplele pe care le inserează sînt de cele mai multe ori pozitive, adică vrednice de urmat, uneori însă şi negative. Panteonul se prelungeşte într-un cimitir presărat cu morminte marcate totuşi pentru răul pe care cei înhumaţi acolo l-au putut face. Sînt morminte de renegaţi — un oarecare Ion Ciocan, trădător al românilor transilvăneni —, un Stinnes, capitalist german, sprijinitor al „baronilor industriei", cîte un rege sau împărat vinovaţi de cotropiri şi războaie.

în Oameni cari au fost, autorul a înglobat şi pagini despre oameni care erau încă în viaţă atunci cînd a fost scris articolul, dar încetaseră a fi la constituirea volumelor. Sumarul se compune nu numai din panegirice, ci şi din recenzii, conferinţe, prefeţe etc. Lărgirea sferei de cuprindere sporeşte însemnătatea documentară a cărţii. Iar această însemnătate e, în ansamblu, considerabilă, pentru cele mai diferite domenii: istoria literaturii, a ştiinţei, a tehnicii, a învăţămîntului, a vieţii politice româneşti, a armatei, a unor asociaţii şi instituţii, chiar şi a sportului. Informaţia trebuie căutată cu atenţie, titlul articolului nefiind suficient pentru orientare. într-un portret al unui Sturdza poate fi vorba şi despre Kogălni-
ceanu, într-un articol dedicat folcloristului Pitiş, despre Hasdeu.

în completarea lucrării autobiografice Orizonturile mele. O viaţă de om — aşa cum a fost, articolele ne oferă pitoreşti şi interesante pasaje de amintiri personale. Iată-l pe micul şcolar chinuindu-se să înveţe corecta

limbă românească după îngheţatul manual de gramatică al lui Manliu. Iată-l, mai tîrziu, descoperind forţa de evocare a literaturii de inspiraţie istorică prin mijlocirea nuvelelor lui Negruzzi. Iată-l, în sfîrşit, răscolit de revelaţia poeziei eminesciene: „această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărticelei albe ne ridica spre ideal — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întîi aripile

XI

noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor şi înălţimilor" (In amintirea lui Eminescu). Momentul iniţierii se situează în cuprinsul anului 1886. Peste doi ani se produce altă iniţiere, care dă trup mai concret, pentru un răstimp, „idealului“ şt contribuie la fertilizarea cugetării. Atunci, la 17 ani, adolescentul din Iaşi, un lungan deşirat, atît de slab, din efort intelectual şi hrană puţină, încît avea să-şi sperie profesorii aproape convinşi că-l vor vedea pierind, ar fi avut toate motivele, pentru o fire obişnuită, să fie un conformist, ca să se salveze prin cîştigarea unor protectori. Era însă un răzvrătit, împotriva căruia s-au rostit două sentinţe de eliminare din şcoală. Motivul ni-l destăinuie însăşi victima rigorilor disciplinei didactice a vremii: nişte vorbe „nesocotite“ şi cîteva din „atitudinile revoluţionare pe care şcoala socialistă le-a pus la modă în Iaşi..." (Un profesor : Vasile Burlă). A fost totuşi mai mult decît o oarecare frondă juvenilă. Fiindcă iînărul neconformist citea Capitalul lui Marx, ţinea, conferinţe despre această operă fundamentală a socialismului ştiinţific, lua parte — şi ne imaginăm cu cită însufleţire — la adunările socialiste, difuza numere din Revista socială. Curînd avea să şi colaboreze la presa mişcării muncitoreşti, la Contemporanul, iar cu Cherea, care-i cerea articole, va purta corespondenţă şi după plecarea la studii peste hotare. E un debut promiţător în viaţa obştească, similar cu al altor intelectuali din epocă. Cum au înţeles aceşti intelectuali socialismul, şi cum l-a înţeles şi el, aflăm tot din paginile seriei Oameni cari au fost: „un simplu socialism de compătimire adîncă pentru suferinţă, de nespusă sete de-a sprijini dreptatea" (Alexandru Tenie). Sau: „Acuma treizeci de ani şi mai bine, şi acel care scrie aici era prins pentru o clipă în mişcarea generoasă care se îndrepta spre poporul în suferinţă" [1]

[1] Vasile Morţun: o învăţătură, în Oameni cari au fost, Editura Fundaţiei, II, 1935, p. 473.

XII

Acel „simplu socialism de compătimire" era o atitudini generoasă, democratică, însă nu şi marxism. larga nu s-a apropiat de sîmburele revoluţionar al socialismului ştiinţific, a refuzat să-l accepte şi mai tîrziu l-a şi condamnat. După ce s-a desfăcut din legăturile de tinereţe cu mişcarea socialistă, a calificat însuşi socialismul ca o doctrină străină, fără contingenţe cu realităţile din România.

N. Iorga nu a putut deveni niciodată un apologet al stărilor de lucruri din ţară şi a fost mereu preocupat de îndreptarea lor. Informaţia istorică pe care a acu- mulgt-o de timpuriu, o informaţie vastă, dar lipsită de necesara aprofundare a bazei economice, i-a insuflat ambiţia de a crea o concepţie social-politică proprie. Din studiul istoriei, savantul a desprins sensul progresiv al mişcării sociale, însă a interpretat propăşirea, dintr-un

unghi de vedere organicist, ca pe o evoluţie naturală, fără zguduiri revoluţionare, a „organismului“ naţional. Aceasta l-a dus la negarea luptei de clasă ca motor al progresului şi la denunţarea contradicţiilor sociale din orînduirea vremii ca un fenomen pernicios. Pentru a-şi argumenta teza, s-a adresat trecutului, pe care l-a idealizat, reconstituind imaginea pe cît de luminoasă, pe atît de falsă a unei societăţi feudale româneşti caracterizate prin deplina înţelegere şi frăţie dintre boieri şi ţărani. Istoricul admite că vechea societate românească avea „groaznice vicii de orientalism", dar adaugă numaidecît că ea „cuprindea în sine o tradiţie serioasă şi fecundă, aşezăminte care izvorîseră din adîncul fiinţei naţionale, datini care corespundeau însuşirilor noastre osebitoarc, o viaţă morală care era a tuturora fiindcă venea de la toţi, o solidaritate care strîngea necontenit laolaltă o lume naţională" (Vederile politice ale lui Eminescu şi generaţia de azi). Această „lume naţională" ar fi trebuit să-şi urmeze netulburată existenţa. A intervenit însă revoluţia de la 1848, rezultat al agitaţiei unor „boiernaşi franţuziţi", care

XIII

o smuls riul din matca lui. Echilibrul a fost rupt, aşe- zămintele tradiţionale au fost înlocuite cu altele, preluate din Occident fi inadecvate. Situîndu-se astfel pe o poziţie conservatoare şi regretînd „bunele vremuri de odinioară", Iorga nu-şi împinge raţionamentul pînă la ultimele consecinţe şi nu propune o altă răsturnare, în sens invers. „Clădirea nouă“ o societăţii româneşti nu mai poate fi dărîmată; în această clădire „trebuie însă începută o întreagă operă gospodărească de adaptare, pe care ambiţioşii întemeietori au dispreţuit-o“ (Ibid.). Ac- ceptînd, cu acest adaos, instituţiile democraţiei burgheze, istoricul nu se resemnează şi în faţa dezvoltării capitalismului. România fiind o ţară eminamente agrară, industrializarea este, după opinia sa, tot un proces de înstrăinare faţă de rosturile naţionale. Istoricul n-a privit proletariatul cu ostilitate. Dimpotrivă, s-a referit cu compasiune la mizeria clasei muncitoare, consemnînd, de pildă, „tristele scene de la Lupeni“, unde minerii erau „trataţi ca animalele"'. Proletarizarea i-a apărut însă ca un fenomen nefericit ce trebuia frînat. De aici, condamnarea oraşului ca un loc de pierzare. Nu în oraşul industrial, ci la ţară era necesar să se caute sursa de energii capabilă să însănătoşească viaţa comunităţii naţionale. Istoricul, literatul şi omul politic N. Iorga a nutrit o statornică simpatie faţă de ţărănime nu doar dintr-un simplu impuls afectiv ca alţii, ci pentru că o considera depozitară a tradiţiilor şi virtuţilor morale ale poporului român. In 1907, a putut fi considerat un „instigator", a făcut atunci colecte şi a trimis ajutoare băneşti pentru a fi distribuite văduvelor şi orfanilor; în timpul refugiului de la Iaşi a stăruit să se dea pămînt sătenilor. Toate acestea nu sînt simple acţiuni filantropice, dar nici nu au valoarea unor dovezi că Iorga ar fi privit rezolvarea problemelor sociale dintr-un unghi de vedere

' România contemporană tie la 1904 la 1930, p. 429.

XIV

economic. După el, cauza fundamentală a relelor ce bîn- tuiau societatea românească era nu de ordin material, ci moral. înainte de primul război mondial, mai exact în 1909, făcea observaţia că românii nu formau „încă

un popor, căci prin înstrăinare ne lipseşte clasa de sus, prin ignoranţă, cea de jos“ (în amintirea lui Eminescu). Chestiunea esenţială consta deci în refacerea comunităţii naţionale, iar calea unică spre acest obiectiv o reprezenta difuzarea „unei solide culturi naţionale, în care singură, cu adevărat, ni este mîntuirea“ (Cei cari se duc : C. Lu- caciu). Cu aceasta ne reîntoarcem la propriile aprecieri ale istoricului asupra contactului său de tinereţe cu mişcarea socialistă. „Pe noi, scrie el, referindu-se la acea perioadă biografică, ne îndemna setea de adevăr şi mila de oameni. Iar ca mijloace cunoaştem unul singur: în loc să profităm de incultura omului pentru a-l învierşuna ca pe oricine n-are judecata întreagă, visul nostru era să-l facem a înţelege, a şti.“[1] Prin cultură, oamenii săraci din lumea satelor ar fi fost eliberaţi de ignoranţă şi de vicii, transformîndu-se în gospodari harnici şi înstăriţi, asemeni „fruntaşilor“, adevărate exemple vrednice de urmat. Tot prin cultură, moşierimea s-ar fi regenerat, revntrînd pe făgaşul vechii boierimi cu dragoste de popor şi de patrie. Interesul lui Iorga pentru ţărănime se completează cu respectul faţă de boierimea „de viţă“, epitet pe care cititorul îl va afla şi în unele pagini din Oameni cari au fost, de exemplu în acelea despre Ştefan Grecianu. în societatea românească asanată prin cultură, boierimea trebuia să joace un rol important, chiar în direcţia îmbunătăţirii soartei ţăranilor. Pentru Iorga, cultura are menirea de a statornici împăcarea socială şi colaborarea între clase. Fireşte, el nu ia în considerare orice fel de cultură, ci pe aceea pe care poporul nostru şi-a format-o de-a lungul veacurilor. In reactualizarea acestei culturi, apare din nou criteriul paseist şi exclusivist.
• Vasile Morţun : o învăţătură, loc. cit.
XV

Cu aceeaşi asprime cu care condamnă capitalismul, fostul director al Sămănăt'orului respinge orice influenţă culturală din afară, în primul rină influenta franceză, tratată global cu adversitate. In ansamblu, deci, patriarha- lismul iorghist se conjugă cu naţionalismul. In cultură înstrăinarea, în societate elementele alogene de la ţară (arendaşii, cîrciumarii greci şi evrei) sînt factorii negativi împotriva cărora N. îorga cheamă la luptă. In martie 1906, profesorul şi-a scos studenţii în stradă, pentru a manifesta împotriva unui spectacol în limba franceză organizat de protipendada bucureşteană în sala Teatrului Naţional. „Mişcarea din 1906“, cum o numeşte iniţiatorul, este semnificativă şi prin consecinţele ei. Pasaje din Oameni cari au fost (N. Gane) îndreptăţesc ipoteza că atunci s-a născut propriu-zis omul politic N. îorga, pe care un eveniment imediat următor, şi mult mai mare — răscoalele din 1907 — l-a determinat să păşească în -arenă şi să-şi pună pentru prima dată candidatura de deputat, apoi să înfiinţeze un partid.

N. Îorga a fost, în intenţiile sale sincere, un patriot şi un democrat, dar prin conservatorismul său naţionalist, prin recomandarea unor rezolvări sociale ineficiente, a pus obiectiv la îndemîna celor interesaţi teze diversioniste păgubitoare intereselor populare. Din partidul său, partidul naţionalist-democrat, a derivat fatal organizaţia cuzistă. Am nedreptăţi însă grav memoria marelui nostru om de cultură şi a profesorului înţelept al atîtor generaţii dacă l-am privi ca pe părintele mişcărilor de dreapta extremiste din România. A căzut cu înalta lui frunte

de uriaş al gîndirii străpunsă de gloanţele brutelor cu cămăşi verzi l Orînduirea dominată de burghezie şi moşierime nw-avea nevoie de îorga pentru a-şi crea instrumentele bestiale ale dictaturii şl nu i-a fost străină satisfacţia de a-l vedea suprimat. Cu ani în urmă l-a folosit însă, l-a acoperit de onoruri, lăsînd apoi pe seama altora să-i dezvolte abecedarul naţionalismului în statute ale vio-
XVI
lenţei, ale extremismului şi crimei. In acel moment, profesorul se retranşase ferm pe poziţii mai clare, asista uluit la evoluţia înspăimîntătoare a mişcărilor naţionaliste şi a avut curajul superb de a le anatemiza.'De aceea a fi trebuit să cadă. Era un om bătrln, un „idealist" — cum numeşte el pe visătorii ce cred intr-un nobil ideal — plutind, însingurat, pe epavele devizelor sale de altădată : „tradiţionalism naţional, realism democrat". Au fost şi alţi oameni de cultură, oameni politici în acelaşi timp, care s-au văzut daţi la o parte şi infirmaţi în crezul lor social-politic. Nici unul n-a trebuit să plătească atît de greu falimentul concepţiilor lui greşite.
"Pe fundalul ricgru al tragediei scînteiază, de la un capăt la altul al carierei publice a lui N. Iorga, ca nişte focare de lumină, intervenţiile sale merituoase în momente importante, unele grele, din viaţa poporului nostru. Pentru anii dinaintea primului război mondial, Oameni cari au fost adună multe articole dedicate transilvănenilor şi, în general, luptei de eliberare naţională şi de întregire a României cu provinciile aflate sub dominaţie străină. Publicistul elogiază pe fruntaşii acestei lupte — oameni politici, memorandişti, cărturari, profesori, clerici, de la vlădici la simpli popi de ţară. în aceeaşi vreme, profesorul universitar de istorie şi secretar al Ligii pentru unitatea culturală a românilor vizitează Transilvania, îi însufleţeşte pe cei de-acolo, se îndreaptă spre Bucovina, unde e oprit la graniţă de autorităţile austriace, organizează pelerinaje la Mănăstirea Dealul şi vorbeşte, înflăcărînd, despre Mihai Viteazul — „cel ce nu se poate odihni". Realizarea statului naţional România, în hotarele sale naturale şi istorice, era o cerinţă vitală pentru poporul nostru, iar Iorga s-a manifestai ca unul dintre cei mai neobosiţi şi entuziaşti militanţi în această direcţie. Au urmat izbucnirea primului război mondial şi anii neutralităţii României. Iorga n-a putut rămîne niciodată un spectator al evenimentelor şi nici, doar, un comentator în sensul gazetăresc.
XVII
2
El se aşază în miezul lor fierbinte, e părtaş cel puţin prin cuvîntul scris şi rostit. Deplînge căderea pe front a românilor din armata habsburgică şi înfierează „barbaria teutonică“ sub loviturile căreia Europa era inundată de valuri de singe, Iorga e, de la început, un adept al alianţei cu statele Antantei şi un adversar al puterilor centrale. Alături de cele dinţii trebuia să-şi găsească România locul firesc, dincolo de toate manevrele de culise şi rezistenţele unor politicieni fi ale regelui pe care inima şi interesele îl împingeau în altă direcţie. Un antigerman în principiu Iorga n-a fost. Ba chiar, înainte de război, el, care-şi întregise studiile la Leipzig, preţuia mai sus cultura germană, metoda ştiinţifică germană, literatura germană şi le opunea culturii franceze. In aceasta din urmă, prin franţuzismul păturii

avute de la noi, vedea, cum am arătat, un pericol împotriva propriei noastre culturi. Prin 1905, în aprecierea poporului german, istoricul ajungea la o anume exagerare, uitînă violenţa militarismului prusac şi găsind accente de admiraţie faţă de Bismarck. Referitor la poporul german scria că „nu e unul care să aibă o viaţă mai armonică, mai echilibrată, şi printr-aceea că la dînsul curentul spre bunurile materiale ale vieţii e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme nouă, pentru ideal: pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea ştiinţii, pentru îndeplinirea frumuseţii" (Serbările pentru Schiller). Sint oare calităţile enumerate specifice poporului german ? S-ar putea răspunde afirmativ, în măsura în care aparţin tuturor popoarelor. Istoricul român comitea o eroare de apreciere, privind naţiunile din unghiul de vedere al psihologismului, poate sub influenţa lui Wundt. In timpul războiului, a trebuit să-şi revizuiască opinia în cele zece lecţii ţinute la Iaşi şi publicate sub titlul Cugetare şi faptă germană. Şi în unele din texte din Oameni cari au fost vor aparea exagerări în sens invers, mergînd pînă acolo, incit, pentru obţinerea unui contrast, soldaţii şi ofiţerii armatei napoleoniene invadatoare sînt învăluiţi

în aureola unor eroi ce-şi fac datoria, dar o fac cu eleganţă şi cu deplină solicitudine faţă de învinşi. Unghiul de vedere e subiectiv, şi explicabil. Totuşi războiul a adus clarificări importante în gîndirea lui lorga. In articolele publicate de-a lungul anilor de război îl vom regăsi aşa cum ne aşteptăm: slăvind eroismul celor morţi pe front, de la ostaşul de rînd, pînă la general, vărsînd o lacrimă de recunoştinţă pentru militarii francezi şi englezi aflaţi în misiune la noi şi rămaşi să se odihnească în pămîntul românesc, pentru medicii şi personalul sanitar inferior contaminaţi de holeră. Concomitent, din coloanele Neamului românesc luat cu sine în refugiul ieşean scapără fulgere împotriva ocupanţilor, a politicienilor, scriitorilor şi gazetarilor rămaşi în Bucureşti, ca să se pună în solda inamicului. Temperamentul impetuos al publicistului se refuză deznădejdii şi defetismului. In zilele cele mai grele şi, aparent, fără speranţă, articolele lui lorga exprimă încrederea neabătută în dreapta biruinţă, însufleţesc, mobilizează. Experienţa de foc şi singe pe care a trăit-o, deşi pe front n-a fost — şi n-a fost fiindcă nu mai era tînăr — deschide şi în Oameni cari au fost un capitol nou.

înainte de război, viaţa socială şi politică din România vădea vicii grave. „Că nu poate fi un neam trainic, sena în 1906 lorga, acela care se alcătuieşte cu adevărat numai din spuma de sus... Ci un adevărat neam e acel ce cuprinde în sine toată viaţa, veşnic mişcată, totdeauna înnoită şi pe deplin curată, a mulţimilor muncitoare şi cinstite" (La mormîntul lui Kogălniceanu). Dar atunci exista totuşi un ideal şi se anunţau evenimente cutremurătoare care trebuiau să aibă şi această consecinţă: purificarea vieţii politice, în general a existenţei „spumei de sus“„ Evenimentele au venit, mai teribile decît îşi putuse închipui cineva, şi au trecut. Dacă în cercurile politice ale României s-a schimbat ceva, schimbarea s-a făcut în rău. Prin marile jertfe de sînge s-a creat România întregită, un

l'5s de veacuri, însă oamenii politici nu s-au ridicat la înălţimea cerută de vrednica gospodărire a marii patrii. Ţara a fost „lăsată pradă numai ambiţiilor personale şi dorinţilor de îmbogăţire, toată lumea amesteeîndu-se, fără deosebire de rang, în haosul poftelor dezlănţuite" (Brusilov). Iorga face o deosebire netă între „politică“ — adică activitatea publică dedicată realizării unui „ideal" — şi „politicianism", agitaţie sterilă, de cele mai multe ori de-a dreptul păgubitoare pentru masele populare, fiindcă e pornită din carierism şi se bizuie pe demagogie. După încheierea păcii au urmat aşadar „vremi sterpe ale epigonilor".

O dată cu prăbuşirea speranţelor de însănătoşire a vieţii publice, în scrisul lui Iorga severitatea condamnării se însoţeşte cu semnalarea pe plan intern şi internaţional a unor fenomene noi, îngrijorătoare, prin prisma cărora şi războiul însuşi poate fi înţeles în altă lumină, mult mai pătrunzătoare. „Trăim, scrie profesorul în 1924, în faza asasinatelor în masă, cu milioanele, pentru a servi interesele producătorilor industriali, cari string o naţie întreagă în jurul avîntului de cucerire, de înlăturare, de cotropire" (Wilson). Publicistica istoricului se întunecă de fiorul temerilor în legătură cu viitorul apropiat al omenirii. La Societatea Naţiunilor, problemele deschise prin 1924 „vor rămînea probabil tot astfel pînă la noi vărsări de sînge" (Ibid.). Aceasta, şi datorită politicii revanşarde a Germaniei. în denunţarea acestei politici, Iorga rosteşte avertismente profetice şi emoţionante. Tot în 1924, cînd pentru multă lume din Europa numele unui anume Hitler nu spunea nimic, publicistul român îl vedea pe organizatorul cămăşilor brune asociat la politica de ameninţare a păcii. Murise Helfferich, unul dintre revanşarzii îndîrjiţi. „Astăzi, comentează Iorga, el e o mînă de cenuşă. Dar flacăra din el va trece în alţii şi în alţii, pentru nenorocirea lor şi a omenirii. Căci niciodată instinctul cel barbar nu poate face atîta rău ca o cugetare metodică

XX

rătăcită prin pasiune" (Helfferich). In Germania de atunci, zugravul ratat ce se pregătea să devină dictator al ţării lui şi al lumii nu ocupa încă funcţii oficiale. Dar, pentru lorga, Germania din 1924 e „Germania lui Ludendorîf şi Hitler" (Quidde). După nouă ani era numai a lui „Adolf I, devenit împăratul «Reichului al treilea»". Hindenburg, care mijlocise ascensiunea aventurierului sinistru, îşi sfîrşise prea lunga viaţă. „Va fi avut el (mareşalul) în clipa cînd închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate... ?“ Reciteşti fraza, controlezi data: 1934. Data nu e greşită. Hindenburg a murit în august 1934. Rinul avea să fie trecut peste şase ani, Polonia, invadată peste cinci ani, Austria, anexată peste patru ani. Totul s-a petrecut întocmai, în altă ordine cronologică, dar acesta e un amănunt fără importanţă. Cine ar putea şti dacă Hindenburg a avut viziunea tuturor acestora ? Iorga a avut însă înfiorătoarea viziune. Fascismul făcea prozeliţi şi în România: apăreau „cămăşile negre", „exaltatul fiu al lui Zeloa Codreanu" prezenta somaţii, „într-un ascunziş cu pumnale şi revolvere se găsea lista miniştrilor cari trebuiau executaţi".[1] Pe Iorga, violenţa de orice fel, violenţa fascistă îl oripilează. Cel ce săvîrşise cîndva grava greşeală de a întreţine agitaţii antisemite pe planul teoretic al conservării „fiinţei etnice" protestează acum împotriva „exceselor antisemite" şi atrage atenţia asupra 'marelui rău pe care-l fac ţării[1]. Actele

de violenţă sînt manifestări ale urii împotriva oamenilor de altă naţionalitate, iar o astfel de ură nu e un sentiment omenesc. De aceea, într-un articol dedicat unui „naţionalist" bucovinean, Iorga putea să înscrie printre meritele aceluia şi faptul că era „român fără ură faţă de alte neamuri" [8]. De pe aceeaşi poziţie scria rînduri calde de preţuire pentru

[1] şi [!] România contemporană de la I90i la 1930, pp. 380—381.

[9] Constantin Morariu, în Oameni cari au lost, III, 1930, p. 233.

savantul evreu Moses Gaster şi punea întrebarea: „Cind oare ura va fi trimisă la sanatoriu şi invidia la casa de corecţie ?“ (Memoria doctorului Davila).

în aprilie 1915, Vasile Pârvan era atacat pe stradă şi lovit: „I s-a spus că aceasta se face pentru vederile sale politice". Învăţatul, membru al Academiei, era acuzat cîe „nepatriotism", fiindcă făcuse o critică aspră stărilor de lucruri din România. Erau alţii de altă părere ? Să-şi fi dat răspunsul pe căile polemicii de idei. „Nu ştiu, spune Iorga, consemnînd atentatul, de cînd ideile politice ale unui om învăţat şi de o superioară inteligenţă se «rectifică» pe stradă cu pumnul, de cine s-a îptîmplat a fi mai voinic decît dînsul." „Dacă e o inovaţie, tristă, deplorabilă inovaţie !“ ' „Inovaţia“ a început să se practice în diverse state ale Europei, mişcarea cămăşilor brune a transformat-o într-o practică de stat, curentă. Pumnii s-au înarmat cu revolvere. „Bestia umană" şi-a făcut o victimă din cancelarul austriac Dollfuss, care nu era nici el un sfînt, dar şedea în calea proiectatului Anschluss. Iorga ştia cine sînt ucigaşii şi cine-i angajase. Articolul despre asasinarea lui Dollfuss îi dă prilejul unei înfierări a hitleriştilor — „briganzii comandaţi de acolo unde un mort mai mult nu interesează" (Victima de la Viena : cancelarul Dollfuss).

Au trecut cîţiva ani. Previziunile publicistului român s-au realizat. In zilele pustiitoare ale celui de-al doilea război mondial, el nu a ostenit în a supune oprobriului public teoria „spaţiului vital", pretinsa superioritate a „rasei" germane, invazia blindatelor cu cruce neagră în ţările ce nu s-au putut apăra. Totul se prăbuşea, orizontul era sumbru. Istoricul se întreba dacă mai ştie istorie, în aşa măsură ceea ce se întîmpla părea că neagă adevărurile statornicite de experienţa secolelor. Dar tocmai acum i se impune certitudinea că adevărurile, chiar dacă [1]

[1] Un atentat, Sn Războiul nostru in note zilnice, Ramuri, Craiova, I, p. 179.

pot fi contrazise temporar, nu pot fi ucise. Ultimul an de viaţă care i s-a mai îngăduit, profesorul l-a parcurs cu inima crispată de durere, dar cu ochii luminaţi de nădejde.

★

In panegiricul unui istoric, în comentarea ocazională a unui eveniment, lorga îşi afirmă concepţia în profesia tutelară. Eseistă o istorie pragmatică, a consemnării faptelor, alta, superioară, a reînvierii epocilor trecute, în sfîrşit, o a treia, aceea care rosteşte sentinţe asupra evenimentelor de odinioară şi reactualizează învăţăminte, „exemple de imitat", „reguli de conduită politică" (învăţăminte din viaţa şi domnia lui Cuza vodă). Aceasta din urmă e istoria practicată de lorga. El a introdus în studiul istoric

cercetarea metodică, nu mai e evocatorul romantic pe care l-a format la noi epoca de la 1848. Dar prin rolul educativ pe care îl revendică pentru istorie rămîne totuşi urmaşul, la un nivel ştiinţific nou, al lui Kogălniceanu şi Bălcescu. Ca şi aceia, în istorie — „această experienţă, verificată îndelung, a vieţii neamurilor ce se cheamă istorie" (A. D. Xenopol) — el caută „esenţa, sensul superior al zbuciumului umanităţii". Mai mult de- cît „adevărul faptelor", îl interesează „adevărul din fapte". Iar acest adevăr impune o atitudine democratică. Oamenii n-au fost creaţi ca să fie sclavi, nici „naţiunile ca să fie roabe" (In amintirea lui Petru Liciu). Tot ca istoricii de la 1848, Iorga relevă însemnătatea marilor personalităţi în viaţa unui popor şi propune un cult al eroilor : „Căci puterea unui popor vine şi din conştiinţa limpede a tuturor oamenilor aleşi pe cari i-a avut şi-i are şi din cultul dezinteresat al acestor eroi»" (Cîteva rînduri de „dincoace" în amintirea lui Timotei Cipariu). Fraza rru poate fi considerată ca o formulare a tezei idealiste că istoria e făurită de eroi. Fiindcă, de pildă, victoriile lui Mihai erau ale „unui neam întreg" şi r— „Nici un om mare nu e aşa de mare, îneît el singur

XXITI

să poată îndeplini o operă mare. Omni cel mai mare are nevoie de cei mai mici" (Pomenirea lui Mihai Viteazul).

Experienţa istorică poate fi mereu folositoare în sensul educativ. Aşa o şi valorifică autorul volumelor Oameni cari au fost. El-îl omagiază pe Cuza, ca să aducă în discuţie nevoite ţăranilor, evocă faptele de arme ale lui Mihai Viteazul pentru a stimula eroismul în vederea războiului ce trebuia să smulgă coroanei habsburgice Transilvania. Istoria îi oferă argumente pentru revendicările naţionale şi pentru critica internă. Ca şi Eminescu, admonestează într-o fază nouă a soci etăţii româneşti pe „cei cari înfăţişează ordinea materială, sătulă şi mulţumită, care a ieşit dintr-o îndeplinire parţială, deci defectuoasă, a idealului" luptătorilor de la 1848 *.

Ca istoric, Iorga a reprezentat acea intelectualitate pe care a dorit-o „activă, lucrînd pentru folosul şi mîndria unei societăţi întregi" (Dr. Victor Babeş). Pe profesorul său, A. D. Xenopol, l-a caracterizat, ca savant, cu unele serioase -rezerve critice, dar i-a arătat toată gratitudinea pentru modul în care a pledat, peste hotare, în favoarea drepturilor naţionale ale românilor. De cîte ori a scris despre un om de ştiinţă — inventator, medic, inginer, naturalist, explorator — autorul articolelor strînse în Oameni cari au fost nu s-a preocupat de aportul lor special în respectivul domeniu de activitate. Nu avea competenţa, şi nici nu-l interesa, ca publicist, aceasta, ll interesa modul în care omul de ştiinţă, român sau străin, a dat eforturilor sale un scop practic — „ştiinţa repre- zentînd o ţintă, dar şi un punct dc plecare". Este de la sine înţeles că iQrga nu putea fi un apologet al ştiinţei dedicate abstracţiunilor, ci al aceleia ce are „atingere cu viaţa practică". Ca şi istoricul, ca şi literatul, omul ştiinţelor pozitive lucrează pentru semenii săi. Ştiinţa trebuie so fie utilitară şi democratică. Edison a fost mare, pentru [1]

[1] Pentru ce s-a comemorat C. A. nosetti, în Oameni cari au fost, 1935, II, p. 226.

XXIV

co în descoperirile sale „s-a gîndit înainte de toate la cît pot folosi semenii

săi din noua taină pe care a smuls-o materiei mute şi oarbe[11] (Edison). Claustrarea între pereţii laboratoarelor egalează cu 0 dezertare. Vrednici de stimă sînt cei ce desfăşoară, paralel cu munca de specialitate, o alta, pe plan larg, de popularizare a cunoştinţelor, prin reviste, manuale, conferinţe. Chiar cînd nu e un inovator de prima mină, omul de ştiinţă nu şi-a consumat viaţa în zadar, dacă a, contribuit la înlăturarea ignoranţei. Chiar cînd, în specialitate, comite erori — ca de exemplu cutare filolog sau istoric latinist — acestea nu-i anulează meritele publice, dacă e cinstit în părerile sale şi-şi slujeşte în alt fel naţiunea. Nu poate fi iertat însă nici cel mai mare om de cultură, dacă trădează interesele naţionale. Adevărul stabilit de ştiinţă -trebuie rostit în folosul poporului, chiar cu riscul de a suferi sancţiuni din partea conducătorilor vremelnici. Căutarea adevărului şi comunicarea lui sînt mai mult decît nişte obligaţii profesionale, sînt „mărturisiri", îndatoriri etice.

★

Articolele din Oameni cari au fost exprimă şi opiniile despre literatură ale lui Iorga. Literatura (arta în genere) e legată de societate prin originile şi 'prin înrîu- rirea ei. Artistul creează ca un purtător de cuvînt al poporului şi al epocii; opera lui îşi asigură trăinicia şi originalitatea prin spirit popular şi specific naţional. Din literaturile străine se extrag aceleaşi învăţăminte de ordin general: slujirea idealurilor naţionale, dragostea faţa de popor, accesibilitatea expresiei. Aşadar cercul se închide. In interiorul său se înscrie o altă cerinţă de principiu: zugrăvirea vieţii naţionale în lumina adevărului. Am putea numi această cerinţă realism. Dar adevărul, deşi obiectiv, poate căpăta diverse interpretări, unele ducînd pînă la înfăţişarea lui trunchiată, ori chiar pînă la falsificare.

XXV

Din contactul său de tinereţe cu mişcarea literară din jurul Contemporanului şi ca o preluare a tradiţiei Daciei iiterare, N. Iorga şi-a însuşit definitiv concepţia asupra funcţiei sociale a artei. Ca atare, e un adversar al estetismului şi s-a aflat de cealaltă parte a baricadei faţă de junimism. Considerarea tendinţei ca o condiţie esenţială a literaturii capătă însă la el o semnificaţie net distinctivă faţă de critica materialistă a vremii sale şi cu atît mai mult faţă de estetica noastră marxistă. Căci, la Iorga, literatura şi arta, cultura în general sînt privite nu doar ca nişte mijloace auxiliare, ca nişte arme în lupta pentru progres, ci ca nişte factori de bază. Readucerea vieţii sociale şi naţionale pe un făgaş ideal făcîndu-se prin cultură, conţinutul acesteia şi forma pe care o îmbracă impun o riguroasă atenţie. De fapt, pornind de aici, Iorga părăseşte domeniul esteticii, trecînd pe cel al eticii. Din cei doi termeni ai sintezei artistice — tendinţa exprimată prin mijloace artistice — cel de-al doilea e împins pe un plan secundar şi chiar ignorat. Trecînd cu vederea axioma că eficienţa unei opere e asigurată de forţa imaginilor, de prelucrarea artistică, Iorga apreciază scriitorii în primul rînd, adesea exclusiv din unghiul de vedere al bunelor intenţii. De aceea, cititorul să nu fie surprins cină va vedea cumpăna sa indicînd o greutate mare pentru o mînă de paie, şi alta, neaşteptat de mică, pentru un lingou de aur. In Oameni cari au fost, un poem istoric modest al lui Vasile Bumbac se bucură de o binevoitoare atenţie, iar Byron e tratat cu severitate. La cel dintîi, criticul evidenţiază o

trăsătură foarte respectabilă: patriotismul; la cel de-al doilea, egoismul cel mai rece. Tot cu o motivare etică a respins Iorga simbolismul, pe care l-a privit cu suspiciune, ca şi alţi contemporani, ca pe o expresie a senzualismului şi a descompunerii morale. Pe Ovid Densusianu, directorul Vieţii noi şi poet simbolist, cu care nu s-a înţeles nici în alte privinţe, l-a socotit aproape un duşman personal, fiindcă importa în literatură
XXVI
„mode de aiurea". Mai tîrziu, în primii ani de după război, fostul conducător al Sămănătorului făcellt observaţia alarmantă că „nesănătatea unei vremi de criză a năvălit şi cuprinsul literaturii, culturii întregi..." (Ioan Scurtu). Sigur, era şi „nesănătate“, dar din 1922 pînă în 1940, literatura „modernă" a înscris şi în România succese remarcabile. Iorga nu le-a recunoscut; cu indignarea tribunului ce-şi vedea contrazise credinţele, a contestat global opera celui mai mare poet contemporan, supus unui lung şi violent rechizitoriu, sub acuzaţia de trivialitate.

Rezistenţa lui Iorga la inovaţie în artă şi literatură are şi alte temeiuri decît înlocuirea dogmatică a esteticului prin etic. Tradiţionalismul e ruralist, ori literatura modernă s-a eliberat de unilateralitatea inspiraţiei şi şi-a îmbogăţit sfera cu zone noi ale mediului social şi ale sufletului omenesc. Experimenta şi forme nemaiîncercate, un alt limbaj, mai rafinat, nu întotdeauna abscons, însă mai puţin accesibil. S-ar fi putut observa, de pildă, că aceasta nu egala cu negarea specificului naţional, că în poezia lui Ion Barbu şi a lui Tudor Arghezi se distila într-un mod subtil folclorul. Faptul i-a scăpat lui Iorga, exclusivist şi categoric în materie de literatură. Intoleranţa l-a pus mereu în conflict cu lumea scriitoricească, şi încă din anii Sămănătorului. Cum se ştie, acolo şi în celelalte publicaţii pe care le-a condus, a desfăşurat o energică muncă de îndrumare a literaţilor în sensid vederilor sale: inspiraţie din viaţa satelor, privite ca organisme curate ale fiinţei etnice, netulburate de lupta de clasă, dar ameninţate de asaltul „străinilor", evocarea vremurilor patriarhale în care ţăranii şi boierii împreună îşi apărau glia, condamnarea oraşului ca loc de perdiţie etc. Rigiditatea cu care selecta materialele pentru revistă a ridicat împotriva profesorului respectat şi iubit pe colaboratorii săi, altminteri supuşi şi cuminţi, din redacţia Sămănătorului: Iosif, Chendi, Angliei etc. Directorul a
XXVII
trebuit să plece. După mulţi ani, dud majoritatea martorilor nu mai 6rau în viaţă, el a reluat procesul, apă- rîndu-se de învinuirea de a fi obligat pe scriitori să se conformeze unor reţete. Condiţiile publicării erau doar acestea: „E bun ? E sănătos ? Da, şi sănătos... Fiindcă fără aceasta, literatura e un păcat, şi nu înţelegeam să-i fiu complice" (Moartea unui tînăr: Nicolae Beldiceanu).

Deşi de la respingerea estetismului şi condamnarea manifestărilor decadente în artă Iorga a ajuns pînă la confuzia dintre estetic şi etic, dintre artă şi cultură, gustul şi sensibilitatea sa pentru frumos, marea lui experienţă de cunoscător al literaturii româneşti şi al celei străine au făcut din el autorul unor pagini pline de adevăr şi de preţuire dreaptă despre opere şi scriitori. Scara valorilor construită de el are unele trepte rupte, altele strîmbe, altele aşezate mai sus ori mai jos decît locul ce li s-ar cuveni. însă, cu defectele respective, stă totuşi în picioare. Dintre scriitorii

noştri: Anton Pann, Costache Negruzzi, Eminescu, Creangă, Caragiale — ca să nu citez decît cîţiva din cei ce apar în paginile din Oameni cari au fost —, dintre cei străini: Horaţiu, Danie, Schiller, Tolstoi, Sienkiewicz, Ibsen etc. se află la nivelul corespunzător. Iorga e autorul unei ample istorii a literaturii româneşti şi comentatorul profund al unor scriitori de seamă ai lumii. Lucrările lui de istorie literară şi exegeză sînt de mare preţ. Nu am refuzat nici reeditarea, din Oameni cari au fost, a acelor articole care stăruie asupra unor scriitori mărunţi, chiar dacă autorul e prea generos cu ei. Şi acolo sînt incrustate informaţii utile şi observaţii interesante.

Preveniţi asupra erorilor criticului şi istoricului literar, parcurgem paginile lui Iorga cu satisfacţia de a descoperi idei juste în formulări pregnante, caracterizări care fixează dlntr-o măiastră trăsătură de condei profilul adevărat al unui scriitor. Ne explicăm şi exagerările deformatoare, datorite unui unghi de vedere personal pe care

nu 7ii-l putem însuşi. Articolele cu care avem a face nu sînt nişte „reconsiderări", nici concentrate de monografii, Ci în majoritate simple evocări prilejuite de reeditarea unei cărţi, de un deces, o comemorare sau dezvelirea unei statui. Nu le vom cere mai mult dedt unui material publicistic ocazional. Aprecierea autorului operează în virtutea unei trăsături majore şi, ca în tot ce a scris Iorga, cu scopul detaşării unor învăţăminte. Pe alocuri se relevă şi calităţi ale operei: realism, expresivitate etc., dar atenţia se concentrează asupra atitudinii generale a scriitorului, asupra măsurii în care acesta şi-a slujit patria şi poporul. Principalul merit subliniat e acela de om „de inimă". Un scriitor „de inimă" a fost clasicul bulgar Ivan Vazov: „De la început pînă la sfîrşit, eL_s-a identificat cu ai săi. Orice suferinţă, orice bucurie, orice speranţă a lor a găsit într-însul glasul care a murtu- risit-o“ (Un poet reprezentativ : Ivan Vazov). Bjdrnstjerne Bjornson a înţeles şi el că „apărarea dreptăţii e unul din drepturile cele mai netăgăduite ale unui scriitor" ; la fel, Lev Tolstoi. Iorga dă tolstoismului o definiţie extrem de sugestivă: autorul Anei Karenina „nu s-a făcut creştin după evanghelie pentru fericirea raiului, ci pentru suferinţa acestui iad“ (Leon Tolstoi).

Aşezînd foarte sus tendinţele generoase (Ac scriitorilor şi, implicit, valoarea educativă a operei lor, autorul Oamenilor cari au fost conferă unor literaţi merite mai mari ăecît au avut. Pentru Vlahuţă a nutrit o admiraţie fără rezerve, a scris despre el în repetate rînduri ca despre „un suflet adînc", un om „de natură înalt-etică", a cărui ţintă „nu era frumosul întrucîtva schimbător, ci naţia eternă" — calităţi care nu demonstrează totuşi calificarea de „mare scriitor" pe care i-o acordă (Un suflet adînc). Pe Iulia Hasdeu, Iorga o dcplinge ca pe autoarea unei literaturi de o „adevărată valoare". Precizarea făcută numaidecît limpezeşte lucrurile: „înţeleg de o valoare literară, dar înainte de toate de una educatoare" (O

umbră a trecut — Iulia Hasdeu). Valoarea „educatoare", compătimirea faţă de cîntăreţi stinşi după încercarea primelor acorduri sfioase amplifică galeria Oamenilor cari au fost cu figuri palide ca Mihail Teliman, N. Vulovici, Alexandrina Mihăescu sau poetul-copil Crătiunescu.

Proiectată pe un spaţiu mult mai larg, concepţia etică îl duce pe Iorga către preferinţe, altminteri nemotivate, faţă de unele literaturi naţionale, acele „literaturi modeme, pe atît de frumoase şi de bogate, pe cit de morale, înălţătoare de suflet, cum sunt literaturile engleză şi cea germană". Se înţelege că piatra aruncată, prin ricoşeu, ţinteşte literatura franceză modernă (simbolistă, decadentă etc.). Înăuntrul aceleiaşi literaturi şi în cadrele aceleiaşi creaţii, un scriitor sau o operă îi impun lui Iorga obiecţii, în cazul în care descoperă absenţa pulsaţiei unei inimi calde şi a unui „ideal". Nu ne miră cînd portretul schiţat cu un vîrf ascuţit pe gheaţă e al lui Titu Maiorescu. Explicaţia o oferă portretul însuşi: Maiorescu era o fire rece, din estetica lui lipsea orice ardoare militantă; „Junimea“ a practicat un „criticism sterp", a demolat fără a-şi propune să ridice un edificiu nou. Nu ne poate surprinde nici caracterizarea, altminteri plastică — şi în mod regretabil superficială —, a criticis- tului Shaw — „irlandezul, celtul acesta, cu ascuţitul zîmbet de răutate şi despreţ, acest profanator şi al morţilor (!) pentru a face să scapere flacăra albastră a satanismului său..." (Pirandello). începe însă să ne surprindă reducerea operei lui Bpron la expresia exclusivă a individualismului: „fiind un poet aşa de mare pentru eJ, l-am fi dorit cit de puţin şi pentru noi" (Amintirea lui Byron). Egoistul romantic a fost şi un poet al asupriţilor. Iorga, cucerit din copilărie de patriotismul nuvelelor istorice ale lui Negruzzi, identifică în scrisorile aceluiaşi satira unui autor „fără ideal", iar în om, pe un indiferent faţă de ţărani. Atitudinea faţă de ţărani, manifestare firească a unui scriitor „de inimă", determină şi sentinţa

cu privire la Vasile Alecsandri. Scriitorului pe care noi îl respectăm astăzi mai ales pentru democratismul şi patriotismul său, pentru oficiul de poet-cetăţean, Iorga îi refuză simpatia tocmai fiindcă nu-i recunoaşte acest oficiu. „Veselul ciripitor", cum îi spune, n-a fost decît „un bogat şi strălucit diletant". „Cu sătenii lui, adaugă, \ a fi fost bun, dar mîndria stăpînului de pămînt, a domnului de oameni nu l-a lăsat să-şi plece privirea pînă la smerita bogăţie de simţire a ţăranului. Cel ce a strîns şi prelucrat poezia populară n-a ştiut, de fapt, ce se petrece în inima celor de care a fost încunjurat mai mult în viaţă" (Corespondenţa lui Alecsandri). Apartenenţa de clasă a scriitorului e interpretată, am zice, după modul sociologist şi, totodată, în contradicţie cu teza palriarhalistă a frăţiei dintre boieri şi ţărani. Să nu trecem mai departe, fără a menţiona reparaţia adusă în alte pagini memoriei lui Alecsandri — totuşi „poetul renaşterii naţionale", autorul unui repertoriu care nu e „de uitat, de aruncat" şi care „pentru învăţătura, ca şi pentru plăcerea noastră... trebuie chemat iarăşi la viaţă" (Liciu şi teatrul lui Alecsandri). Cel căruia nu i se face însă nici o concesie şi rămîne obiectul unei negaţii totale, fără îndoială neîntemeiată în absolutismul ei, este Bolin- tineanu — „sentimental vorbăreţ şi neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirat cîntăreţ al amintirilor şi idealelor neamului" (în amintirea lui Eminescu). In cazul autorului Legendelor istorice, exigenţa este de natură estetică: eroii lui Bolintineanu sînt „tăiaţi grosolan, coloraţi tare şi încăieraţi sălbatec" (C. Negruzzi).

Oricît de, imperativ ar fi pentru Iorga principiul militantismului creator şi al moralităţii, frumosul — pe care îl caută şi acolo unde nu există — nu

se pierde, întotdeauna, în umbra faldurilor drapelului de luptă sau ale flamurei albe a virtuţii. Pe 1. L. Caragiale l-a socotit, ca şi Ibrăileanu, un exponent al criticismului- junimist. Autorul Scrisorii pierdute „a lovit în formele fără fond"
XXXI
şi, spirit negativist, a jignit „sentimentul public". Critica în sine a fost binevenită, ea trebuia să constituie însă prima fază. Ceea ce e regretabil, după lorga, e că dramaturgul n-a trecut la a doua, la „faza constructivă", că, la fel cu „mai toţi junimiştii, n-a făcut pasul, a despreţuit să-l facă". Aflăm aici exprimarea unui regret, nu şi micşorarea operei. Opera este preţuită ca „una din cele mai desăvîrşite şi armonioase forme ale realismului critic" (Ce se iubea în Caragiale). Cînd creatorul unei opere a fost şi un „om de inimă", inima lui lorga se aprinde, admiraţia capătă temperatura înaltă a entuziasmului şi a iubirii pasionate. „Nu putem da, scrie el într-un articol despre poetul Steluţei, lui Alecsandri, a cărui faptă o înţelegem şi o preţuim, inima noastră, pe care Eminescu o slăpîneşte" (La dezvelirea statuii lui Alecsandri). Eminescu a fost cîntăreţul cel mai inspirat al gloriei „secolelor viteze şi credincioase", mărturisitorul unui crez naţional şi social, criticul neînduplecat al fenomenelor pernicioase din viaţa publică a României, dar şi apărătorul ţăranilor, cărora le-a preţuit ca nimeni altui arta şi graiul. în poezia lui, cei mulţi s-au recunoscut şi prin ea s-au înălţat: „Aşa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare şi tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie şi să se îndemne, să înveţe şi să fie mai bun: rostul armonios al lumilor găsise încă un glas prin care să se învedereze, întru cit e îngăduit aceasta" (Eminescu şi generaţia de astăzi). Puţine pagini atît de vibrante ca acelea ale lui lorga i s-au dedicat lui Eminescu, poetul sublim şi omul nespus dc nefericit. Pe artistul iubit — „un cugetător, un luptător, un profet, da, un profet, ca profeţii vechii Iudee, biciuind şi arzînd de o parte, sfătuind şi revelînd de alta", un „suflet cald, comunicativ" — lorga îl apără de răstălmăcirile epigonilor. Eminescu n-a fost un „schivnic într-un turn de «fildeş»", un „zeu sinistru, tăiat în marmură neagră", cum le-a plăcut „băietani- lor şi băieţoilor" să şi-l facă lor chip cioplit: „Nici ca să se
XXXII
înalţe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere şi dispreţ al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale pămîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să preţuiască mai mult decît orice: credinţa sa deplină de om care ştie, crede, înţelege, iubeşte şi urăşte şi care, deci, pînă la sfîrşitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduieşte şi luptă" (Cel dintîi volum din operele în proză ale lui Eminescu).

O paralelă concludentă pentru modul în care cumpăneşte lorga valoarea, pentru contemporani şi pentru posteritate, a scriitorilor e aceea dintre Schiller şi Goethe. Amîndoi au fost poeţi mari, gloria unuia nu are nevoie, pentru a se sprijini, de a celuilalt. Goethe a fost un „părinte" şi „a atins 'toate coardele lirei", dar împărăţia lui e „sus de tot", în marele Olimp rece, acolo „tronează pe un scaun de diamant, zeu cu stăpînirea fără de margini în loc şi timp". Schiller, dimpotrivă, s-a orânduit între „poeţii-lăutari", aceia care „zbîmîie strunele din maţe de oaie pe care

cîntă la bucuriile şi durerile oamenilor". Intre zeul rece şi poetul-lăutar, cel preferat e ultimul, „umanitarul cu ochii umezi".

In critica literară şi artistică, Iorga aruncă în cumpănă spada războinicului şi o inimă ce pulsează de dragostea pentru oameni.

*

Scriitorii şi artiştii, oamenii de ştiinţă şi oamenii politici, mari sau puţin însemnaţi în domeniul lor de activitate, profesorii fără faimă, oricare om de rînd merită un cuvînt de recunoştinţă, dacă au făcut un bine şi au fost de folos semenilor lor. Oameni cari au fost e un manual de etică, in capitolele căruia îşi găsesc locul şi foştii adversari ai autorului, sau cei ce-au profesat alte convingeri decît ale lui. In faţa mormîntului deschis, polemicile de odinioară trec pe un plan secundar. Ceea ce inte-

resează sînt însuşirile pozitive ale celui ce a păşit peste hotarul vieţii: hărnicia şi cinstea, sinceritatea în credinţe, consecvenţa, fie şi numai o atitudine demnă într-o anume împrejurare. Aceste însuşiri, cărora li se adaugă mereu modestia, capacitatea de dăruire, dezinteresarea materială („idealismul"), sînt propuse tineretului, curat încă, maturilor care le-au uitai. O înzestrare excepţională, talentul nu justifică şi nu scuză abaterile de la imperativele eticii. Din viaţa lui Edison „cei ce fac deosebire între însuşirile sufleteşti şi datoriile morale, arogîndu-şi privilegiul de a fi mai răi decît alţii fiindcă decît alţii se simt sau se cred mai deştepţi, ar putea lua exemplu..." (Edison). Aceasta, deoarece viaţa fiecărui om şi cu atît mai mult a oamenilor de seamă capătă pentru ceilalţi valoarea unui exemplu bun sau rău: „oricine, să vrea sau să nu vrea, prin faptele sale -publice, ca şi prin celelalte, e profesor şi elev în acelaşi timp" (Ioan Maio- rescu). Răspunderea unui om de cultură eminent angajat în activitatea politică este mai mare decît a politicienilor obişnuiţi; el „e îndatorat a nu aduce în politică decît ceea ce e mai adevărat şi mai generos în el“ [1]. Cînd cel ce-a îndeplinit o funcţie publică oarecare şi-a trădat semenii, şt-a renegat poporul, articolul pe care i-l dedică Iorga nu mai are nimic de panegiric, e o înfierare (Un mort care se îngroapă : Ion Ciocan). Conjuncturile, dificultăţile, slăbiciunile omeneşti nu pot constitui circumstanţe atenuante.

Concepţia lui Iorga asupra vieţii e una eroică. Omul politic vrednic de acest nume nu e cel abil, ci „numai acela care, văzînd o neclintită şi luminoasă ţintă, merge îndrăzneţ către dînsa, înfruntînd duşmanii, mişcînd din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranţa că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e cîştigat pentru urmaşii ce vor veni neapărat după

* Spiridon Lambros, în Oameni cari au fost, III, p. 27.

vitejia lui“ (La mormîntul lui Kogălniceanu). Iorga salută eroismul oriunde îl descoperă: în ştiinţă, în politică, în artă, în expediţii răsunătoare sau în acţiuni modeste neştiute de public. Cercetările întreprinse de Amundsen, Andree, Nobile îl emoţionează. Moartea aviatorului Băn- ciulescu îl zguduie şi-i aduce în vîrful peniţei cuvinte de admiraţie. Avînd ambele picioare amputate după un accident, Bănciulescu a continuat să piloteze cu trupul întregit de proteze. Şi dăruirea unui actor ia forma eroismului:

grav bolnav, săgetat de dureri, Petre Liciu ieşea în scenă şi-şi juca rolul. Eroii cei mai mari, cei mai vrednici de recunoştinţă sînt cei căzuţi pe front. Nici cînd e gratuit — cum i se pare lui Iorga explorarea regiunilor polare — eroismul nu poate fi minimalizat. Şi o „jertfă zadarnică" se încununează cu aureola sublimului, chiar dacă nu lipseşte părerea de rău că s-a făcut o inutilă risipă de puteri.

Viaţa fiind o dăruire în slujba umanităţii, iar omul o fiinţă demnă, curajoasă, activă, boala care secătuieşte energiile şi spulberă elanurile e o „umilinţă". Imaginea unui Eminescu bolnav revoltă ca o jignire. Pentru a pune capăt suferinţelor unui trup chinuit, moartea intervine ca o salvare desigur, dar ideea morţii însăşi îi repugnă lui Iorga. Exuberanţa vitalităţii lui spirituale nu se poate împăca nicidecum cu „grozava nedreptate", cu „acea osîndă stupidă şi ridiculă a morţii care ne aşteaptă pe toţi". Osînda e încă mai nedreaptă cînd loveşte pe omul folositor: „Iţi pare rău şi te ridici împotriva hotărîrii nedrepte, stupide — da, stupide — care uită în fundul temniţei pe ucigaş, pe bătrînul cerşitor în colţul străzii şi aruncă în mormînt tocmai pe acesta" (Octavian Smigelschi). Regretul nu e în funcţie de locul ocupat în ierarhia socială de cel dispărut — „acela care nu poate fi înlocuit în iubirea tuturor celor cari l-au cunoscut e omul bun“ (Locotenent-colonelul Manolescu-Mladian).

XXXV

8*

Nedreaptă şi stupidă, osînda morţii s-a rostit o dadă pentru totdeauna, fi natura îşi cheamă înapoi „fiinţele trecătoare, ca să se piardă în măreţia ei“. Fatalitatea sfîrşitului nu trebuie să fie un motiv de deznădejde, ci un îndemn la acţiune creatoare: „Pentru a ieşi din viaţă nu e decît o singură poartă : aceea a morţii. Şi ce e mai cuminte, e să aştepţi să ţi-o deschidă puterea de la care ţii viaţa. Insă pînă atunci, fii al celorlalţi, cît poţi mai mult şi cu cît mai multă bucurie. Va fi o vreme — şi poate e aproape — cînd vei trăi priritr-înşii“ (La moartea lui Tolstoi). In faţa „şanţului negru plin cu infinit" „arată în ce stă valoarea vieţii omeneşti, al cării^ viitor se află în puterea naturii inconştiente: în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor" (D. A. Teodora). N. Iorga a fost un creştin dreptcredincios şi nu i-a rămas străină mîngîierea pe care o aduce nădejdea într-o viaţă viitoare şi într-o răsplată supremă. Nu însă pentru acea răsplată propovăăuieşte folosirea neobosită a zilelor vieţii întregi. Etica lui are conţinutul unui cod social pentru o mîntuire pămîntească în cuprinsul „iadului" de aici. Nemurirea de dincolo ? O ipoteză fără acoperire. Nemurirea certă — perpetuarea în memoria oamenilor: „Şi e în această jertfire a noastră, unul după altul, ca şi cum n-am fi fost, o înaltă învăţătură. Căci cu adevărat noi nici n-am fost. Ci numai faptele noastre au fost, şi ele rămîn de aci înainte necontenit amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viaţa celor ce vin după noi“ (Constantin Erbiceanu). Tema supravieţuirii spirituale prin faptă revine adesea în panegi- ricile din Oameni cari au fost: „Şi în viaţă, în simţire, în scris, în gînd, cînd te uiţi bine, rămîne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit" (B. P. Ilasdeu). Moartea pune capăt unei existenţe fizice: „Dar morţii nu mor întregi, fiindcă trăieşte, prin urmările ei, fapta lor, şi aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai

vede. Sunt oameni sau
XXXVI
grupuri de oameni oare se sprijină pe morminte. Şi cultul adus acestora e pentru ei o măsură de conservaţie proprie. Şi, iarăşi, sunt morţi cari se întorc înapoi în vălmăşagul vieţii, pentru a face, pe răspunderea altora, bine sau rău, pentru a păgubi şi folosi" (Statuia lui Cuza- vodă). Cu o asemenea înţelegere a morţii, Iorga deplînge decesele premature şi întîmpină, cu păreri de rău, însă cu seninătate, sfîrşitul unei vieţi „care s-a îndeplinit", fiindcă a fost o viaţă „întreagă, deplină, împăcată cu sine". Oamenii inactivi, istoviţi de timpuriu cunosc două morţi: înaintea celei fizice, pe aceea a inutilităţii şi sterilităţii. Se poate deci înregistra şi „moartea unui mort". „E curios, scrie autorul Oamenilor cari au fost, referindu-se la un om politic fără nici o realizare, că a mai fost vorba o dată, acum cîteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd el nu mai trăia de mult" (Un orator al generaţiei bătrîne : Nicolae Ionescu). Mormîntul unui asemenea om e unul „închis". La alte morminte „nu poţi vorbi decît de viaţă, de viaţa... care n-a zburat de la dînşii decît în clipa din urmă..., care va merge şi de acolo înainte ani şi zeci de ani, încă, stăpînind minţile, încălzind inimile, îndemnînd şi poruncind" (Ibid.). La aceste morminte, cei ce se înclină în faţa dispărutului „nu duc viaţa lor la un mormînt, ci vin la mormînt pentru a lua viaţă". Acesta este şi rostul comemorărilor: a adăuga la puterea poporului „în ceasul de recunoştinţă, puterea păstrată în sicrie, aşezăminte şi fapte a celui care se pomeneşte" (O icoană curată : mitropolitul Veniamin Costachi).

*

Floare a darurilor, în care exemplificarea virtuţilor şi a păcatelor se face prin exemplul unor personalităţi ilustre sau al unor oameni obişnuiţi, operă de mărturisire a istoricului şi criticului literar, în sfîrşit sursă documentară, Oameni cari au fost e şi o captivantă carte de
XXXVII
lectură. Evocatorul realizează pagini şi pasaje de literatură prin participarea afectivă, prin admiraţie şi prin vehemenţă. Pe lorga nu-l satisfăcea nici în istorie înregistrarea seacă a evenimentelor şi menţionarea indiferentă a personalităţilor. In adevăratul înţeles al cuvîntului, „istoria presupune un «dar»“, acela „să poţi reconstitui figuri, să învii viaţa în chipuri mari, stăpîni- toare, Atunci ai trăit o epocă, şi faci şi pe ceilalţi s-o trăiască" (învăţăminte din viaţa şi domnia lui Cuza- vodă), Fără „o caldă suflare de simpatie" nu poate fi pusă în evidenţă o existenţă umană. Simpatia scriitorului încălzeşte rîndurile de pomenire a lui Mihai Viteazul, Cuza-vodă, Kogălniceanu. Avîntul, epitetul admirativ, fraza retorică, amplă, cadenţată, apostrofa adresată ascultătorilor şi cititorilor, remarca polemică sînt mijloacele obişnuite în cuvîntările şi articolele despre oameni mari dintr-un trecut mai îndepărtat. In aceste articole, pe lorga nu-l interesează detaliul, sau îl reţine numai în măsura în care punctează marile linii directoare. Fiinţa umană a eroului, împovărată de păcate omeneşti, se estompează, lăsînd să strălucească pe primul plan chipul aşa cum l-au statornicit faptele de interes social şi naţional.

Privirea de sinteză luminează toate articolele din Oameni cari au fost. Pe mulţi dintre aceşti oameni — români şi străini — lorga i-a cunoscut

personal şi memoria lui prodigioasă era un foarte bogat album de imagini. Cînd scrie, înfăţişarea concretă a personajului i se impune, şi portretul fizic se adaugă aproape întotdeauna. Ca orice artist, Iorga zugrăveşte omul aşa cum l-a văzut el. Trăsătura care-l impresionează cel mai mult este frumuseţea. „Un frumos bătrîn", „un frumos tînăr" sînt expresii cu repetare de refren.

Portretul are uneori delicateţea medalioanelor vechi, în culori şterse : „în acea odăiţă neagră... se desluşea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veşnic,

subt un cauc de călugăriţă acoperit cu un văl simplu, de lină, o figură măruntă săpată fin în fildeş vechi[1]' (Doamna Elena Cuza). Alteori, trăsăturile desenului şi culoarea sînt viguroase şi aspre. Pe Creangă, tînărul Iorga l-a văzut cîndva la tribuna unui congres. Era „un om scurt, gros şi roşu, cam burtos şi îmbrăcat ca un dascăl de biserică ; pare c-a scos şi o basma din cele mari care se dau la morţi şi s-a şters pe frunte, pe barbă, pe mustăţi ca după ploaie ori la o căldură mare" (Ceva despre Ion Creangă). In înfăţişarea fizică se manifestă felul de a fi al omului. Doctorul Ion Cantacuzino — „însăşi întruparea integrală a puterii, voinţii şi inteligenţii omeneşti" — e fixat într-un tablou memorabil: „O vitalitate imensă respira din trupul său voinic, din superbu-i cap de rege barbar ducîndu-şi oştile la asaltul Romei rîvnite, din podoaba bogată, acuma albă, a părului care-i aureola fruntea, din strîngerea de mînă puternic prietenească, din ochii strălucitori de lumină, bunătate şi veselie, din inflexiunile glasului în care era simfonia însăşi a acestui tare ritm de viaţă pe care vrîsta nu-l scăzuse" (Dr. I. Cantacuzino). O figură contrastantă faţă de aceea a doctorului era Iosif Vulcan: „Era înalt, sprinten şi avea o mare redingotă neagră. Aşa stătea şi aşa se ridica, încît mai mult decît faţa chema luarea-aminte acel bust impunător şi ţapăn, iar mai mult decît bustul însuşi, redingota. Aducea cîteva rapoarte, tot aşa : uscate, mîndre, foarte blajine, însă" (Iosif Vulcan). Cum se vede, portretul nu e la Iorga o planşă hors-texte, ci un mijloc de caracterizare integrală a personajului. Chipul lui Tolstoi e imaginea vie şi tulburătoare a artistului ciudat, iscoditor şi iubitor de oameni: „un frumos ţăran bătrîn, cu barba lungă, sălbatecă, cu plete ca de egumen, cu faţa arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniştiţilor săi ochi de leu" (Leon Tolstoi). Modalitatea portretistică inaugurată de Iorga va fi preluată de George Călinescu şi generalizată cu efecte impresionante în a sa

Istorie a literaturii române, în care face şi înaintaşului său un portret de neuitat. Tot George Călinescu introduce curent în fraza de exegeză metafora, aşa cum a făcut-o iarăşi, înaintea lui, Iorga. însufleţirea umanitară a tinerilor de la 1848 e cuprinsă de istoric într-0 imagine de poem: „Pe cerul tînăr al sufletului lor pluteau uşoare neguri albe, ca nişte aripi de înger, şi multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloşi, cu trîmbiţa dezrobirii pe buze'[1] (Un orator al generaţiei bă'trîne : Nicolae Ionescu). Pentru a sugera conştiinţa artistică a lui Emi- nescu şi indiferenţa sa superioară faţă de detractori, Iorga scrie: „Iar omul trecea înainte, înfăşurat în platoşa sa de diamant, iscodind necontenit, în cursul zilelor

sale singuratice, şi aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseţii nouă“ (Eminescu şi generaţia de astăzi).

Imaginea grandioasă e expresia admiraţiei; cuvîntul dur, a indignării. „Ce scîrbă!“ exclamă Iorga scriind despre Critobul din Imbros, cronicarul grec care s-a gudurat la treptele sîngerosului Mohamed al II-lea, cotropitorul ţării sale. Linguşitorul a fost o „canalie" ; ziaristul veros e „cutare animal de gazetă". Insuccesul în alegerile din România întregită al unui memorandist nu poate fi trecut cu vederea: „Să ni fie ruşine obrazului !“ Stilul vehement al lui Iorga îşi găseşte o izbitoare paralelă în ziaristica autorului Scrisorii III.

Sînt în Oameni cari au fost formulări lapidare cu valoare de maximă: „Numai anii de muncă trec greu. Dar se cunoaşte că au trecut!“ Sînt pasaje frumoase ca nişte stanţe, cum e această apostrofă, între altele, scrisă la moartea pictorului Nicolae Grigorescu: „Nu e nevoie să-ţi dorim, bătrîne, ca ţărîna să-ţi fie uşoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce_decît ţie, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei ţărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viaţa ce s-a desfăşurat pe dînsa ?“ (N. Grigorescu). Sau : „Ce e un mormînt ? Ţărnă

ca a tuturora, şi oase mute ! Dar în el e rămăşiţa feţei pe care am sărutat-o, a ochilor în cari am privit bucuroşi şi trişti şi cari ni-au trimes în schimb raze de lumină şi ceaţă de lacrimi, a buzelor care au rostit numele nostru, a inimii care pînă la sfîrşi't a bătut pentru noi; moaşte ale sufletului care a trăit prin ele şi care, de la desfacerea lor, nu se mai poate afla pentru noi decît în amintiri pe care viaţa crudă, soră bună a morţii, le dă tot mai mult în urma altor suferinţe, mai nouă“ (In amintirea lui Petru Liciu).

In literatura propriu-zisă pe care a scris-o, poetul şi dramaturgul N. Iorga poartă de multe ori cununi veştede. Artistul ni se dezvăluie surprinzător în paginile memorialistice, în lucrările de istorie şi în publicistică. Cititorul îl va afla şi în articolele ce urmează.

Carte despre morţi, Oameni cari au fost e un imn emoţionant închinat vieţii. Iorga l-a scris sub steaua optimismului, iar pe prima ei pagină aş grava ca moto aceste cuvinte ale profesorului şi scriitorului: „o dată ce soarele a apus, aceasta e o condiţie neapărată pentru a-i vedea din nou răsăritul".

ION ROMAN

TABEL CRONOLOGIC'

1871 In noaptea de 5/6 iunie se naşte la Botoşani Nicolae Iorga, fiu al avocatului Nicu Iorga şi al Zulniei, născută Drăghici.

1873 Se naşte al doilea fiu al lui Nicu Iorga, George.

1873—75 Apare Istoria critică a românilor de B. P. Hasdeu, 187S Se naşte la Braşov St. O. Iosif.

1876 Moare avocatul Nicu Iorga, în vîrstă de 39 de ani. Primul său fiu este un copil precoce ; a învăţat să scrie şi să citească şi, la cinci ani, citeşte toate cărţile în franceză din biblioteca mamei sale.

1877 Prima lectură istorică a lui N. Iorga: cronicile Moldovei în ediţia Kogălniceanu.

Zulnia Iorga îşi înscrie băiatul la şcoala Marchian din Botoşani. [1]

[1] Cititorul va înţelege, desigur, că autorul acestui Tabel nu are

prezumţia de a întreprinde încercarea evitată cîndva şi de Esop. Adică, el nu-şi propune să epuizeze cu un pahar oceanul zbuciumat al unei cariere fără odihnă şi fără lapsusuri. Pentru a răspunde exigenţelor colecţiei, Tabelul cronologic înscrie numai cîteva repere biografice şi bibliografice, punctînd cele şapte decenii de viaţă ale savantului şi scriitorului cu amintirea unor evenimente social-politice şi culturale ale epocii.

XLIII

1877 9 mai Proclamarea independenţei de stat a României. Începe războiul de independenţă.

Al. I. Odobescu îşi tipăreşte eursul de Istoria arheologiei, I.

1878 Sub îngrijirea lui Odobescu, apare în volum Istoria românilor sub Mlhal vodă Viteazul de N. Bălcescu.

1879 Se reprezintă la Teatrul Naţional din Bucureşti drama Despot-vodă de V. Alecsandri.

1881 Începe să apară Ia Iaşi revista Contemporanul,

1881 Nicolae Iorga termină cursul primar şi se înscrie la liceul din Botoşani.

1882 Se naşte Vasile Pârvan, viitor elev al lui N. Iorga. Apare Revista pentru istorie, arheologic şi filologie.

1883 Pentru a contribui la întreţinerea familiei, N. Iorga începe să dea meditaţii unor colegi de aceeaşi vîrstă. Zulnia Iorga îşi creşte copiii făcînd croitorie şi publicînd cîte o traducere din franceză prin revistele locale.

Apare sub îngrijirea lui Titu Maiorescu volumul Poezii de M. Eminescu.

1884 N. Iorga îşi tipăreşte primul articol... de politică externă, Germania lui Bismarck, în gazeta Romanul a lui Manole Arghiropol.

1885 Nicolae Dcnsusianu scoate Istoria llrnbei şi literaturel române.

1886 Eliminat pentru o vină imaginară din liceul de la Botoşani, elevul Iorga se înscrie ca intern la liceul din Iaşi.' Aici, împreună cu colegii săi, se iniţiază în poezia lui Eminescu.

1887 Ca să-şi cîştige existenţa, adolescentul se angajează ca pedagog la internatul particular al profesorului Drăghici. îşi găseşte totuşi timp ca să se perfec-

XLIV

ţioneze în latină şi elină, limbi în care citeşte fără dificultăţi orice text.

Apare ediţia a doua a Scrisorilor către V. Alecsandri de Ion Giiica.

188S In martie izbucnesc răscoale ţărăneşti.

1S88 Elevul N. Iorga frecventează cercul socialist din Iaşi: „La 17 ani ceteam Capitalul lui Marx, făceam conferinţe despre dînsul şi împărţeam numere din Revista socială şi extrase din numerele ei..."

In ajunul Paştclui este din nou eliminat din liceu pentru acte de independenţă şi răzvrătire. Profesorul V. Burlă, director al liceului, îl recheamă la examene, pe care absolventul le ia cu brio, fără a primi însă distincţiile ce i se cuveneau. Era „un tînăr înalt, urzit din linii mixte, tîrînd după el pe trotuar un retevei noduros" (N. Grigoraş).

Al. Plulippide, profesor al lui N. Iorga, tipăreşte Introducere în istoria limbei şi literaturei române.

A. D. Xenopol începe publicarea vastei lui opere Istoria românilor din Dacia Traiană.

Toamna, Nicolae Iorga îşi ia bacalaureatul în litere şi ştiinţe, în faţa unei comisii sub preşedinţia rectorului N. Culianu, apoi se înscrie la Facultatea de litere a Universităţii din Iaşi, secţia istorico-literară.
1889 Primăvara, se produc noi răscoale ţărăneşti în cîtcva judeţe din Moldova (Roman, Vaslui, Iaşi, Bacău).
In ziua de ÎS iunie, ţara e îndurerată de moartea lui M. Eminescu.
Apare prima parte a monumentalei lucrări Le trişor de Pâtrossa de Al. I. Odobescu.
1889 In pragul anului al doilea, studentul Iorga cere aprobarea să-şi dea licenţa înainte de sfîrşitul celor
XLV
trei ani de facultate. Motivează cererea prin starea precară a sănătăţii sale. Cererea îi e sprijinită de A. D. Xenopol, care va scrie': „admirasem mult întinsele cunoştinţe ce le poseda încă de pe băncile şcoalei“. Deşi unii profesori se opun (printre ei, Aron Densusianu), cererea studentului este aprobată de minister. Pentru a obţine absolvirea, N. Iorga îşi luase în sesiunea de vară 11 examene, iar în aceea de toamnă, 16 !
In decembrie, absolventul îşi dă examenul de licenţă obţinînd calificativul „magna cum laude“. La examen a participat un numeros public. A. D. Xenopol organizează un banchet, pentru a-l sărbători „pe minunea de om ce aveam înainte“. Ziarele consemnează cu uimire această sărbătorire cu totul neobişnuită.
Proaspătul licenţiat cere postul de profesor suplinitor la liceul din Focşani, pentru limba română sau latină. „Ştie foarte bine limbile clasice, cunoaşte franceza, spaniola şi italiana, mai puţin germana, cu care însă se ocupă“ (Ştefan G. Vîrgolici). Va mai învăţa limbile engleză, portugheză, daneză şi suedeză.
Xenopol, Vîrgolici, Iacob Negruzzi sînt impresionaţi de înfăţişarea tînărului istovit de efort, care e şi foarte sărac, şi-l determină pe decanul I. Caragiani să solicite pentru protejatul lor o bursă. Propunerea decanului notează că licenţiatul a dat „dovezi de o inteligenţă şi un talent fără seamăn In ziua de 31 decembrie, moare Ion Creangă. La înmormîntarea marelui povestitor, asistă şi N. Iorga, care va fi invitat să-şi dea contribuţia la publicarea operei.
In cursul acestui an şi al celui următor, el colaborează intens la revista ieşeană Arhiva, cu studii istorice, articole şi recenzii literare,
XLVI
1890 Primind bursa, N. Idrga pleacă în Italia. Spre sfîrşitul anului e la Paris, unde va urma cursurile Şcolii de înalte studii (Ecole des Hautes Etudes), avînd ca profesori pe Ch. Bdmont, G. Monod, Ch. V. Langlois, abatele Duchesne.
La 3 februarie are loc premiera dramei Năpasta de I. L. Caragiale, în apărarea căreia va interveni şi N. Iorga, printr-un articol publicat în gazeta Lupta a lui G. Panu. Ia fiinţă Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, care are drept obiectiv sprijinirea luptei pentru libertatea naţională a românilor din Transilvania.
1891 Prieten al lui N. Iorga, D. A. Teodoru îi cere prin scrisori poezii şi alte colaborări pentru publicaţiile socialiste din Iaşi.
V. A. Urechia îşi începe publicarea cursului universitar Istoria românilor.

Profesorul Ion Bogdan tipăreşte volumul Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche.
Moare Mihail Kogălniceanu.

1892 în continuarea „vagabondajului său intelectual N. Iorga se află la Paris. în ianuarie, Gherea îi solicită colaborarea pentru noua sa revistă de literatură şi ştiinţă ; articolele primite i se par criticului prea „savante".

De la 17 aprilie, N. Iorga e considerat în concediu de studii, dar bursa i se trimite abia în octombrie. Pînă atunci este sprijinit materialiceşte de junimistul Vasile Tassu, cu a cărui fiică, Maria, tînărul era căsătorit
în Revue Historique şi în extrase apare lucrarea lui N. Iorga Vne collection de lettres de Philip pe Mezieres (Notices sur le ms. 499 de la bibi. de V Arsenal).[1]

[1] O culegere de scrisori ale lui Philippe Miziâres (Notiţe asupra ms. 499 din bibi. Arsenalului).

XLVII

1893 La Iaşi librăriile pun în vînzare prima carte a lui Iorga: Schiţe din literatura românească (2 voi., al doilea în 1894), cuprinzînd articolele publicate în Revista nouă, Arhiva, Convorbiri literare, Lupta, Literatură şi artă română etc. După un popas la Berlin, N. Iorga trece la Leipzig, unde îşi ia doctoratul în faţa unui juriu, din care face parte şi savantul Karl Lamprecht, cu teza Thomas III Marquis de Saluces. Etude historique et litteraire avec une introduction sur la politique de ses prâde- cesseurs et un appendice de texte *.

Spre sfîrşitul anului, doctorul în istorie e în Niirnberg.
La Bucureşti îi iese de sub tipar culegerea Poezii (1890—1893).
Ia fiinţă Partidul-Social-Democrat al Muncitorilor din România.
IS94 La 1 ianuarie începe să apară la Bucureşti revista Vatra, sub redacţia lui Slavici, Coşbuc şi Caragiale.
In primăvară se răscoală ţăranii din judeţele moldovene Tecuci, Tutova, Fălciu, Bacău.
In mai, tribunalul din Cluj condamnă la închisoare pe Semnatarii Memorandului,

1894 întors în ţară, N. Iorga nu acceptă funcţia de profesor de liceu la Ploieşti, unde fusese numit, şi se prezintă la concursul pentru catedra de istorie medie şi modernă de la Universitatea din Bucureşti. Juriul din Iaşi îi acordă o medie puţin mai mare decît celorlalţi doi concurenţi. Ca atare, este însărcinat să suplinească respectiva catedră. 1 noiembrie îşi ţine lecţia de deschidere : Despre concepţia actuală a istoriei şi geneza ei.

[1]Thomas 111marchiz de Sa luces. Studiu istoric şi literar cu o introducere asupra politicii predecesorilor săi şi cu un adaus de text.

xLvm

2895 15 ianuarie O conferinţă cu subiect istoric expusă la Ateneu inaugurează activitatea de apreciat conferenţiar a lui N. Iorga.

Prezentîndu-se la un nou concurs, istoricul reuşeşte într-un mod strălucit şi devine profesor universitar titular, fiind confirmat în această funcţie de ministrul Petru Poni.
îşi sintetizează observaţiile şi impresiile culese în Italia în volumul Amintiri

din Italia. Giosue Carducci. Publică primul volum din culegerea Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului.

1S96 Pentru o perioadă de aproape trei ani, N. Iorga pleacă din nou în străinătate. în toamnă răscoleşte bibliotecile din Viena şi copiază documente privitoare la istoria românilor.

în cadrul publicaţiilor institutului Ecole des Hautes Etudes i se tipăreşte ampla lucrare Philippe Mizieres 1327—1405 et la croisade au XlV-e siecle

* Tot la Paris apare în două volume Histoire des Roumains de la Dacie Trajane de A. D. Xenopol, care obţine un premiu al Academiei Franceze.

1897 în timp ce se găseşte în Italia, la Bucureşti iese de sub tipar prima sa contribuţie în colecţia Hurmuzachi (tom. X). Pînă în 1936 va semna în aceeaşi colecţie încă şapte volume.

1898 Academia Română îl alege membru corespondent.

1899 Tînărul învăţat şi literat îşi manifestă spiritul critic într-o suită de articole cu care colaborează la gazeta bucureşteană L'Independence Roumaine [1]

[1]Philippe Meziâres 1327—1405 şi cruciada in sec. XIV.

şi pe care le adună în volumul Opinions sincăres. La vie intelectuelle des Roumains en 1899 *.

Tipăreşte lucrarea Cronicile muntene.

La lecţiile de la Universitate nu-şi cruţă colegii, care se coalizează împotriva lui, cerînd sancţiuni disciplinare.

1900 Se desparte de prima soţie.

Dă la iveală numeroase studii istorice.

1901 Căsătorindu-se cu Ecaterina Bogdan, sora slavistului şi istoricului Ion Bogdan, pleacă în străinătate. In martie, soţii Iorga sînt la Veneţia. In aceeaşi lună, Academia Română respinge de la premiere, cu 17 voturi din 26, o lucrare de istorie literară a savantului. Adversarii pe care şi-i făcuse la Universitate îl sancţionau...

Apare Istoria literaturii române în secolul al XVlll-lea (2 voi.). Concomitent, Iorga începe publicarea masivei culegeri, în 31 de volume, dintre care ultimul va ieşi de sub tipar in 1916 : Studii şi documente cu privire la istoria românilor. Mai tipăreşte, între altele, Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc.

Karl Lamprecht îi cere o istorie a românilor, pentru colecţia pe care o îngrijea şi care apărea la Gotha.

In decembrie se difuzează primul număr din revista Semănătorul, sub direcţia lui Vlahuţă şi Coşbuc.

1902 Istoricul face cercetări în legătură cu familia Cantacuzino.

Scoate volumul Sate şi preoţi din Ardeal, o ediţie din Istoria domnilor Ţării Româneşti de Constantin Căpitanul Filipescu.

* Opinti sincere. Viaţa intelectuală o românilor în 1S99.

In iulie începe să apară la Budapesta revista Luceafărul. Intr-o scrisoare publicată în primul număr, N. Iorga adresa românilor transilvăneni îndemnul : „Sînteţi în luptă şi trebuie să luptaţi".

Al. Davila da drama Vlnicu-vodă,

1903 N. Iorga publică volumul Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe (3 voi., ultimul în 1904). Polemizează cu Grigore Tocilescu şi Pompiliu Eliade.

1904 In martie, Emil Gîrleanu începe la Bîrlad publicarea revistei Fut-Frumos, pe care Iorga o consideră afiliata „curentului nou" iniţiat de Sămănătorul.

Mihail Sadoveanu dăruieşte cititorilor primele cărţi printre care romanul istoric Şoimii.

1904 Cu prilejul împlinirii a patru sute de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, N. Iorga depune o intensă activitate publicistică, scriind, între altele, şi cartea Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc.

Alte volume — Pe drumuri depărtate (Note de călătorie), Drumuri şi oraşe din România — adună impresiile şi însemnările ştiinţifice ale neobositului drumeţ care a colindat ţara de la un capăt la altul, inclusiv Transilvania.

O nouă lucrare de istorie literară: Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688.

1905 In februarie începe să apară revista simbolistă Viaţa nouă, sub direcţia Iul Ovid Densusianu, coleg la Universitate şi unul dintre adversarii literari ai lui N. Iorga.

1905 In iunie, istoricul preia direcţia revistei Sămănătorul, la care colabora mai dinainte.

La Gotha îi apare Geschichte des rumänischen Volkes im Rdhmen seiner Staatsbildungen[1] (2 voi.).

‘ Istoria poporului român in cadrul formaţiilor sale statale.

LI

4*

In ţară, Iorga publică Sate şi mînăstiri din România, Oameni şi fapte din trecutul românesc, Istoria românilor în chipuri şi icoane (3 voi,, ultimul în 1906),

In decembrie îşi începe apariţia la Craiova revista Ramuri, de orientare sămănătoristă

2906 In ziua de 13 martie, pentru a manifesta împotriva unui spectacol în limba franceză organizat la Teatrul Naţional de protipendada bucureşteană, profesorul Iorga îşi scoate studenţii în stradă. Au loc incidente. Ca urmare a „mişcării din 1906", profesorul constituie Frăţia bunilor români (transformată apoi în Liga bunilor români), la care aderă Vasile Pârvan, poetul Mihail Săulescu, pictorul transilvănean Octav Smigelski, poetul N, Vulovici şi alţii.

In aprilie, întemeiază publicaţia Neamul românesc care, cu unele întreruperi, va apărea pînă în 1940. însoţit de scriitorii din redacţia Sdmănătorului, întreprinde prin ţară un turneu de şezători literare. In timpul serbărilor dinastice jubiliare, începe să publice în Neamul românesc o serie de articole în care cere îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor.

Cu numărul din 22 octombrie, Sămănătorul iese de sub direcţia lui N, Iorga, deoarece, după explicaţiile mai tîrzii ale foştilor săi colaboratori; directorul se orientase către transformarea revistei într-o publicaţie personală.

Savantul publică, în 2 voi,, Neamul românesc din Ardeal şi Ţara

Ungurească.

1907 In ianuarie, profesorul îşi creează o revistă proprie, Floarea darurilor, menită a readuce în circulaţie „scrisul românesc cel vechi".

LII

In februarie se aprind cele dintîi focare ale marii răscoale ţărăneşti.

La începutul lunii martie, Iorga ţine conferinţe la Bucureşti întru apărarea ţăranilor obijduiţi. Intr-un articol din Neamul românesc indică drept cauze ale răscoalei „obişnuita exploatare fără limite şi fără milă, neîncetata jignire a celor muritori de foame şi, alături de aceasta, cea mai proastă administraţie din lume". Face colecte şi trimite sume de bani în diverse centre însîngerate de sălbatica represiune. Intre alţii, dr. loan Radovici, prefect al judeţului Vaslui, distribuie ajutoare, primite de la savant, unor văduve şi răniţi. Atitudinea din timpul răscoalei îi aduce lui Iorga acuzaţia de „instigator".

Evenimentele îl determină să acţioneze mai direct în arena politică. In mai candidează şi este ales deputat al oraşului Iaşi. în iunie îşi ţine primul discurs parlamentar, -pe care-l dedică problemei ţărăneşti. Acuză clşsjfla dominante, cere reforme la sate şi amnistierea ţăranilor arestaţi. De aci înainte, marea popularitate pe care şi-a cîştigat-o îi asigură mereu prezenţa în parlament.

Este ales în comitetul Ligii pentru unitatea culturală a românilor.

La Berlin, I. L. Caragiale scrie vigurosul pamflet 1907, din primăvară pînă-n toamnă,

N. Iorga publică însemnările unei călătorii Prin Bulgaria la Constantinopol.

La Londra îi apare lucrarea The Byzantine Empire, iar la Bucureşti, primul volum din Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului (voi. II-III, în 1908—1909).

LIII

Moare B. P. Hasdeu, cu care N. Iorga a întreţinut polemici, dar pe care l-a admirat şi continuat.

A. D. Xenopol ţine lecţii, urmate şi în 1908, la Sorbona, stabilind o tradiţie pe care o va ilustra la un nivel înalt N. Iorga.

1908 In aprilie, istoricul organizează o expoziţie la Iaşi. începe să scoată Neamul românesc literar.

Ales secretar al Ligii culturale, începe să desfăşoare o activitate foarte vie în cadrul asociaţiei, pentru a cărei bibliotecă donează 10.000 de cărţi, împovărat de cheltuielile necesitate de publicaţiile sale şi de nevoile zilnice ale unei familii devenite numeroase, profesorul se hotărăşte să se instaleze la Vălenii de Munte. Prietenii şi admiratorii contribuie cu sume de bani, devenind acţionari ai „tipografiei cooperative" care începe să lucreze în frumosul orăşel, unde Iorga înfiinţează vestita Universitate populară, frecventată şi de numeroşi oaspeţi străini.

La Gotha, în aceeaşi colecţie îngrijită de K. Lam- precht, apare prima parte a lucrării realizate de istoricul român : Geschichte des Osmanischen Reiches [1] (5 voi., încheiate în 1913).

De sub teascurile tipografiei de la Vălenii de Munte, profesorul scoate cîteva lucrări de popularizare, printre care Istoria românilor pentru poporul românesc.

1909 B. St. Delavrancea publică Apus de soare.
N. Iorga scrie, între altele, lucrări despre Unirea ţărilor româneşti. Autorităţile habsburglce interzic pătrunderea în Transilvania a publicaţiei Neamul românesc. Gazeta este totuşi trecută peste graniţă, sub titluri care induc în eroare pe
[1] Istoria Imperiului otoman.

vameşi : Primăvara, Vara, Toamna, Floarea Jiului, Floarea Oltului, Luni, Marţi, Mai etc. De asemenea este expediată şi Istoria românilor sub titlul Cultura cartofilor după cele mai noi metode. Traducere din limba maghiară.

1910 N. Iorga înfiinţează partidul naţionalist-democrat. începe să publice Neamul românesc pentru popor. Balada populară românească, Ce e patria, Doamna lui Ieremia vodă (dramă istorică), Istoria armatei româneşti (voi. II, în 1919) sînt cîteva din lucrările tipărite în cursul anului, împreună cu multe altele, printre care ediţii din opera lui I. Codru-Drăguşanu şi învăţăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie.

1911 17 mai Rosteşte discursul de recepţie, ca membru activ al Academiei Române : Două concepţii istorice. Răspunsul este citit de A. D. Xenopol.
Publică, între altele, Cugetări, Mihai Viteazul (Schiţă de poem dramatic), Oameni cari au fost (serie pe care o va relua şi completa mai tîrziu), o ediţie a didahiilor lui Antim Ivireanu.
Spre sfîrşitul anului, face intervenţiile necesare pentru aprobarea unui ciclu de conferinţe în Transilvania. Guvernul habsburgic dă un răspuns negativ,

1912 Apar în tipografia de la Vălenii de Munte şi în publicaţiile Academiei Române un număr de peste două duzini de lucrări ale lui N. Iorga; printre ele, scrieri de mare interes în epocă, privind provinciile aflate sub stăpînire străină, apoi culegerea Trei drame etc.
Moare, la Berlin, I. L. Caragiale.

1913 Moare, în lunie, Şt. O. Ioslf, discipol şi colaborator al lul N. Iorga, care-l rosteşte panegiricul.
Se decretează mobilizarea, iar trupele române trec Dunărea, în Balcani.
tv

1913 N. Iorga o chemat sub arme, 1» cerere, dar ataşat serviciului cenzurei.
Trista Intervenţie în Balcani ia sfîrşit prin semnarea tratatului de pace de la Bucureşti, în urma negocierilor duse sub preşedinţia lui Titu Maiorescu.
N. Iorga participă la Congresul de istorie de la Londra, unde ia cuvîiitul în şedinţa plenară şi afirmă rolul activ al istoriei pe care o consideră unica forţă capabilă să împiedica mina totală a tradiţiilor, prăbuşirea unui echilibru social şi politic absolut necesar omenirii
Din cărţile anului : Note de drum, Den albansha frăgan[1] (Stokholm).
Istoricul Ion Bogdan publică Documentele lui Ştefan cel Mare.

1914 împreună cu G. Murgoci şi V. Pârvan, savantul înfiinţează Institutul de studii sud-est europene şi face să apară publicaţia de specialitate Bulletin de l'Institut pour l'etude dc l’Europe sud-orientale. Conferenţiază la Veneţia.

Dintre lucrările sale apărute în acest an : Veneţia în Marea Neagră, O luptă, literară (voi. II, în 1916), Constantin Brîncoveanu, dramă în cinci acte. His- toire des Etats balcaniques â l'epoque moderne Izbucneşte primul război mondial.

1915 Apar Istoria comerţului românesc şi Culegere de articole de N. Iorga.

1916 Profesorul publică volumele : Cărţi reprezentative în viaţa omenirii, Histoire des Roumains de Tran- sylvanie et de Hongrie (voi. ID* Ultima scriere

* Problema albaneză.

• Istoria statelor balcanice în epoca modernă.

LVI

documentează drepturile României asupra Transilvaniei, pentru care savantul, omul politic şi gazetarul pledează neobosit, cu ardoare.

15 august România Intră în război.

în decembrie, armata germană cotropitoare ocupă Bucureştii, după earc se înstăpîneşte pe 3'4 din suprafaţa ţării.

Tipografia, casa profesorului şi localul Universităţii populare din Vălenii de Munte suferă grave deteriorări.

1017 în refugiu la Iaşi, N. Iorga continuă, în condiţii grele, publicarea Neamului românesc, în coloanele căruia, zi de zi, denunţă samavolniciile ocupanţilor, comportarea . trădătoare a unor oameni politici şi de cultură români rămaşi la Bucureşti şi mobilizează conştiinţele pentru un nou efort armat. In acelaşi scop ţine zece lecţii pe care le publică sub titlul Cugetare ţi faptă germană. Personalitate politică marcantăj cu audienţă în cercurile conducătoare, stăruie pentru o lege a exproprierii în favoarea ţăranilor; redactează textul unei proclamaţii în acest sens.

Sub presiunea agitaţiei din rîndurile ostaşilor săteni, parlamentul votează la Iaşi modificarea art. 19 din Constituţie, hotărăşte exproprierea determinată de cauză naţională a 2 000 000 hectare.

7 noiembrie Marea Revoluţie Socialistă din Rusia.

1515 Moare George Coşbuc.

1918 Savantul se află la Bucureşti, unde s-a întors după retragerea armatelor germane.

13 decembrie Manifestaţia muncitorească este reprimată sîngeros în piaţa Teatrului Naţional din Bucureşti.

După multe tergiversări se publică decretul pentru reforma agrară.

LVII

1919 N. Iorga publică o serie de lucrări, printre care Istoria poporului francez, Breve Histoire de VAlbanie et du peuple albanais [l].

Ţine lecţii la Şcoala de război. De altfel, paralel cu predarea cursului de istorie de Ia Universitate, va fi mereu profesor şi la alte instituţii de învăţă- mînt (Academia comercială).

Ales deputat, va fi preşedintele celei dinţii Camere, în care vor fi reprezentaţi cetăţenii din toate provinciile româneşti eliberate (1920).

Colaboratorii şi prietenii îi oferă, prin subscripţie publică, o casă, pe fosta şosea Bonaparte, nr. 7.

Se stinge din viaţă Ion Bogdan.

Tratatele de pace semnate în cursul acestui an şi în anul următor confirmă întregirea României.
Moare A. Vlahuţă.
1920 Un an bogat în volume ştiinţifice importante şi scrieri literare : Histoire des Roumains et de leur civilisation[2] (2 voi.), tradusă curînd în limbile engleză, italiană, germană, Dezvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei (3 voi., pînă în 1922), Istoria românilor prin călători (4 voi., pînă în 1922), Istoria literaturilor romanice (3 voi., ultimul în 1925), drama istorică în cinci acte Cantemir b ătrînul.
La congresul Ligii culturale se hotărăşte crearea unui fond ,,N. Iorga", pentru înfiinţarea unei şcoli de misionare la Vălenii de Munte. Românii din America trimit o contribuţie de 2 000 dolari.
O. Densusianu publică primul volum din Literatura română modernă.
Moare A. D. Xenopol.
[1] Scurtă istorie a Albaniei şi a poporului albanez. * Istoria românilor şi a civilizaţiei lor.
LVIII
In Octombrie are loc greva generală, care este înăbuşită cu violenţă din ordinul generalului Averescu, preşedinte al guvernului.
1921 In mai ia fiinţă Partidul Comunist Român.
1921 N. Iorga publică : Franţa. Drumuri ale unui istoric, Elemente de unitate ale lumii medievale, moderne şi contemporane (3 voi., pînă în 1922), Din opera poetică a lui Tudor Vladimirescu, dramă.
Apare Istoria literaturii române. Epoca veche de Sextil Puşcariu.
In iunie, N. Iorga este sărbătorit cu prilejul împlinirii a 50 de ani. Cu colaborarea unor oameni de ştiinţă şi scriitori apare volumul Lui Nicolae Iorga — Omagiu.
1922 în cadrul cursurilor pe care le ţine anual la Sorbona, profesorul român expune ciclul de lecţii Formes byzantines et realites balcaniques. ’ Tot la Paris tipăreşte, în colaborare cu G, Balş, care scrie un mare capitol despre arhitectura religioasă din Moldova, volumul Histoire de l’Art roumain ancien[2]. în ţară publică Istoria presei româneşti... pînă în 1916.
1923 N. Iorga se retrage din partidul pe care A. C. Cuza îl transformă în Liga apărării naţional-creştine, organizaţie de tip fascist.
începe să apară anual pînă în 1940 buletinul Melanges de l’Ecole Roumaine en France, în care se tipăresc contribuţiile tinerilor din ţară trimişi la Şcoala română, înfiinţată de profesor la Fon- tenay-aux-Roses, lîngă Paris. Cu prilejul conferinţelor de la Sorbona, Iorga locuieşte la Fontenay- aux-Roses, unde se interesează de lucrările foştilor [1]
[1] Forme bizantine şi realităţi balcanice.
[1] Istoria artei româneşti vechi.
LIX
săi studenţi şi primeşte vizita învăţaţilor francezi prieteni.
Publică Istoria artei medievale şi moderne în legătură cu dezvoltarea societăţii, piesa Sarmală, amicul poporului. La Paris îi apar cărţile UArt populare en Roumanie şi Etudes roumaines[1], cu- prinzînd lecţiile ţinute la Sorbona (al II-lea voi. în 1924).
Profesorul face cunoscut un act de danie către Ministerul instrucţiunii

publice privind casa sa din Bucureşti „cu întreaga bibliotecă şi toate cărţile şi obiectele istorice şi de artă aflate într-însa, precum şi acele ce se vor. găsi la încetarea sa din viaţă". După 23 august 1944, casa lui Iorga a devenit sediul Institutului de filozofie, iar tezaurul de cărţi aparţine Institutului de istorie, constituind, împreună cu adausurile ulterioare, una din importantele biblioteci bucureştene.
Cursurile de vară de la Vălenii de Munte trec sub patronajul Ligii culturale.
G. Bogdan-Duică tipăreşte Istoria literaturii române moderne. lntîti poeţi munteni.
Moare istoricul Dimitrie Onciul.

1924 N. Iorga scoate la Paris Breve Histoire des croi- sades, Idees et formes litteraires frangaises dans le Sud-Est de l'Europe, La Roumanie pittoresque[2]. Strînge piese de teatru vechi şi noi în volumul Trei drame.

Devine pentru totdeauna preşedinte al Ligii culturale.

[1] Arta populară in România şi Studii române.

' Scurtă istorie a cruciadelor, Idei şl forme literare franceze in sud-estul Europei, România pitorească.

In cadrul Ligii, profesorul îşi va realiza şi „visul generos" (G. M.-Zamfirescu) de a înfiinţa un
teatru popular, în al cărui program înscrie spectacole pentru copii, soldaţi, muncitori.
Partidul Comunist Român este obligat să treacă în ilegalitate.

1925 Omul de ştiinţă preţuit în Europa tipăreşte în diverse capitale de pe continent cărţi şi broşuri ştiinţifice şi de informaţie : Coup d'oeil sur l'art roumain (Geneva), La litterature populaire, source de haute litterature, Les ecrivains râalistes en Roumanie[*1] (Paris) etc.

Alte scrieri din cuprinsul anului: Istoria comerţului românesc, epoca veche şi mai nouă, ediţia a doua, revăzută, din Istoria literaturii româneşti (voi. II şi III, respectiv în 1928 şi 1933).
Eugen Lovinescu încheie publicarea lucrării Istoria civilizaţiei române modeme, începută în 1924,

1926 N, Iorga începe să publice la Paris o lucrare de mare anvergură Essai de syntliese de l'Hisloire de l'humanite- (4 voi,, ultimul în 1928),

V. Pârvan tipăreşte lucrarea fundamentală Getica,
E, Lovinescu dă la tipar prima parte din Istoria literaturii române contemporane,
S noiembrie. Sc pune piatra fundamentală a palatului Ligii culturale,

1927 După o scurtă călătorie în Spania, N. Iorga scoate volumul Cîteva zile prin Spania; publică legenda dramatică Fata babei şi fata moşneagului.

Se stinge din viaţă V. Pârvan,

' Scurtă privire asupra artei româneşti. Literatura populară, izvor al literaturii culte, Scriitorii realişti din România,

[1] încercare de sinteză asupra istoriei umanităţii.

1928 Profesorul N. lorga începe editarea revistei Cuget clar, a cărei primă serie durează pînă în 1934. Este o „revistă de cultură şi literatură, pentru şcoli şi tineret, a comisiunii bibliotecilor de la Casa

şcoa- lelor". Publică volumele Ţara latină cea mai depărtată în Europa: Portugalia, Istoria învăţământului românesc, piesa Cleopatra. La Milano îi apare cartea Storia dei Romeni e della loro civilita '.

1929 Chemat de „dorul de acasă al coloniilor româneşti", întreprinde o călătorie în America, unde îi parvin veşti îngrijorătoare „despre agitaţiile sterpe ale unei tinerimi care ducea la Universitate, loc de reculegere ideală, apucăturile turbulente ale liceelor fără conducere morală şi fără autoritate adevărată". Profesorul se arată mereu mai îngrijorat de transformarea studenţimii din România într-o masă de agitaţie politicianistă.

Luna august înscrie eroica luptă a muncitorilor mineri de la Lupeni.

N. Iorga publică Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică, Ţări scandinave, drama Fratele păgîn, basmul dramatic Frumoasa fără trup.

7 noiembrie Inaugurarea palatului Ligii culturale. Construcţia a fost realizată cu o „nesocotită loterie, mai cu împrumuturi neplătite, mai cu contracte de închiriere care ne imobilizează, rareori cu un ban căzut din tezaurul public" (N. Iorga).

1930 In luna mai, N. Iorga ţine conferinţe la Berna şi Zurich.

[1] Istoria românilor şl a civilizaţiei lor.

Faima lui internaţională primeşte o nouă confirmare : Universitatea din Oxford îi acordă titlul de „doctor honoris causa". El este membru al mai multor Academii străine şi al multor societăţi ştiinţifice din diferite ţări. Apare relatarea călătoriei peste ocean : America şi românii din America.

1931 In aprilie se constituie un guvern Iorga-Argetoianu, în care cel dintîi are şi portofoliul instrucţiunii publice. Profesorul este sărbătorit în ţară, cu prilejul împlinirii a 60 de ani. La Teatrul Naţional din Bucureşti se organizează un ciclu de conferinţe jubiliare.

Apar cărţile : Privelişti elveţiene, 1930, Vederi din Grecia de azi. Cinci conferinţe despre viaţa grecească actuală, primul volum din Memorii (al VII-lea, în 1939), piesa în cinci acte Casandra.

In decembrie are loc Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România. Din vară apare Scînteici, organul partidului.

1932 Ca ministru al instrucţiunii, N. Iorga ia o serie de măsuri pentru instaurarea disciplinei în şcoli. Publică volumul de „versuri uitate in săltar" Acuma patruzeci de ani, piesa O ultimă rază.

In iunie, măcinat de contradicţii interne şi asaltat de partidele concurente, guvernul Iorga-Argetoianu este obligat să se retragă.

1933 In februarie au loc luptele eroice ale muncitorilor de la atelierele Griviţa.

In Germania se instalează regimul hitlerist.

1933 N. Iorga descifrează caracterul expansionist şi de

o monstruoasă brutalitate a fascismului german pe care-l va condamna cit timp va ţine pana în mînă.

Savantul ia cuvîntul la Congresul de ştiinţe istorice de la Varşovia.

Către sfîrşitul lunii decembrie, preşedintele guvernului liberal, I. G. Duca, e asasinat de legionari pe peronul gării Sinaia.

1934 N. Iorga denunţă organizaţia fascistă Garda de fier ca unealtă a

ţelurilor expansioniste ale Germaniei hitleriste ; o face în articolele din Neamul românesc, în conferinţe, la catedră.

Publică lucrările Istoria literaturii româneşti. Partea întîi — Crearea formei şi Partea a doua — In căutarea fondului, Oameni cari au fost (ediţia în 4 voi., apărută între acest an şi 1939), autobiografia Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost (3 voi.), drama Moartea lui Asur.

1935 Istoricul român publică La place des Roumains dans l'histoire universelle[1] (3 voi., ultimul în anul următor), Istoria lui Mi hai Viteazul (2 voi.).

ItaUa fascistă dezlănţuie războiul colonialist împotriva Abisiniei.

1936 N. Iorga tipăreşte începutul lucrării sale capitale Istoria românilor (11 voi., care apar pînă în 1939), urmată (între 1937—1945) de o versiune în limba franceză.

începe un ciclu de conferinţe la radio, pe care le va publica sub titlul Sfaturi pe întunerec. 1936—1938. Inaugurează a doua serie a revistei Cuget clar,

[1] Locul românilor în istoria universală.

subintitulată Noul Sămănător — „revistă de direcţie literară, artistică şi culturală".

Se aprinde războiul civil din Spania.

1937 Apar volumul Portrete şi comemorări, comedia Zbor şi cuib.

1938 In februarie se instaurează în România dictatura regală. Germania anexează Austria.

In toamnă, Reichul încorporează silnic regiunile sudete.

1938 Profesorul Iorga înfiinţează la Vălenii de Munte un teatru în aer liber. Participă la Congresul internaţional de istorie de la Zurich.

Tipăreşte „tragedia antică" Răzbunarea pămînlului.

1939 Din operele anului : Istoria Bucureştilor, dramele Moartea lui Alexandru, Regele Cristina, opera poetică completă — Toate poeziile lui ~ (2 voi., al II-lea, în 1940).

Germania ocupă Cehoslovacia.

1 septembrie Armata hitleristă invadează Polonia.

Este preludiul celui de-al doilea război mondial.

1940 In primăvară, armatele germane ocupa Norvegia, Danemarca, Olanda, Belgia.

In iunie, intră în război Italia, ca aliată a Germaniei. La 30 august, Germania şi Italia impun României dictatul de la Viena, prin care se dislocă din teritoriul naţional o parte ce-i aparţine organic.

La 3 septembrie, dictatura regală încearcă să se salveze, aducînd la putere guvernul generalului Antonescu. A doua zi, Carol H abdică şi părăseşte ţara. Se înscăunează statul ,,naţional-legionar", ultimele resturi ale libertăţilor democratice sînt azvîrlite peste bord, se instaurează teroarea şl jaful.

1940 La 8 octombrie, N. Iorga adresează directorului ziarului său Neamul românesc o scrisoare, în care

îl anuttţă că a hotărît să suspende apariţia gazetei, deoarece el şi

colaboratorii săi nu mai sînt „în măsură să-şi exprime părerea lor întreagă". La 11 octombrie apare ultimul număr din Neamul românesc. Sistarea apariţiei ziarului egalează cu un protest împotriva anulării oricărei independenţe a cuvîntului scris.
In noaptea de 10 noiembrie se produce marele cutremur. Casa de la Vălenii de Munte a profesorului este grav avariată. Familia Iorga se mută la Sinaia. Aici, savantul lucrează la opera ce trebuia să-i încununeze activitatea de o viaţă: Istorio- logia umană, proiectată în zece volume. Publică drama Vagabondul.
La 27 noiembrie, profesorul este scos din casă de un grup de legionari şi pornit spre Bucureşti. In apropiere de Ploieşti, la marginea pădurii Strej- nicul, este asasinat, iar corpul străpuns de gloanţe e părăsit acolo.
★
1985 La 27 noiembrie, Academia Republicii Socialiste România a ţinut o şedinţă comemorativă, consacrată împlinirii a 25 de ani de la asasinarea lui N, Iorga — „personalitate de frunte a ştiinţei şt culturii româneşti, savant de renume mondial" (Scînteia din 28 noiembrie 1965). După cu- vîntul de deschidere rostit de acad. Iorgu Iordan, vicepreşedinte al Academiei, au fost expuse comunicările : N, Iorga — istoric al românilor de acad. Andrei Oţetea, directorul Institutului de istorie „Nlcolae Iorga" al Academiei ; Nicolae Iorga şi istoria veche a României de acad, C. Daicoviciu, director al Institutului de istorie-şi arheologie din Cluj al Academiei ; Nicolae Iorga — scriitorul şi istoricul literar de prof. Şerban Cioculescu, membru corespondent al Academiei ; Viziunea de istorie universală a lui N. Iorga de prof. Alexandru Elian.
In ziua de 28 noiembrie, la Vălenii de Munte a fost inaugurată casa memorială „Nicolae Iorga" şl s-a dezvelit un bust al savantului român.
LXVI
Toate periodicele — ziare şl reviste — au publicat articole comemorative şl studii despre biografia şl diversele sectoare ale operei lui N. Iorga.
Editura pentru literatura a tipărit Pagini alese de N. Iorga (2 voi.).
Teatrul Naţional „X. L. Caraglale" din Bucureşti a reprezentat drama istorică Doamna lui XeTemia de N. Iorga.
I. R.
5*
NOTA EDITORULUI

Aceste două volume din „Biblioteca pentru toţi“ pun la dispoziţia cititorilor un mare număr din articolele adunate de N. Iorga în seria Oameni cari au fost. Intr-o Addenda, reproduc articole extrase din periodice şi din alte cărţi ale profesorului.

N. Iorga s-a decis să-şi strîngă în volum articolele despre „oamenii cari au fost“ încă din 1911, cînd a publicat un prim volum cu acest titlu, la tipografia sa din Vălenii de Munte. Abia după aproape un sfert de veac, mai exact în 1934, a' reluat lucrarea, prin retipărirea, cu unele schimbări în sumar, a volumului din 1911. Au urmat celelalte trei volume, în editura Fundaţiei pentru literatură şi artă, în anii 1935, 1936, 1939. Probabil că savantul a însărcinat -succesiv cu operaţia de despuiere a periodicelor pe unii dintre colabofatorii săi, care au lucrat fără suficientă atenţie. Aşa se explică de ce s-a întîmplat ca unele articole să se repete în două volume *,

iar criteriul cronologic să nu fie urmat cu consecvenţă. Volumul IV pare, în parte, o completare a lacunelor din cele anterioare, prin reproducerea unor articole vechi din perioadele îmbrăţişate de acele volume. De aici am dedus obligaţia de a reface, în aşezarea articolelor, ordinea cro- [1]

[1] In cele cîteva cazuri de repetare, ediţia noastră reproduce textul ultim.

nologică, aşa cum aceasta l-a preocupat pe autor şi în cuprinsul fiecărui volum. Dislocările apar necesare şi pentru motivul că ordinea cronologică e foarte importantă în scrisul lui Iorga, publicist care, chiar şi în portretul unui personaj antic, atinge chestiuni la ordinea zilei. Autorul însuşi a înscris la finele articolelor data apariţiei în presă. Sub această dată, pe care desigur am menţinut-o, am adăugat în paranteză volumul respectiv din Oameni cari au fost.

Chiar dacă nu s-a ocupat personal de slrîngerea articolelor, este vădit că autorul le-a revăzut înainte de a le preda editurii. Confruntarea cu textul din periodice indică modificări stilistice, „înnoirea", deşi fără consecvenţă, a unor forme fonetice, corectări etc. Tot această confruntare a îngăduit şi editorului îndreptarea unor erori.

In transcrierea textelor, am aplicat criteriile stabilite de uzul general. Nu m-am considerat totuşi autorizat a trata ca simple probleme de ortografie forme ca : sub t şi supt (=sub), supţire, zimbet, pe care le-am menţinut. Privitor la forma ţeran (ţerănime, ţernă) se observă că, folosind-o în periodicele mai vechi, Iorga a renunţat la ea în volume, înlocuind pe e prin ă. I'n cele două-trei locuri unde forma cu e a scăpat âtepţiei sale, i-am urmat indicaţia.

Formele : cari (pentru pluralul masculin al relativului), li, ni rămîn totuşi specifice scrisului (şi pronunţiei) lui Iorga, chiar dacă în cîteva locuri (poate prin colaborarea culegătorilor din tipografie) apare şi dubletul gramatical obişnuit. Cînd nu era şi o chestiune de pronunţie, am redat numelor proprii ortografia corespunzătoare. Cazurile sînt puţine, fiindcă Iorga scria cu mare exactitate numele proprii, româneşti sau străine.

Privitor la aparatura ediţiei de faţă, sînt de făcut următoarele precizări:

1, Pentru personalităţile (sau numai persoanele) mai puţin cunoscute, care constituie tema articolelor, am alcătuit note explicative de subsol. Aceste note, aşezate de obicei la sfîrşitul fiecărui articol, sînt biobibliografice, dar îşi propun şi unele întregiri sau îndreptări din punctul nostru jle vedere actual.

2, Numele de persoane citate ocazional în cuprinsul articolelor sînt lămurite pe loc, tot în note de subsol.

3, In josul paginii sînt de asemenea glosate cuvintele mai puţin obişnuite şi traduse expresiile străine.

4, Notele autorului se diferenţiază de ale editorului prin menţiunea : n.a,

5, La finele volumului al doilea, am adăugat un indice alfabetic de persoane-temă.

x. R.

DOUĂ RINDURI ÎNAINTE Prefaţa din 1911

Multe scrie omul, şi e bine cînd vremea lui a cerut să le scrie. Ce vor zice alte vremi, cu alte nevoi şi alte credinţe — cine poate şti ? Învăţaţii cari vor trăi după noi vor găsi gazetele şi jurnalele noastre şi vor aminti, judecîndu-le, luptele şi duşmăniile noastre. Cei dintre dînşii cari vor putea înţelege, vor descoperi repede scopul ce s-a avut în vedere, şi vor preţui după dînsul. Necazurile nu se ţin în seamă după ce se duc necăjiţii, dar orice ostilitate îndreptăţită împotriva oamenilor şi curentelor care împiedecă un popor în dezvoltarea lui ori îi falsifică simţul moral şi-i întunecă vederea idealului va fi socotită nu numai ca un lucru de folos, dar şi ca o manifestaţie de energie nobilă.

Nu reneg din tot ce am scris — niciodată pentru a scrie, ci pentru a da un adevăr ori pentru a înlătura o minciună — decît ce se rezema de o informaţie insuficientă. N-am jertfit duşmăniei adevărul, ci adevărului i-am jertfit multe prietenii. Dar n-aş tipări din nou cu plăcere paginile în care se cuprind atacuri împotriva unor oameni cari nu se mai pot apăra, fiind astăzi dincolo de lumea greşelilor omeneşti, ori nu s-ar mai apăra fiindcă în ei a răsărit altă conştiinţă, pe care tocmai mă străduiam s-o trezesc.

3

In foile pe care le-am condus pe rînd, în ani de război cultural încheiat, după lămurirea care era de nevoie, aproape, ori de război politic, care va ţinea încă mult timp, au apărut însă schiţe scurte în care se cuprinde amintirea unor oameni pe cari i-am cunoscut şi cu cari adesea s-au dus cele mai bune prietenii ale mele, sau alteori, comemorarea celor, mai vechi, ale căror nume stau pe cele dinţii pagini ale culturii şi politicei noastre moderne. Din cînd în cînd aceste articole au fost căutate, şi e foarte greu astăzi a răzbate prin colecţii rare şi necomplete, pînă la ele. îmi îngădui a le înfăţişa publicului, cp,re le-a primit odată simpatic.

Am de gînd să dau pe urmă un volum de Propagandă, în care se vor afla, culese din aceleaşi foi, îndemnuri vechi şi nouă către acea viaţă de cultură naţională şi morală care mi se va părea totdeauna singura putere adevărată a unui neam, pentru el însuşi fi pentru omenire. [1]

‘N-a apărut niciodată (1931) (n.a.).

TEOFIL FRlNCU

Se vesteşte „din Ardeal" moartea lui Teofil Frîncu. S-a spus de toţi că răposatul, dispărut încă în toată puterea vîrstei, a fost ziarist şi funcţionar la ministerul nostru de instrucţie. S-a uitat însă de unii titlul lui de căpetenie pentru recunoştinţa noastră, frumoasa-i carte despre românii din Munţii Apuseni, despre falnicii, cerbi- coşii, neînduplecaţii moţi, în cari pare că trăieşte eroismul răbdător şi îndărătnic al străbunilor daci, fruntaşii neamurilor dunărene, aceia cari fugiră de robie prin porţile largi ale morţii. Frîncu îşi scrisese cartea împreună cu alt moţ, blîndul şi blondul Candrea, pe care o răceală-l doborî, în deplină tinereţe, pe cînd căuta în străinătate, la Graz, odihna plăcută a vacanţelor : cetitorii îşi vor fi aducînd aminte de sîrguinţa pioasă cu care prietenii lui au izbutit să-i ridice un modest monument în cimitirul depărtatului oraş unde l-a prins moartea. Cartea, ai cărei autori nu mai sunt astăzi nici unul vii, e una din cele mai bune lucrări de etnografie ce avem pînă astăzi cu privire la poporul nostru, cu care ne fălim sau de care ne batem joc (de multe ori facem întîiul lucru

pentru solemnităţi şi publicitate, iar celălalt în intimitate), fără să-l cunoaştem cît e de plin de interes, de coloare, de 'energie — de viaţă în manifestaţiile ei felurite. Cei doi moţi au scris cu pricepere şi cu drag despre moţii lor — aşa cum

5

nu şi-a mai amintit la noi nimeni despre ai lui din satul, din ţinutul lui, după ce paşii i s-au pierdut pe drumul de înstrăinare al traiului.[1] ■

Ei, moţii, şi uită mai greu decît alţii; adică nu uită nimic. Cărturarii ce se ivesc între dînşii şi trebuie să-i părăsească, rămîn totuşi necontenit cu gîndul spre casă, spre văile înguste, spre munţii cu suişurile grele, spre gospodăriile curate, mulţămite în sărăcia lor-muncitoare... Ca şi vechii daci din aceleaşi cuprinsuri, cari şi ei au pornit din această cetăţuie, au cîrmuit dintr-însa popoarele supuse şi s-au înmormîntat în zidurile ei, sub giulgiul cerului curat şi rece, de un albastru ca al ochilor, cînd paşnici în urmărirea idealelor depărtate, cînd străbătuţi de licăriri de mînie, de sete de luptă, ai acelor ce trăiesc şi astăzi pe acolo.

Intîmplarea a adus pe Frîncu la noi, dar el nu s-a deprins niciodată, deşi a stat atîţia ani aici, cu apucăturile noastre de vorbă multă şi uşoară, de glumă care nu prea alege oamenii şi lucrurile, de mulţumire cu plăcerea dur fiecare clipă. Niciodată nu şi-a putut el călca pe suflet ca să recunoască fraţi români în lighioanele pripăşite care alcătuiesc în mare parte naţiunea politică în regatul român, dacă nu temeiul neamului în românime. Cînd vorbea de aceşti speculatori ai unei patrii de care-i leagă numai interesul, ochii moţului, ochii albaştri, mărunţi, scăpărau răutăcios, şi faţa-i căpăta o înfăţişare crudă. Cînd însă se convingea că înaintea lui are un om de ispravă, care crede în legea lui naţională, altă lumină-i venea în priviri şi, în graiul lui apăsat, stătea bucuros de vorbă despre ce-i era mai la inimă, despre idealul pentru care de două ori acei munţi ai vitejiei s-au încruntat de sîngele jertfei şi al răzbunării. -

[1] Titlul cărţii : Românii clin Munţii Apuseni (1888). împreună cu George Candrea (1862—1889), T. Frîncu a mal publicat Rotacismul la moţi şi la istrieni (1886).

6

Nu-l ştiam bolnav cînd l-am văzut, acum vreo zece zile, căutînd cu lăcomie soarele înaintea cafenelei hotelului unde zăcuse de piept trei luni în capăt, după o zi de vifor ce-l prinsese nepregătit. Era aproape de nerecunoscut ; figura-i era scăzută ca a unui copil, şi în ochii plini odată de atîta putere se oglindea duioşia nespusă a celor ce se sting, ştiind aceasta. Mi-a spus de suferinţele lui, de slăbiciunea ce-l stăpîneşte, de apropiata lui plecare acasă. De această plecare vorbea mai bucuros ca de orice. Acolo, departe, în munţi, îşi are încă locul: pămîntul părinţilor şi al moşilor şi al strămoşilor, pămîn- tul neasemănat de scump prin două mii de ani de luptă şi de muncă ai celor ce au vorbit şi ei tot graiul ce îngheţa acum pe buzele lui. O moşioară, pe care n-a vîndut-o, o căsuţă pe care a păstrat-o, şi unde locuia fratele lui, care fusese ofiţer, străbătuse ţările străinilor, dar simţise şi el nevoia neînduplecată de a se întoarce la acea moşioară şi la căsuţa aceea. Va sta acolo, dacă-i va fi să mai trăiască : cu pensia ce i se cuvine, va trăi acolo fără să-i lipsească nimic, mulţumit, fericit... Şi, ridicîndu-se glumeţ în picioare, ducîndu-şi mîna la pălărie :

„Mai bine decît un profesor de Universitate în Bucureşti..." Iar, dacă nu se va putea întrema, el a lăsat casa lui — şcolii.

Şi şcoala se va aşeza acum în căsuţa pe care atîta timp o încunjurase de departe cu dorul lui moţul înstrăinat. Iar de pe băncile ei se vor ridica, în ciuda tuturor străinilor de pe lume, rînd pe rînd, an de an, tineri ca dînsul, cu sufletul curat şi drept, cu inima neînduplecată, cu ochii scăpărători de mînie în faţa nedreptăţii sau a uşurinţei, şi scăldaţi în lacrămi de bucurie înaintea mijirii îndepărtate a idealului românesc...

25 mai 1903

(I)

UN UTOPIST : AUGUST TREBONIU LAURIAN

Acum cîteva zile s-a dezvăli't, înaintea cîtorva profesori, un mic bust de marmură, lucrat cu îngrijire şi — după cit se zice — plin de asemănare, care e chemat să amintească şi copiilor din şcoala vecină, şi puţinilor trecători din acel unghi al Bucureştilor numele şi faptele lui August Treboniu Laurian.

August Treboniu Laurian ? ! Pentru cine cunoaşte tre- cutîîl de deunăzi al literaturii româneşti, aceste trei nume, curat, căutat, pompos latineşti — o adevărată proclamaţie, ascunzînd cine ştie ce apelative obişnuite prin satele de dincolo — cheamă în memorie cărţi care nu se cetesc de mult, sau care nu s-au întrebuinţat niciodată de localnici sau de străini, Tentamen criticwm[1] — un îndrăzneţ tenta- men, o absurdă fantazie de limbă, care avea drept scop să puie temelia unei noi ortografii, unei noi elegeri, unei curăţiri a cuvintelor, ce ar fi făcut din românească de la 1830, o limbă atît de adine „conruptă“, vrednica fiică a limbii latine cu care s-ar fi asemănat cu desăvîrşire. Apoi Istoria românilor, trei volume îndesate de nume, de date, de fapte, pornind de la leagănul lui Romul, ca să se oprească numai la instalarea în România de la 1866, în secolul al douăzeci şi şaptelea ab urbe conditaa principelui străin : operă ciudată, în care neamul nostru apare ca prelungire^ firească a marelui popor roman, ce trăieşte în al nostru cu toate însuşirile lui; aşa ceva ca unul din acele decrete romane de marmură pierdute în tinda vreunei biserici dunărene sau bucovinene şi în josul scrisului sigur al căruia un biet cioplitor, ţărănesc şi barbar, de cruci de morminte a zgîriat semnele creştine ale veşniciei sufletului răscumpărat de moarte. Harta Daciei, splendid lu-

[1] Încercare critică despre originea, derivarea şi forma limbii române dezvoltată în ambele Dacii.

* De la fundarea oraşului (Romei) (lat.).

erată pentru şcolile Daciei nouă, liberă între hotarele cu rîuri late, cu şira muntoasă a Carpaţilor sprijinind-o la mijloc ; Dacia viitorului nebun şi a visului albastru, ca şi a trecutului vechi de două mii de ani, pe care-l pomenesc nume de astăzi scrise cu etimologii neînchipuite : Tîrgul Vasului (Vaslui), Romnicul (Rîmnicul), Romanaţii celor născuţi în Roma (Romă nati). în sfîrşit, Dicţionarul, care era menit să fie îndreptariul limbii nouă, dicţionarul cu cuvintele sucite pe care nici nu le-a spus vreodată, nici nu era să le spună o limbă omenească, dicţionarul de contrafaceri romane — ca medalii antice false, ce ar fi fost bătute, însă, nu pentru cîştig, ci din pietate

— pe lingă cele două monumentale volume ale căruia se ascunde sfios, în umbră, vistieria — totuşi purificată temeinic şi ea — a vorbelor proaste, vulgare, avînd pe ele, neştearsă, nu rugina timpurilor de decădere, ci tina fără nici o cinste a barbariei — Glosariul[1].

Îţi trec toate acestea prin minte : cărţi moarte de mult sau cărţi care n-au trăit niciodată, şi zîmbeşti — dacă ochii nu ţi se opresc la figura de marmură aspră, severă, mîndră, decît care mai săpat în marmură se zice a fi fost chipul bătrînului neînfrînt, care a mdrit crezîndu-se învins de neînţelegerea timpului său.

învinşilor nu li se ridică statui, nici busturi, nu li se cîntă laude, ci numai pe mormîntul uitat picură din cînd în cînd o lacrimă pioasă de la un tovarăş de luptă şi de suferinţă, pe care nu l-a cosit înfrîngerea. Dacă bustul s-a înălţat, totuşi, dacă priviri serioase şi mişcate l-au primit la desfacerea lui în deplina lumină glorioasă a lui iulie, ce l-a cuprins deodată în aureolă, dacă de pretutindeni au venit glasuri care cuprindeau, cu mai multă sau mai puţină cunoştinţă, o recunoaştere duioasă
— aceasta înseamnă că purtătorul celor trei nume ro-

[1] Dicţionarul limbii române (1871—1876) şi Glosariul (1871) au fost redactate de Laurian in colaborare cu I. C. Massira.

mane, creatorul de limbă nebună şi iluzii zadarnice n-a fost, în toate urmările faptei sale, un adevărat învins.

Căci piedestalul adevărat al monumentului său e greşeala ce a făcut, în care şi-a închis, şi-a zidit viaţa, sufletul — această mare şi sfîntă greşeală.

Ştiţi legenda : o mare clădire se înalţă ; este tot ce s-ar părea că ajunge : var, nisip, cărămidă, piatră şi marmură ; sunt mînile lucrătorilor, este rîvna ctitorului şi priceperea meşterului. Dar noaptea surpă ceea ce se înalţă ziua. Mai lipseşte ceva, care nu e nici ban, nici material, nici plan măiestrit: trebuie jertfa unui suflet, care se fură aici sau se jertfeşte aici, şi prin care se încheagă pietrele una peste alta, pînă se poate încununa cu flori şi steaguri vîrful săvîrşit.

Pe cînd a venit Laurian la noi, inginer, filozof şi latinist, istoric, geograf şi arheolog din Viena, biet prooroc rătăcitor de felul celuilalt ardelean — Lazăr — pe atunci, la 1830—40, se făceau şosele şi felinare, ferme-model şi numere pentru case, fîntîni, grădini, şcoli, biblioteci, sub cîrmuirea unor domni funcţionari turci, în jurul cărora se adunau puterile din ţară ca funcţionari munteni sau moldoveni. Gustul de trai bun, de înaintare, de' faimă uşoară robise pe fruntaşi, un Eliad, un Asachi, cari putrezeau de vii. Tinerii se zbăteau să-şi descopere o conştiinţă a lor, din cîte lucruri citiseră, auziseră şi văzuseră. Lipsea o îndrăzneală, un ideal mare, care să smulgă această societate şi s-o arunce mai departe.

Laurian a fost acest mare îndrăzneţ. Visul lui era crearea unei Rome nouă cu acest material românesc pe care-l credea vrednic să dea o asemenea operă. Prin limbă, prin amintiri era să se facă această minune. Şi, spre a imprima mişcarea, el îşi alese, ca şi Lazăr, singurul punct de plecare solid pentru o asemenea faptă : şcoala. începu cu cele muntene, şi sub Grigore vodă Ghica el căpătă în mîna sa pe ale Moldovei. Energia lui predomni mai tîr-

ziu în acea şcoală înaltă pentru oamenii maii care trebuia să fie Academia Română.

Şi, cît se putea prinde din ideile sale, cit nu era să- mînţă moartă culeasă în urne' antice, prinse. O mîndrie, capabilă de multe rătăciri, dar şi de multe cuceriri trainice, se coborî în sufletele umilite din care, cu cîţiva ani în urmă, se înălţase fumul de tămîie recunoscător către Regulamentul organic şi către măria-sa împărătească ţarul Nicolae. Credinţa că suntem mai mult decît eram ne scăpă de o singură pieire.

Lui, însă, vizionarului, nu-i ajungea aceasta, şi sufletul prins se zbătea dureros în clădirea întemeiată prin jertfa lui. Limba rămăsese vulgară, scrisul se păstrase barbar, Roma viitoare tot nu se apropia de pămînt. Sufletul se lovi de această realitate nevrednică, şi se stinse.

Dar, răzimată pe realitate trainică, trăieşte clădirea ; lucrători tot mai mulţi îi adîncesc temeliile şi, în margine, străjeri, vizionari ca dinsul, păzesc şi aşteaptă...[1]

13 iulie 1903 (I)

ANGHEL DEMETRIESCU

Acum cîteva zile a murit la Karlsbad profesorul Angliei Demetriescu,

[1] August Treboniu Laurian (1310—1881) s-a aflat, la Bucureşti, In preajma lui N. Bălcescu, cu care a înfiinţat şi condus Magazinul istoric pentru Dacia (1845—1847). A luat parte la revoluţia de la 1848 din Ţara Horaânească. Mai tîrziu, devenind profesor la Universitatea din Bucureşti, a publicat colecţii de documente şi lucrări istorice.

Celor mai mulţi le va rămînea amintirea unui uriaş cu înfăţişarea energică şi ochii strălucitori de bunătate, a unui convorbitor puternic, variat, adine adeseori şi de cele mai multe ori original, totdeauna ales în cuvintele ce întrebuinţa şi în felul cum ele i se orînduiau în graiul elocvent. Mulţi nu vor uita pe profesorul lor, de la liceu, de la seminar, de la şcoala particulară pe care o înteme- iase şi a condus-o pînă la urmă : un profesor învăţat îndestul pentru a nu fi lăudăros, pretenţios, trufaş ; un profesor în stare să înţeleagă sufletele şi destul de bun pentru a încerca aceasta cu toată seriozitatea şi dragostea faţă de sufletele nelămurite, şovăitoare încă, ale şcolarilor săi; un profesor hotărît, spre care se putea privi numai cu respect *. Cîndva, în cuvinte mişcate, cineva ca Delavrancea a plătit datoria de recunoştinţă, caracte- rizînd pe acest adevărat învăţător.

Anghel Demetriescu era cunoscut apoi ca un om cu o largă şi solidă cultură clasică, un înţelegător de latineşte şi greceşte cum nu se întîmpină adesea, un degustător fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură şi înalt meşteşug în formă, un apreciator călduros al unor literaturi moderne, pe atît de frumoase şi de bogate, pe cît de morale, înălţătoare de suflet, cum sunt literatura engleză şi cea germană ; un spirit doritor de a şti tot ce se scrie mai de căpetenie în lume, de la volumul de versuri sau de nuvele pînă la studiile speciale ale marilor învăţaţi ; un amator de cărţi care se găsea mîndru şi mulţămit, ca într-un cerc de vechi prieteni, fără uitare şi fără moarte, în biblioteca strînsă cu dragoste timp de treizeci de ani, bucăţică de bucăţică.

Aşa fiind, avînd sufletul astfel înzestrat, Anghel Demetriescu trebuia să

răspundă prin scris propriu la scrisul

* Profesor de Istorie şi geografie, Anghel Demetriescu (1847—190S) a lost director al liceului particular „Sf, Gheorghe", unde au predat Odobescu, Vlahuţâ, Caragiale.

altora, care-şi strecura atît de deplin înţelesul în sufletul lui primitor de cunoştinţe şi frumuseţe.

A făcut întîi trei cărţi de şcoală. Apoi Academia, care începuse din veniturile fondului Zappa a tipări traduceri din clasici, îi dădu sarcina de a tălmăci pe un istoric grec al Romei imperiale, care nu e, fără îndoială, tocmai uşor de înţeles şi de prefăcut în altă limbă : pe retorul Dio Cassius ‘. Traducerea lui Anghel Demetrieseu a apărut în 1878 : e şi o adevărată icoană a originalului, şi o povestire curgătoare ce se ceteşte cu plăcere. Mai e de ţinut seamă, spre lauda lui Demetrieseu, şi numărul mic, caracterul sobru, judicios al notelor lămuritoare ; pe atunci era obiceiul, introdus de d-l Hasdeu, de a se uimi lumea cu citaţii potrivite şi nepotrivite, cu reproduceri de texte in multe limbi, şi, făcînd altfel, tînărul scriitor dovedea cît de bine se folosise de studiile şi cetirile sale în străinătate, unde fusese trimis cu o bursă de filologie. Era pe atunci o îndrăzneală să nu fie cineva luxurios în podoabe scumpe şi ieftine !

Cu cît ştia, cu firea-i de om de autoritate, cu uşurinţa-i de a vorbi răspicat şi lapidar, cu gustul său literar, Anghel Demetrieseu ar fi fost un foarte potrivit profesor de filologie sau de istoria antică la Universitate, unde era nevoie, pentru învăţătura şi educaţia studenţilor, de astfel de puteri. Un loc de profesor pentru istoria antică se deschise peste puţin şi, pentru a-l ocupa, alergă în străinătate un alt tînăr bursier al statului român, aducînd ca dovadă a destoiniciei sale ştiinţifice un enorm volum, tipărit tot de Academia Română, premiat de dînsa : Dacia înainte de romani, cea mai voluminoasă operă de erudiţie alcătuită vreodată de un român. Tînărul acesta de-al doi- [1]

[1] Din istoria Imperiului roman scrisă de Dio Cassius Coc. ceianus (cca. 155—cca. 235) şi păstrată fragmentar ne-au parvenit ştiri despre războaiele romano-dace.

lea, cu cartea groasă, se chema Gr. G. Tocilescu[1]. El se mai ocupase cu epoca lui Mihai Viteazul, cu dreptul, cu istoria dreptului, cu limbile slave şi cu antidinasticis- mul, sub conducerea supremă a d-lui Hasdeu.

Nu i-a trebuit multă vreme unui om ca Angliei Deme- triescu, ca să vadă adevăratul preţ al lucrării din care concurentul său îşi făcuse piedestalul către faimă şi leafă. In octomvrie 1881, apărea în România liberă un foileton despre Dacia înainte de romani, intitulat — titlul era cum nu se poate mai potrivit —: Ştiinţa de contrabandă, şi iscălit cu un pseudonim foarte transparent, care nu ascundea de loc pe autor. După acest foileton mai urmă unul. Era în ele, într-o formă desăvîrşită, turnată după modelele clasice, o strivire completă[2]. Criticul arăta, fără putinţa unei replice, că d-l Tocilescu plagiase, şi plagiasj, stîngaci, naiv, grosolan, stricînd unde socotea că drege şi descoperindu-se cînd credea că se piteşte mai bine.

Dar foiletoanele n-au fost urmate. Cu toate că însuşi profesorul şi

sprijinitorul lui Tocilescu, d-l Hasdeu, primise cartea cu aceleaşi învinuiri dezonorante, în public nu se produse o mişcare care să poată învinge aspectul învăţat al operei-piedestal. Pentru Dacia înainte de romani, pentru frazele ei împrumutate şi citatele ei strămutate, d-l Tocilescu ajunse profesor universitar, apoi membru al Academiei şi director al Muzeului de antichităţi,

Uriaşul Demetriescu, desăvirşitul cunoscător al trecutului clasic, omul de gust şi ştilistul, nu era însă un luptător. El lăsă reputaţia zguduită de dînsul să se cîr- pească şi spoiască în umbră. Dacă nu se făcu, ca d-l Hasdeu, bunul prieten şi camaradul de luptă al omului pe care-l atacase în onoarea lui, el nu mai risipi nici un [1]

[1] Istoricul Grigore Tocilescu (1850—1909) a publicat marea colecţie de folclor Materialuri folcloristice (3 voi., 1900).

[1] Acelaşi autor îndurase, în mart-april al aceluiaşi an, alta magistrală, de la Hasdeu (în ziarul Binele public) (n.a.)-

cuvînt de înfruntare. De acum înainte, timp de douăzeci de ani, el tipări discursurile lui Barbu Catargiu[1], după rugămintea familiei, traduse discursurile lui Macaulay[2], pentru spiritul larg, variat, pentru forma strălucitoare, bogată în perioade, atît de clasică şi atît de modernă, a căruia avea un adevărat cult; publică ici şi colo studii asupra antichităţii, fără mare valoare, precum şi pagini, acelea în adevăr frumoase, despre oameni politici pe cari-i văzuse lucrînd şi, mai ales, îi auzise vorbind. Activitatea lui, puţină, se risipi în ziare, în reviste, mai ales în Literatură şi artă română. Cele din urmă rînduri ale lui sunt o recenzie despre Cuza vodă al d-lui Xenopol, în Convorbirile literare pe iunie. Ajunsese un elegant eclectic, influenţat şi de relaţiile sale personale ; apreciind falş — a văzut doar în Take Ionescu fruntaşul oratoriei moderne [3]! — scriind cînd intr-un sens, cînd într-altul, şi aceasta într-o epocă de prefacere violentă, de luptă în- vierşunată între curente de pieire şi de înviere.

Dacă s-a ales aşa de puţin lucru durabil de la un om atît de capabil şi de inteligent, vina e, fără îndoială, şi a celor cari au înălţat pe d-l Tocilescu la Universitate, Academie şi Muzeu. Dar nu numai a lor. împrejurările exterioare nu hotărăsc în activitatea unui scriitor, mai ales a unui învăţat, şi acesta se preocupă foarte puţin de cîţi cetesc şi întrebuinţează acum adevărul pe care l-a fixat, poate şi într-o formă frumoasă, pentru a răspunde unei necesităţi superioare a sufletului său, pentru a mărturisi. Ceea ce decide nu sunt nici puterile intelectuale, care se pot pierde în lecturi, în convorbiri, în

[1]Barbu Catargiu (1807—1862) — şef al partidului conservator, a fost asasinat în timp ce era prim-ministru.

* Thomas B. lord Macaulay (1800—1859) — om politic englez, fruntaş al partidului liberal, autor al unei Istorii a Angliei.

[3] Oratoria acestuia a căpătat numai în lupta pentru idealul de întregire a naţiei strălucirea care lipsea pînă atunci unei prezintări clare şi precise, dar nu şi calde (1934) (n.a.).

petreceri sau în reverii singuratice şi dispreţuitoare. Varga de oţel, puterea neînvinsă e alta : încrederea în scopu! căruia ţi-ai închinat viaţa,

şi ce e mai rar la oamenii aleşi prin darurile spiritului e mărgăritarul acela moral din adîncul tainic al sufletului, în care luminează sclipirile idealului. Dacă nestimata se află acolo, ce-ţi pasă, în largul avînt al aripilor 'deschise pentru un drum lung cît viaţa, de cei de jos, de cei din cale, asupra cărora treci, tot mai sus şi mai departe !

Şi aceasta a lipsit lui Demetriescu, această singură însuşire hotărîtoare : avîntul spre o ţintă în care să i se încheie viaţa. O învăţătură serioasă stă în aceste puteri de întîia mînă, mai mult pierdute decît cheltuite spre binele tuturora.

3 august 1903

(I)

UN „IDEALIST" : APOSTOL MĂRGĂRIT

De două lucruri are parte românul din partea alor săi: în viaţă, de cite ori nu încape cineva de dînsul, îl stampilează îndată — se potriveşte ori nu se potriveşte — ca trădător de ţară, vînzător de neam, rău patriot şi rău naţionalist[1]. Iar, cînd face loc în sfîrşit, murind — totdeauna cu mult prea tîrziu pentru cei ce aşteaptă afară — se zice din toate părţile, cu o duioasă unanimitate a prietenilor cari nu ştiu cum să laude, a duşmanilor cari, încercînd să spuie o vorbă bună, simt oarecum că prin aceasta-şi îngroapă şi mai adînc adver-

[1] Aici, ca şl în alte articole, cuvîntul „naţionalist" este întrebuinţat cu sensul originar de „iubitor al naţiunii".

sarul, şi a indiferenţilor, cei nouţi, cari totuşi nu vreau să tacă la ocazii mari; se zice : „oricum, a fost un bun patriot!“

Acest gînd îmi trecea prin minte cînd comparam la moartea, întîmplată deunăzi, a lui Apostol Mărgărit, strigătul de ură de odinioară, pîrile deputaţilor, călătoriile de tînguire ale localnicilor macedoneni (veniţi la Bucureşti, cum s-ar duce la Stambul „cu rogojina în cap“, ca să-şi arate focul), artileria zgomotoasă şi grosolană a ziarelor de partid, care-şi aveau scopurile lor, şi, acum, înaintea celui ce nu mai poate jigni şi împiedeca pe nimeni, complimentul funerar de „bun patriot", aruncat în treacăt de „organele opiniei publice", cum a fost aruncat, desigur, şi de atîţia, în judecăţi spuse prin grai.

Din aceste două preţuiri, diametral opuse, care e cea adevărată ? Se spune deseori că „în focul luptei" scapă osînde prea aspre, lovituri mînioase, care aduc pe urmă păreri de rău. Şi se spune iarăşi că la moartea cuiva trebuie să zici totdeauna ceva de bine ; poate chiar dacă ea nu este în viaţa celui ce a dispărut, trebuie să descoperi acea însuşire sau faptă bună în închipuirea ta miloasă, de creştin.

Amîndouă îndreptăţirile n-au nici un temei adevărat. Nici oamenii politici, nici cugetătorii, nici scriitorii vrednici de acest nume nu se aprind în acel sens încît să nedreptăţească în loc să distrugă nedreptatea. Şi nici un om cinstit nu-şi pdhte schimba judecata asupra unei personalităţi îndată ce aceasta nu mai cade sub simţuri, cu toate că înrîurirea ei nu porneşte din ceea ce se poate îngropa.

De fapt, Mărgărit a suferit pe nedrept, fără ca pentru aceasta să trebuiască a scotoci marmură pentru statuia lui. Căci el n-a fost — păstrînd umilele proporţii — nici Iuda şi nici Hristosul mişcării naţionale din

Macedonia (cîtă a fost, şi cîtă este).
17
înainte de dînsul, fuseseră dascălii, studenţii, negustorii iubitori de neam din Pesta şi Vicna : oamenii îmbătaţi de ideea nouă a romanităţii, şi nu a „românismului'*, mecenaţi, tipăritori de cărţi înainte de toate — fără gînd însă la izvorîrea unui curent de cultură românească în provincia de unde ei porniseră. Apoi urmă un al doilea rînd de „fraţi macedoneni" : negustori şi călugări veniţi în Bucureştii ce se străduiau către civilizaţia Apusului, ei cerură bani pentru şcoli, care, puţine la număr$_v$ se lăsară în căutarea sau necăutarea cui se găsea la faţa locului. A treia perioadă o deschide Apostol Mărgărit, şi ea a fost aşa cum a înţeles şi a voit el.

Era un om ager şi hotărît, cum se găsesc în Orient mai mulţi decît în Apus, cu toată şcoala, disciplina şi organizaţia acestuia. Cînd i se ivi în minte ideea că se poate crea o conştiinţă, o cauză, un viitor românesc în Balcani, cu elementele romanice, el îşi găsi îndată drumul şi ajutoarele. Aşa, fără carte multă, fără creştere aleasă, fără cunoştinţă de lume cum era, el izbuti să se impuie respectului, să deştepte încredere, să încălzească simpatii. Regele Carol a crezut în cinstea şi destoinicia acestui om simplu, venit de departe ; vorba lui avea o mare trecere în cercurile înalte ale dregătorilor turceşti; consulii, misionarii catolici vedeau cu ochi buni silinţile lui „latine" : un cunoscător ca drl Weigand a socotit cauza românească bine reprezentată printr-însul. E sigur că pe urma lui, dacă s-ău încasat banii noştri, au răsărit şcolile noastre.
★
Acţiunea lui n-a fost cea mai bună ce se poate închipui. Dar, cînd stai s-o judeci, trebuie să ţii seamă de două lucruri, care au fost uitate. Intîi că era un oriental, lucrînd între orientali, şi apoi că şi-a început şi urmat lupta sub influenţa normelor de propagandă greceşti.
18
La Bucureşti, unde păcatele se acopăr cu mănuşi franţuzeşti de făţărnicie vicleană, se auzea cu indignare despre tirania lui Apostol Mărgărit, despre risipa lui Apostol Mărgărit, despre desfrîul lui Apostol Mărgărit. E evident că ar fi fost mai bine ca inspectorul atotputernic al şcolilor româneşti din Macedonia, reprezentantul politic neoficial şi omul de încredere al guvernului român să fi avut toate virtuţile unui apostol: şi blîndeţa, şi iubirea de sărăcie, şi castitatea unui apostol. Dar el nu era un apostol, şi nu s-a înfăţişat niciodată în această calitate. Era un om de ispravă răsăritean, cum e călăuzul unei caravane, păzitorul vieţii unui sultan, apărătorul unei măriri ameninţate, uneltitorul sau potolitorul unei răscoale. El garantează de succes : caravana va ajunge la ţintă, nimeni nu se va atinge de viaţa stăpînului, duşmanii nu vor ruina situaţia ameninţată, va fi liniştea sau neliniştea dorită. Dar să se lase toate lucrurile pe seama lui, şi să nu se ia socoteli! Cu atî't mai puţin să i se impuie un cod de maniere sau un catehism de moralitate privată, să i se poruncească sfinţenie sau cuviinţă. Era destul că-şi punea viaţa lui în primejdie: încolo, în pîrile, în prigonirile, în cheltuielile şi chefurile lui să nu se amestece nimeni. Ii trebuia adică întreaga stă- pînire asupra unui fond secret al Macedoniei

In utilizarea acestui fond, în toată combinaţia mişcărilor sale, el avea

înainte întrecerea cu grecii. Aceştia voiau toată provincia, unde nu cunoşteau încă pe atunci alt popor decît al Tor, alte drepturi naţionale şi istorice decît ale elenismului, vechi ca Omer, trecînd prin Constantin cel Mare. Spiritele trebuiau pregătite pentru ceasul cînd Europa va da Eladei regelui Gheorghe Macedonia lui Filip şi Alexandru cel Mare. Apostol Mărgărit ştia geografia şi vedea bine că de la el pînă la Dunăre mai sunt hotare, dar, numai pentru că idealul lui cuprindea o şi mai mare iluzie' romantică, doar nu era să se dea învins, să se facă de batjocură, cerînd şi sfătuind

19

nimicuri ca şcoîl primare în dialect şi îndemnul spre imigraţia economică în România. Se jucă şi el cu sutele de mii de oameni, născoci cifre şi aruncă banii „poetic[1]*, pentru formifi închipuiri.

Se găsiră însă alţii, printre foştii lui ucenici, cari găsiră că banii noştri se pot împărţi altfel şi, după mult zgomot, Apostol Mărgărit căzu, pentru „imoralitatea" sa, şi fu uitat.

Dar sistemul lui rămase. Statul român îl luă în regie şi pretinse a face de la Bucureşti ceea ce nu se putuse face de la Bitolia, şi nu se poate face nici din cer, nici din iad. Aşa se începu a patra fază a chestiei române din Macedonia, al cării rezultat îl vedem cu ochii.

Dar ceea ce a fost la o anumită persoană un joc de bursă al politicii, iar, la cele cari n-au apucăturile politice, dezorientare, era la Apostol Mărgărit desigur idealism. Acesta e meritul lui.[1]

19 octomvrie 1903 (l)

DOCTORUL DAVILA

Acum cîteva zile s-a ridicat în faţa frumoasei, dar dositei Facultăţi de medicină de la Cotroceni, o statuie generalului-doctor Davila. S-au ţinut cu acest prilej cu- vîntările de rigoare, dar prin meşteşugul de vorbă, mai mare sau mai mic, al oratorilor de sărbătoare se desfăcea

[1] Profesorul Apostol Mărgărit (1834—1903) a publicat şi unele lucrări despre românii macedoneni, aflaţi pe atunci sub stăpî- nire otomană : Les Grecs, les Valaques, les Albanais et L’Empire Ottoman (Bruxelles, 1838), Şcoalele române din Macedonio (1895).

20

necontenit — cum se desfăcea şi la discursurile de la îngroparea lui Davila, acum nouăsprezece ani — o notă de sinceritate, de caldă recunoştinţă, de înaltă admiraţie, de adevărată iubire. Ba încă, pe lîngă bătrînii de astăzi ai învăţămîntului medical de la noi, a venit de peste Dunărea vrăjmaşă, pentru a mărturisi aceleaşi sentimente de recunoştinţă, un bulgar, care şi el păstra în amintirile lui depărtate ale tinereţii sale petrecute la noi icoana binefăcătoare a doctorului Daviia.

Davila a fost şi profesor la facultatea înaintea căreia se va vedea de acum' înainte chipul său, dar fără îndoială că această facultate a avut profesori mai străluciţi, cărora însă nici un om cu măsură nu se va gîndi vreodată să le ridice o statuie. El a inventat, pe vremuri de holeră, în războaie ce se desfăşurau şi pe pămîntul nostru, vestitele, neplăcutele „picături“, care au rămas în spiţeria română, dar adevărata holeră trece lesne, în mersul ei ucigător, peste acest duşman, şi alţii, cari nu sunt meniţi la onoruri postume, se pot lăuda cu descoperiri mai frumoase, în

cursul cercetărilor lor metodice şi stăruitoare. El a scris, înainte de a veni la noi, o bună teză de doctorat despre anumite boale, însă activitatea lui de învăţat s-a oprit aici, şi marele doctor Davila n-are bibliografie, pe cînd alţii cari o au, şi încă îmbiel- şugată, nu vor primi nici un bust măcar, de la o posteritate recunoscătoare în piatră cioplită sau în bronz vărsat.

Fără Carol Davila, care e vrednic totuşi de glorificarea ce i s-a făcut, am fi avut, neapărat, o facultate de medicină, o şcoală de veterinărie, o şcoală pentru farmacişti, aziluri pentru copiii schilozi şi fetele fără părinţi, am fi avut, pentru binele ştiinţii, muzee medicale şi o grădină botanică. Orice civilizaţie organizată are nevoie de asemenea aşezăminte pentru a răspunde nevoilor ei mai înalte, demnităţii ei, sau nevoilor practice, zilnice ; şi noi, pe vremea activităţii creatoare a doctorului Da-

vila, eram îndreptaţi, prin necesităţi geografice, istorice, economice mai tari decît voia oamenilor conducători, spre reproducerea civilizaţiei Apusului. Dar fără iniţiativa îndrăzneaţă, fără lărgimea de vederi, fără talentul de a aduce pe ceilalţi la părerile sale folositoare, de a-i încălzi pentru sentimentele sale de iubire a oamenilor, fără priceperea-i, adevărat franceză, de a face multe şi trainice lucruri din bani puţini, toate aceste instituţii medicale, care sunt cea mai netăgăduită faimă a noastră astăzi, toate aceste stabilimente-model ale milei de aproapele sărac sau fără de puteri, în care iarăşi se vădeşte ce e mai bun în firea compătimitoare, jertfitoare, a adevăratului român, n-ar fi fost atunci. Şi, în graba năvalnică a popoarelor, care deosebeşte epoca noastră, în prefacerea văzută cu ochii a ţărilor, înseamnă ceva să fi cîştigat un pas mai înainte decît alţii. Şi, iarăşi, fără el toate aceste temeiuri de viaţă orînduită şi de mîndrie naţională n-ar fi fost astfel.

Căci, în întemeierea care ne-a apropiat de vechea Europă muncitoare şi răsplătită pentru munca ei, se descopăr repede două mari avînturi, despărţite printr-o perioadă de preocupări aproape numai politice. La ultimul avînt au fost de faţă şi tinerii de astăzi: am auzit şi noi vîjiitul prin văzduh al ploii milioanelor împrumutate, ploaie căzînd pe ţarini roditoare ca şi pe stînca goală a trufiei şi a interesului particular, şi am văzut răsărind oastea în stare să apere patria şi să-i cinstească numele, şcolile elementare ale oraşelor şi satelor, drumurile de fier care ne leagă cu lumea şi pe care se pot mişca în voie bogăţiile noastre, podurile şi porturile, în acelaşi timp cu palate babilonice, urîte şi nepractice, pentru lucruri care nu sunt, sau, fiind, se puteau mulţumi cu mai puţin, cu instituţii pentru nevoia celui mai zgomotos sau a celui mai folositor în lupta politică. In această vreme,- cînd anume miniştri te trăgeau de mînecă pentru a primi ceva din aurul rămas în fundul lăzilor risipei, a întemeia

ajunsese o ocupaţie ministerială care, aducînd laude de organizator, nu cerea nici jertfe, nici muncă, nici cunoş- tinţi, nici pricepere.

Dar Davila a fundat în alte timpuri, în timpurile umi- linţii, sărăciei şi nepriceperii, cînd puţini înţelegeau, cînd nimeni nu vedea viitorul cu încredere (aşteptam a fi anexaţi din zi în zi!) şi banii se drămăluiau de o mie de ori pînă să iasă la lumină, chiar pentru cea mai vajnică nevoie.

Atunci nu era în stare să întemeieze, pentru gloria sa, orice omuleţ de rînd care avea una din cheile vistieriei de împrumut.

Davila a venit în ţară, ca „ştab-doctor“, doctor militar, în 1853, martie. In toată Muntenia erau nunfiai cîţiva medici saşi, nemţi, greci, cari tămăduiau cu arginţi pentru folosul lor propriu ; şcoala pentru „felceri", pentru ofiţeri sanitari-ajutători a meritosului dr. Kretzulescu[1] trebuise să se închidă, satele trăiau şi mureau în voia lui Dumnezeu şi a babelor. La 3 aprilie încă, apare în Buletin legea pentru organizarea sanitară, care instituie medici de plasă cu un ajutor şi un felcer. La 22 iunie gazeta oficială dă lista celor numiţi: români sunt numai printre felceri. Dar, în dechemvrie al anului următor, Davila întemeiază la Mihai yodă — o ruină bună pentru orice — „un muzeu de anatomie şi hirurgie", pentru studenţi, şi anume „cu a sa cheltuială". Nu trece mult, şi cîrmuirea lui vodă Ştirbei ia asupră-şi muzeul, ajuns o şcoală de „meşteşugul felceriei". Peste doi ani, Davila călătoreşte în Franţa şi capătă de la guvernul împărătesc deschiderea pentru absolvenţii săi a porţilor facultăţii franceze. Restul a venit de la sine.

[1] Nicolae A. Kretzulescu (1812—1900) — medic şi om politic, părtaş la revoluţia din 1848 ; a fost unul dintre ctitorii învăţă- mîntului medical din ţara noastră, domeniu în care a colaborat cu doctorul Carol Davila.

Acestea — şi altele — s-au făcut într-o vreme cînd nu se dădeau lefi, sau ele erau mici, cînd nu se asigurau pensii, cînd nu se împărţeau decoraţii, cînd nu erau ziare ca să cînte lauda celor buni, pe lîngă a celor răi. Şi nu merită să fie amintit nici un lucru care nu porneşte din inimă curată, dintr-o simţire altruistă.

*

Davila era un străin : născut lîngă Parma, crescut în Angers, un străin care n-a avut vreme să înveţe româneşte în peste treizeci de ani ce a stat la noi. El n-a spus nici o singură dată că ne iubeşte.

Dar aici stă al doilea merit al său. Mai tîrziu au venit, îmbrăţişînd pe toate cărările, sărutînd şi aerul românesc — numai buze lacome şi braţe deschise — filo- români, cari au făcut bani şi au escaladat situaţii, căci braţele aveau gheare şi buzele acopereau fălci harnice. El, Davila, a venit chemat şi a făcut înzecit isprava pentru care-l chemaseră. Dacă ne-a iubit, ne-a iubit pe urmă, pentru binele pe care ni-l făcuse — şi, mai ales, n-a spus-o nimănui.

*

Dar el are şi un al treilea merit, care nu e cel mai mic. A fost un învăţător — ceea ce e mai mult decît un învăţat — un sfătuitor pentru exemplu şi un călăuz.

Nu prin discursuri şi prin cărţi, nu atîta chiar prin lecţii. Văzutul şi nevăzutul sunt deopotrivă şi se amestecă necontenit în lucrurile omeneşti. Cei mai mulţi îndeplinesc ceea ce se vede, se aude, cade sub simţuri. Dar, la puţini de to’t, pe lîngă iapta materială, pe lîngă orice faptă materială a lor, se mai adaugă ceva, o emanaţie necontenită a sufletului lor mare şi bun, care

înalţă fapta, o idealizează. Şi acest prisos personal, de aur curat, cade

adine în inimă, şi alcătuieşte aici o statuie, pe care numai foarte slab o pot imita pe urmă — etnd se ridică şi dacă se ridică — statuile de piatră sau de bronz.

26 octomvrie 1903

(l)

MOMMSEN

Un amănunt de fiziologie, ruptura unei artere osificate de bătrîneţe, a înlăturat din viaţa intelectuală a marii Germanii sufletul de înţelegere deplină, de caldă simpatie, de neobosită luptă pentru adevăr al minunatului moşneag Mommsen. Un loc a rămas liber pe care altul îl va ocupa, dar nu-l va putea cuprinde, jilţul de stîncă al unui uriaş. Neamul german, care după Bismarck recunoscuse în învăţatul de la Berlin pe cel dinţii dintre mai marii săi, va fi silit să se coboare mult pentru a găsi o frunte pe care s-o încunune cu aceeaşi glorioasă coroană de „întîi german". Şi, pe cînd adevărul bătut în monetă universală cu efigia lui — ideile, constatările, lămuririle lui — vor circula mai departe îmbogăţind, între sufletele admiratorilor şi sufletul lui se va întinde de-acum înainte tragica perdea prin care nu poate străbate lumina noastră.

Intre un nou minister unguresc, o întrevedere împărătească şi un răspuns al sultanului din Constantinopol la cererile de reforme ale Europei milostive — lucruri

7 — Oameni cari au fost, voi. t

mari care interesează 'trupurile oamenilor, ce trebuie ori nu tăiate — patriarhul gîndului, care în viaţa lui n-a cunoscut Canaanurile[1] de odihnă, a fost fulgerat în cale.

t

In timpurile noastre, cea mai bogată biografie o au aventurierii şi aceia dintre oamenii politici cari seamănă cu dînşii. Rostul material al unei vieţi ca a lui Mommsen se încheie în puţine cuvinte. S-a născut în Schleswig-Holstein, în acele ţinuturi aproape scandinave în care cresc oameni cu oasele tari şi sîngele bogat, pregătiţi la munca îndărătnică oriunde-i aruncă întîmplarea sau îi aşază chemarea lor. Dintre fraţii lui, Tycho a fost o frumoasă inteligenţă, iar August şi-a deschis un drum de îndrăzneţ în ştiinţă*. Teodor, care a dat numelui părintesc un răsunet de glorie, a învăţat dreptul la Universitatea din Kiel, universitate a regelui Danemarcei, în locul căruia tinerimea înflăcărată din cele două provincii dorea un stăpînitor german. A scris o teză de doctorat în latineşte despre un subiect de antichităţi. Peste un an, în 1844, a atacat, într-un scurt şi substanţial studiu despre triburile romane, o teorie a lui Niebuhr, care-l cucerise întîi şi pe dînsul. S-a ocupat apoi de dialectul oscilor* şi, urmînd aceste studii de filologie, a scris mai tîrziu o lucrare definitivă asupra tuturor dialectelor italiene din sudul peninsulei. Intre aceste studii, flacăra de liberalism sentimental şi zgomotos a anului 1848 a strălucit şi pentru dînsul ca stilpul de foc aprins ca să lumineze veşnic drumul popoarelor dezrobite : în imnurile de triumf ce răsunau pretutindeni de la altare fără trăinicie i s-a părut că aude şi o chemare către viitorul naţional, german, al micii sale patrii încătuşate.

[1]Canaan — în legenda biblică, „ţara făgăduinţii".

* Fraţii Iul T. Mommsen, Tycho (1819—1900) şl August (1821—1913), au îost apreciaţi specialişti în filologia clasică.

• Osci — populaţie pelasgică din vechea Italie.

La 1856 i se oferi să scrie o istorie a romanilor, şi el înălţă din bogăţiile de ştiinţă ce îngrămădise nu o practică lucrare de fier şi ciment, ci un strălucit monument de marmură, în armonioasa desfăşurare a căruia se vădi un mare artist.

Dar în sufletul lui de lucrător fără odihnă, de urmăritor al adevărurilor nouă, lauda entuziastă a întregii lumi învăţate nu trezi nici o mîndrie moleşitoare, şi învietorul vechii Rome nu-şi găsi în acest triumf Capua ’. Şi mai mult: i se păru că, mergînd înainte, el ar duce pe drumuri mai puţin sigure, şi avu curajul superior de a-şi întoarce ochii de la ispita frumosului ce-i răsărea tot mai departe înainte. Aruncă jos mistria meşterului şi luă iarăşi, cu jertfire de sine, sapa muncitorului ce caută marmura.

De atunci pînă în clipa neprevăzută a morţii, grijile, bucuriile şi răsplătirile lui fură grijile mari, bucuriile cu prisos meritate şi răsplătirile puţine ale erudiţiei, care îngrădeşte cîmpu-ri mici pentru a scoate toată roada pe care pot să o dea, sau sfarmă realitatea vie şi înşelătoare prin farmecul ei în fragmente abstracte, a căror taină se poate găsi numai prin pironirea îndelungată a unor priviri străbătătoare. Studiile lui, strînse apoi la un loc, dădură opere olasice, de care nici un cercetător al Romei antice nu se poate despărţi: Istoria monedei romane şi a instituţiilor romane.

De la o vreme, dîndu-i fericirea lui şi a omenirii lungile zile care s-au încheiat ieri, cînd le începuse înainte de 1820, Mommsen ajunşe stăpînul, familiarul, intimul yieţii romane întregi. Mintea lui avea unghiuri pentru cele mai mărunte probleme ale trecutului Romei. Cînţt [1]

[1] Oraş italian,’ considerat in antichitate ca sălaş al des£u- tărilor.

Academia din Berlin se hotărî să tipărească într-un Corpus inscripţiile romane, „Academia** nu putea să însemne decît, în rîndul întîi, Mommsen, şi el pomi vesel pentru o muncă titanică, al cării sfîrşit nu se putea prevede. A şi îndeplinit-o.

Aceasta e viaţa lui Mommsen.

A fost un scriitor, un artist, atîta timp cit aripile i se destinseră întregi în aerai luminos al frumuseţii, dar el îşi opri zborul şi se închise iarăşi în Umila chilie de jertfă din care pornise. Cei ce nu sunt specialişti nu-l vor cunoaşte decît prin volumele de Istorie romană, de a căror scriere, cu cît vedea ceea ce mai este încă de descoperit, i-a părut rău, fără îndoială, uitînd că pe lîngă fapte e înţelegerea lor, care fulgeră, din mai mult sau mai puţin, înaintea celui chemat să înţeleagă.

A fost un cugetător, în acel sens că, în principala sa operă, nici un lucru nu i s-a înfăţişat vreodată deosebit, smuls din pămîntul său, din mijlocul vecinătăţilor sale, de sub cerul care-l chemase la viaţă şi-l hrănise cu lumina sa. Printre miile de umili răbdători cari pricep şi spun abstract puncte de vedere şi soluţii parţiale, el a primit organic şi a reprodus organic subiectul său, în toată ramificaţia delicată şi puternică pe care subiectul o avuse, cînd fusese.

A fost un sfătuitor al vremii sale, ieşind adeseori dintre coloanele templului său de marmură antică pentru a spune în furtunile vremii, care se potoleau o clipă la glasul lui curat, lăsînd mulţimilor răgaz ca să-l asculte, cuvinte oraculare. Dar de atîtea ori, şi fiindcă era prea mult mărginit într-o singură epocă, într-un singur popor al omenirii, părerea lui a fost falsă, şi ascultătorii nu s-au ţinut de dînsa. Pentru Mommsen, englezii nu s-au înfrăţit cu germanii cari rîvnesc şi ei o dominaţie eco-

nomică asupra lumii, şi austriacii nemţi n-au părăsit tendinţile lor de unire cu imperiul german.

*

Ca artist, cugetător şi profet, Mommsen, care întrece pe un Curtius[1], pe un Droysen[2], cercetătorii antichităţii greceşti, nu ajunge pe un Ranke[3], care acesta a murit în timpuri cînd germanii erau mai puţin cultivaţi, deci mai puţin recunoscători. E mai mare însă decît oricine prin cuceririle făcute în cîmpul său de cercetare, prin formidabila sa muncă de învăţat.

Şi, astfel, cînd atletul binefăcător ajunse la acea vîrstă care ridică pe un om mare mai presus de rîndu- rile tuturor celorlalţi tovarăşi ai lui, îl impersonalizează, îl preface într-un simbol de venerat, cînd asupra lui, desluşitorul lor, se revarsă această mai înaltă favoare a zeilor vechimii, o bătrâneţe sănătoasă şi însetată de muncă nouă, poporul german recunoscu în Mommsen, cum recunoscuse în Bismarck, cea mai admirabilă din însuşirile sale: stăruinţa orînduită, îndărătnicia metodică. Astfel ceremonia funebră de la Charlottenburg, înaintea viitorului împărat al Germaniei unite, n-a fost îngroparea obişnuită a unui om mare, ci, în înfrăţirea 'tuturor inimilor ce bat acolo pentru idealele înalte ale omenirii,

[1]Georg Curtius (1820—1885) — filolog german, specialist în limbile clasice, pe care le-a studiat după metoda comparativ- lstorică.

* Johann Gustav Droysen (1808—1884) — istoric şl om politic german de orientare liberală ; a publicat, intre altele, o lucrare asupra lui Alexandru cel Mare.

* Leopold Ranke (1795—1886) — istoric german, exponent al intereselor burgheziei şi moşierimii prusace. A ignorat determinările social-economlce ale proceselor istorice şi a restrîns obiectul istoriei universale la istoria popoarelor germanice şi romanice. Lucrările sale se caracterizează printr-o mare erudiţie şi printr-un stil strălucitor.

un imn către însuşirile, către munca şi către viitorul naţiunii întregi.»

2 noiemvrie 1903

ll)

STATUIA LUI CUZA VODĂ

O statuie lui Cuza vodă ! Suntem, ce e dreptul, în epoca ridicării de statui. Cîţiva oameni mari le au pină acum — precum şi cîţiva oameni mai mici. Va veni rîn- dul altora, dintre cei dinţii, şi mai ales dintre cei de-ai doilea. Mulţi oameni cu avere şi cu grijă de faima lor după moarte vor prevedea în testament suma trebuitoare pentru cumpărarea locului, pentru plata sculptorului francez la care se va face comanda, pentru trenul delegaţiilor, pentru coroane, pentru oratori, pentru fotografi şi litografi, pentru editori de cărţi poştale ilustrate, pentru ziarişti şi pentru

paznicii nemuririlor în bronz sau de marmură. Se vor vedea în toate părţile domni înduioşaţi cari vor saluta cu respect, mergînd la afacerile zilei, pe răposatul lor oferit admiraţiei trecătorilor. Iar străinul care va străbate stradele noastre între statuile din dreapta şi din stingă — poate că locul nu va

[1] Pentru lucrările fundamentale Istoria Romei şl Corpus-ul inscripţiilor latine, publicat, sub conducerea lui, în 12 volume, Theodor Mommsen (1817—1003) a primit în 1902 Premiul Nobel. De notat că, în interpretarea evenimentelor, marele Istoric german aplică teoria subiectivistă a ciclului istoric şl Idealizează nemotivat epoci din istoria Imperiului roman.

Spre clarificarea paralelei pe care N. Iorga o face între Mommsen şi Bismarck, trebuie spus că cel dintîi, ca reprezentant al burgheziei liberale, a fost un adversar al dictatorului prusian.

mai ajunge, şi atunci se va lua numai cu chirie, pe cinci, pe zece ani, după expirarea cărora alt binefăcător al patriei va fi aburcat pe piedestalul gloriei — străinul acela, uimit de cîţi zei se află în acest Olimp istoric românesc, va zice : „E drept că românii sunt un popor care nedreptăţeşte, cleveteşte, huiduiăşte, ponegreşte şi, uneori, ucide pe mai marii săi, dar fie că la urmă aceste păcate sunt ispăşite prin dărnicia lor în monumente de expiaţie nemuritoare. Ce popor capabil de recunoştinţă !“

Să fie aşa ? Suntem noi, românii, adică aceia cari au răgaz să se gîndească la înmulţirea statuilor, un popor care să regrete loviturile crude date în mijlocul luptei şi să puie cu căinţă în suflet temelia monumentelor răscumpărătoare ?

E vădit că nu. Oricine e privit aici, de mulţime, sub unghiul interesului personal, şi e astfel foarte mare sau foarte mic, genial sau idiot, arhanghel al providenţei sau iazmă răsărită din iad, după cum întrebi pe primitivul X 4u pe primitivul Y, ale căror pofte sunt diametral opuse. Dacă moartea ar rupe legăturile acestea, singurele în adevăr trainice, ale interesului, numele, amintirea s-ar astupa de aceeaşi ţărînă grăbită care ascunde respingătoarele rămăşiţe ale unei fiinţe omeneşti.

Dar morţii nu mor totdeauna întregi, fiindcă trăieşte, prin urmările ei, fapta lor, şi aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau grupe de oameni cari se sprijină pe morminte. Şi cultul adus acestora e pentru ei o măsură egoistă de conservaţie proprie. Şi, iarăşi, sunt morţi cari se întorc înapoi în vălmăşagul vieţii, pentru a face, pe răspunderea altora, bine sau rău, pentru a păgubi şi folosi. Vezi, de aceea e aşa dp recunoscător poporul român, reprezintat prin cărturarii şi oamenii săi politici...

★

Mai bine decît în orice se vede aceasta din cazul statuii lui Cuza vodă.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n-o încuviinţaseră, dar se putea trece pe lîngă voinţa lor. Moldova avea să aleagă întîi un domn, pe care-l putea alege apoi şi Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu putinţă, trebuia un om nou, fără trecut şi fără legături, dar ager, energic şi avînd o putere în mînă. Alexandru Cuza, din boierimea moldovenească de a doua treaptă,

om cult şi încă tînăr, glumeţ şi original, emigrai de la 1848, apoi colonel din creaţiunea fulgerător de repede a caimacamului antiunionist Vogoridi, ispravnic al aceluiaşi, dar demisionat cu zgomot ca o protestare împotriva ingerinţelor căimăcămeşti, locţiitor al ministrului de războiu, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După moldoveni, muntenii îl proclamară cu unanimitatea alegătorilor.

Şi el ajunse Alexandru vodă, Alexandru loan I (după datina domnilor de pînă atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă cu brandeburguri ; un excelent om de salon şi un convorbitor cu vorba strălucitoare şi incisivă, caustică şi crudă, un prieten sigur şi fără pretenţii, îndatoritor şi plin de iertare ca în zilele de sărăcie şi obscuritate, un frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre cari se cobora adeseaori necunoscut, şi vădindu-se deodată prin darul domnesc, împărătesc al dreptăţii şi facerii de bine ; un înţelegător al celor mai înalte ideale, în stare să ţie, pentru apărarea lor, pieptul înaintea duşmanilor ; un vrednic campion al ţării, a cărei demnitate a exprimat-o în cuvinte de mîndrie ce nu se pot uita. Aceasta pentru ceilalţi: prietenii, oropsiţii şi patria, cărora li-a dat — cu ajutorul altora, dar cu riscul sân — situaţii şi onoruri, mica proprietate rurală, pămînturile

mănăstireşti, o armată — şi o conştiinţă de mîudrie pe care n-o aveau. Iar el pentru el a fost rău, fără îngrijire şi cruţare, cam leneş şi terfelindu-se în vicii \ de la care pornea exemplul rău pentru alţii, iar pentru dînsul neorînduială, nemulţămire şi bătrîneţă precoce. Intr-un cuvînt, un boier moldovean al timpului său, cu însuşirile şi păcatele tipului — cu o loialitate simplă, însă şi o mărinimie fără răbuş, care erau numai ale lui.

Pentru ce a făcut el, bine şi rău, ţara, cufundată încă în incultură, a rămas nepăsătoare, afară de ţăranul care a primit pămînt şi a binecuvîntat numele celui ce i-l dăduse cu primejdia tronului său. Partidelor şi individualităţilor nu le convenea: fiindcă era prea original, prea stăpîn pe cei întrebuinţaţi de dînsul, prea incalculabil şi prea jenant. După o lungă campanie de nepotolită ură, toţi oamenii marcanţi ai ţării, cari nu puteau să încapă de dînsul, l-au răsturnat, pe o cale ce a pătat un număr de ofiţeri, cari s-au făcut vinovaţi de trădare.

El s-a dus. A lăsat tronul şi a lăsat şi petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit de desăvîrşita iertare a sufletului nobil care fusese mai sîngeros jignit de rătăcirile lui. Acest singur suflet l-a iertat; el a iertat pe toţi. A murit repede, poate de greşelile sale, poate de dor. L-au îngropat cu multă pompă într-un colţ de ţară, la Ruginoasa, unde stă şi acuma, mi se pare, un arendaş [...J. Apoi l-au uitat.

Doar cîte un credincios a mai plîns pentru dînsul lacrimi de amărăciune răzbunătoare, care nu plac morţilor. Deunăzi un bătrîn istoric, d-l Xenopol, i-a consacrat o carte slabă, în care lipseşte mai ales, în locul laudei raţionaliste, o caldă suflare de simpatie înţele- [1]

[1] E o datorie de onestitate să păstrezi neschimbat tot ce ai scris t astăzi însă anumite mărturisiri explică intr-un chip care nu se poate da încă publicităţii şi acea legătură neîngăduită pe care cu atîta fariseism au exploatat-o şi împotriva memoriei lui vodă Cuza duşmanii lui neîmpăcaţi

(n.a.).
33
gătoare. Totuşi cartea a fost cetită cu interes, şi un comitet s-a înjghebat la Iaşi pentru ridicarea statuii lui Cuza.

Cea mai bună statuie, aceea pe care ar fi primit-o el, ar fi un pios monument, fără parade pretenţioase, pe singuratecul lui mormînt, păzit de acum înainte de orice profanare, o rugăciune tainică în colţul de umbră unde el a voit să se coboare. Dar nu ! aceasta ar fi pentru dînsul, şi sunt şi oameni cari voiesc ca marea statuie impunătoare a lui Cuza vodă să fie pentru dînşii, pentru setea lor de cîrmuire, pentru speranţele lor şi pentru ameninţările pe care le mîrîie spre înălţimi unde asemenea zgomote nu pătrund.

Şi aţîţătorii de turburări n-au nemerit la mormîntul care le trebuie. Omul care, cu desăvîrşită resignare, a înţeles să clădească, pe piatra morţii sale politice, edificiul viitor al patriei, nu e dintre strigoii care se cheamă, prin urîte farmece, ca să facă rău.[1]

9 noiemvrie 1903

(I)

EMINESCU ŞI GENERAŢIA DE ASTĂZI Cu prilejul unei cărţi nouă[2]

E un lucru hotărît astăzi că fiecare generaţie, fiecare „rînd de oameni", cum se zicea odată şi în scris, şi se

[1] Astăzi neamul nostru întreg, prin cei mici şi mulţi ai săi şi prin cei de departe neliberi, a risipit urîta negură a patimilor politice : el a scăpat încă o dată pe Cuza vodă de duşmanii lui, ajunşi şl duşmanii urmaşului lui, din aceleaşi motive ; el vede în statuia lui vodă Cuza aşezată în Piaţa Unirii din Iaşi plata unei vechi datorii de recunoştinţă şl un îndemn către viitorul de energie şl demnitate pe care îl doreşte (n.a.).

* loan Scurtu, Mihail Eminescu’s Leben und Prosaschrlften, Leipzig, 1903 ; 158 pp. în 8°. E cea dinţii bună biografie a unul scriitor român (n.a.).

34
zice astăzi numai în graiul neprefăcut al ţărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca şi în lucrurile mici, şi are, pentru oameni şi natură, o simţire deosebită, Logica de evoluţie ce se află în orice proces de cultură şi felul particular în care generaţiile se pregătesc pentru viaţă cer această necontenită prefacere,

Faima ca şi felul de înţelegere ale unui scriitor cresc sau descresc şi se preschimbă în această frămîntare de idei şi sentimente nouă a unor mulţimi omeneşti înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală pierd orice căutare, şi fabricanţii lor îşi înecă, într-un faliment definitiv, reputaţia, Operele mari şi trainice pot să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încetineală sau o oprire în mersul civilizaţiei naţionale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfîrşit, Sufletele văd şi se dezvoltă la această lumină, dar într-un timp se deosebesc unele linii în focarul binefăcător şi i se dau unele explicări, iar, în timpurile ce urmează, altele, Bogăţia ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, şi se desfac părţi pentru a fi înţelese, Iar începutul e totdeauna acelaşi pentru mărimile dominante: soarele a răsărit, iar veghetorul întîrziat care scrie slove mici la raza roşiatică a lămpii se simte îndemnat a coborî perdelele ca să

împiedice intrarea crudă a luminii albe, care-l turbură. Peste cîteva clipe însă, lumea întreagă va cînta imnuri de recunoştinţă astrului triumfător,
*

Ce vicisitudini şi în soarta reputaţiei şi tălmăcirii lui Eminescu !

Acum treizeci de ani Convorbirile literare, pe atunci o foaie din Iaşi, o foaie revoluţionară în materie de limbă, de orientare culturală şi de preţuire a trecutului şi prezentului literar, tipăreau din cînd în cînd, în paginile lor lungăreţe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, schlicht, subt rînduri iarăşi simple, populare, se poate zice, în care se exprimau toate adîncurile tragice şi toată gingăşia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înţelepciunea unei minţi cu experienţa largă şi nenorocită, toată bogăţia unui spirit de o vastă şi felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui gînd deprins a străbate pînă la capăt, neînrîurit şi neînfricoşat. Aşa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare şi tainică, oricine dintre cei umili putea să se mîngîie şi să se îndemne, să înveţe şi să fie mai bun: rostul armonios al lumilor găsise încă un glas omenesc prin care să se învedereze, întru cît e îngăduit aceasta.

Şi în ce stătea mulţămita faţă de acela care n-o cerea, care, într-o mişcare de mîndrie, se făcea a o răspinge chiar, dar care s-ar fi încălzit, desigur, de dînsa ?

Cei de aproape, membrii „Junimii" — afară de unul singur — găseau că tînărul sărac, care părea străin în mijlocul lor şi a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin şi prin gluma rustică, are ceva talent, dar că nu e încă stapîn pe un scris limpede şi că păcătuieşte în privinţa limbii şi a gustului ; ca idei îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priinţă pentru dînsul şi pentru literatura românească, aceşti prieteni de o dată pe săptămînă îşi dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, şi erau oarecum jigniţi cînd îl vedeau că, în loc de^a fi recunoscător, se îndărătniceşte. Cînd poeziile apăreau, i se răspundea de la Bucureşti — unde unul din corifei era d-l Hasdeu, plin de un adînc dispreţ pentru Eminescu — prin hohote de rîs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfăşurat în platoşa sa de diamant, iscodind necontenit, în cursul zilelor sale singuratice, şi aruncînd apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseţii nouă.

36

Intr-o zi, nebuni — de nebunia unei boale urîte, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă şi cu o uitare aşa de desăvîrşită de sine însuşi, incit dădea dreptul oricui să-l uite. D-l Maiorescu făcu atunci să apară un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. In toată ţara spiritele romantice ale tinerilor de amîndouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun : băietanii şi băieţoii îşi lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtăşiră cu scumpătate gînduri tenebroase şi sentimente oculte, se prefăcură că au halucinaţii şi porniri bolnăvicioase ; iar, pe de altă parte, ei strînseră ceva bani pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atîta admiraţie pentru... sine înşişi.

Duşmanii literari primiră, fireşte, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. In nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfinţire a

nerecunoaşterii lor. Mintea încilcită a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întuneric. Unii o spuseră prosteşte şi cinic, alţii, mai isteţi, dar nu mai puţin bucuroşi, nu uitară să adauge de acum înainte, la vorbe de laude care nu le ieşiseră din gură pînă atunci, calificativul injurios de „nenorocit", care se dă cu mîndria milei. Aceşti oameni nu s-au dezminţit nici pînă astăzi.

Dar o generaţie nouă de scriitori se ridica. Unii se iviră în zodia lui Eminescu şi călcară întrucîtva pe urmele lui. Alţii scriseră cu totul neatîrnat, arătînd însă cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu şi căutînd în viaţa lui norme pentru viaţa lor artistică, în modul de producţie al lui canoane pentru artă. Ei înţeleseră pe Eminescu ca pe un romantic : din voia lui el se despărţise de lume, pe care „artistul" — termin importat, cu nouă teorii estetice, din Franţa — are dreptul şi datoria de a o dispreţui, iar, întîmplător, chiar de a o minţi,

37

exploata şi înşela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într-un „turn de fildeş", „nepăsător şi rece", cum singur s-a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci şi, încolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puţin şi greu, amestecînd blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către Ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cît rău a făcut această concepţie — nu se poate spune îndeajuns.

Insă iată că ea se dovedeşte falsă. Se scot la lumină articolele poetului, şi se vede că el nu le-a scris pentru pîne, făcîndu-şi rîs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu şie însuşi, nu prietenilor de cafenea şi berărie, nu membrilor unui cenaclu literar, ci neamului întreg, mai pjresus de clase şi mai presus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia şi proza pe care nu le-a tipărit. Dar nici nu le-a distrus, căci el ştia bine că sunt în ele diamante care aşteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era şi un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, şi se înţelese că el nu s-a născut beteag în aripile voinţii sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frînte prin duşmănie, şi mai ales prin acea prietenie neînţelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru: minte setoasă de a şti, suflet doritor de a se împărtăşi altora, inimă revărsîn- du-se în bunătate, ochi puternici ţintind necontenit idealul.

Şi tinerii timpului nou, dezmorţiţi de beţia formulelor mizantropice şi individualiste, simţind, o dată cu puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le exercita pentru izbînda unei culturi adevărate, au primit cu bucurie solia cea

38

bună. La lupta lor ei au mai găsit un îndemn în icoana, curăţită astăzi de ceaţă, a celui mai strălucit reprezintant al minţii româneşti creatoare, în timpurile moderne.

16 noiemvrie 1903

(I)

ŞTEFAN ORĂŞANU

Miercuri, în 12 noiemvrie 1903, s-a stins la Bucureşti, unde se întorsese sfărîmat de boală după un an petrecut în străinătate, Ştefan Orăşanu, critic şi istoric.

Dacă strălucitele însuşiri ale acestui suflet ales s-ar fi întrupat într-un lanţ de lucrări răspîndite pretutindeni, dacă numele lui ar fi în gîndul tuturor celor ce înţeleg şi iubesc ştiinţa cinstită, dacă viata lui ar fi fost mai lungă şi mai puţin retrasă, aşa încit mai mulţi să fi avut prilejul de a cunoaşte spiritul lui neobişnuit de viu şi inima lui deosebit -de bună, n-aş fi scris aceste rînduri care, într-un moment cînd căldura luminoasă a minţii lui superioare pare că ne împresură încă, îmi par curioase şi mă înspăimînta. Plîngîndu-l în singurătatea durerii mele, aş fi îndeplinit şi dorinţa nemărturisită a prietenului care s-a ascuns înaintea oricărei recunoaşteri a meritelor sale şi a adormit cerînd de la cei ce-l încunjurau : pace şi linişte.

Dar, cînd viaţa lui s-a strecurat astfel, în margini înguste şi prin mari greutăţi şi suferinţe, cei ce l-au cunoscut şi pot să facă astfel dreptate pentru dînsul, înscriindu-i numele printre cei mai destoinici ai generaţiei lui, n-au dreptul să tacă. Dacă morţii nu mai cer nimic, din lumea lor nestrăbătută, o cere rostul bun şi cuviincios al lucrurilor de aici.

Orăşanu a început scriind versuri, sub influenţa unei şcoli care ispitea, în tinereţa lui, pe mai toţi tinerii de talent, In numărul jubiliar al Convorbirilor literare se află două din poeziile lui, iscălite cu pseudonimul Z, Miron, Făcea versuri muzicale şi plastice, care n-ar li trecut aşa de puţin observate, dacă el nu s-ar li smuls de pe această cale pentru a urmări cu ochii lui străbătători, în locul minunii Irumosului, severa culme a adevărului.

Întîmplarea i-a dat un loc la Biblioteca Academiei, şi el ajunse ceva mai tîrziu şi luncţionar al Fundaţiei Carol. Atîţia dintre colegii săi de universitate îşi luară licenţa, se risipiră în străinătate şi se întoarseră de acolo pentru a ocupa locuri în învăţămîntul superior. Orăşanu ar li putut lace uşor acelaşi lucru, dar dragostea de a cunoaşte şi de a descoperi, nevoia de a se lumina asupra întrebărilor celor mai lelurite ale ştiinţei, de a se împărtăşi de cît mai multă Irumuseţă din scrisele celor mari şi aleşi ai omenirii îl opriră în loc, lăcîndu-l să uite că el îşi datoreşte lui însuşi şi tuturor celor ce ar li putut să înveţe de la dînsul o carieră. In ţara nemulţumiţilor pe cari i-au copleşit totuşi, din copilărie încă, toate binefacerile lumii, el nu găsea nici un motiv de plîngere împotriva vreunei nedreptăţi ce ar suferi şi nu cheltuia nici o silinţă pentru a-şi dobîndi un loc mai potrivit.cu valoarea lui. Avea opt ceasuri de birou pe zi, ceasuri de muncă materială pentru alţii, de lecturi personale întrerupte prin cererea cărţilor şi lămuririlor, aşa că lui nu-i rămî- neau pentru studii liniştite decît serile, a căror întrebuinţare costă scump, adesea. în cursul lor şi-a strîns el totuşi o bogăţie uimitoare de cunoştinţe, deplin organizate în limpedea lui inteligenţă. Le avea la îndemînă, aşa cum un altul are, după multă trudă, un biet colţişor de specialitate ; fără să fi cercetat un seminariu de pregătire în ţară sau străinătate, o şcoală de erudiţie care .învaţă cu critica, el era stăpîn pe metoda modernă de

cercetări, şi spiritul lui pătrunzător nemerea fără îndoială adevărul. îşi dădea seamă cu totul de puterile sale, rîdea cu o minunată vervă de slăbiciunile de ştiinţă, de judecată şi de gust ale altora — dar nu scria. între altele, şi fiindcă se simţea foarte străin.

Tîrziu de tot şi-a găsit tovarăşii, cărora nu le-a jertfit decît cu greu sfiala sa de a-şi împărtăşi altora cugetul intim. Pe încetul însă s-a lăsat atras la scris şi la luptă, pentru a face buna alegere între falsele păreri şi între lucrurile care sunt şi rămîn.

*

Şi atunci, însă, el nu vroia să apară cu o carte, cu o cercetare care să pară venite din dorinţa luTde a i se recunoaşte şi atribui ceva. în aparenţă, el nu făcea decît dări de seamă. Revolta contra insuficienţii sub toate formele ei îl scotea din umbra în care ar ±i fost bucuros să trăiască şi mai departe, cetind cărţi bune, strîngînd note, redactînd capitole, închise apoi cu scumpătate, glumind cu prietenii pe cari-i iubea frăţeşte, din toată inima sa bogată în sentimente nespus de delicate. Darea de seamă însă, care distrugea cu siguranţă, printr-o logică implacabilă, de o puritate liniştită 'cum nu se mai găseşte la altul, toată confuzia şi toată minciuna, nu se încheia niciodată negativ. Alături de concluziile nimicitoare, el amesteca lucrarea sa de înălţare a clădirii adevărate, şi rămîneai uimit cînd o vedeai desfăcîndu-se întreaga la capătul luptei. Iar el se înfăţişa pînă la capăt ca şi cum n-ar face decît a curăţi terenul de o zidire netrebnica.

Logicianul fără greş, raţionalistul puternic era în acelaşi timp — însuşire care aminteşte pe ruda lui, polemistul politic Nicolae Orăşanu — un desăvîrşit om de spirit, un sarcastic corosiv. Şi aici însă fără violenţă, cu conştiinţa că, dacă prostia trebuie sfărîmată din cauza urmărilor ei, prostul nu e vinovat de dînsa. Humorul lui, nou totdeauna, avea aceeaşi discreţie aristocratică, aceeaşi

8ţ

nuanţa aleasă care colora orice gînd, orice spusă, oricare din sentimentele şi oricare din faptele lui.

Pentru cine nu-l cunoştea personal, admirabilele lui studii critice despre cărţile d-lui Bengescud-lui Dame, lui Eliade, d-lui Gîdeiu, tînărului O. Lecca[2], cercetarea lui despre botanica populară, erau uimitoare. Un necunoscut aproape, fără nici o situaţie din acelea care impun respectul, apare, azi pe un teren, mîine pe altul, şi .vădeşte oricînd şi pretutindeni o competenţă perfectă. Dar noi, cei ce-l cunoşteam, ştiam cit de puţin sunt aceste studii, întîmplătoare mai mult, faţă de tot ce ar putea să mai deie încă.

Pentru că niciodată în literatura noastră o boală grozavă, o moarte înainte de vreme n-au distrus mai mult. Orăşanu nu-şi luase de aici titlul universitar pe care de multă vreme îl putea privi ca al său, deşi nu voia să întindă mina ca să-l primească, el ţinuse cîteva săptămîni la Universitate prelegeri care arătaseră toată bogăţia ştiinţii sale ; o bursă în Germania-i dăduse mijlocul de a cunoaşte de aproape ştiinţa apuseană, de la cate el n-avea să mai ia decît orientări şi îndemnuri. Nu vedeam nimic prea greu

şi prea sus pentru dînsul. Faţă de boala lui, grija noastră dureroasă nu pornea numai din iubirea ce aveam pentru cel mai bun şi sigur prieten, ci şi din frica de a pierde un astfel de tovarăş de studii.

El se ştia lovit de moarte, dar i se păru că nu trebuie să vorbească de teribila sa taină, care-l privea numai

[1]George Bengescu. (1848—1922) — memorialist şi bibliograf ; a publicat, între altele, volumul Cîteva suvenire ole carierei mele : Ion Chica, V. Alecsandri, Al. Lahovari (1899), o bibliografie în patru volume a operei lui Voltaire şi alte lucrări despre marele scriitor francez, Bibliografia franco-romdnă (Paris, 1907).

* Octavian G. Lecca (n. 1881) — istoric, autor al unof lucrări de genealogie, printre care : Familia Lecca, Familiile boiereşti române, Cei dinţii Basarabi. In 1937 a publicat un Dicţionar istoric, arheologic şi geografic al României.

pe dînsul.'Pînâ dăunăzi vorba lui atingea, uneori glumeaţă, orice alte subiecte, asupra cărora se oprea sufletul lui tot vioi şi puternic, şi din ce în ce mai clar, mai senin, Pînă ce, într-o dimineaţă de odihnă, după lungi zile de chinuri, el se duse în pacea, în odihna pe care o dorea de mult,

Şi, cînd sicriul alb a pornit sus, în lumina de apunere a soarelui blind de toamnă — cu atîta din trecutul nostru, din fericirea şi din sufletul nostru — simţeam că înmor- mîntăm şi o largă parte din viitorul ştiinţific al neamului nostru.*

23 noiemvrie 1903 (I)

UN ROMAN DE EMINESCU

Era foarte frumos să se ştie că Eminescu a scris şasezeci de poezii „perfecte'* — pe care alţii aveau însă toată voia să le găsească mai puţin „perfecte". Despre poetul ^nsuşi, se povestea acum cincisprezece ani, cînd studenţimea se închina — mai mult sau mai puţin serios — în numele lui, că, atunci cînd geniala frunte îi răsărea din nou din haoticele neguri ale nebuniei, ar fi luat în mînă eleganta cărticică, ar fi privit-o lung ca o neplăcută amintire a vremurilor cînd avea şi el dreptul la aceleaşi bueurii ca toţi oamenii, şi ar fi rupt-o în bucăţi cu furia mulţumită a celui ce distruge un păcat, înainte de nenoro-

* Ştefan Oruşanu (1069—1903) a publicat articole şi dări de seamă, semnate cu pseudonimul Polit, în România literară, Literatorul, Revista poporului, Dintre volumele sale citäm : Cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea (1899), Botanica populară. Note critice (1900).

cirea lui, el avea, fără îndoială, cu conştiinţa neobişnuitelor puteri, şi credinţa că scrisele lui întrec cu mult literatura poetică a timpului, dar, ca un spirit mare ce era, nu vedea cele îndeplinite de dînsul decît în legătura, umbritoare, cu frumuseţile pe care-şi simţea menirea de a le întrupa în cuvinte. Şi în cele şasezcci de bucăţi „perfecte" el ar fi ales, ar fi înlăturat, şi ar fi ales poate şi înlăturat rău.

Insă poezia lui Eminescu n-a căzut din ceruri binefăcătoare în piatra neagră a unei solii dumnezeieşti. Cu strălucirea, bogăţia, adîncimea şi fermecătoarea ei taină, cu tragicele ei lupte interioare, cu credinţa, cu

deznădejdea şi supunerea ei, această operă superioară s-a înălţat din societatea pe care a rezumat-o, dacă n-a putut s-o stăpînească şi s-o conducă. Poetul acesta nici n-a fost numai un poet, aşa un poet naiv şi copilăresc — rămînînd oricît voiţi de mare — care să fi vînat tablouri, senzaţii, sunete. Astfel de poeţi se ivesc în vremuri sigure şi liniştite, la popoare cu o cultură orientată şi armonioasă. El a fost, cel puţin în aceeaşi măsură, un cugetător, un luptător, un profet — da, un profet, ca profeţii vechei Iudee, biciuind şi arzînd, de o parte, sfătuind şi revelînd, de alta, în numele aceluiaşi dumnezeu al înţelepciunii. Pricina curat sufletească a nebuniei lui nici n-a fost tragedia zilnică a celor cari se avîntă spre culmile scăldate în aur ale unei Frumuseţi ce nu se poate atinge, şi ca<^ cînd mai sus, cînd mai jos, pe ascuţişurile stîncii, ci zădărnicia luptei de cugetător într-o societate trîndavă şi robită plăcerilor : puterile mari, care puteau revoluţiona înafară, zăvorite înăuntru prin indiferenţa mediului de plumb, au distrus.

Aşa fiind, Eminescu nu se poate înţelege ca un estet al Franţei sau ai Italiei secolului al XIX-lea, ca autorul, fără înţelegere omenească, socială, al propriei sale antologii, ca rezumătorul sufletului său în şasezeci de bucăţi rimate. Un astfel de suflet, cald, comunicativ, războinic.

a trebuit să se răspîndească. Şi orice a rezultat din necontenita activitate a aeestui suflet ales merită să fie cunoscut — pentru însuşirile ce neapărat trebuie să aibă, şi pentru lumina ce aruncă asupra unor lucrări mai desăvîrşite ale aceluiaşi maestru.

E bine deci că s-a tipărit romanul Gemu pustiu pe care Eminescu îl scria între nouăsprezece şi douăzeci de ani, ca student la Viena. Să n-aibă grijă nimeni: nici un Tir de iarbă de pe mormîntul poetului nu se va mişca de indignare la această „divulgare" a gmdului încă nesigur, a simţirii ce nu-şi găsea totdeauna întruparea statornică şi adevărată. Nu, ci, dacă, peste hotarele vieţii, se schimbă ceva între cei ce simt şi cei ce au iost, cel mai mare cîntăreţ al neamului nostru va primi aceasta ca o solie duioasă a tinereţelor sale de vultur ce-şi încearcă aripile pentru a pluti înftiaşi dată.

*

Iată ce e romanul.

Cineva rătăceşte prin urîtele mahalale bucureştene scăldate în ploaie putredă, la vreme de noapte. într-o cafenea — cum se găsesc însă mai curînd la Viena decît spre marginea Capitalei noastre — el întâlneşte un emigrant ardelean. E un» suflet-frate şi, în grandiosul neprevăzut al vieţii de boheme, cei doi prieteni îşi schimbă gînduri, care zboară departe de faţa pămîntului, şi de aceea şi sunt, îndrăzneţe desigur, dar şterse, reci, neorîn- duite, ca orice se desface prea mult de izvorul veşnic al vieţii, de chinuitorul sigur prin legi neapărate. Un avînt de pribegie romantică duce pe Toma Nour — numele se potriveşte — tocmai la Copenhaga, apoi tocmai la Turin, şi de aici, unde eroul se află — ca mai totdeauna — pe pragul morţii, loan, căruia i-am putea zice Negură, primeşte un manuscript, care iormează a doua parte a cărţii.

Toma a crescut fără mamă. Pentru învăţătură a mers la Cluj. Aici trebuia să găsească ceea ce este menit, în

legea romantică, oricărui tînăr de vîrsta sa: sufletul- frate al prietenului. Prietenul se cheamă loan, şi iubeşte neapărat o femeie-înger. Aceasta moare, fără îndoială, după aceleaşi legi. Pentru desăvîrşirea armoniei, ea are o soră — Eminescu îi zice Poesis, şi aceasta înseamnă : „nu credeţi : sunt visuri ; luaţi-le ca visuri, şi veţi vedea că sunt frumoase[11] — şi Toma iubeşte pe acea soră. Ea are un tată bătrîn, care e muzicant şi sărac ; el cade bolnav şi, după normele romantice, Poesis îl îngrijeşte cu banul de jertfă al viciului. loan, deşi bolnav — aţi înţeles : ftizie — plecase în lume. E anul 1848 ; el se luptă contra ungurilor. Prietenii sunt despărţiţi ; dar Toma află trădarea iubitei sale, şi aleargă şi el sub steaguri, unde întîmplarea îl face să-şi descopere fratele. Se descriu, cu o putere uimitoare, scene de grozăvie din revoluţie, care i-a fost povestită lui Eminescu în astfel de episoade de colegii lui de gimnaziu din Blaj. loan moare, şi Toma, întors la Cluj, află — final de împăcare şi armonie — scrisoarea de explicaţii a frumoasei Poesis, moartă.

*

Povestea are totdeauna însemnătatea ei, dar ea nu e cea mai mare. Lîngă dînsa e forma şi e ţesătura împleticită a ideilor.

Judecată astfel, opera de întîie tinereţe a lui Eminescu e vrednică de poezia pe care o cunoaştem, şi cu anume părţi din care e şi contemporană. Ce limbă frumoasă, ce putere de icoane, ce avînt adesea ! Dacă nerealitatea jigneşte aici, motivul e numai că ritmul prozei nu liberează de legăturile vieţii cu aceeaşi desăvîrşire ca farmecul de cristal al versului.

Fondul ideal nu e nici el străin de credinţile durabile pe care le-a manifestat poetul în maturitatea sa : e aceeaşi convingere că numai din viaţa celor mulţi şi curaţi, a ţăranilor, se poate desface şi vitejia, şi frumuseţea, şi partea a doua e o epopee ţărănească în limba minunată

de la ţară. Pentru stăpînitorii noştri, el avea şi la 1870 dispreţul de mai tîrziu, şi cum se poate spune mai bine despre inconştienţa lor de maimuţe-papagali decît că : „ei sunt, cum o spun înşişi, români de naştere, francezi în inimă şi, dacă Franţa li-ar procura semidocţilor noştri avantajele pe care li le dă nefericita lor patrie, ei ar fi emigrat de mult — cu toţii“ ?

Şi — adăugăm noi: cum n-a dat Dumnezeu !

11 ianuarie 1904

(0

ALEXANDRU ODOBESCU Cu prilejul tipăririi unei scrisori din adolescenţa lui

Sunt aproape zece ani de cînd a murit Alexandru Odobescu, cea mai desăvîrşită înfăţişare a eleganţei în literatura şi în ştiinţa românească, cel mai aristocratic spirit printre scriitorii noştri şi, în acelaşi timp, unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiului românesc, al graiului de la ţară, bogat în cuvinte, mlădios în legătura lor vioaie şi plin de înţelesuri cuminţi, tot aşa de potrivit pentru săgetarea glumii ca şi pentru deschiderea adîncurilor înţelepte.

Odobescu a scris puţin, deşi mai mult decît a pus în mîna publicului ediţia într-ales (aleasă de dînsul cu o zgîrcenie neobişnuită) făcută acum

vreo douăzeci de ani de librăria Socec. Avea toate însuşirile unui nuvelist istoric: cunoştea ca arheolog, înţelegea ca om de gust şi putea chema la viaţă nouă ca poet priveliştea amănunţită şi colorată a vieţii altor timpuri, care sunt pentru unii o fantezie strălucitoare, iar pentru alţii nume şi date. Condeiul lui uşor, penelul lui delicat, cu tonuri blînde şi
47
discrete, romantismul lui dulce şi plin de o 'tainä strävezie, erau potrivite să dea chipuri plutind între ceea ce se întoarce dirr mormîntul realităţii şi ceea ce se înalţă din gîndul creator al cîntăreţului. Dar el n-a scris decît două nuvelei

Cercetător artist al antichităţii, el avea simţul frumuseţii, care trebuie mai mult decît orice învăţătură pentru ca să cuteze cineva a proiecta lumina lămuririlor asupra corpului de curată şi veşnică marmură al artei greceşti. El ajunsese arheolog — pentru el cuvîntul sună oarecum pedant şi s-ar putea zice mai cu dreptate că el avea o catedră de arheologie — prin iubire, şi astfel rămăsese totdeauna, căutînd a înţelege mai mult, ca să poată admira mai deplin ceea ce i se impunea de la început prin neîntrecutul farmec al celei mai senine armonii, al măsurii celei mai matematic exacte, al cumpătării celei mai aspre cu sine însăşi. Dar el n-a dat decît o serie de lecţii universitare, care sunt — mai degrabă decît Istoria arheologiei, cum se intitulează — o convorbire spirituală, strălucitoare prin digresii dibaci împletite, asupra întinsului domeniu al artei de acum cîteva sute sau de acum două mii de ani. Acelaşi caracter de diletantism pasionat, de şagă adîncă, de dezordine foarte meşter orînduită, de trecere în fugă fără ca nimic de căpetenie să scape din vedere, o are şi marea sa lucrare franceză asupra Tezaurului de la Pietroasa, care nu e o carte de ştiinţă obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decît a subiectului.

Acest închinător al idealului, elin, care nu vede sufletul decît prin trup, era totuşi un înţelegător, credincios pînă la înduioşare, al idealului artei creştine, care urmăreşte ţinta imposibilă de a găsi o frumuseţe nouă, numai sufletească. Pe o vreme cînd înstrăinarea claselor noastre conducătoare ajunsese foarte departe, el, care pornise din ele şi trăia în mijlocul lor, a descoperit, se poate zice, comorile^ de artă în clădire, săpături şi zugrăveală,
48
care sunt mănăstirile noastre, în care se văzuseră pînă atunci numai venituri şi pisanii. El a cercetat toate lăcaşurile mai însemnate, notînd tot ce merită a fi admirat sau cunoscut. El a fost pînă acum, şi în această arheologie mai puţin arhaică, singurul care, în acelaşi timp, să ştie, să simtă şi să poată scrie într-un chip vrednic de ştiinţa şi simţirea sa aplicate la rămăşiţele artistice ale vieţii noastre de demult. Dar rapoartele sale către minister n-au văzut lumina decît într-o mică parte şi, cînd a stat să-şi adune Operele, el a jertfit şi din puţinul care fusese publicat.

Odobescu avea ca puţini alţii talentul de cronicar, acela de a prinde lucrurile ce se strecoară sub unghiul cel mai interesant şi de a spune despre dînsele aşa, încît oricine să se poată lumina, să le vadă mai adevărat, mai întreg şi mai frumos, fără să simtă umilinţa că primeşte o dojana sau măcar o învăţătură, socotind mai mult că a găsit un tovarăş de

păreri în acest priceput convorbitor care, zîmbind, îşi urmărea necontenit scopul de a instrui, de a convinge, de a îndrepta. Dar n-a colaborat decît puţină vreme la unul din ziarele mari de pe la 1870—80, şi apoi nu s-a mai văzut un rînd al lui în presa zilnică, de care a fost acoperit de ocări în anii din urmă ai vieţii lui.

Era prea cochet pentru ca să fie un scriitor cu stăruinţă. Ţinea prea puţin la metodă — care stă la îndemîna oricui — la disciplină — care e din darurile ce se capătă — ca să fie un învăţat sistematic. Era prea ironic pentru a crede în el sau în alţii. Nu era de loc ambiţios, şi mîndria lui, marea lui mîndrie, care nu voia însă să stăpînească pe cei mulţi, cari-i vor fi părut vulgari, era mai mult un „nu te atinge de mine“. Iubirea sa pentru frumos se mulţumea prin sine însăşi, prin fulgerul trecător al admiraţiei, şi n-avea nevoie de scris. Prin societatea noastră legată de pămînt cu multe fire, el a trecut doar, fără să dispreţuiască de loc lucrurile de aici, căci

el era, ca anticii săi, un idealist al materiei, un entuziast -al vieţii prin tot ce are ea mai frumos, pînă în clipa cînd a sfărîmat însuşi paharul golit al vieţii, fără nici o părere ■de rău.

Scriitorul murise mai de mult încă — şi el, nu din nevoie, ci din voinţă. Lumea l-a uitat repede, şi din multele lucruri hetipărite ce au mai rămas de la el, nici un rînd n-a văzut pînă astăzi lumina.[1]

îndeosebi n-avem în tipar nici o scrisoare a acestui om care povestea cu atîta drag şi ştia aşa de bine să se iacă plăcut. Bunătatea d-nei Ana Odobescu, cumnata scriitorului, mă face să pot da astăzi o scrisoare a lui care înfăţişează îndoitul interes de a fi bine scrisă şi de a fi fost făcută la... paisprezece ani.

Căci ea poartă data de iulie 1847, şi însemnările de familie ale tatălui său, colonelul reacţionar de la 1848, spun aşa :

„1834, iunie 23, s-au născut fiu-meu Alexandru, la € ceasuri dimineaţa, în zio de sîmbătă.

1834, septemvre 14, s-au botezat Alexandru."

Scrisoarea e redactată într-o franţuzească bunişoară — noi dăm, fireşte, o traducere — şi totuşi Alexandru Odobescu — numele pare a-i fi fost dat după al domnului din 1834, Alexandru Ghica, prietenul „polcovnicului" său, căruia i-a adresat o sumă de scrisori, păstrate — nu ieşise încă din ţară şi numai la 13 dechemvrie 1853, după o scrisoare din 14, el a trecut la Paris bacalaureatul în

[1] Le însemn aici : amintiri dintr-o călătorie de tinereţe la Londra, pagini, ilustrate frumos, din călătoriile lui la mănăstiri, o conferinţă de cuprins pedagogic şi interesante scrisori. D-na Odobescu mi le-a încredinţat pentru a găsi un editor ; ginerele iui Odobescu, d-l Damian, le-a reclamat însă după puţin timp. ■Unele scrisori le-a dat răposatul V. A. Urechiă intr-un Anuar al Facultăţii de litere din Bucureşti (n.a.).

litere înaintea unei comisiuni prezidate de vestitul St.-Marc Girardin.[*1]

Mama lui Odobescu, către care era adresată scrisoarea, era Catinca, fata doctorului scriitor Caracaş[s], şi una din cele mai frumoase şi mai culte femei ale timpului.

„Balta Albă, satul Grădiştea din Vale ;

miercuri, 8 iulie 1847

Dragă mamă,

Va să zică iată-ne şi la Balta Albă, unde suntem de o săptămînă aproape: din fericire, suntem foarte bine cu toţii şi tatei îi este mai bine la mină. Copiez în această scrisoare jurnalul meu din săptămîna trecută, lată-l :

„Joi, 2 iulie, am plecat la Călăreţi cu poşta şi am stat acolo o parte din zi şi, se poate zice, o parte din noapte, căci am plecat vineri, în ziua de 3 iulie, la 5 ceasuri dimineaţa, şi ştii că, pentru ca să poţi pleca la 5, trebuie să fii sculat de la 3 şi jumătate. Drumul a fost foarte lung. După cinci poşte grozave am sosit la Buzău, unde am prînzit la d. Perticari (ispravnicul). Pornind din nou, am ajuns seara la Rîmnic. Nu era chip să mergem mai departe : nu era lună, şi noaptea era întunecoasă. Deci ne-am dus la d. Niculescu (le maître de grâces"), la

[1] Saint-Marc Girardin (1801—1873) — critic literar şi profesor francez, autor al unui Curs de literatură dramatică; în. 1838, a vizitat ţările româneşti.

[!] Doctorul Constantin Caracaş (1773—1828) a jucat un rol Însemnat in organizarea asistenţei medicale în Ţara Românească. A publicat Topografia Valahiei, dar „scriitor'[1] poate fi numit mai curind tatal său, Dimitrie, medic şi el, autor al unui poem medical în limba greacă.

[1] Aluzie la lucruri pe care nu le puterti lămuri astăzi (n.a.).

Lucrurile se pot lămuri totuşi, datorită lui Ion Ghica, In scrisoarea Un bal la curte în 1827, memorialistul îl evocă pe clucerul Alecu Nicolescu din Rîmnic, care avea o orchestră organizată de „celebrul maestru de graţii Cocoratu". Acest „maestru de graţii" Ii învăţa pe- tineri buna ţinută în societate,.

care am petrecut noaptea. Drumul a fost foarte frumos, însă cam lung. De o parte vedeam munţii, pînă la cari era o jumătate de poştă, de alta, un şes întins şi roditor. Am trecut şi multe rîuri, dar cele mai multe erau secate. Ţin minte şi trei sate foarte frumuşele.

In sfîrşit, sîmbătă (4 iulie), după o poştă destul de lungă, am sosit în satul Balta Albă, care e departe de lac un şfert de ceas. Satul e plin de lume : munteni, moldoveni, ori evrei şi nemţi. Pe lîngă casele ţăranilor, s-au clădit barace de lemn, care seamănă de departe a grajduri ; comparaţie care poate măguli mult pe locuitorii lor.

Lacul e foarte întins. Dar în jurul lui nu sunt adăposturi trainice, aşa încît bolnavii şi cei sănătoşi (cari sunt mai mulţi decît ceilalţi) au fost siliţi să-şi înalţe pe mal căsuţe de scînduri, ori să-şi întindă corturi. E foarte ciudat să vezi acest şir lung de astfel de locuinţi, aşa de hazliu alcătuite.

Vezi acum în ele prăvălii de mode, cofetari şi alţi negustori, cari vin să-şi vin dă vechiturile la oamenii din tirgurile de primprejur. Stradei acesteia i se zice Podul Mogoşoaii al Bălţii Albe. In această înşirare de colibe, fiecare neam se deosebeşte : aşa încît nu vezi într-o parte decît munteni, în alta decît moldoveni şi aşa mai departe.

Apa lacului e sărată-amară, noroioasă în fund şi foarte limpede în faţă. Se află şi multe buruieni de apă, aşa încît nu poţi înota pînă la mijlocul bălţii, unde e foarte adine, de teamă să nu ţi se prindă de picioare ori de

mini. Nici mirosul apei nu e foarte plăcut: e de pucioasă.

Am uitat să spun că în satul Balta Albă este de două ori pe săptămînă bal mascat şi o reprezentaţie de circ.

Dar trebuie să ne întoarcem la povestea noastră, adecă să povestim ce am făcut şi unde am fost sîmbătă. Astfel dar, după ce trecurăm cum am spus, acea alee de case de lemn şi de corturi, am sosit în satul Grădiştea din Vale sau Turtoiu, mai aproape de apa Buzăului decît de Balta Albă. Colonelul Engel (comandantul Brăilei) ne-a primit

acolo: el pregătise o odaie pentru noi în casa unde stă. Erau abia 10 ceasuri; cele trei, care ne rămînSau pînă la prînz, trecură cu îmbrăcatul, cu orînduirea odăii şi primirea vizitei colonelului Horbaţchi (Garbatzki), care sta într-un sat lîngă al nostru. La 1 am prînzit: pînă la 6 am dormit, am învăţat şi m-am plimbat. Apoi la 6 plecarăm spre Balta Albă: atunci am luat cea dinţii baie; apa era foarte caldă, dar, din păcate, neplăcută prin aăîncimea ei mică, prin miros şi prin gust. După o baie de douăzeci de minute (căci doctorii nu te lasă să stai mai mult), am ieşit şi am făcut o plimbare prin aşa-zisul Pod al Mogoşoaii. La întorsul acasă, am cinat şi m-am dus să mă culc; tata şi colonelul Engel au mai rămas.

Duminecă, 6 iulie. Ziua aceasta nu e prea însemnată: a plouat după amiazi. Am petrecut seara la d-l Horbaţchi, de la care ne-am întors pe jos, şi, fiind foarte obosit, m-am culcat îndată.

Luni, la 7, colonelul Engel a plecat la Brăila, unde mă voi duce şi eu cu dînsul, lunea cealaltă. Dugă obişnuita baie de la 6 ceasuri, ne-am întors acasă; şi colonelul s-a întors îndată : mi-a adus o puşcă, cu care ucid în fiecare zi vrăbii; pun să le frigă şi le mîncăm cu multă poftă. Aş fi vrut să-ţi trimit şi ţie, dar păcat că nu se poate. Puşca asta e acum pentru mine o distracţie foarte bună; merg foarte des la vînat, dar totdeauna cu cîte cineva.

Miercuri, maiorul■ Lenz a prînzit la noi. M-a luat cu el seara şi am petrecut noaptea în satul Balta Albă. Acolo se face danţ în fiecare seară şi bal în toată forma de două ori pe săptămînă. Petrecerile, balurile acestea se dau într-un cazino, o sală lungă de scînduri acoperită cu postav. Acolo se joacă cărţile, biliardul, se dănţuieşte şi se prînzeşte. Aşadar, seara am mers la petrecere, dar ăanţul n-a început decît tocmai cînd plecam eu : erau acum 11 ceasuri.

A doua zi am stat tot la vînat, Tata a prînzit la Balta Albă. Primul era destul de bun, dar trebuie să ai o straşnică răbdare ca să aştepţi felurile. Pe cină stăteamla masă, a început o ploaie tare. Ni era frică să nu ne facă un duş, căci ploua în sală prin mai multe locuri, ceea ce nu e aşa de mirare, căci acoperişul e de pînză; dar avurăm norocul că, în partea unde eram, ploaia n-a răzbătut. După-amiaza a fost foarte tristă din pricina ploii acesteia păcătoase : de aceea am dormit numai. Sara era bal, dar noi am plecat înainte de a se începe. Noaptea aceasta era minunată : de aceea am şi făcut o descriere foarte romantică

Ne întorcem de la Balta Albă. Luna-şi desfăşura farmecul pe un cer albastru stropit de nori fini (nuances) ; stelele erau puţine, şi acele pe care le vedeai chiar aveau strălucirea lor slăbită de a lunii, care-şi răsfrîngea

razele de aur în apele lacului, pe care un vîntişor blind le făcea să se zbeguiască graţios. De jur-împrejurul lacului se mai zăreau focuri mărunte, care păreau că-i fac o cunună de stelei Fulgere slabe ţişneau ici şi colo din toate părţile şi păreau nişte vulcani depărtaţi în mişcare.

Dar părăsim malul şi, în curînd, printr-un şes sterp, sosim acasă. Mă miram cum se poate ca un lucru care e aşa de material la lumina soarelui, să fie aşa de romantic sub lună. Aşa încît, dragă mamă, vezi cum ne trecem vremea. Pe Micul nu l-am văzut de zece zile, dar cînd l-am lăsat era foarte bine. D-l Arnold mi-a făgăduit că, dacă Micul s-ar îmbolnăvi, mi-ar scrie îndată, dar, din fericire, nu mi-a scris încă şi doresc ca nici să nu-mi scrie, adică doresc ca Micul să fie sănătos. Sărut de mii de ori pe draga mica Marie[1]. Daţi-mi, vă rog, ştiri despre voi. D-l Engel îţi înfăţişează complimentele sale: el tri-

[1] Sora lui Alexandru Odobescu, d-na Adolphe d'Avril, soţia cunoscutului scriitor (n.a.).

mete răspuns Măriei să-i aducă ceva de la Paris şi să nu-l uite. Adio, dragă mamă.

Fiul tău foarte devotat: ALEXANDRU[11]

7 martie 1904 (I)

ŞTIRBEI VODĂ

Cu prilejul tipăririi corespondenţei lui[1]

Domnia lui Ştirbei vodă e, pentru prieteni, pentru duşmani şi pentru istoricul nepărtenitor o perioadă, deşi scurtă, dar interesantă din istoria noastră contemporană.

Aceşti cinci-şase ani reprezintă întîi un regim special, acela al convenţiei încătuşătoare de la Balta-Liman, al tiraniei celor două suzeranităţi bănuitoare. Domni numiţi, domni cu soroc, divane ad-hoc, chemate numai pentru luarea socotelilor sau pentru împrejurări neobişnuite. Acesta e cadrul vieţii politice, care se zbuciumă mai mult decît oricînd, zguduită de patimi ce urmăresc bietul „tron“ de îndoită vasalitate ori locurile de trufie sau de cîştig din apropierea lui.

Apoi în aceşti ani cade rătăcirea pribegilor de la 1848 în lumea largă a Apusului, apostolatul lor, cînd folositor, cînd serios numai, cînd mai puţin decît serios, dar totdeauna călduros, dezinteresat, patriotic. Atunci se scriu pentru a pregăti viitorul cărţile, articolele de revistă, coloanele de gazetă care au răspîndit în Europa cunoaşterea numelui românesc, a trecutului şi a idealelor româneşti, şi au făcut astfel mult bine.

[1] Formează prefaţa la : Corespondenţa lui Ştirbei vodă. I. Corespondenţa politică, Bucureşti, 1904, în 8 (n.a.l.

Tot în această perioadă se face în ţară o excelentă politică practică. Apărîndu-se faţă de străinătatea cotropitoare prin cea mai corectă şi mai politicoasă — dar nu umilită — dintre purtări, domnii Convenţiei, veniţi după domnii, ceva mai puţin nenorociţi, ai Regulamentului organic, caută gospodăreşte de trebile mărunte şi de problemele cele mari: de carantine, de jandarmerie, de grăniceri, de oastea cea nouă, care trebuia să-i asigure şi de primejdia unei răsturnări ca a Bibescului la 1848 ; se îngrijesc de muniţii, de tunuri, cumpărate unele, cerute altele de la stăpînul din sus

sau de la stăpînul din jos, de şcoli mici şi de şcoli înalte, de instituţii boiereşti pentru învăţătura copiilor bogaţi şi de ferme-model, de şosele, de căi ferate chiar — de care se vorbeşte acum întîia oară — de poduri, de flotilă şi de a'tîtea altele. Dar, în acelaşi timp, ei au curajul trebuitor ca să se apropie, aşa şubrezi cum se simţeau ei, de întrebări atît de grele cum era legea agrară, care a fost prefăcută de dînşii, ca situaţia călugărilor greci şi a mănăstirilor închinate către locurile sfinte şi chestia vămilor după tratatele nouă.

Ţărişoarele din care s-au alcătuit, peste cîţiva ani după plecarea lui Grigore Ghica din Moldova şi a lui Barbu Ştirbei din Ţara Românească, Principatele Unite, adică România una şi nedespărţită, s-au folosit fără îndoială de pe urma acestei cîrmuiri, prea stingherită şi supravegheată, prea mărginită ca să poată îndrăzni ceva strălucitor, dar destul de luminată, de harnică, de iubitoare pentru ca să nu lase nici o singură zi neîn'trebuinţată în cercul îngust de activitate pe care-l trăsese, după Înăbuşirea revoluţiei de la 1848, sabia muscalului şi a turcului,

De Grigore Ghica, un luptător pentru unire şi o frumoasă figură de visător nenorocit, căruia prigoniri nemeritate i-au pus mai tîrziu pistolul la tîmplă, de Grigore

Ghica, prietenul revoluţionarilor cari au impus felul lor de a vedea şi în judecarea evenimentelor trecutului, posteritatea şi-a adus aminte, şi cununa laudelor nu se usucă niciodată pe mormîntul lui înstrăinat, unde s-a aruncat însuşi în clipa desperării.

Ea a fost mai aspră cu Ştirbei, asupra căruia căzuse necontenit, în cursul celor cîţiva ani de stăpînire, batjocura aruncată de Eliad, care avea să-şi răzbune prăbuşirea sa din Olimpul republicii române, şi de Bolintincanu chiar. El a fost în ochii urmaşilor un „gospodar", trăind din mila ruşilor, în tovărăşia ruşilor, cu gîndul la îmbogăţire şi la păstrarea cît mai mult timp în scaun : un om al fiecărei zile şi al fiecărui ceas, fără scopuri depărtate şi cu totul lipsit de pasiune, de poezie ; pe lmgă aceasta, îndărătnic prigonitor al oamenilor de la 1848, pe cari nu i-a lăsat sa se apropie de pamînţul patiiei, nici atunci cînd ochii lor lacomi de lumina zărilor de acasă se acopereau de negurile nopţii, ca Bălcescu. Dacă n-ar fi Bi- bcscu şi mai urgisii, nu s-ar recunoaşte poate lui Ştirbei nici guvernul lui priceput şi activ, gospodăria bună a răului „gospodar".

Judecata aceasta, care se înţelege de altmintrelea, e nedreaptă. Suntem destul de departe ca să o spunem.

Ştirbei avea mari însuşiri, care trebuie ţinute în seamă cel puţin cît defectele. Era unul dintre cei mai luminaţi oameni ai generaţiei sale, era un lucrător de o hărnicie deosebită şi avea o conştiinţă a datoriei sale cum numai foarte puţini se înlîmplă s-o aibă ; pe lîngă aceasta, spiritul de bună şi cuminte orînduială îl stăpînea în toate împrejurările, făcîndu-l să înceapă numai lucruri pe care le putea duce la capăt bun. Sentimentele sale le exprima fără neholărîre, şi se putea răzima cineva pe prietenia lui. Era, desigur, un perfect om de onoare, într-un timp cînd intriga plăcută orientalilor, minciuna lăudată ca o dibăcie, reaua-credinţă prefăcută într-o putere, rămăşiţe

ale veacurilor rele, erau încă in toată înflorirea lor şi- se putea vedea un Suţaclii, director al unei foarte însemnate instituţii de caritate, coborîtor al'unei familii domneşti, luînd calea hotarului cu bani de haram subt haina sa stropită cu decoraţii.

Sentimente de apostol n-avea, ce-i dreptul, şi el cerea să i se plătească pină intr-un ban lista civilă, precum el plătea tuturor pînă într-un ban. Ţinea la putere, poate şi fiindcă era încredinţat că o întrebuinţează mai bine decît altul. Masurile lui sunt aspre uneori pînă la cruzime, dar aceasta venea din nemlădierea principiilor din care porneau. In societatea internaţională a marilor centre el se simţea prea mult acasă, dar cine n-avea atunci astfel de aplecări, care trebuie să se condamne cu toată energia cind e vorba de oamenii de astăzi, trăind în statul român şi în mijlocul culturii române, care lipseau deopotrivă la 1040—50 ?

El era un fiu de boier, crescut în Franţa restauraţiei, ocrotit apoi de Kiselev. Trei împrejurări care explică îndeajuns spiritul său conservator fără şovăire, cultul său pentru ordine, pentru disciplina, pentru orînduiala neclintită în toate lucrurile ; adevărata groază pe care o avea faţă de orice însemna sau amintea revoluţia. Nu era, desigur, mai puţin patriot decît alţii — măcar pentru munca pe care o cheltuise în folosul ţării sale — dar se temea de vorbele mari aşa de mult, îneît nu zicea decît „limbă valahă", „limbă moldovenească", văzînd în euvîn- tul „român, românesc", un fel de steag tricolor al anarhiei. Gîndul lui mergea pînă la unirea principatelor, pînă la răscumpărarea de la turci printr-o plată pentru totdeauna, dar pentru ca să ajungă acolo el ştia o singură cale : a stabilităţii roditoare, a siguranţei statornice în toate. Deosebirea între el şi revoluţionarii pe cari nu i-a iertat niciodată, poate, era aceea că lui i se părea mai grabnică întemeierea înlauntru decît liberarea de legăturile cu

străinul, pe cînd ceilalţi înţelegeau să înceapă întîi cu aceasta, nefiind timp de aşteptat între fălcile deschise.

Ei au fost — cu toată tinereţea lor — cei cu dreptatea, dar au uitat prea mult pe urmă, după izbîndă, programul de muncă modestă în interior pe care-l desfăşurase şi începuse a-l realiza Ştirbei. In faţa biruinţii lor, domnul de la 1849—56 s-a retras în umbră, căutînd în străinătate, la care ţinea desigur prea mult, odihna bătrîneţelor sale. Dar, cînd pe tronul românesc stătu principele Carol, el se întoarse în ţară şi sprijini din toate puterile sale, prin el şi prin fiii săi, stăpînirea cea nouă, de la care aştepta — şi nu s-a înşelat — împlinirea idealului său: stătută tea ‘.

14 martie 1904

(I>

ANTON PANN

Tipografia „Minerva" a pus în vînzare volumul întîi dintr-o nouă ediţie a operelor (fiind vorba de acest om, eu aş zice mai bucuros : scrierilor) lui Anton Pann,

A ! ştim, vor zice unii, cei mai mulţi, ştim ce e Anton Pann : un poet pentru băieţii de băcănie, un cîntăreţ de glume nesărate, reprezentantul Jiterar al mahalalelor şi tejghelelor, al stranelor, în care ţircovnicul cîntă lui Dumnezeu, trăgînd cu ochiul la cele mai gingaşe din făpturile lui, al

circiumelor îndosite, unde feţele mai simandicoase beau vin vechi în odaia din fund, cu perdelele [1]

[1] Cai ol I a realizat într-adevăr „stabilitatea". Dar această „stabilitate" nu reprezintă în sine un „ideal" vrednic de elogii, cita vreme se sprijină, ca în eazul domnitorului, pe o politică reacţionară.

Ni»

9*

trase. Acela e Anton Pann. Pe vremea lui, cînd calfele şi ucenicii nu erau încă romantici, nu vorbeau cu neologisme franţuzeşti, va fi avut şi el rostul lui, pentru astfel de cetitori, cam de o seamă cu dinsul. Astăzi însă i s-a încheiat rostul şi acolo. Publicul său de odinioară a trecut la istoria haiducilor, şi s-a înălţat da acolo la foiletoanele fioroase ale gazetelor, de care nu prea erau pe vremea lui Anton Pann, iar literatura umoristică a aceluiaşi public dispreţuieşte uneori Şapte fete p-un flăcău, ca să cetească o dată pe săptămînă ziarul ilustrat Veselia. Atunci pentru cine o -ediţie nouă a lui Pann ? Amatorii de literatură veche şi istoricii literari vor găsi doar la Academie cărticelele lui cu buchi, care pot cîştiga oarecare farmec măcar prin această înfăţişare bătrînă a lor.

Alţii, cei puţini, foarte puţini, îşi vor fi aducînd aminte de inscripţia pusă de Emincscu pe mormîntul literar al bietului Pann :

(Anton Pann), finul Peiielei, cel isteţ ca un proverb, şi vor socoti cu totul altfel. Anton Pann ? Dar el e una din întrupările cele mai bogate şi mai depline ale literaturii populare, căreia îi stă poate mai bine în anteriul de paracliser al acestuia, decît în haina boierească, croită nemţeşte, a lui Alecsandri. Rareori s-a văzut aşa o albină de folclorist ! In ce părţi din românime n-a mers el, ca să adune comoara de cîntece, poveşti, snoave, zicale, cuvinte, credinţi şi datini ale poporului : mai că s-ar zice că de aceea a cîntat el ca băietan în biserica rusească din Chişinăul Basarabiei, că de aceea a colindat drumurile de ţară şi bîlciurile muntene, că de aceea a fugit la Braşov cu Anica, frumoasa nepoată a stariţei, că de aceea, în sfîrşit, a răsărit o dată, tipărindu-şi cărţi, la Sibiu. Cine nu crede ce factor de cultură a fost, în vremea sa, Anton Pann, n-are decît să cetească bibliografia analitică, de nu mai puţin decît 133 de pagini, pe care i-a alcătuit-o în 1891 cel mai mare lăudător, descoperitorul lui în multe privinţe, răposatul G. Dem. Teodorescu !

60

Intru adevăr, Anton Pann n-a fost nici una, nici alta — sau, dacă voiţi, a fost şi una, şi alta.

*

Biograful lui, Teodoresu, ni-l înfăţişează ca român, fiul adică al unui căldărar român, aşezat în Bulgaria, la Slivden, şi al unei grecoaice, Tomaida. Ne e îngăduit însă să ne îndoim de romanitatea căldărarilor de la Slivden. Sau poate această romanitate era macedoneană, căci se ştie că în unele ţări balcanice, ca în Bosnia, căldărarii aromâni se află în mare număr. El, Anton, avea însă figura grecească a mamei sale, care a trăit pînă tîrziu în Bucureşti lîngă fiul ei Antonachi. Iar sufletul lui nu era nici bulgăresc, nici macedonean, nici grecesc, ci întocmai ca al ţăranului şi mahalagiului român de pe malul nostru al Dunării. Dacă în adevăr a venit în Bucureşti, fugind din Rusia, unde fugise din Turcia, după război — abia

în 1812, cînd avea 18 ani, apoi trebuie să recunoaştem că rareori s-a văzut un om care să se prefacă mai desăvîrşit, să se identifice mai deplin cu aceia în mijlocul cărora soarta l-a făcut sa trăiască. El, care face haz de felul de vorbă al grecului şi al sasului, se fereşte a glumi pe seama bulgarilor şi nu uită să spuie că e „strain" : dar se poate zice că nici un scriitor de atunci, afară de Eliad în scrierile lui în proză, n-a avut o sintaxă aşa de adevărată — mlădioasă, limpede, mirosind a flori de cîmp şi a vîzdoage de psalt — ca dînsul; pe lîngă el, atîţia mari scriitori din aceiaşi ani pare că scriu într-un jargon schilod, tîrîndu-se în cîrje franţuzeşti !

Anton Pann a fost cîntăreţ la mai multe biserici din Bucureşti, profesor de muzică — musichie! — la seminarul din Rîmnic şi la cel din Bucureşti. Muzicant şi psalt a fost şi alt scriitor român din Bucureştii cu multe şi urîte biserici : Filimon. Dar Filimon a fost înainte de

toate scriitor, critic, nuvelist, romancier, pe cînd Anton Pann era cîntăreţ de strană înainte de toate.

Pann mărturiseşte el singur că făcea cărţile sale de literatură, cu care a început foarte tîrziu, ca să-şi treacă vremea — „scriind cite ceva, mi se pare că-mi petrec vremea foarte dulce" — şi ca să cîşlige şi bani albi pentru nevoile casei, pentru petrecerile, la vin bun, cu prietenii şi pentru modele răsăritene sau apusene ale nevestelor şi ţiitoarelor sale, persoane foarte cheltuitoare, după însăşi mărturia victimei lor. Astfel de lucrări, calendare, cîntcce de lume, poveşti în versuri, i se pareau, de altmintrelea, o nimica toată, „lucruri mici" : li dădea aşa de puţină însemnătate, nu din dispreţ pentru sine, ci din dispreţ pentru literatura uşoară a orişicui, îneît, publicîud Spitalul amorului, el n-a însemnat totdeauna supt feluritele poezii numele alcătuitorului, judecind că, pe un astfel de teren, totuna e dacă poporul, sau mahalaua,, sau un poet vechi, sau el însuşi, sau altul din zilele lui a aruncat în lume cîntecul de dragoste.

Dar ia să fi poftit cineva să-i tăgăduiască drepturile de autor asupra melodiilor pe care le înseamnă cu note bisericeşti, vă rog, la sfîrşitul fiecărui caieţel — şi nici n-ar fi primit el asupră-şi răspunderea unei melodii închipuite de altul! Marea lui dragoste şi marea lui mîndrie au fost întotdeauna muzica. Intîi cea bisericească, în slujba căreia a stătut nu mai puţin de patruzeci şi patru de ani, cîntînd condace şi irmoase[1] din copilărie pînă în cele din urmă timpuri ale vieţii sale, şi căreia i-a consacrat o mulţime de publicaţii teoretice, lucrate şi prelucrate, în tipărituri speciale, în vmgazine, antologii, gramatici şi principii. El a început a trăi într-o vreme cînd muzica bisericească suferea, ca atîtea alle lucruri, sub înrîurirea nouă a ideilor Apusului, o schimbare hotărîtoare. Revoluţia muzicală a fost patronată îndată în Moldova de marele Veniamin, iar în Ţara

[1] Condace şi irmoase — cîntări bisericeşti.

Românească de mitropolitul Dionisie Lupu* *. S-au trimes tineri în străinătate ca să înveţe noua musichie, şi, după istoricul Dionisie Fotino[2] — care a fost, cel puţin în aceeaşi măsură, şi muzicant — vestitul Macarie [3] a tipărit luxos, în Austria, anumite cărţi de cîntari. Pribeagul fecior de căldărar, care, cum se plînge singur, nu cercetase niciodată vreo şcoală,

învăţă noul meşteşug al cîn'tecului de la „Dionisache Moreotul“ (adică Fotino). O psaltichie scrisă de dînsul la 1823 recunoaşte această ucenicie : în ea Anton fiul lui Pann îşi desluşeşte numele cărturăreşte, Anton Pantaleon, adăogînd, de bună seamă după locul de origine al tatălui său : „Petrovanu“.

începu să dea cărticelele sale literare, spre scrierea mai departe a cărora îl îndemna tot mai tare mulţimea cumpărătorilor, dintr-un împătrit motiv.

El moştenise manuscripte de la dascălul Dionisachi şi, ştiind bine greceşte, se gîndi fireşte a le tălmăci după obiceiul timpului. Astfel traduse, pe lîngă atîtea tratate de muzică, şi Noul Erotocrit, care ieşi la Sibiu în cinci volume la 1837.

Ca un alcătuitor de melodii profane, Pann trebui să simtă nevoia de a da lumii şi cuvintele : de aici micile lui culegeri de cîntări şi cîntece, care pornesc de la 1822 şi se încheie cu Spitalul amorului.

Scriitori ardeleni, pe cari Pann i-a cunoscut desigur, treziseră gustul de cetire în popor prin povestiri, luate

[1] Dionisie Lupu (1769—1831) — mitropolit al Ţării Româneşti între 1819 şi 1823 ; membru al Eteriei şi sprijinitor al răscoalei lui Tudor Vladimirescu.

[1] Dionisie Fotino (1769—1821) — istoric şi compozitor de muzică bisericească grec ; stabilit în Ţara Românească, a scris Istoria vechii Dacii şl a prelucrat în versuri No-tl Erotocrit.

* Ieromonahul Macarie a tradus între 1818 şi 1820 toate cîntările bisericeşti în limba română şi le-a tipărit, punîndu-le in circulaţie. Contemporanii l-au considerat drept „reformatorul muzicii eClesiastice româneşti",

lot de la popor sau prelucrate după deosebite cărţi. Astfel şi-au cîştigat o faimă care ţine pînă în zilele noastre Vasile Aai'on şi loan Barac. Pann se luă pe urmele lor. El traduse în proză isprăvile lui Nastratin Hogea, după originalul turcesc. El puse în versuri lungi, presărate cu o mare bogăţie de proverbe (care, nu trebuie să uităm, se strîngeau pe atunci şi de marele boier Iordache Golescu) fel de' fel de snoave româneşti, de fabule (e vremea lui Donici şi lui Grigore Alexandrescu), de apologuri orientale şi de închipuiri proprii, în cărticele care au format la sfîrşit Povestea vorbei (1851—53). El a pus în versuri de acelaşi fel cîteva poveşti, ale noastre şi răsăritene, în cadrul unei şezători, intitulîndu-le O şezătoare la ţară (1851—52).

In sfîrşit, Pann, un om al bisericii, avea aplecări spre misiunea de moralist, şi-l vedem traducînd o dată o Hristoitie, adică o carte a purtărilor bune. In Povestea vorbei şi în alte lucrări de acest fel, el înţelegea şi aceea ca să înveţe pe oameni a fi harnici, blînzi, fără vicii, fără superstiţii, primitori, darnici, foarte supuşi oricărei cîrmuiri, fie a „măriei-sale Iorgu Bibescu", fie a revoluţiei de la 1848. pe care i-a cîntat deopotrivă :

Ce nu ar face crăimea de n-ar fi stăpînitori,
De n-ar fi temniţe, ocne şi n-ar fi pedepsitori!

De aceea totdeauna trebuie să mtilţămim Stăpînirii cei înalte, cării supuşi ne numim.

*

Care e acum valoarea scrierilor literare ale lui Anton Pann ?

Foarte amestecată. Limba e totdeauna bună, spiritul vioi, naivitatea atrăgătoare, versul corect. Insă unele bucăţi din Povestea vorbei sunt prea lungi, multe se mîntuie stîngaci ; dar sunt cîteva care întrec cu mult toate încercările de literatură populară făcute în urmă

de un Speranţă sau un Dulfu ; ele sunt adevărate mici capodopere, cum e Vinatorul fără cap sau Căsătoria vulpii. Sunt şi versuri cărturăreşti care ne miră, aşa sunt de bune :

Zgudui îndată toată frunza vîntul,
Cit de groază multă jos se scuturară : Păsările-n aer de prin craci zburară.

Judecata strugurelui e plină de o noutate fermecătoare, şi lui Pann i-a trebuit o minte îndrăzneaţă ca sa dea chip, înrudire şi acţiune tuturor buruienilor şi fructelor de pe lume — gîndiţi-vă numai la jupîneasa Ceapă, care :

Se-mbrăcă îndată iute cu mînie,
Douşprezece haine puse, de dimie,
Şi cămăşi atîtea, albe, supţirele,
Imbrăcînd binişul roşu peste ele,
Pieptănînd şi barba albă şi bătrînă, Scuturind-o bine de pămînt, ţărînă...

Cea mai desăvîrşită dintre lucrările lui — şi care se pare noua pînă astăzi — e Şezătoarea : aici povestirea drumului, vorbele schimbate, tonul, basmele ce se înşiră, formează un tot armonic şi una din cele mai bune scrieri româneşti.

El a fost astfel povestitor, popular, dar nu vulgar, vesel, dar nu batjocoritor, simplu, dar nu monoton. Versurile lirice, afară de cutare pomenire de plimbări

Seara, pe lună, de mină...,
Cu vorbă dulce şi lină,

sunt mai toate plicticoase, false, fără putere şi cu totul fără avîrit. Melodiile lui, cine le mai cîntă ? Povestirile lui, acelea vor ramînea : pentru popor — dar nu numai pentru popor !

25 aprilie 1904

(I>

GHEORGHE BARIŢIU Cu ocazia inaugurării momumentului

Sunt abia optsprezece ani de cînd a murit Gheorghe Bariţiu, care a fost atîta vreme fruntaşul pe toate terenurile şi conducătorul românilor din Ardeal, şi totuşi se pare că poporul nostru s-a despărţit de foarte multă vreme de dmsul. Insa la 12 mai 1892 el primea încă, la a optzecea aniversare a naşterii sale, urări venite din foarte multe părţi, dacă nu din toate părţile româneşti (căci neînţelegerea şi nerecunoaşterea între sine a fost totdeauna cel mai mare păcat al românilor) ; eu cîtva timp înainte, în 1891, el vorbea la prînzul dat de rege Academiei Române, care împlinea douăzeci şi cinci de ani, şi el aducea regalei scriitoare mulţumirea femeilor din Ardeal pentru paginile pe care le-a dat şi literaturii române, Atîţia, printre acei cari nu sunt bătrîni, îşi mai pot aduce aminte de moşul cu fruntea înalta, ochii vioi şi nasul în vînt, un nas de glumă şi de isteţime.

Dar, de cîte ori se aude numele lui, i se pare oricui că acest nume e cules dinlr-un capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre ; el a fost în prezentul culturii noastre, dar venea dintr-un trecut pentru care puţini aveau înţelegere.

Aceasta, pentru că scrierile lui Bariţiu nu erau in mîna nimănui. Poet n-a fost, nuvele n-a scris, în istorie n-a dat pînă în anii din urmă decît puţine memorii de erudiţie, în care nimic nu cheamă şi nu reţine pe cetitor. Pentru publicul cel mare, şi chiar pentru acea parte din publicul cel mic căruia i se poate vorbi numai prin frumuseţă, n-a rămas nimic de la dînsul. Numele lui singur pluteşte deasupra operei care pare înecată, dar slujeşte de temelie pentru ceea ce se vede la suprafaţă.

66

Şi totuşi acest scriitor, căruia uitarea i-a luat operele complete, a fost un foarte harnic om de condei, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, de la douăzeci şi şase pînă la optzeci şi unu de ani. Enorme volume s-ar înfăţişa într-o lungă serie dacă ar fi să se cuprindă la un loc tot ceea ce el a împărtăşit pe încetul, din cunoştinţile, părerile şi simţirile lui, românilor dş dincolo, iar, în anumită vreme, şi în oarecare măsură şi mai tîrziu, celor de dincoace.

*

Căci Gheorghe Bariţiu a fost un gazetar. Nu, bineînţeles, un gazetar al intereselor celui ce plăteşte, ci un gazetar al conştiinţii şi al idealelor sale şi, pe lîngă aceasta, ca o-întregire neapărată, fiindcă e vorba de un spirit aşa de înţelegător şi de cuminte, un gazetar „pentru toţi“, gazetarul poporului român supus în Ardeal unei stăpîniri străine. A scos pe rind, de la 1838 înainte. Foaia pentru minte, inimă şi literatură, apoi Gazeta de Transilvania, care trăieşte şi astăzi în Braşov, sub un nume puţin schimbat, şi la sfîrşit, Observatoriul In aceste foi s-a cules învăţătură în formă uşoară şi plăcută, sfătuiri morale, îndreptări naţionale. îndrumări de călăuz încercat în nesiguranţele şi primejdiile unui popor care se luptă zilnic cu grele împrejurări. De la o vreme, alţii, de vîrsta lui sau mai tineri decît dînsul, au arătat alte căi şi au înţeles altfel ţinta lungii călătorii de muncă şi osteneli, dar, pînă în apropierea anului de deşteptare şi de prefacere 1848, el a fost marele duhovnic al poporului său.

Deci scrisul lui Bariţiu, aşa de îmbelşugat, a fost practic şi trecător : el a fost ca acea parte din apa cerurilor pe care pămîntul o înghite fără a mai da rîun veşnice, dar din care se înalţă pe cîmpiile de catifea verde şi de aur palid hrana miilor de oameni, cari adesea uită să mulţumească. Sunt oameni a căror chemare e

67

de a fi ziarişti: oameni cari înţeleg repede, se înflăcărează o clipă, vorbesc cu convingere şi uşurinţă, dar nu păstrează totdeauna pe a doua zi ideile care păreau că-i stăpînesc şi sentimentele de care sc aratau zguduiţi. Cu Bariţiu nu e însă aşa. El era o fire adevărat românească şi ţărănească, avînd o reflexivitate adîncă, îndărătnicie în urmărirea scopurilor sale, o deplinii consecvenţă şi darul de „a ţinea minte'[1] din cave se înten^e- iaza caracterele puternice şi vrednice dc respect. Avea în adevăr talent literar : un talent foarte sobru, cu multă pază în alegerea şi orînduirea cuvintelor, puţind să mişte însă foarte mult atunci cînd un sentiment de revoltă sau

un avînt ce nu se mai poate opri rupea zagaz.ul cel tare. în chestii culturale foarte înalte şi gingaşe, el avea de mult părerile care au învins pe urmă, tîrziu de tot, in zilele noastre : încă din 1865 el striga, în Calendarul pentru poporul român, împotriva „stricării limbii" şi era în stare să cuprindă într-un articol de trei pagine critica întreagă a pornirilor spre latineşte, franţuzeşte, nemţeşte şi ungureşte, care împestriţau vocabularul şi coru- peau sintaxa. Ar fi putut să se manifeste pe orice teren cu onoare şi, cînd Academia l-a invitat, pe dinsul, septuagenarul, să-şi însemne amintirile, puind în acelaşi timp vremea sa în legătură cu vremilc trecute, el a dovedit că poate descoperi şi strînge toată informaţia, că o poate preface într-o povestire netedă şi că se poate feri de orice patimă în expunerea lucrurilor în care fusese acea magna pars[1] de care vorbeşte vechiul cin- tăreţ.

Dar el a ştiut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuia dusă lupta pentru neamul său şi să se înfăţişeze acolo cu steagul în mînă, jertfind odihna sa, interesul său şi, ceea ce e şi mai mult, jertfind soarta re-

[1] Părtaşul principal (lat.).

putaţiei sale după moarte. In aceasta-i stă meritul eel mare.

Era în 1835—36. Pleiada marilor scriitori ardeleni se stinsese. Ei lăsaseră cărţi, dar nu erau şcoli. Cele mici, din vremea lui Iosif al II-lea, erau în decădere ; cele mari se rezumau încă în şcoala înaltă din Blaj. Pentru cei ce nu erau de confesiune unită, şi se fereau de dînsa, pentru cei ce nu încăpeau la Blaj, pentru cei ce voiau să ştie şi lucruri care nu se predau acolo, erau şcolile străine (şi Bariţiu a învăţat la Cluj), cu toate tirmările lor. „Şcoli sunt de lipsă, şcoli", proclamă în 1835 tînărul profesor de fizică din Blaj, exprimînd cea dintîi nevoie a timpului. Unit, şl primi să fie dascăl la neuniţii din Braşov, nu pentru leafă, care era sărăcăcioasă, ci pentru însemnătatea acelui centru românesc din Braşov şi pentru foloasele ce trebuiau să izvorească pentru neam din aducerea la crezul naţional a acestui vechi cuib de negustori interesaţi şi de dreptcredincioşi înainte de toate. Bariţiu fu învăţătorul braşovenilor cit a fost de nevoie, şi la 1844 el nu stătu pe gînduri să dea altuia locul unde prezenţa lui nu mai era neapărată.

O altă necesitate a timpului era presa de literatură uşoară, dar cu miez moral şi cu orientare naţională : un fel de şcoală a celor ce nu mai puteau veni pe băncile ucenicilor şi erau răspîndiţi în tot cuprinsul românimii. Foaia lui, mai populară, mai puţin personală decît publicaţiile periodice, ceva mai vechi, ale lui Eliad şi Asa- chi, cu care el trebuie pus în acelaşi rînd, a răspîndit gustul de cetire şi a pregătit condiţiile materiale ale literaturii de mai tîrziu. A fost o vreme cînd ea, rămînînd singură, a cîştigat şi cetitori din Principate.

La 1848 şi după această dată, activitatea politică venea pe planul întîi pentru românii din Ardeal. El se supuse şi veni şi la acest asalt, în rîndul întîi. Şi, iarăşi, pe cînd Asachi făcea mătănii înaintea sfinţiilor-lor muscalii, iar Eliad, pierzîndu-şi cumpătul, se improviza

diclilor revoluţionai şi semizeu în numele Libertăţii, Baril,iu fu omul

poporului.

Un „om reprezentativ[11], o expresie a nevoilor neamului său, o personalitate binefăcătoare care n-a crezut niciodată că are drepturi şi asupra sa însăşi, acesta a fost Baziţiu. Şi de aceea el e aşa de greu de desluşit pentru cei ce caută în el -omul şi atît de lesne de respectai pentru acei cari-i văd munca.[1]

9 mai 1004

(I)

CORESPONDENŢA LUI ALECSANDRI

Intîia parte din corespondenţa lui Vasile Alecsandri a apărut sub îngrijirea d-lui II. Chendi şi a d-rei E. Carcalechi.[2]

[1] Patriot şi democrat, George Bariţiu (1812—1833), a fost secretar şi preşedinte al ,,ASTREI“, a participat la revoluţia de la 1848 din Transilvania, a devenit membru alSocietăţii Academice Romane în anul înfiinţăriiei (1800). A publicat numeroase articole şi. între altele, lucrarea Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pre doua sute de ani din urmă, (1889— 1891). Ca istoric, are meritul de a fi relevat rolul maselor în istorie.

[!] Socec, 1904. Se dau şi note folositoare. O bibliografie foarte complectă şi îngrijită se află înaintea volumului. Al doilea trebuie să cuprindă scrisorile franceze, multe la număr, ale poetului. Cred că n-ar trebui să se reproducă, precum s-a făcut cu corespondenţa lui M. Kogălniceanu, apărută în Convorbiri literare, chiar textul în limbă străină, căci, oricît de multă obişnuinţă ar fi avut Alecsandri în vorbirea limbei franceze, el o scria slab şi fără coloare ; dacă s-ar face altfel, aiîţia cetitori n-ar putea deschide volumul. O ediţie franceză cu traducere ar costa prea mult şi n-ar răscumpără cheltuiala

Cine s-ar aştepta să găsească părerile poetului asupra chemării sale literare, ideile sale asupra marilor întrebări ale vieţii, portrete bine schiţate ale contemporanilor, descrieri meşteşugite, judecăţi despre cărţile yăzute de dînsul, s-ar înşela. Alecsandri făcuse studii foarte uşoare, pe care nu le-a completat niciodată, într-un trai din care distracţiile luau cea mai mare parte. Cetirea lui era de tot restrînsă; vara întreagă şi-o petrecea privind din cerdacul casei din Mirceşti frumuseţea, totdeauna aceeaşi, dar veşnic nouă, a cerurilor de iulie şi august. Cărţile clasice ale tuturor literaturilor au rămas închise pentru dînsul, şi din literaturile contemporane el cunoştea numai, într-un chip uşor, pe cea franceză, înccpînd de la romanticii cei mari, pe cari a căutat, după puteri, să-i imite. Cărţile erau pentru dînsul un mijloc de trecere a timpului: niciodată ele nu i-au stors un strigăt de admiraţie, niciodată ele nu i-au impus să cugete mai multă vreme la înţelesul lor, sa scoată din ele învăţăminte şi îndreptări. Veselul ciripitor n-avea privirea pătrunzătoare a vulturului, nici nevoile acestuia de aer mult, de lumină bogată de înălţime, spaţiu şi raze.

Nici oamenii nu-i erau bine cunoscuţi, afară de un mic cerc de prieteni, între cari se simţea bine şi pe care-i chema cu bucurie acasă la dînsul, în zîmbitoarea-i locuinţă de ţară. Politică a făcut puţină şi fără multă tragere de inimă : îl încălzea doar cutare chestie specială [...].

N-a prea călătorit. In străinătate a căutat numai o- raşclc unde se duc de obicei boierii noştri şi care-i erau aşa de cunoscute, îneît nu mai vedea nimic în ele.
printr-un mare folos. Desigur că la sfîrşit vom avea şl un indice de nume.

Asciei pentru întfia oară se va înfăţişa într-un chip cu totul vrednic corespondenţa unui scriitor român (n.a.).

Pagini ca acelea ale schiţelor de drum în Maroc, alcătuite în tinereţe, nu se mai întîlnesc în opera lui. Ii plăcea să se strămute numai în locurile unde era sigur să găsească tot confortul şi mulţumiri fine pe care nu le putea da ţara.

Tot boier moldovean tipic era el şi în ceea ce priveşte legaturile sale cu trecutul şi cu acea parte a prezentului care e viaţa ţărănimii. Scrierile istorice le privea ca* făcînd parte din domeniile specialităţii. Cu sătenii lui va fi fost bun, dar mîndria stapînului de pămînt, a domnului de oameni nu l-a lasat să-şi plece privirea pînă la smerita bogăţie de simţiri a ţăranului. Cel ce a strîns şi a prelucrat poezia populară n-a ştiut, de fapt, ce se petrece în inima celor de care a fost încunjurat mai mult în viaţa.

Deci corespondenţa lui trebuie să aibă mai mult un interes biografic, decît unul literar. Şi aşa şi este.

Ea se împarte în acest dintîi volum, astfel : scrisori către d-l Maiorescu, scrisori către d-l Iacob Negruzzâ, scrisori către Papadopol-Calimah şi scrisori către d-na Paulina Alecsandri.

Cele dintîi sunt de tot puţine. Alecsandri s-a raliat la mişcarea Convorbirilor, dar n-a avut legături personale cu conducătorul „Junimii". El se adresează d-lui Maiorescu, mai mult ca ministrului, cerîndu-i anumite măsuri şi hotărîri. Scrisoarea-raport despre biserica română din Paris, scrisoarea-schiţa despre biserica din Mir- ceşti sunt dintre cele mai întinse şi mai îngrijite ale colecţiei Chendi-Carcalechi.

Dimpotrivă, poetul a scris foarte des d-lui Negruzzi, ca redactorului Convorbirilor. Pentru producţia literară a lui Alecsandri chiar, pentru felul cum el judeca scrisele altora — în general într-un chip foarte uşor, dar mai totdeauna prietenos pe cît se putea, chiar iertător cînd era vorba de cineva care-l jignise — aceste scrisori au

o mare însemnătate. Se vede mai ales cît de fără pregătire, fără cugetări îndelungate asupra unui subiect şi felului cum el s-ar putea lucra mai bine, începea Alec- sandri scrierile sale. Se vede însă iarăşi ce însemnătate punea el pe unele semne de recunoaştere din partea lumii care de cele mai multe ori n-au nici un preţ : complimente de salon, laude ale confraţilor ş.a.m.d. I s-a părut totdeauna că premiarea de felibrii din sudul Franţei, cari — fără a discuta seriozitatea lor — aclamau pe un latin de foarte departe, i s-a părut că această pre- miare e o mare izbîndă şi un mare noroc, nu numai pentru el, ci şi pentru ţara sa, pentru neamul său. Tresari de uimire cînd îl vezi punînd o dată alături luarea Plevnei şi încoronarea lui la Montpellier.

Papadopol-Calimah era, în adevăr, un prieten intim, şi, faţă de acest coborîtor de domn, Alecsandri ia un ton mai cald şi se spovedeşte mai deplin. Iarăşi, foarte multe ştiri despre viaţa zi de zi a poetului. Multe

aprecieri cam exagerate ale însemnătăţii literare a corespondentului. Plîngeri mişcătoare, din anii din urmă, pentru moartea fratelui Iancu, pentru boala lui proprie, pentru neplăcerile şederii în Paris sub cerul rău, fără lumină, al iernii nordice, în izolarea straşnică a marilor mulţimi străine, în ocupaţia fără plăcere a vizitelor goale, a prîn- zurilor de gală, în care el, ministrul unui stat mic şi privit cu bănuială, se simţea aşa de puţin, pe cînd era deprins să fie aşa de mult în palatul din Sinaia al regelui României, unde regina-eîntăreaţă îl privea ca pe un măiestru în arta amîndurora. Ceva displăcut e, aici, stăruinţa cu care Alecsandri cere lui Papadopol-Calimah să-i dovedească în public presupusa — şi cu totul neadevărata — obîrşie din nobilii Alecsandri ai Veneţiei.

Faţă de d-na Paulina Alecsandri, poetul se arată un soţ plin de cea mai adevărată iubire şi de îngrijirile cele mai delicate. Scrisorile vin din străinătate, din Sinaia, din Bucureşti pentru a face ca soţia rămasă în Mirceşti

73

10

să se bucure şi ea de cinstea ce se face soţului glorios, de izbîndcle pe care el le cîştiga.

Cetitorii volumului I din aceasta Corespondenţă nu vor afla un Alecsandri nou, dar, alături de multe noutăţi din viaţa lui Alecsandri, colţuri simpatice din sufletul celui mai bogat şi mai zîmbitor dintre poeţii literaturii noastre vechi.

1 august 1904 (I)

O ICOANĂ CURATĂ : MITROPOLITUL VENIAMIN COSTACHI

Cu prilejul pomenirii sale

Comemoraţiile nu învie morţii. Dar ele scot din colţul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoaşterii din partea celor puţini, chipurile mari ale trecutului şi le aduc, în lumina făcliilor de pomenire, înaintea atîtora cari pînă atunci sau nu ştiau nimic despre acei oameni, sau îi uitaseră. Şi poporul întreg pentru care se face comemoraţia (şi nu pentru mortul de cîţiva ani sau de cîteva veacuri) se simte în adevăr trăind 'mai puternic în clipele procesiunilor, rugăciunilor şi cuvîntărilor, căci la puterea lui se adaugă atunci, în ceasul de recunoştinţă, puterea, păstrată în scrise, aşezăminte şi fapte, a celui care se pomeneşte.

De aceea a fost bine că, în anul închinat lui Ştefan cel Mare, un gînd pios s-a îndreptat către Veniamin Costachi, arhipăstor al „Moldaviei şi Sucevei", a cărui

74

şcoală de preoţie a împlinit la 1 ianuarie trecut cel de-al sutălea „an nou“.

El n-a fost, ca unii episcopi şi mitropoliti ardeleni, o întrupare a neamului nostru, m nevoile şi speranţele lui şi n-a luptat în rândurile mirenilor sau în fruntea lor pentru învierea şi neatîrnarea tării şi poporului său. N-a fost un om al războiului care cucereşte şi mîntuie, şi duşmanii noştri nu s-au temut înaintea lui. Scaunul lui de arhiereu n-a ajuns un înlocuitor al vechilor tronuri mîndre din vremea vitează. Energia, hotărîrea, ca şi asprimea soldatului au fost străine de dînsul.

Nici scrisele lui, multe, foarte multe tălmăciri — dintre care una e sa vadă lumina acum, prin îngrijirea părintelui Atanasie, episcopul Rîmnicului

— nici aceste cărţi sau prefeţele la cutare lucrări — prefeţe ce s-au strîns iarăşi cu acest prilej — n-au însemnătate literară. Oricît ai vrea, nu vei putea găsi o mare pagină calda, clara, nemuritoare, lamură veşnică a sufletului bun şi curat, pe care s-o torni în bronz, scriindu-i dedesubt numele ca pe soclul unei statui. Ca şi purtarea şi firea lui întreagă, scrisul harnicului tălmăcitor era smerit şi sfios. Tablele legii pentru vremi noi nu le putea da el.

însă, dacă ai fi întrebat acum şaizeci-şaptezeci de ani, în Iaşii lui Mihai Sturdza voievod, în care trăiau însă, pe lîngă mulţi tembeli şi zvăpăiaţi, şi atîţia oameni cu frumos caracter şi cu multă rîvnă pentru cele bune, atîţia batrîni cuminţi şi atîţia tineri gata de multe jertfe, dacă ai fi întrebat pe boierul de modă veche ca şi pe studentul din Paris, pe creştinul dreptcredincios ca şi pc evreu chiar, cine e omul ce! mai bun din Moldova, el ar fi răspuns într-un glas : „părintele Veniamin". Dacă ai £i cercetat pe lingă aceiaşi oameni care e omul cel mai harnic din ţară, acel care nu lasă nici o clipă fără o întrebuinţare folositoare altora, ţi s-ar fi arătat în căsuţa săracă a vechii mitropolii dărăpănate un bătrîn călugăr de aproape optzeci de ani care-şi mai aprindea candela

10*

vegherilor pentru a cîştiga şi a împărtăşi învăţătura scripturilor, care i se părea lui călăuza cea mai sigură pe grelele drumuri ale vieţii. Dacă ai fi vrut să ştii care e cel mai sarac, cel mai lipsit, cel mai vîndut de dator dintre făcătorii binelui care se vede şi ai ^multului bine pe care nu-l ştie nimeni, ţi s-ar fi şoptit acelaşi nume venerat al octogenarului mitropolit. Intr-atîta lume amestecată şi împărţită în ceea ce priveşte judecăţile, era înţelegere deplină în această singură privinţă. Pentru că avea o alta părere — sau poate tocmai pentru că împărtăşea părerea tuturora — deşteptul, dar egoistul şi lacomul voievod goni pe arhipăstorul Moldovei din scaunul lui şi, într-o aspra zi de iarna, din ianuarie 1842, ieşenii vedeau pe atît de batrînul mitropolit luînd drumul munţilor, unde, la Slatina, în vechea mănăstire a lui Alexandru Lăpuşneanu, îl aştepta chilia simplă în care sufletul său putea porni în linişte către „veşnicele laca-şuri“ la care rîvnea el de mult. Şi. adunînd şi cernind aici cu mintea toate cite le făcuse şi le îndurase, el scria cu o mînă tremurătoare, în voinţa sa de pe urmă, această mărturisire, smulsă din cea mai deplină şi curată conştiinţă a vieţii sale : ,,Totul ce mi-a stat prin putinţă am făcut, şi cu sfatul şi cu fapta, ca să sporesc, şi sufleteşte şi materialiceşte, înflorirea sfintei biserici şi patriei". Acolo a şi murit, în 1846, şi oasele sale obosite s-au aşezat, după datina smerită a celor mai mari înaintaşi ai lui, afară din biserica unde se rugase în cei de la sfîr- şit ani ai vieţii lui, la dreapta lingă zid, unde se vede şi acum simpla piatră cu iniţialele numelui şi dregătoriei lui bisericeşti.

★

Veniamin nu venise din bordei ţărănesc sau de peste munţi, ca atîţia dintre cei mai mari păstori ai bisericii moldovene. L’eagănul lui fusese pus, în mijlocul sărbătorilor de iarna ale anului 1768, sub un acoperămînt

boieresc din Roşieşti, în ţinutul Fălciului. Tatăl pruncului Vasile se chema

Grigore Costachi, un boier ca oricare, coborîtor, prin străbuni îndrăzneţi şl lacomi de putere, de moşii şi averi, din răzăşi de la Tutova. Copilul era să samene însă în partea mamei, o Cantacuzină, Maria, al carii tată, Dinu, venise de la munteni : în acest neam de împărătească obîrşie, ambiţia faptelor mari şi aplecarea spre binefaceri fusese o moştenire obişnuită, şi strămoşii Măriei, Constantin postelnicul şi Elena, fiica lui Radu vodă Şcrban — din care, astfel, se cobora Veniamin — se înfăţişează urmaşilor ca o pereche sfîntă.

Vasile trăi pînă la vîrsla de şase ani în frămîntarile războiului, căci turcii şi ruşii se urmau în Iaşi, aruncînd pe boieri prin casele lor de la ţară. Mamă-sa muri, apoi, cînd băiatul avea acum şaisprezece ani, tatăl. Vasile rămase sub epilropia episcopului de Huşi, Iacov Stamati, care a fost apoi un vestit mitropolit. Cu puţin înainte, el fugise spre mănăstirea Neamţului, unde stareţul Paisie făcuse o harnică şcoală mănăstirească : voia sa fie că~ Ivoăr. Iacov nu se îndură să-i împiedece chemarea şi, astfel, în acelaşi an cînd rămăsese orfan, frumosul copilandru cu părul balan şi ochii albaştri luă la Huşi, din mînilc epitropului sau, rasa călugărilor, şi cu dînsa numele, potrivit cu vîrsla şi făptură lui, dulcele nume de Veniamin. Peste cinci ani el era vlădică la Sfînlul Spiridon şi, îndată, mina dreaptă a noului mitropolit Iacov. După ce pastori la Huşi şi Roman, el ajunse la 1803, pentru aproape patruzeci de ani, mitropolit al Moldovei.

Găsise o mişcare spre tălmăcirea întreagă, de iznoavă, pe o limbă „nouă", mai buna, a tuturor cărţilor bisericeşti. Paisie o începuse, şi nemţenii, cari aveau şi o tipografie — a doua fiind la Iaşi — lucrau necurmat pentru acest scop. Mitropolitul le dădu tot ajutorul său, ca patron şi ca traducător el însuşi. In acelaşi timp, după modelele din Ardeal şi Rusia, el făcea, la 1804. seminar în mănăstirea Socolei.

77

Dar Veniamin nu căpătă dcsăvîrşirea sufletului său decît după 1821, cînd cuvîntul „patrie[11] suna pretutindeni ca o mustrare şi un îndemn. Atunci întîi el stă rima pereţii înguşti ai cugetării călugăreşti şi răsuflă aerul limpede al întinderilor largi deschise înaintea lui. „Părintele Veniamin[11]se făcu „patriot[11] şi aşa rămase pînă la sfîrşitul zilelor sale,

Abia au trecut şasezeci de ani de la moartea lui, şi trăiesc încă bătrîni cari l-au văzut în copilăria lor. De la dînsul a pornit o puternică mişcare de morală şi cărturărie religioasă, care a trecut şi peste Milcov. Un mitropolit Grigorie al Ungrovlahiei, un Chesarie de Rîmnic şi, mai încoace, un învăţat ca Melchisedcc de Roman, un sfînt ca răposatul mitropolit Iosif al Moldovei vin toţi de la Veniamin. Şi cine ştie dacă la vreunul dintre copiii cei mulţi, învăţăcei de preoţi, cari, la serbarea de la seminar, ascultau rugăciunile privind chipul din marmură al bătrînului mitropolit, nu se trezea o conştiinţă de puteri şi chemarea de a fi acel nou Veniamin Costachi pe care-l aşteptăm pentru a împăca iarăşi, prin bunătate şi înţelegere, biserica veşnică şi ideile de astăzi ale poporului nostru 1[1]

17 octomvrie 1904 (I)

[1] Amintirea luminoasă a lui Veniamin Costachi (17G8—-1846), mitropolit al Moldovei la 1803—1808 şi 1812—1842, se justifica mai ales prin meritele lui în sprijinirea propăşirii culturale naţionale. Intervenţia sa a fost foarte utilă în acţiunea ce-a dus la înfiinţarea teatrului în limba

română la Iaşi şi la crearea a numeroase şcoli cu limba de predare română.

DOCTORULIACOB FELIX

Sub raportul frecventării şedinţilor, membrii Academiei Române se pot împărţi în patru categorii : cei cari, nefiind în Bucureşti, nu vin decît întîmplător sau Ia sesiunea generală din martie ; cei cari, fiind totuşi în Bucureşti, s-au deprins a nu veni niciodată ; cei cari vin regulat, încasează diurne şi, după ce au stat o clipă, merg acasă sau pe la afaceri; şi, în sfîrşit, acei cari îşi fac datoria pînă la sfîrşitul şedinţilor.

Unul dintre aceştia nu se va mai vedea la şedinţile de vineri. Puţinii ascultători din tribune nu vor mai recunoaşte pe bătrînul foarte alb, curatşi îngrijit, cu favoritele blajine şi strălucitorii ochibuni, care venea sprinten, strîns în redingota lui neagră, zguduia puternic, din toată inima, mîna acelora dintre colegi cari-i plăceau şi se aşeza la un colţ deoparte, cetind iute, nervos în vreo carte nouă, ale cării foi le tăia cu vitejie. Căci, de multă vreme, bătrînul academician conştiincios nu auzea decît cu ochii, pe cari îi îndrepta mulţamiţi, bucuroşi, îndemnători către acel vorbitor despre care ştia ca spune lucruri folositoare, cu scopuri cinstite. O alegere în secţia ştiinţifică va da răposatului doctor Felix un succesor, mai rău sau poate şi mai bun, dar pentru cîţi l-au cunoscut pe dînsul şi l-au iubit pentru însuşirile lui alese, ascunse totuşi cu atîta discreţie, el nu va fi înlocuit niciodată. Ei vor căuta şi de acum înainte senina frunte lucie aplecată cu o sîrguinţă tînără asupra cărţii noua.

Şi iarăşi, sub raportul frecventării bibliotecii, sunt mai multe categorii de membri ai Academiei Române.

Unii află prin raportul anual al d-lui Bianu că această bibliotecă tot mai există, ba chiar se îmbogăţeşte din an în an. Alţii împrumută de la dînsa multe cărţi, pe care le folosesc sau ba.

Mai rareori se vede însă cîte unul în sala cea mare, lucrînd de-a valma cu oaspeţii străini, cu studenţii şi studentele, preocupaţi de lucrările seminariilor şi de examene, sub ochii funcţionarului de serviciu. Măcar vinerea, după şedinţă, erai sigur să vezi printre aceşti lucrători obişnuiţi, făx’ă titluri şi situaţii, pe dr. Felix. De departe i se auzea glasul cînd cerea, în odaia catalogului, căi’ţile de cax’e avea nevoie. Şi, o dată ce le ţinea în mînă, venea cu dînsele în mijlocul celor mulţi şi tineri din Universitatea unde fusese profesor pînă dău- năzi şi, la aceastălaltă masă, începea iarăşi răsfoix'ea energică, şi fruntea plină de atenţie se pleca asupra rîndurilor.

După cît spune toată lumea, d-rul Felix a fost, pretutindeni şi totdeauna, omul datoriei sale. Aceasta e încă destul de rar la noi. Dar nu numai pentru atîta se cuvine a i se pomeni cu respect numele şi a se păstra o duioasă amintire despre bătrînul cax’e ne-a lasat. In viaţa şi în scx'isul său ştiinţific el a dat dovadă de sentimente înalte şi curate, pa. care le-a exprimat — cu toată sfiala ce ex'a în fundul naturii sale — deschis, pe faţă. In cugetarea sa a fost pătrundere şi în cuvintele sale, care mărturiseau necurmat, la orice prilej, unul din cele mai mari rele de

care sufex-e societatea românească, stătea un gx-ăunte de eroism.

D-x'ul Felix era un străin. Fusese adus cu contract din Boemia, unde se născuse. Aceasta era px-in anii 1860 : e timp de-atunci ! Tînărul doctox', învăţat, muncitor, cinstit şi amabil, avea frumoase perspective de viitor." Ele s-au şi îndeplinit: Felix a fost medic al Capitalei, px-o- fesor la Universitate, dix'ector al Serviciului sanitar şi membru al Academiei Române.

Străinii ştiinţifici cari vin la noi sunt, pînă în ziua de astăzi, oameni ambiţioşi, lacomi şi totuşi pururea ne- mulţăiniţi. Cutare sas, doctor de ochi, care a căpătat la noi o clientelă bună, desigur ceva avere şi s-a împăx'tă-

şit şi de funcţii oficiale, dr. Fischer, a scris dăunăzi, rămînînd de altminterea în Bucureşti, una din cărţile cele mai pline de ură faţă de noi care să fi ieşit în ultimele timpuri. Principiul cel vechi al aventurierilor rămîne încă neatins : exploatezi pe valah, faci bani din încrederea şi din prostia lui, îl batjocureşti între ai tai şi-l dai dracului cu toate ale lui, cît poţi mai iute. Căci doar nu eşti în zădar reprezentantul înaltei, nobilei, binefăcătoarei şi milostivei civilizaţii europene... Ca şi Davila, a cărui energie aristocratică nu o avea, doctorul Felix nu a fost printre aceşti conquistadores asupra „barbarilor[1]. El nu a înţeles să vie în ţara noastră pentru scopurile sale, ci să primească în sine, pentru scopurile ei, această ţară, cu limba ei, cu aspiraţiile ei, cu dureroasele şi ştraşnicele ei nevoi. Ca puţini dintre doctorii timpurilor noastre, el nu făcuse în inima sa o zărăfie, ci un altar pentru buna zeiţă Caritas. Pentru dînsul fapta şi scrisul porneau deopotrivă de la acea milă de oameni, care e muza inspirătoare a artei sale.

Cînd vrîsta şi infirmităţile ei l-au scos din slujba statului şi a şcolii, el nu şi-a dat dreptul de a muri în trîndăvie. O nouă activitate ştiinţifică, cea mai buna poate, începe pentru, dînsul atunci. Fusese profesor de igienă, venise ca igienist la direcţia Serviciului sanitar, şi el se gîndi astfel să cerceteze acum în toată istoria: noastră igiena publică, dezvoltarea îngrijirii ce s-a dat pe vremuri sănătăţii tuturora. Astfel apărură în Analele Academiei Române un şir de studii care formează la un loc o mare carte bogată şi aproape definitivă, care îşi îndreptăţeşte titlul : Istoria igienei în România.

Acest medic bătrîn, fără atingeri cu erudiţia istorică, s-a priceput totuşi, cu vechea şi buna sa metodă germană, să găsească prin cărţile noastre, pe care a ajuns astfel să le cunoască şi să le preţuiască, mai tot ce-i era de nevoie. Cartea e bine informată şi scrisă curgător. Intre lucrările de „istorie ştiinţifică[1]' e, desigur, cea mai

buni. Dar şi din alt punct de vedere ca se impune, nu numai luării-aminte a învăţatului, ci şi a oricăiui om de bine.

Căci şi în această lucrare, ca şi în toate celelalte ale lui, el mai are un scop, pe lîngă cel ştiinţific. Inţelegînd şi iubind în acelaşi timp ţara noastră şi neamul ei, el vedea bine că nimic trainic nu se poate răzima decît pe sănătatea, bogăţia şi bucuria de viaţă si de lucru a ţăranului. Şi în mijlocul atîtor prefaceri, îndreptăţite şi neîndreptăţite, a atîtor creaţiuni, în parte

fără viitor, a atîtor jertfe pentru lucruri necugetate sau netrebnice uneori, în mijlocul acestei revoluţii culturale, zgomotoase, risipitoare şi încrezute, el vedea că faptul care s-a uitat mai mult e prezenţa în România a peste patru milioane de ţărani foarte săraci, foarte întunecaţi la minte şi ameninţaţi de toate bolile trupului şi ale sufletului. Şi, pe cînd atîţia români neaoşi cîntau biruinţa din trîmbi- ţile uşurătăţii sau prefăcătoriei, pe acest om din Hor- scliitz îl durea inima într-adevăr de durerea neştiută a acelor patruzeci dc sute de mii nenorocite.

Nu mai departe, acum cîteva zile ieşea o cărticică de medicina populară, Alvianahul Hygeia, în prefaţa căreia doctorul Felix, care nu era scump la sfaturi şi la scris, tipărea aceste rînduri, datate din decembre 1904, deci cu cîteva saptămîni înaintea morţii sale :

„Toţi membrii naţiunii formează o singură familie ; ori- cît de diferită sa fie poziţiunea lor culturală şi economică, ei se influenţează reciproc unii pe alţii, şi soarta acelora cari muncesc cu braţele înrîureşte şi asupra traiului prezent şi viitor al acelora cari nu lucrează şi trăiesc din averile moştenite.

A trecut timpul cînd acest principiu economic a putut sa fie ignorat; astăzi stratul cult al societăţii a început a sc interesa mai mult de soarta celei mai numeroase făpturi a naţiunii, care ne hrăneşte pe toţi cu munca sa, a îndemna pe muncitorul de pămînt spre o activitate

mai roditoare, a-i da educaţiune profesională, dar toate silintile cercurilor cîrmuitoare vor fi zădărnicite, dacă condiţiile muncii nu vor fi îmbunătăţite."

In doctorul Felix ţăranul român pierde pe unul din puţinii săi prieteni adevăraţi, şi lacrima pe care, în neştiinţa lui de oameni şi lucruri, nu poate să o verse el însuşi, o plîngem aici noi, cărturarii tineri, cari gîndim şi scriem pentru dînsul şi în numele lui.[1]

30 ianuarie 1905 (11)

UN ORATOR AL GENERAŢIEI BÂTRINE : NICOLAE IONESCU

A murit Nicolac Ionescu, oratorul generaţiei înălbite astazi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, şeful liberal al unor prefaceri care s-au săvîrşit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba o dată, acum cîteva luni, de moartea acestui om, atunci cînd de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era trai, nici pentru un om de o solemnă indolenţă ca a lui, aţipirea în odaia rău îngrijită de la cel mai ieftin rînd al unui otel bucu- reştean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinţi umilite şi fără ca alesul să se fi putut mişca pînă la alegători, să fi putut dezmorţi o clipa coardele de aramă ale vestitului, ale unicului său glas, pierderea

[1] Contribuţia principală a dr. lacob Felix (1832—1905) constă în aşezarea bazelor igienii ştiinţifice din România. Dintre lucrările, pătrunse de spirit democratic, ale profesorului de la Facultatea de medicină din Bucureşti se impun cu deosebire : Tratat de igienă şi poliţie sanitară (1870—1889) şi Profilaxia pelagrei (1883).

fără gînduri şi fără simţire în marea viaţă roditoare a cîmpului, subt cine ştie ce şopron de şindrilă veche, la o răzăşie părăginită din Roman şi, iarăşi, ţintuirea intr-un scaun la Academie — era aşa de bătrîn, de scorţos,

de pecetluit în încheieturi, îneît pentru dînsul părea cu totul nepotrivită aşa o jucărie de lemn cum sunt acelea din sala sărăcăcioasă a şedinţelor, ci vedeai bine ca i s-ar fi cuvenit un mare jilţ de piatră aspră, cu caic să se fi făcut una trupul său împietrit. Nici ca agitator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iaşi — nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Il amintea numai celor puţini cari-l ştiuseră în viaţă acel chip de pustnic părăsit, înnodat în articulaţii şi cu graiul mort, acea faţa de o gălbenealâ de ceară, foarte liniştită, acei ochi stinşi subt ochelarii batrîneşti cari păreau înfipţi în carne şi părul buhos, miţos, care în bogăţia şi neorîndu- iala lui dădea acestei feţe de patriarh încremenit şi o iluzie de tinereţă zglobie.

Sunt oameni la mormîntul carora nu poţi vorbi decît de viaţă, de viaţa întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dînşii decît în clipa din urmă, aruneînd în urmă trupul zdrobit al învinsului, şi care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge şi de acolo înainte ani şi zeci de ani încă, stăpînind minţile, încălzind inimile, îndemnînd şi poruncind. Aşa, în acest înţeles, mor şi tineri de douăzeci de ani, şi bătrîni cari au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sunt şi alţii, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s-au descoperit capetele mulţimilor admiratoare, şi pe cari moartea-i găseşte morţi şi-i ia, nu numai fără luptă, dar fără bărbătească supunere senină, îi ia cu un fel de deziluzie, ca din mormînt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcînd formele de cugetare şi de simţire ale unei epoci cu totul stinse, pentru ca să poţi înţelege întru- eîtva şi spune care a fost pentru acel om rostul ce i-a dat

numele, faima şi admiraţia celor ce-l aşteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morţilor.

*

Neculai Ionescu sună foarte puţin boiereşte ; e un nume şters, răspîndit pretutindeni în mulţimile târgoveţilor. înseamnă Neculai fiul lui Ion. A fost deci, în Roman, un preot Ion, care a botezai Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s-a chemat tot Ion ca tatăl său, şi, pentru a se deosebi de atîţia alţii cu numele lui, şi-a zis mai tîrziu, după locul unde-şi dovedise la urmă, după multe rătăciri economice şi politice prin lungea largă, cunoştinţile de agronom, Ion Ionescu de la Brad.

Era pe vremea cînd Ion, fratele mai mare, şi Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce priveşte stratele societăţii noasti'e. De la 1821, boierii noştri făceau liberalisfn, dar tot între boieri, vorbind de constituţie, cerînd senate parlamentare şi învi- nuindu-se de ciocoinicie şi de carvunarism (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluţia de la „patruzeci şi opt“, revoluţia pentru Drepturile Omului, aşa cum le vestiseră şi le cuceriseră luptătorii francezi de la 1789 : ei vorbeau de îndreptăţirea tuturor oamenilor la stăpî- nirea pămînturilor şi la stăpînirea societăţilor. Pe cerul tînăr al sufletului lor pluteau uşoare neguri albe, ca nişte aripi de îngeri, şi multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloşi, cu trîmbiţa dezrobirii pe buze.

Se făcuseră şcoli la noi, subt regimul, european ca norme, al

Regulamentului organic. Cu multă pază şi sfială se învăţau şi lucruri bune în ele. Feciori de ţărani, de târgoveţi nevoiaşi, de preoţi fără avere, primiţi într-în- sele, se pregăteau pentru o viaţă care nu fusese îngăduită de multă vreme lăstarelor sărăcimii. Cîte unul a mers şi în străinătate cu bursa cîrmuirii. Şi astfel, printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din Bucureşti, stăpîni la 1848 pe „România" regenerată, se auzi şi graiul lui Ion

Ionescu moldoveanul, un grai aşa de frumos, de cuminte şi de bun, a.şa de priincios muncitorilor încătuşaţi ai cîmpului, incit nu poate să-l creadă nimeni pînă nu l-a cetit.

Ion era agronom, economist, om de ştiinţă şi de practică. Nicolae nu s-a ales aşa. In curînd el a înţeles că în gîtlejul sau e o muzică rară, puternică şi felurită, care poate fermeca oamenii. S-a descoperit cuvîntător. Pe cînd Ion, izgonit din ţară ca revoluţionar, era pus să administreze nu ştiu ce averi ale vizirului prin Asia Mică, Nicolae, ramas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum ii înfăţişa pe atunci Franţa, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris şi în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. învăţase franţuzeşte, englezeşte chiar, cetea mult, dar învăţătura nu era chemarea lui. Avea glasul: deprinse gestul, larg sau energic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El dcsăvîrşea pe încetul mijloacele dinafară ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumea le cunoştea şi le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, cînd el atinsese treizeci de ani şi deplinătatea însuşirilor şi puterii sale, noi n-aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Gliica, se înconjurase de ,,tineri din popor“ : un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu, pe cari-i întrebuinţa la gazetărie şi corespondenţă. Ghica fiind cape- tenia mişcării pentru reforma situaţiei româneşti cu ajutorul Europei. Peste cîţiva ani se ajunse însă la „între-barea[1]' de această Europă a „locuitorilor Principatelor[11] : în fierberea celei dintîi mari lupte dintre partide, celei dinţii mari frămîntări a mulţimilor, Nicolae Ionescu se arătă în sfirşft ceea ce dorea să fie : fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deşteptării neamului, ale neatîr- narii şi împodobirii lui cu toate aşezămintele de libertate,

egalitate şi fraternitate pe caie le cunoştea lumea. Cauza învinse : România se făcu, şi mîndrul Alexandru loan I răsări din figura de om şters şi stors a colonelului Cuza

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu, vor fi zis atîţia.

Şi se înşelau : era vremea lui Ion. Omul practic şi inimos care înţelegea că, fără alt ţăran decît al vremilor de umilită robie. România nu înseamnă decît o pană de papagal într-o căciulă spartă, îşi încorda toate puterile pînă se ajunse la împroprietărirea ţăranului, tn acel timp, Nicolae căuta ce trebuie să facă. Şi, neînţelegînd ca, fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultîndu-şi cîntecul, acelaşi cîntec : întîi duios şi nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfîrşit, ridicol.' Cînd înţelese şi el aceasta, tăcu. Şi pentru el tăcerea era

moartea, căci Universitatea, ştiinţa, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l puteau stăpîni niciodată. Aşa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de cînd l-am cunoscut, cînd ne făcea trei lecţii pe an, pînă acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învăţămîn't în trista carieră a acestui meşter al cuvîntului — al cuvîntului sterp .*

6 fevruarie 1S05 (1)

' Oratoria găunoasă a lui Nicolae Ionescu (1820—1905) a fost supusă unei critici nimicitoare de către Titu Maiorescu, în articolul Oratori, retori limbuţi (1902).

UN SCRIITOR PENTRU POPOR : I. POP-RETEGANUL

In satul Reteg, din ţinutul Bistriţei ardelene — sat în care acum aproape şase sute de ani au cîrmuit dregătorii lui Petru Rareş, domn al Moldovei, şi asupra căruia s-au întins drepturile cetăţii Ciceiului, pe care Ştefan cel Mare a căpătat-o de la Matiaş Corvinul, rege al Ungariei — a murit, sunt cîteva zile, loan Pop-Rcteganul, adecă loan fiul lui Pop din Reteg. Pe la noi nu s-a prea auzit de dînsul, cu toate că Noua revistă română a tipărit în vremuri cîte o schiţă din ale lui. O dată chiar numele lui, care se părea ciudat într-o ţară unde poreclele greceşti şi bulgăreşti au un oarecare gust ales aristocratic, a fost luat în batjocură de un scriitor al cărui spirit se arata, din fericire, de cele mai multe ori altfel. In Ardeal, însă, el era printre cei mai cunoscuţi, mai căutaţi şi mai iubiţi.

Să nu se creadă pentru aceasta că Ion Reteganul a avut „o viaţă literară", că dadea interviuri la gazetă, că avea teorii artistice, că încerca să creeze o şcoală, că rîvnea la demnităţi academice şi la venituri potrivite cu talentul ce avea, că se uita cu ură la aceia cari lucrau în ogorul de lingă al lui, că-i acoperea cu batjocuri ca să-i smo- mească de la munca lor. Nu, fecior de ţăran, „venit pe lume la patru ani după ştergerea iobăgiei", cum scrie însuşi, ca uşurat de o grea povară, el n-a călătorit în copilărie la şcoli mai înalte decît cea din Năsăud, centrul cel mare românesc al acelor locuia, şi preparandiile pentru învăţători din Gherla şi Deva. S-a întors ca să înveţe copiii satului său de naştere, ceea ce a făcut pînă la vîrsta de patruzeci de ani. Apoi ieşi la pensie, ca „biet dascăl sărac, care trăieşte din mica pensie de 26 coroane lunar, cu şapte membri", spunea el într-o scrisoare. A mai trăit zece ani acolo, trecînd abia de vîrsta de cincizeci de ani. O viaţă mai tăcută şi mai smerită decît aceasta, nu se putea închipui.

Scriitor nti l-a făcut ambiţia — căci, zice el, „în mine fudulia nu s-a putut nădăjdui: am fost pururea mult mai ocupat decît să mă gîndesc la fudulii" — nici lăcomia de bani, căci a trăit toate zilele sale în acea sărăcie grea pe care ne-a arălat-o mai sus, tot el, în acelaşi grai moale şi supus ca al poporului său întreg; l-a făcut scriitor destăinuirea ce a primit încă din cea mai fragedă copilărie despre frumuseţile de închipuire pe care le păstrează în sufletele lor întunecate cei mulţi şi umiliţi din acest neam. Şcoală de gîndit, simţit şi scris, facultate de litere şi „cerc literar" i-au fost lui pe rînd căsuţele Retegului, unde meşterii spuneau poveşti. „Cînd eram încă mic, şi pînă mă înstrăinai de acasă, veneau la noi în serile de iarnă vecini, prieteni de ai tatei, şi stau în < poveşti» pînă cînd trebuia dat de cină la vite. Ii auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei, cum

părîndau preţul vitelor, al bucatelor, al lemnelor, umblarea vremii ş.a. Apoi, cînd prindeau a căsca, în semn că-şi gătiseră poveştile zilnice, începea unul ori altul : — Spuneţi careva o poveste, să ni treacă somnul."

Cu cîţiva ani în urmă, alt fecior de ţăran asculta dincoace de munte, în Humuleştii Neamţului din Moldova, tot poveşti de acestea „ca să treacă somnul" şi le păstra şi el în minte pentru a le face cunoscute apoi cărturarilor de la oraşe, cari au povestitori „ca să li vie somnul". Intreloan Reteganul şi celalt Ion din sat, Ion Creangă, era o mare deosebire, cu toate că, dacă s-ar fi întilnit vreodată, s-ar fi privit ca fraţi şi ar fi înecat graniţele în cîteva păhare cu vin vechi. Reteganul nu era un poet, n-avea nici închipuire şi nici puterea de a idealiza, ridi- cînd lucrurile din această lume spre desăvîrşirea altor lumi care nu sunt dccît în dorinţa şi în avîntul inimilor noastre. Dar el ştia povestea aşa de bine, cît o poate şti cineva, şi cunoştea graiul ţăranilor din ţinutul său, care-i plăcea aşa cum era şi pe care n-ar fi cutezat să-l îndrepte [11]

11 — Oameni cari au fost, voi. I

sau să-l îmbogăţească. Un grai scurt, noduros, înfrîna't, desigur aspru, dar pecetluind puternic luarea-aminte, şi nu se văd oare urmele acestui grai în felurita şi îmbelşugata poezie a lui Coşbuc, care ne-a venit tot de acolo, coborîtor al sătenilor din Ilîrdău ?

Reteganul era şi LUI om foarte harnic, cu o viaţă măsurată şi cuminte. E o uimire ce a strîns el într-o viaţă destul de scurtă şi plină de atîtea greutăţi. Eroşurile sale de literatură a poporului — cea mai bună e cea apărută la Pesta în „Biblioteca poporului român", subt titlul: De la moară, poveşti şi snoave — înfăţişează o minimă parte din tot ce avea în lada lui de acasă : „manuscrise multe-multe, care conţin vreo 4 000 de poezii poporale, apoi multe legende..."

El nu înţelegea rostul acestor lucruri în alt chip decît ca o cetire potrivita cu mintea poporului, ca o cetire sănătoasă şi morală. El nu era povestaş, cît scriitor poporan, moralist pentru cei cari primesc cu mai multă dragoste buna morală creştină. Pe această cale el urma unor înaintaşi cărora de mult li se plăteşte cu recunoştinţă osteneala ce au cheltuit : Barac şi Vasile Aron, cei ce au pus cartea ,.de lume" în rnîna poporului, care nu ştia pînă atunci decît de cartea bisericească. Pentru aceea a tălmăcit şi alcătuit el nuvele luate din viaţa satelor (o culegere din ele ar împodobi orice bibliotecă pentru popor). Pentru aceea a făcut el „foiţa" — noi zicem foiletonul — la atîtea gazete de peste munţi, pentru aceea a scos el Revista ilustrată, care n-a mers, şi a primit să ajute la Gazeta duminecii din Şimlău.

*

Acum vreo două săptămîni am primit din Ungaria o lungă scrisoare, aşternută în slove groase, rare, pe hîrtie de format mare, de la Reteganul, pe care nu-l cunoşteam. El cetise Sămănătorul şi-i plăcuse ; ca pe imul ce căpătase astfel încredinţarea că sunt un om de omenie şi un

om cumsecade, „îl prinsese un dor de a-mi scrie cîleva şire". îmi arata ce viaţă duce : ,,acu-s uitat aci la poalele Ciceului, mai mocoşesc cît pot, dar nu cit aş vrea şi cît m-ar trage inima ; necazurile de multe feluri s-au

ridicat pe umerii mei slabi de mă mai cotropesc. Dar bun e Domnul: cît pot, nu mă dau răului !'‘ Iar, ca să-mi facă o bucurie, el îmi făgăduia să mă ducă la Ciceu, sus la cetate, la Ştefan vodă, la dreptatea cea veche de demult, spre care se uita el în fiecare dimineaţă : „dacă la vara viitoare ai fi bun să mă cauţi, nu atît pentru mine, cît mai mult pentru ruinile şi împrejurimile Ciceului". Aceasta, fireşte, dacă el va mai fi acolo, subt cetate, căci „în mîna zeilor din Olimp e soarta muritorilor".

I-am trimes Pomenirea lui Ştefan cel Mare, ca unuia dintre aceia pentru cari fusese scrisă, apoi exemplarul meu din Samanătorul, pe care-l ceruse (pînă atunci îl cetise numai cînd mergea la tîrg). Mi-a trimes o legendă pentru revistă şi mi-a mulţămit de două ori; în cel din urmă răvaş, de la 19 mart trecut, el amintea iaraşi diurnul la Ciceu : „De-abia aştept să vină vara, doar voi avea norocul să te văd aci, să mergem la Ciceu“.

Şi nu i s-a făcut pe voie. La Ciceu nu vom merge niciodată, dar, dacă este ceva după viaţă, tot îl voi vedea cîndva, acolo unde el a crezut că pleacă spre a aduce stăpînului din Ciceu vestea durerii neprecurmate a poporului său nenorocit.[1]

3 aprilie 1005 (I>

[1] Dintre culegerile de folclor ale lui Zoa» Pop-ReCeganul (1853—1905), cea mai cunoscută a devenit suita de cinci volume Poveşti ardeleneşti (1838). Alte cărţi : Trandafiri şi viorele (1885) Starostele sau daţine de la nunţile romanilor aidelent (1891), Bocete (1905), Nuvele (1901).

11*

UN POET AL FLORILOR : D-L D. ANGHEL

D-l D. Anghel, care scrie de vreo cincisprezece ani şi s-a ridicat astăzi mult mai sus decît începuturile sale sfioase, de tînăr eminescian supus, la Contemporanul din Iaşi, e un poet, în bine şi, întrucîtva, şi în rău. In aceşti cincisprezece ani d-sa s-a gîndit neîncetat la rafinarea simţirii sale pentru frumuseţile naturii, pentru mişcările tainice, trecătoare, fugare ale sufletului şi la meşteşugită turnare a unui vers aromitor, străveziu, plin de un farmec blind şi dulce, a unui vers în simplicitatea părută a căruia este atîta voinţă şi myncă. A izbutit. în cartea sa de astăzi, In grădină, sunt flori pe care nu le priveşti numai din treacăt, ci vrei să le ai lingă tine. bucurîndu-ţi simţirile de însuşirile rare ce sunt cuprinse în ele. Nu o dată eşti silit să ceteşti de mai multe ori versul frumos, după care vine altul, rareori lot aşa de frumos, dar totdeauna măiestru alcătuit, răbdător şi cu o nesfîrşită dragoste lucrat. Oamenii fără gust şi fără simţ muzical, cari se prăpădesc după defilările de silabe ale d-lui Haralamb Lecca *, să-şi dea osteneala să compare. Dar cărţi cum e aceasta se scriu numai o dată. Pe urmă trebuie să vie altceva. Ce anume ? Poetul acestei îmbelşugate grădini, care e o grădină boierească, o grădină scumpă, o grădină pentru oameni avuţi, trebuie să-şi amintească totdeauna că bogăţia unui suflet de scriitor poate să aibă numai două izvoare : sau o cetire foarte întinsă, necontenit înnoită şi aducînd o cugetare spornică de toate zilele, sau coborîrea, umilirea sufletului către natura întreagă şi către toţi oamenii, contopirea cu întreaga făptură. D-l Anghel n-are decît să aleagă,

10 aprilie 1905

(II)

[1] Haralamb C. Lecca (1873—1920) — poet şi dramaturg ; Iorga se

reteră la versurile de factură simbolistă ale poetului.
92
SERBĂRILE PENTRU SCHILLER

întreg neamul german a pomenit printr-o măreaţă serbare, care s-a întins, se poale zice, de la un capăt al Europei la celălalt, a încălzit o parte din America nouă şi a găsit răsunet în ătîtea puncte din alte continente — deci o serbare universal-germanică — ziua cînd a murit Schiller, în mijlocul activităţii sale producătoare, într-o epocă de maturitate bucuroasă, bogată în idei nouă şi în planuri înalte. Dintre cîte popoare trăiesc pe lume, nu e unul care să aibă o viaţă mai armonică, mai echilibrată, şi printr-aceea că la dînsul curentul spre bunurile materiale ale vieţii e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme necontenit nouă, pentru ideal: pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea ştiinţii, pentru îndeplinirea frumuseţii. Aici nu e ca în America de Nord, unde un biet suflet de împrumut tremură ticălos intr-un uriaş trup, care se luptă pentru tot mai multă hrană. Nu e iarăşi ca în cutare Spanie decăzută, unde focul sălbatec pentru ideale moarte, sau care nu se vor atinge niciodată, mistuie o came săracă. In clipa cînd bate mai puternic inima de fier a industriei, a negoţului german, cînd, după produsele slabe ale literaturii, dacă nu şi ale artei de astăzi, mulţi ar putea crede — şi atîţia se grăbesc să şi proclame — că s-a dus pentru totdeauna dulcea fecioară Germania cu umezii ochi albaştri şi părul bălai îmbălsămat de toate florile primăverii, în acea clipă Germania cea mare, întinsă cu mult şi peste hotarele largi ale împărăţiei, uită grijile aspre şi lupta necruţătoare şi, parcă întinerind cu o sută de ani, simţindu-se ca în vremile blînde, de prietenie şi filozofie umanitară ale lui Schiller, încunjură acest mormînt, care e, ca toate mormintele oamenilor mari, şi un altar.

Frumoasă privelişte, care pe unii îi va îndemna să facă şi ei tot astfel, iar pe alţii — nu se apropie oare serbarea
93
lui Vasile Alecsandri, n-a 'trecut oare, destul de ştearsă, cit priveşte pe orăşeni, pomenirea lui Ştefan vodă cel Mare ? — pe alţii îi va umplea de părerea de rău că nu pot face tot aşa, fie şi în măsura restrînsă a unei puteri mai mici.
*

Cu prilejul acestei serbări s-au scris o sumedenie de articole, s-au dezgropat şi împărtăşit publicului biografii, chipuri de rude uitate ale poetului — multora li va fi fost jale că nu pot publica şi chipurile autentice ale buoătă- reselor lui Schiller — s-au făcut ediţii noi, la înălţimea criticei de astăzi, în acelaşi timp şi tipărituri frumoase şi cărţi aşa de ieftine, apărînd şi în fascicule, pentru mai multa uşurinţă a cumpărătorilor, încît ele s-ar putea găsi în casele celor mai umili cetitori; oraşele, mari şi mici, editorii, societăţile au lucrat pe întrecutele pentru a se glorifica după cuviinţă „marele german".

Şi aici vine Întrebarea : ce fel de „mare german" a fost Schiller ? Ceea ce înseamnă : întrucît merită el ca poporul german să fi trăit cîteva zile sub raza întinerită, strălucitoare a stelei lui ?
*

Două feluri de spirite nu s-au încălzit nici acum de numele şi amintirea

lui Schiller. Spuind care sunt ele, se vede lesne ce a fost el.

înainte de toate, nu-l iubesc şi nu l-au iubit, de vreo jumătate de veac încoace, scriitorii Germaniei noi, cu poeţii în frunte. Ei sunt, de atunci înainte, oamenii artei, preoţii Frumosului, ai frumuseţii care se chibzuieşte, se pregăteşte şi, cînd apare, nu îngăduie nimic lîngă dînsa. Dacă au nevoie de un înaintaş, ei îl caută sus de tot, în marele, în luminosul Olimp rece, unde tronează pe un scaun de diamant, zeu cu stăpînirea fără de margini în loc şi timp, Goethe : „Schiller şi Goethe", mormăie autorii de manuale, în stupiditatea tradiţională a meşteşugului ei
lor. De ce ,,Schiller şi Goethe" ? Unul ajunge pentru un urmaş oricît de mare. Acest adevărat părinte a atins toate coardele lirei veşnice şi nu s-a coborît să zbîmîie strunele din maţe de oaie, pe care cîntă, la bucuriile şi durerile oamenilor, poeţii-lăulari. Schiller a fost întru- cîtva dintre aceştia. Oricît a făcut filozofie estetică, oricît a dezbaiut principii cu Goethe, oricît a asudat în baia de abur a metafizicei, el a rămas visătorul, idealistul din speţa pe care Napoleon I, un Goethe al cuceririlor, a înfieral-o „ideologi" ; el a murit umanitarul cu ochii în lacrimi. Pentru acel sfirşit al veacului al XVIII-lea şi al vechiului regim, în care aleşii vărsau lacrimi de apă dulce, cari nu înroşesc ochii, nebanuind că aşteaptă la uşă vremea plînsetelor de sînge, el era omul chemat şi care venise la ceasul lui. Primind de la Goethe cel tînăr revolta, sorbind în el toată compătimirea, cam pregătită şi uşuratccă, a saloanelor, a cercurilor de „prieteni", a cugetătorilor asupra „mecanismului de stat", distilînd dintr-însa un nectar de dulce adormire visătoare, el a fost recunoscut îndată, iubit foarte mult şi plîns amar, la moartea-i înainte de timp.

Veni însă îndată epoca de bionz, în care el trăi zece ani şi mai bine din scurta lui viaţă. In zgomotul sălbatec al armelor învălmăşite i se păru însă că aude zumăiala triumfătoare a lanţurilor care cad, şi el voi să creadă că groparii ce lucrau pe urma bătăliilor celor mari nu fac decît sa sape la temeliile statuii noua a libertăţii. Cei ce luptau, însă, credeau altfel.

Alţi tineri veniră însă la rîndul lor, cu altă primăvară a oamenilor, după ce acum barbarii trecuseră, şi ei îşi găsiră destulă umbră sub ramurile ocrotitoare ale poeziei lui Schiller. Apoi iarăşi frămînlările unei vremi nouă. Şi tot aşa se merse, pacea visătoare înlocuind încrucişarea armelor, pîuă ce la urmă nu se mai găsiră tineri pentru Schiller, buni tineri cu inima podidind de iubire,

cu gîndul pierdut în smirna albăstrie a visurilor, ci tineri atleţi ce se încingeau pentru întîiele lupte.

Cei ce se războiesc astăzi pentru dreptate au altă temelie a credinţii lor şi întrebuinţează alte mijloace de izbîndă. Acel cîntec frumos e prea depărtat de dînşii.

*

Dar toţi cei cari înţeleg că o stare de spirite pregăteşte pe alta, nu pot face nedreptate tinărului Schiller, aşa de bătrîn astăzi. Iar în abstracţiile lui blîndc, şi alţii decît adolescenţii pot să găsească un adăpost şi o mîngîicre.

15 mai 1905

(l)

CITEVA RÎNDURI DE „DINCOACE" IN AMINTIREA LUI TIMOTEI CIPARIU

Se făcu, acum cîtcva săptămîni, şi sărbătorirea lui Timotei Cipariu. Cum e şi firesc la oameni cari trăiesc în împrejurările fraţilor noştri de dincolo, n-a fost nici o solemnitate mare, nici un amestec oficial sau măcar oficial-bisericesc. S-a făcut un parastas, rugăciuni de pomenire, care erau şi de mulţămită, într-un biet sat al Ardealului apusean, de unde a pornit spre şcoila din Blaj, spre munca de ani îndelungaţi în acest centru de cultură, spre o curată glorie în toate colţurile românimii care cugetă, copilul care era să fie canonicul metropolitan Cipariu. In Blaj chiar, alt luminat om al bisericii şi al neamului, alt priceput şi harnic, canonicul Augustin Bunea a vorbit, cald, însă cuminte, despre începătorul adevăratelor studii ştiinţifice cu privire la limbă, cultură

şi istorie în Ardealul românesc. Aud că s-a scris şi o broşură, de profesorul Raţiu din Blaj. Apoi vizitatorii acelui sat smerit şi săiac s-au întors înapoi, înconjuraţi de bune amintiri, îndemnătoare şi mîngîietoare pentru toate timpurile.

Cetind pîna aici, cutare animal de gazetă bucureşteană sau ieşeană se va întreba cu indignare : „Şi cine e acest Cipariu, despre care se cutează a vorbi astfel ? Nu e preotul acela ciudat care-şi scria numele într-un fel şi-l cetea în altul ? Am auzit doar că a voit să strice limba şi ortografia, ca a scris lucruri la care, cum te-ai uitat, şi pu'neşti de rîs... N-a fost el învins, strivit şi înmormîntat în batjocură de cei cari au venit după dînsul ? Atunci de ce să ţinem isonul celor cîţiva cari, din interes de clopotniţă, i-au făcut serbare în satul Panade ?“

Nu animalului de gazetă care, să vrea, şi tot nu poate înţelege deplin, adică şi cu sufletul, şi cu inima, ci publicului celui mare românesc — către care, ori de asculta, ori de nu, am căpătat deprinderea să vorbim — se pot da aceste lămuriri.

Şcoala cca mare a ardelenilor din veacul al XVIII-lea, apărători ai romanităţii desăvîrşite şi nepătate, eterne şi imutabile ca însăşi Roma, îşi găsise în Petru Maior şi reprezintantul cel mai logic, mai sistematic — şi cel din urmă reprezintant. Căci toţi cari au apărat pe urmă aceste idei, fie şi Laurian, meşterul dicţionarului limbii care trebuia să fie, toţi aceştia nu se pot asemăna cu înaintaşii lor în ceea ce priveşte însemnătatea lor adevărată în mişcarea poporului românesc.

Ca oricare altul din anii 1810—20, cînd a învaţat Cipariu la şcoala mică şi la cea mare, copilul din Pănade a primit, din grai şi din scris, ideile intransigente. Gîndul la Roma — şi atît. Dar, cînd el ajunse a judeca fără epitropie şi constrîng'ere, Cipariu avu şi simţul că limba românească, de a căreia îndreptare şi întocmire din nou, de a cării schilodire se tot vorbea,"ca deci această limbă

trebuie să fie cum este. Urmărind-o în timp şi în spaţiu, peste veacuri şi peste ţări, cu iubire de fiu şi nu cu dispreţ de pedagog, el o văzu în toată întinderea ei largă şi vechimea ei venerabilă, în toată mărimea ei. Ea nu mai era un derivat fără preţ, o rătăcire vrednică de compătimire a limbii latine, un copil pierdut care se duce înapoi la vatră, spăşit şi cu ochii în pămînt, ci un voinic ce-şi croise drumul în lume, pe carc-l ştiau multe

plaiuri şi prin care se îndepliniseră multe isprăvi. După toţi aceia cari tămîiaseră înaintea sepulcrului[1] antic al limbii latine, crezînd că de acolo se va înălţa viitorul nostru, el, Cipariu, înţelese că viitorul se desface întîi din viaţa care este, şi deci o îmbrăţişa cu iubire pe aceasta.

Astfel autorul Principiilor şi al Gramaticei fu apropiat de trecutul cel nou, românesc mai mult decît oricare înaintea lui. Şcoala cea veche latinistă se cufundase în cronici, pentru a da povestirea uşoară a lui Clain şl analele masive ale lui Şincai, numai la începutul ei, cînd n» i se desluşiseră încă însuşirile deosebitoare. Pentru un Petru Maior, însă, nu mai aveau nici un interes povestirile despre voievozii sălbateci, cari semănau aşa de puţin a cezari, şi, dacă el a vorbit despre vlădicii necărturari şi grosolani în Istoria bisericească, aceasta a făcut-o cu alte scopuri, şi nu de hatîrul lor numai. Pentru Cipariu, care înţelegea pe deplin şi gusta, întrebuinţînd-o ştiinţific, limba vechilor scriitori, şi chipurile însemnate de dînşii trebuiau să trăiască. Lui i-au plăcut episcopii ardeleni din vremile mai puţin luminate, pentru cunoaşterea cărora a lucrat şi el. Viaţa românească de la Dunăre îi vorbea apoi, de-a dreptul, de la suflet la suflet.

[1] Sepulcru — mormînt.

Cercetînd deosebirile de grai de la un ţinut la altul, interesîndu-se de dialecte, care aveau mare preţ pentru acest începător al studiului lor, Cipariu se apropia în sfîrşit, acum cînd era un mare cărturar, şi de viaţa poporului românesc de pretutindeni, care se poate zice că nu i-a fost străin în nici una din manifestările sale. Mintea lui se complecta astfel necontenit.

De noi, ceşti de dincoace, nu i-a fost ruşine niciodată, ca altora. în vremuri grele, la 1836, a călătorit în principatul muntean şi a avut bunătatea să ducă înapoi cu dînsul numai amintirile cele bune. A venit bucuros la deschiderea Academiei Române, pe care ar fi ajutat-o şi mai mult, dacă n-ar fi învins de la început rigiditatea latină a lui Laurian, care era în România, unde Cipariu venise numai ca oaspete, acasă la el.

*

Şi o inteligenţă mică poate folosi dacă lucrează cu disciplină într-un cîmp potrivit cu dînsa : ea poate chiar apleca pînă la sine arborii cei mai înalţi prin vîrfurile ramurilor de jos. N-a fost aşa Cipariu. Cine a străbătut vreodată şalele, astăzi prăfoase şi părăsite ale bibliotecii lui, a trebuit să rămîie uimit de larga rază a interesului său ştiinţific, a interesului său literar şi, mai bine, a interesului său uman. De la manuscriptul de cronici a Moldovei, pînă la versurile arabe legate în marochin roşu şi pînă la poezia lirică a timpului său — n-a făcut şi el versuri ? — totul se întîmpină acolo. In aceste încăperi a cetit el mulţi ani de zile după ce noi nu mai ştiam să-i cerem a scrie. Stătea închis în frăţia cu duhurile morţilor celor mari, şi nu-i păsa de lumea care judecă migălos, cu o cumpănă de spiţer, greşelile făuritorilor de înalte clădiri ale minţii avîntate. In bătrîneţa ca şi în tinereţa lui, el n-avea nevoie decît de foarte puţină odihnă, şi cei ce l-au cunoscut ştiu să spuie despre uşurinţa cu care trecea de mai multe ori pe noapte de la

întunericul somnului la lumina cetirilor de învăţătură şi de frumuseţe, în odaia unde lampa — ca un simbol! — nu se stingea niciodată.

Acesta a fost bălrînul cu ochii vioi sub fruntea înaltă pe care ni-l înfăţişează chipurile : un muncitor, un cugetător şi un om deplin. O ştiu aceasta blăjenii, cari vorbesc despre dînsul pînă astăzi, şi ar trebui s-o ştie şi alţii. Căci puterea unui popor vine şi din conştiinţa limpede a tuturor oamenilor aleşi pe cari i-a avut şi-i are şi din cultul dezinteresat al acestor „eroi“.[1]

26 iunie 1906

(I)

C. NEGRUZZI

Cu prilejul unei ediţii nouă a operelor lui în proză

„Minerva" a început, suia îngrijirea d-lui II. Chendi şi d-rei E. Carcalechi, o ediţie nouă şi, data aceasta, în adevăr completă a operelor lui C. Negruzzi, povestitor măsurat, fin şi clasic, unul din întemeietorii prozei noastre moderne. Volumul I a apărut de cîteva săptămîni şi cuprinde întreaga Proză a acestui autor. Se scot din uitare şi unele lucruri mai mici pe care nu le găsiseră editorii de mai înainte. Proza lui Negruzzi e însă tăria, însemnătatea, valoarea lui de căpetenie. In acest volum

[1] Timotei Ciparlu (1805—1887), totuşi adept al etimologismu- lui, a înfiinţat cea dlntîi revistă de filologic din România : Arhivul pentru filologie şl istorie (1807—1872). Lucrări : Crestomaţia sau Analecte literare (1858), Elemente ele limba română după dialecte şi monumente vechi (1854), Principia de limbă şi scriptură (1866), Gramatica limbii române (1869, 1877),

avem ce-i trebuie mai mult publicului din toate scrierile lui, destul de felurite, deşi foarte puţine la număr.

Sunt rari. scriitorii clasici pe cari şcolarii să-i înţeleagă şi să-i guste, la cari să se gîndească apoi cu plăcere şi după amintirile din clasă. Nu-mi aduc aminte să ne fi mişcat Alecsandri, care suna şi trecea ca o muzică, nici chiar Bolintineanu, cu toţi eroii lui tăiaţi grosolan, coloraţi tare şi încăieraţi sălbatec. Deci, cînd profesorul de română din clasa a IV-a a liceului din Botoşani, un ardelean entuziast, care păstra acasă la el ca o comoară vechea ediţie Socec, legată scump, a scriitorilor noştri celor mari, cînd deci acest aspru profesor de inimă deschise volumul elegant al lui Negruzzi şi alese pentru cetire pe Alexandru Lăpuşneanu, nu eram mai bucuroşi decît de o cetire obişnuită — adică nu eram de loc bucuroşi. Pe începutul însă acele fraze simple, cuminţi, pe care-ţi venea să le ceteşti cu un glas potolit, parcă aveai să spui o taină, acele fraze de toate zilele, fără o comparaţie, fără o exclamaţie, fără un meşteşug şi o şiretenie, acea poveste lină ca de martur bătrîn al vechilor împrejurări puse stăpînire pe noi. Sufletul copilului e cinstit : el nu poate fi cucerit de orice, dar se dă întreg. Copiii urăsc cetirea în ea însăşi şi o iubesc numai cînd ea nu mai este o cetire, ci fereasta limpede prin care anumite lucruri mari, straşnice, minunate, se văd. Şi iarăşi copiii au în inima lor bogată putinţa, care lipseşte celor mai mulţi dintre oamenii mari, de a înţelege, de a admira şi, întîmplător, de a îndeplini eroismul. Cite suflete de viteji şi feţi-frumoşi nu sugrumă şcoala şi nu îngroapă viaţa ! Iar cei ce rămîn viteji şi feţi-frumoşi,

aceia — uitaţi-vă la nedestoinicia lor pentru înşelare, pentru trădare, pentru linguşire, pentru socoteli, pentru izbîndă — aceia au rămas copii.

Deci atunci, într-una din odăile de slugi ale unei vechi case boiereşti din Botoşani, unde era clasa noastră

şi unde acum stau slujbaşi de-ai poliţiei acelui oraş, am văzut noi — vreo douăzeci de copii, cari pot fi oricînd martori despre aceasta — pe Alexandru vodă Lăpuşneanu — groaznic om ! — şi pe fricoasa doamnă Ruxanda, care poate însă să-şi otrăvească bărbatul cu învoirea şi bine-cuvîntarca mitropolitului, pe Moţoc vornicul, care se zbate aşa de dureros înaintea morţii prin sfîşierea de către norod — noi îl vedem ca un şarpe căruia stă să i se zdrobească capul ! — şi cîte unul din ceilalţi. Vedeam cămări de prînz, în care vinul roşu se amesteca în revărsarea încleştărilor cu sîngele roşu pentru ca să îmbete deopotrivă, pînă la nebunie, pe tiran, vedeam tăcuta odaie de umbră în care bolnavul nelegiuit hîrcîia asupra morţii, năpădit de sîngeroase vedenii, şi aveam un suspin de uşurare cînd aflam că s-a îndeplinit fapta, că a murit acel voievod rău, cu hohotul de rîs al dracului în gîtlej.

Şi profesorul ni dădu să bem mai departe din băutura visurilor.

Parcă cetesc astăzi pe Sobieski şi românii. Iarăşi, nu îndeplinim aceasta treabă mecanică de a depăna slove negre în odaia cu mirosul de muced, ci privim de pe culmile de ziduri negre ale Cetăţii Neamţului, cum vine regele, „riga", şi hatmanul, şi stolul strălucitor de oaste către cuibul nostru de plăieşi, aşa de puţini numai pentru ca să fie aşa de mari. Rîdem cu dispreţ, noi, toţi cei douăzeci din clasa a IV-a. cînd crainicul cu trîmbiţa lungă ne îndeamnă spre închinare. Şi stăm noi aşa zi de zi împotriva mulţimilor, tot mai flămînzi şi tot mai eroici, pînă ni se îngăduie de Sobieski, uimit, ieşirea cu cinste din cetatea moldovenească. Şi ne cresc aripi, aripi mari cît idealul, cînd putem spune cotropitorului regal ca suntem numai şase oameni, după ce „zece din noi au pierit din mila măriei-tale“.

Ba am pătruns şi hazul de ghiduş, foarte Istoric, de altfel şi îmbătrânit, din descrierea provincialului de la Iaşi, sau alte chipuri şi scene ale Scrisorilor la un prieten.

Acel afurisit stil limpede, uşor, care începea ca în gramatica lui Manliu sau ca în Războiul lui Weiss, pînă le lua întreg în braţe, acela ne momea. Şi doar atunci întîiaşi dată învăţam istoria românilor, cu un bun profesor molîu, care dormea cînd nu ne adormea, aşa încît nimic, dar nimic nu ni se prindea de inimă ! Şi doar atunci am mers să vedem mănăstirea Păpăuţii a lui Ştefan cel Mare şi ne-am întors de acolo ca şi cum am fi văzut la ţară nişte vechi grajduri dărîmate ! Numai prin Negruzzi am avut multă vreme vedenia trecutului.

Peste doi ani ceteam pe Eminescu şi pe... d-l C. Miile, Ceva mai tîrziu, puţinii cetitori dintre noi dădeau iama prin noutăţile librăriei franceze. Ce departe rămăsese în urmă Cetatea Neamţului şi iatacul de agonie al Lăpuş- neanului !

Cînd, pe urmă, am cetit, cu ochi „critic", data aceasta, pe C. Negruzzi, am găsit, o dată cu slova lui, şi impresiile, vedeniile mele. Numai în

Scrisori zîmbelul era cam veştejit de vreme ; rîsul acela batjocoritor şi râu al satiricului fără îndrăzneală, fără ideal, îmi hihia la ureche prea bătrîneşte. Mă întrebam din cînd în cînd, dezmorţindu-mă de monotonia acelui scepticism uşuratic, totdeauna asemenea cu sine însuşi, mă întrebam dacă pe acel timp de prefaceri mari, în acele zile de luptă încordată, cînd ne făuream viitorul, nu era şi cîte ceva care să zguduie sufletul, să mişte inima într-un ritm larg, să înţepenească de seriozitatea patimii acea faţă mică, bălrîni- cioasă, răutăcios-zîmbitoare pe care o vedeam în locul portretului cunoscut al lui Negruzzi. Flora română, scrisorile acelea cam preţioase, alcătuite din rămăşiţurile anilor din urmă, mi se părură cu totul uscate, în Zoe — povestea unei fele care moare de iubire — în Alergarea de cai, un cadru de moravuri romantice, uşoare şi spirituale, care s-ar potrivi desigur mai bine în Parisul din 1830 decît în Chişinăul Basarabiei, cu eroi din Rusia şi

din Moldova, în aceslelalte două mari nuvele, m-a respins sentimentalitatea falsă, cuvântări reci pentru patimă caldă. Mai deunăzi aflai printr-un articol al celui mai bun cunoscător de scrieri din acest timp, d-l G. Bogdan-Duică, că vestita schiţă Cum am învăţat româneşte e pregătită, nesinceră şi neadevărată şi că a făcut multă durere unui biet dascăl cumsecade, care n-a uitat-o pînă la moarte. Scrisorile, pe care le dau editorii cei noi, n-au nici concentrare a sufletului, nici lumină. Iar din articolele foii oficioase, conduse de Negruzzi, îl văd că avea cea mai proastă idee despre ţărănimea din vremea sa.

★

Toate acestea se explică desigur. N-a fost în străinătate ca alţii; a cetit la întîmplare. A trăit ca mic funcţionar. A scris după stăruinţa prietenilor : a lui Eliad, a lui Asachi, a lui Kogălniceanu. Şi n-a avut public. N-a avut ideal. Dar toate timpurile şi toate vîrstele vor arăta aceeaşi admiraţie pentru Alexandru Lăpuşneanu, pentru Sobieski şi românii.

3 iulie 1905

(I)

CEL DINŢII VOLUM DIN OPERELE IN PROZA AI.E LUI EMINESCU

A fost cîndva un Eminescu de o învăţătură, de o bogăţie, de o sinceritate şi de o putere uimitoare. El a scris versuri de cîteva feluri şi proză de foarte multe feluri. Numai cele dintîi au fost luate în seamă, şi o îngrijire prea scumpă a prietenilor alesese înlr-un timp,

pentru a le răspîndi, numai o mică parte, cea socotită fără slăbiciuni şi pete, a versurilor poetului. Tinerimea de prin 1880—90 a fost robită de farmecul măiestru al acestui cîntec de iubire neobişnuit de cuceritor pentru inimi, de voluptatea amară a strigătului de revoltă, de deznădăjduire, de blestem aruncat asupra oamenilor şi vieţii, de sfînta seninătate, împăcată cu neajunsurile şi mărgenirile ursite omenirii, pe care cugetarea înaltă o aşternuse asupra patimilor obosite. S-a mai întîmplat, pe lîngă întîmplarea acestei publicaţii parţiale, nebunia marelui scriitor. Şi aceasta a mers de-a dreptul la inimă tinerilor romantici ai unor timpuri neaşezate şi neînţe- lepte. S-a ivit atunci în închipuirile aprinse şi nestăpînite idolul furtunatec şi rău al genialului nenorocit, al uriaşului fără

conştiinţă şi fără îndreptare, al măreţului demonic, care ispitea spre un scris cu toane şi spre o viaţă rea. Mulţi oameni s-au nenorocit, la o vîrstă fragedă, prin acest păcat de închipuire, şi pe altarul lui Eminescu, ca şi pe al lui Byron, al lui Musset, la alte popoare, s-au jertfit suflete, dintre care nu toate erau netrebnice.

Din fericire pentru dînsul, Eminescu n-a fost martor al acestei rătăciri, pe care altfel ar fi căutat din răsputeri s-o înlăture, reclamîndu-şi personalitatea cea adevărată, impuind conştiinţii publicului adevăratele sale păreri şi scopurile sale adevărate El n-ar fi primit nici într-un chip să rămînă un lip al poetului nimicniciei, al mucenicului unui eu nestăpînit. Şi încă mai puţin ar fi putut el să se învoiască cu părerea că ale lui sunt numai acele versuri cu limba, cu ritmul îmbătătoare şi că tot ce a scris prin ziare e numai lucru de meşteşugar plătit şi despreţuit, de suflet vîndut sau închiriat, de insultător şi proslăvitor cu simbrie, ca dumnealor cei mulţi din spurcălorii ziarelor zilei de astăzi. Nici ca să se înalţe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zîmbetul de durere şi dispreţ al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale

pâmîntului, nici pentru această mare glorie falsă n-ar fi jertfit el ceea ce trebuia să preţuiască mai mult decît orice : conştiinţa sa deplină de om care ştie, crede, înţelege, iubeşte şi urăşte şi care, deci, pînă la sîîrşitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduieşte şi luptă. Nu, el n-ar fi consimţit, de dragul nici unei teorii şi nici unui ideal estetic, să se izoleze din viaţa întreagă a poporului său, dintre cei pe cari-i avea materialiceşte lingă dînsul, dintre şirurile înaintaşilor, de la poarta viitorului prin care zărea aşa de departe; el n-ar fi simţit plăcere să se rupă din curentul îndelung, aşa de firesc şi de binefăcător, care de la întîia licărire a sufletului românesc duce pînă în zilele noastre, trecînd de la un ales al neamului la celălalt.

★

Cine, ca d-l I. Scurtu, editorul Scrierilor politice şi literare ale lui Eminescu, din care avem astăzi înaintea noastră cel dintîi volum, în cea mai mare parte nou, cine deci cercetează, întregeşte şi scoate la iveală scrierile necunoscute sau nerăspîndite ale acelui ce n-a fost numai poet, fiind totuşi aşa de poet în toate, acela restituie pe Eminescu continuităţii sufleteşti, desfăşurării literare a neamului românesc ; el ajută să ni se dea înapoi cu totul. E o faptă aşa de bună aceasta, îneît în Olimpul de oţel şi gheaţă al supraoamenilor poate să lipsească un oaspete rătăcit pe nedrept.

Ce vedem, în adevăr, din volumul ce s-a publicat deunăzi şi se va împrăştia în măsură ce va izbîndi curentul sănătos şi în cugetarea noastră de astăzi ?

Un student care a lăsat Moldova, de care-l leagă numai anii celei dintîi copilării, pentru a culege învăţătură, după voia lui şijae căile lui de adevărat om mare, la Cernăuţi, la Blaj, la Viena, la Berlin. In fiecare din aceste locuri, sufletul lui alege cîte o anumită înrîurire, care e cea mai bună. Din Bucovina ia, pe lîngă cunoştinţe

do limbă folositoare, idealismul curat al lui Pumnul, fără a-i lua rătăcirile; în Ardeal se pătrunde şi mai mult de conştiinţa luptătoare a rasei; în Viena, în Berlin gustă cu patimă filozofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins şi a pătruns-o aşa de bine, încît a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gîndi, simţi şi exprima el, de la generalităţile politice şi sociale pînă la nuvela fantastică, pînă la versuri în care fierb închegările şi desfacerile lumilor.

Scrierile în proză din acea vreme privesc mai mult chestii de drept ale poporului nostru ; ele pleacă de la principii generale, urmează într-o forma strînsă şi fără podoabe, şi după o logică strictă caută a stabili principii ideale. E siguranţă şi avînt fără îndoială ; ai necontenit conştiinţa lecturii întinse şi aptitudinii pentru mînuirea abstracţiilor ce poseda foarte tînărul scriitor, care publica fără iscălitura prin diferite foi de „dincolo" sau îşi uita scrierile în saltar. Dar forma e încă rece şi grea, cu construcţii silite şi cite un cuvînt care nu era mehit să rămînă în limba.

Aceasta era prin anii 1869—73. Pe urmă studentul se întoarce în Moldova sa, de care-l leagă deocamdată numai foarte puţin. Schimbă un mediu de aspiraţii ideale curate, de iubire pentru ştiinţă cu altul în care se fac fraze, se croiesc feţe de împrejurare, se scriu cărţi şi ziare fără miez, se urmăresc situaţii materiale şi băneşti sau se . ervcsc utopii împrumutate cu neînţelegere de la francezi, în altfel de ani de studii decît ai lui Eminescu. Oameni cu cari el să se poata înţelege sunt foarte puţini, iar ca să-l înţeleagă pe el, ţoale puterile ce erau gata în sufletul şi inima lui — cine ? N-avoa nici diploma, nici cunoştinţe personale ; puterea de a înşela i-a lipsit totdeauna. I-ar fi trebuit un noroc excepţional, care n-a venit. A fost deci pe rînd director de bibliotecă fără rost, revizor de cîteva luni, destituit motivat la sehimba-

12*

rea de guvern, şi redactor al părţii neoficiale dintr-o gazetă de încunoştiintari judecătoreşti, Curierul de Iaşi, din care nu se cetea decît partea oficială.

Cu cita cinste şi conştiinţă a fost atunci redactor cel dinţii om din generaţia sa ! Fiinţa sa se întregise acum, într-un chip aşa de larg şi de cuminte, încît aminteşte pe Mihai Kogălniceanu în maturitatea lui. E o uimire cită bogăţie, noutate, logică, prevedere, căldură, cîtă mare şi curată înţelepciune de om superior, genial, se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notiţe despre cărţi, care aveau singura menire de a umplea coloanele goale ale bietei foiţe ieşene. La fiecare moment, marea lui putere de intuiţie fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din viaţa de mai înainte cunoştea tot prezentul românilor, în cîţiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoaiea spiritului sau filozofic şi, oricînd, el stăpînea subiectul său, fie şi atins în treacăt, de la o uimitoare înălţime. El avea în mînă în orice clipă toate legăturile româneşti şi omeneşti ale subiectului.

Şi aceste strălucite pagini nu erau cetite de nimeni. De nimeni în cel mai deplin şi mai grozav înţeles al cuvîntului. Şi moarte au zăcut ele pînă

în clipa de faţă, fără ca de la dînsele să fi plecat, într-o epocă de rătăciri primejdioase şi de criză straşnică, cca mai mica influenţă asupra vieţii culturale româneşti.

Ce soartă tragică !

10 iulie 1905

W

LAMPRECHT DESPRE ROLURILE NAŢIONALE

Marele istoric german Lamprecht, aflîndu-se la Salzburg, în Austria, la deschiderea cursurilor Universităţii de acolo, a fost rugat să le inaugureze printr-o cuvîntare. Din ea scoatem uncie păreri şi îndemnuri care par rostite anume pentru împrejurările noastre.

„Cînd pe deasupra Germaniei, spune unul din cei ^mai sănătos moderni din cugetătorii ei, şi pe deasupra Austriei privim departe, la milioanele de fraţi ai noştri cari trăiesc dincolo de oceane, atunci descoperim că mai presus de unitatea politică stă una şi mai mare, a culturii. Dumneavoastră, domnilor profesori, sunteţi chemaţi în rîndul întîi a fi purtători de cultură pentru poporul d-voastră. Numai naţiunea care poate înfăţişa mari puteri morale are un viitor...

Puterea pe care avem s-o combatem nu poale fi învinsă printr-un liberalism fără credinţă, ci prin credinţa curată în ideal, prin această libertate disciplinată.

Noi căutăm adevărul : nu ajunge să socotim adevărul ca adevăr, dacă nu voim să rămînem o fiinţă mizerabilă (ein erbramlicher Wicht). Cela ce se străduieşte după adevăr, trebuie să fie viteaz. Astăzi, cînd iubirea de carieră (Strebertum) şi bizantinismul se răsfaţă la noi, împotriva lor avem o datorie de a sta de sine...

Chemarea noastră e a ne apăra comorile moştenite de la strămoşi, a le îngriji şi dezvolta mai departe. Nu toate straturile poporului nostru pot face aceasta ; înaintarea naţiunilor mari stă totdeauna în mina celor puţini numai, a conducătorilor. D-voastră însă, domnilor, care vă mîndriţi că faceţi parte dintre dînşii, luaţi în păstrare aceste comori şi nu credeţi numai, ci făptuiţi, în libertate germană şi în adevăr german."

109

Voi cari „aveţi urechi ca să auziţi", cum judecaţi aceste cuvinte ale unui om mare din ţară străină, care poate fi deci prooroc şi pentru noi ? '

11 sept. 1905

(W

LA DEZVELIREA MONUMENTULUI LUI ALECSANDRI

(Fragment)

...Sigur de sine însuşi, de uşurinţa creaţiunii sale, de farmecul său cuceritor, de neapărata simpatie pentru dînsul a celor mulţi şi celor mari, el [Alecsandri] a purtat o coroană fără spini şi a strălucit fără să sufere şi fără să se mistuie. Şi-a trăit viaţa toată, şi lucrul său de scriitor, în loc să i-o fi scurtat prin chinurile iscodirii de gînduri şi făptuiri de cuvinte, prin străduinţele grele întru lămurirea simţirii, i-a prelungit-o poate prin conştiinţa stăpînitoare a unei glorii cîştigate repede şi pe care pînă la bătrîneţe a ştiut să o păstreze.

Cine a cîrtit împotriva lui ? Vreun nemernic a cărui lipsă de talent şi de caracter lua orice preţ spuselor sale. Cine l-a tăgăduit ? Vreun tînăr, pe

care nu-l asculta [1]

[1] Reprezentant de frunte al tendinţei cultural-istorice în istoriografia germană, Karl Lampre cht (1856—1915) a studiat cu deosebire epoca evului mediu. Intuirea legităţii istorice, relevarea necesităţii luării în considerare a factorilor social- economici, convingerile sale liberale definesc poziţia avansată a savantului. Lamprecht a înfiinţat la Leipzig, în 1909, Institutul pentru cultură şi istoric universală. Opere : Viaţa economică germană în evul mediu (4 voi., 1885—1836), Istoria Germaniei (19 voi., 1801—1908).

mai nimeni, şi încă acela cu cît înconjur cu cită sfială şi pietate!

Şi nu i s-a întîmplat măcar ceea ce se întîmplă rarilor scriitori cu bătrîneţe lungă pe cari mai multe şiruri de contimporani îi recunosc pe rînd. Nici după moartea lui critica n-a cutezat a vorbi răspicat, a tăgădui veşnicia semizeului. Dimpotrivă, poetul mort a fost răzbunat foarte repede şi de acele uşoare atacuri pe care avuse a le suferi fără a păgubi nimic prin ele. Pe încetul, lumea, condusă de scriitorii şi de criticii de meşteşug, s-a întors la vechea părere de închinare fără rezervă înaintea lui. El a rămas astfel şi de acum înainte, cu toată întregirea Culturii noastre, cu toată adîncirea sufletului nostru, cu toată creşterea simţului pentru adevărata limbă românească, aşa cum o vorbeşte şl o înţelege acel ce a făptuit-o : poporul, el a rămas, deci, descriitorul fericit al naturii şi al oamenilor de la noi, armonizatorul măiestru al cîntecului popular, vrăjitorul trecutului eroic, aedul renaşterii noastre, al luptelor şi triumfurilor din urmă, într-un cuvînt întruparea poetică a geniului naţional...

Un altul, foarte nenorocit de la un capăt la altul al vieţii sale, creînd cu greutate, din măduva şi sîngele său, opere care l-au înveninat totdeauna de deznădejdea idealului neîndeplinit, un altul care n-a aflat măcar în iubirea frăţească a tovarăşilor, într-o înţelegere largă şi deplină a publicului mîngîiere pentru această mare şi veşnică suferinţă, un altul pe cSte duşmanii nu l-au cruţat, pe care proştii nu l-au iertat, prietenii nu l-au respectat, pe care nimeni nu l-a înţeles în întregimea lui, un oarecare Mihail Eminescu, de profesie, rînd pe rînd, actor, revizor, gazetar şi nebun, căruia cîţiva admiratori din cei guralivi i-au închinat caricatura de bolovani într-o piaţă botuşăneană şi un bust, ca acela de pe mormîntul oamenilor cu avere, la Ateneul din Bucureşti, acela a numit pe Alecsandri, în cea mai scurtă şi mai bună caracterizare : „veşnic tînăr şi ferice". Pe cînd el,

sărmanul, care lăuda aşa de frumos, fără nici un gînd de rivalitate, a fost bătrîn în cugetarea sa cu mult înainte de vreme şi, prin urmai’ea firească a unor uriaşe însuşiri nestăpînite, de el însuşi sau de mediu : „veşnic neferice".

Şi iatu-mă ajuns, cum se va întîmpla totdeauna oricăruia din generaţia mea, care va fi adus a vorbi despre Alecsandri, la neapărata comparaţie cu Eminescu. Ori cu cit simţ istoric ne-am înarma, oricît am preţui liniştea şi seninătatea, oricît am dori să nu jignim păreri respectabile, nu putem da lui Alecsandri, a cărui faptă o înţelegem şi o preţuim, inima noastră, pe care Eminescu o stăpîneşte.

Insa iarăşi înţelegem foarte bine, şi prin urmare nu învinuim, pe ceilalţi cari iubesc pe Alecsandri în acelaşi timp în care îi recunosc meritele. Cei ce fac un sport din iubirea pentru popor, din iubirea pentru trecut, din iubirea pentru neam, din arta sfîntă a poeziei, aceia nu pot cere mai mult decît ce le da acest bogat şi strălucit diletant care a fost Alecsandri. Şi iaraşi exteriorii prudenţi, cumpătaţi, măsuraţi, pieptănaţi, gătiţi, solernnii şi pompoşii nu pot găsi în toată literatura românească un altul din scriitorii mari care să-i mulţumească atît. Că e un scriitor mare, nu încape vorbă. Dar la el nu va jigni niciodată şi pe nimeni un gînd adînc şi obscur, o simţii'e care să uimească şi să arunce în lături, o comparaţie care să izbucnească, un strigăt care să zguduie, un cuvînt măcar care să nu se poată auzi oricînd. Acesta e un perfect om de societate, un respectos al tuturor formelor şi convenţiilor, un eminent „nici prea-prea, nici foarte-foarte".

Aşa fiind, şi lui i s-a consacrat ce i se cuvenea mai mult, şi admiratorii lui, cari nu dispun de inima lor pentru literatură, i-au dat ce-i puteau da mai scump, cînd s-a ridicat statuia de marmură de la Iaşi.

112

Toţi aceia cari pot face o deosebire hotărîta între însemnătatea istorică a unui scriitor şi valoarea lui actuală, toţi aceia cari cred că asemenea subiecte trebuie atinse, nu cu meşteşug de vorbe înflorite, ci cu deplină seriozitate de suflet şi cu un înalt simţ de răspundere, în sfîrşit toţi cei cari au despre un scriitor aceeaşi părere şi în zilele obişnuite, şi în cele extraordinare, vor iscăli această părere.

2S octomvrie 1903 (!)

UN SCRIITOR ARDELEAN : TITU CHITUL

La Chetiu, în părţile nord-estice ale Ardealului, a fost îngropat zilele trecute Tit Chitul, autor de romane istorice. Cine a cetit, în foile de dincolo, discursul, foarte mişcător, rostit asupra mormîntului lui Chitul de avocatul Gavrilă Tripon din Bistriţa, a putut afla din ce sarmană viaţă chinuită de beteag fără nădejde, ologit şi încremenit din cea dintîie tinereţă, purtat pe mini în viaţă ca şi la groapă, au răsărit acele scrieri : O fată cte tarabostos şi Steaua Orientului, care, tipărite fără supraveghere de stil şi în condiţii cu totul neprielnice, la tipografia arhidiecezană. cu ortografie ciparianâ, de la Gherla, şi în revista Familia de acuma, au fost abia cunoscute în Ardeal, iar aiurea, de loc. Din cîte pagine ale lui am răsfoit, am putut vedea că acest stîngaci, de multe ori banal — fiindcă îi şi lipsea experienţa vieţii şi mediul literar ! — avea puterea de a descrie şi un netăgăduit talent de a istorisi. Cred că, prin alegeri şi îndreptări, ceea ce a rămas pe urma lui ar putea

113

fi apropiat de public măcar acum, după moartea lui, într-o ediţie mai omenească.

30 octombre 1905 (U)

CARTEA UNUI DISPĂRUT : FEŢE DE I. D. MANOLACHE

In spiritul literaturii româneşti se produce de cîtva timp o netăgăduită schimbare, ce se datoreşte multor motive, care nu se pot desluşi încă pe deplin. Astfel se întîmplă că unele cărţi, în care fără îndoiala este putere şi talent, se înfăţişează ca învechite, cu toate că a trecut numai puţină

vreme de la apariţia lor. Este într-însele ceva care nu mai cîştiga astăzi, pe cînd cîş- tiga aşa de mult încă în ajun, ceva care nu-ţi place, te jigneşte, te îndepărtează de dînsele, pe cînd aceleaşi însuşiri ar fi fost cele mai gustate pentru cetitorii zilei de ieri.

Şi nu e vorba aici de un antagonism între două generaţii sau, mai bine, nu e vorba numai de dînsul. Scriitorii aceştia, cari nu ţi se pot lipi de suflet, sunt mulţi dintre dînşii oameni încă tineri, alţii au murit dăunăzi plini de tinereţă. Ceea ce era pînă mai ieri un semn al îndrăznelii biruitoare, al noutăţii care cutează e acum o pată de boală, un stigmat de decădere.

La aceste lucruri trebuie să te gîndeşti cînd străbaţi multele pagini cu litere mărunte din care so alcătuieşte volumul Fefe al lui I. Manolache ; — I. D. Manolache, cum îşi zicea el, sau, cum văd că i se spune astazi numele, I. Manolache-Holda.

Autorul acestei cărţi nu mai trăieşte. Boala de piept l-a luat din mijlocul sărăciei acum cîteva luni de zile.

114

S-a dus în amare dureri ale sufletului, cu conştiinţa că lasă pe ai săi fără ajutor, după o scurtă încleştare fără noroc cu soarta.

Ieşit din şcoală, a bătut la uşi care nu i s-au deschis, fiindcă n-a ştiut să le aleagă. Cîtva timp a fost corectorul Revistei idealiste a d-lui Holban. Dar nu mai era în stare să se ţie de nici un lucru ; puterea, viaţa se stingeau într-însul.

L-au dus la ţară, cu siguranţa, pe care o avea şi el, că nici frăţia bună cu natura nu-l poate lecui. Pe urma lui au rămas nuvele risipite prin reviste, cînd la Convorbiri literare, cînd la Literatură şi artă, cînd închinate d-lui Maiorescu, cînd puse sub ocrotirea d-lui Pătraşcu[1] şi ceva manuscripte. Văduva lui le adună astăzi în volumul pe care-l tipăreşte „Minerva”.

Manolache copilărise în Bîrlad, într-un oraş cu mahalale multe întru toate asemenea cu satele. Aici ochiul lui pătrunzător s-a deprins a cunoaşte în acelaşi timp două feluri de viaţă cu totul deosebite : a ţărănimii sărace, cu sufletul curat şi cu bunele datini vechi, de o parte, iar, de alta, a meşteşugarilor rămaşi în urma altor vremuri, oameni cu sîngele amestecat, cu limba împestriţată şi cu setea de cîştig îp vine. Mai tîrziu a căpătat şi cunoştinţa traiului uşuratec şi pretenţios al funcţionarilor de tot felul, pe cari i-au creat timpurile noastre.

In sfîrşit, el a venit la Bucureşti ca student, şi aici a avut înaintea sa zgomotul, risipă de vorbe cinice, lipsa de orice disciplină serioasă a studenţimii din epoca sa, şi a d-lui Tocilescu. Acestea simt elementele de realitate care-i stăteau la îndemînă pentru ca din ele să-şi ţese povestirile spre scrierea cărora îl chema un netăgăduit talent.

[1] Frate al pictorului Gh.' Petraşcu, publicistul Nico’ac Pctraşcu (1859—1944) a editat revista Literatură şi artă română .şi a scris numeroase lucrări de istorie literară şi memorialistice, interesante întrucîtva numai sub aspect documentar.

115

Astăzi însă un scriitor nu purcede numai din experienţa sa, ci şi din cărţile pe care a dorit sau s-a întîmplat să le cetească. '

Cetirea tinerilor de prin anii 1890 se mărginea însă numai la literatura franceză modernă, şi anume la acea parte, mai bogată şi mai bine cunoscută dintr-însa, care desfăşura luptele, plăcerile şi suferinţile unor oameni pătimaşi şi nenorociţi, unor biete suflete schiloade şi slabe, menite să piară într-un chip nevrednic. Din asemenea cetire se desfăcea iarăşi neîncrederea faţă de viaţă, batjocura faţă de ideale ce se pot atinge sau măcar servă şi mari avînturi dureroase către acele culmi care stau dincolo de marginile puterilor şi chemării noastre.

Dacă ar fi fost un om sănătos, bucuros de trupul său, sigur de o viaţă mai îndelungată, el ar fi stăpînit cîndva pe deplin materialul său de experienţă, şi poate chiar pe acela de cetire, şi ar fi dat din bogăţia lor opere armonioase, care să-i afirme sufletul în forma lui definitivă.

Astfel însă, el a scris, în cuvinte frumoase, meşteşugit legate între sine, ciudate vedenii simbolice, care te mişcă uneori, te farmecă ici şi colo, dar te orbesc mai mult şi te lasă cu o impresie de nedumerire şi amărăciune, care se poate preface în compătimire personală. Altădată a luat condeiul pentru a înşira poveşti de o ironie neaşteptată, grea, uneori vulgară, ca în bucata unde ca substrat al creaţiunii femeii se descopere, în locul coastei biblice a lui Adam, coada modernă a dracului.

Cîte o scenă a vieţii de astăzi, văzută şi înţeleasă de cl numai în aparenţe, trece apoi fără rost şi fără sfîrşit într-un hohot de rîs, care-ţi face rău şi pentru subiect, şi pentru autor. In cutare poemă-n proză e un sentimentalism aşa de diafan, incit el nu se poate prinde de mintea cetitorului.

Şi lotuşi ce potrivite ar fi fost acum cîţiva ani aceste vedenii de demoni şi îngeri, acest panteism palid,

această satiră care blastămă o societate întreagă, în oameni şi aşezăminte, cuprinzîndu-se într-însa orice afară de ţărănimea căreia i se plînge de milă !

De patru ori I. D. Manolache a săpat cu energie şi siguranţă, în subiectul său, un bloc mai rezistent. O dată e vorba de o biată fiinţă schiloadă, de o fetiţă cocoşată pe care o urăşte şi mamă-sa, zicîndu-i „moş Gheban", dar pe care o iubeşte, pînă la moartea lui, un tată tot aşa de prigonit de ursită.

A doua oară, un ţăran osîndit pe jumătate cu dreptate e primit la ieşirea din ocnă de un bun boier bătrîn şi se face cel mai cu rîvnă păzitor al averii lui.

A treia oară — şi, în ordinea înşirării, scade şi însemnătatea nuvelelor — un sergent amorezat de nevasta unui bătrîn arde casa acestuia pentru a-şi răzbuna de împărţirea înjositoare a fiinţei iubite şi capătă pe neaş-teplale, în locul urii din partea ei, o iubire mărturisită înaintea tuturora, pentru că vinovatul a scos din flăcări un copil care e al lui.

In sfîrşit Dihonii, care a fost foarte mult lăudată, cuprinde păţaniile tragi-comice ale unui cojocar bătrîn, care se folosea de isprăvile unui dihor adevărat ca să se îngraşe din găinile vecinilor.

In aceste bucăţi afli şi observaţie, şi stil, şi putere dramatică. Ceea ce le strică, însă, e, nu atîta neputinţa de a le mîntui, cît aplicarea scriitorului de a trăsni la capăt cu un mare efect sentimental sau tragic.

Fetiţa cea urîtă, care a trăit ca o mucenică şi a simţit ca o sfînta, ucide la sfîrşit pe sora ei frumoasă.

Fostul ocnaş care ajunge de apară aşa de credincios averea boierească se înfăţişează la urmă într-o năprasnică revărsare de lacrimi. Bietul moşneguţ-dihor moare lovit în cap cu parul. Şi sfîrşitul de la nuvela Pojarnicii, cu prinderea de gît a iubiţilor înaintea casei care se mistuie în flăcări, nu e cel mai firesc.

Astfel un curent nenorocit, o şcoală fără folos moral, prietenii rătăcitoare şi blăstămul bolii au putut întuneca însuşiri care n-au fost din cele obişnuite. Nici pe departe n-am avut de la acest scriitor ce ar fi fost în stare să dea.

6 noiemvrie 1905

(ID

LICIU ŞI TEATRUL LUI ALECSANDRI

Pe cînd teatrul, aşa de bine condus formal de un director care-şi ştie meşteşugul şi e mulţumit cu atîta, dă Sherlock Holrnes şi operele autorilor evreo-francezi ai literaturii pariziene, Liciu cutreieră provincia. Pretutindeni e bine primit şi, prin talentul său, prin şcoala sa superioaiă şi prin deosebitul său simţ de datorie, merită o asemenea primire. E altă întrebare dacă piesele de efect, foarte modeme, pe care lc alege, sunt potrivite pentru un public care trebuie educat către artă — d-sale i-o spun aceasta ; d-lui Davila însă nu, fiindcă ar fi în zădar — şi, mai ales, dacă ele sunt vrednice de talentul interpretului. Căci cea mai înaltă datorie a unui artist e să nu consimtă pentru nimic a se coborî mai jos decît chemarea sa fireasca.

L-am văzut pe cel mai cult dintre actorii noştri la o reprezintaţie a Pietrei din casă şi apoi la aceea a Liiulorilor satului. In amîndouă rindurile am avut o îndoită uimire plăcută. Pe de o parte, era înaintea mea un artist care ar fi în frunte la orice teatru din lume : sigur, mlădios, demn şi adeseori chiar tragic în mijlocul unor situaţii care s-ar părea că nu pot da decît efecte

comice. Pe de alta, vedeam cît adevăr, cită coloare, cită informaţie folositoare, îmbrăcată în veşmîntul literar care dă trăinicia, se găsesc în acele comedii pe care Alecsandri le scria mai mult jucîndu-se în laşul anilor 1840 şi 1850.

Iaca noi ne-am deprins cu literaturi rafinate, cu rîsuri subţiri şi rele, cu rînjiri dureroase; am avut mai adesea înaintea noastră imitaţii modeme, expuse crud de o şcoală franceză nemiloasă, care a fost imitată în toată Europa ; ne-am învăţat a ne chinui înaintea unor probleme care se aduc pe teatru, fără a li se da, după bunul sfat al vechiului Aristotele, acea soluţie definitivă care să ni îngăduie a pleca de acolo cu gîndul împăcat şi sufletul adus înapoi în stare de armonie. De la această înălţime ne uităm despreţuitori la farsa naivă a vechiului poet moldovean, care închide şi deschide dulapurile, face pe oameni a se bate pe-ntunerec şi aduce, spre recunoaşteri şi împăcări, pe eroii săi din toate colţurile.

Mulţi vorbesc rău de Alecsandri, mai ales ca autor dramatic. Atîţia nici nu l-au cetit. Dar chiar dintre cei ce l-au avut în mînă. Cred însă că oricine

va vedea acest teatru, în care toţi au mişcarea aşa de sprintenă şi de sprenţară, vorba atît de iute, zîmbetul atît de bun şi hohotul aşa din toată inima, dar mai ales înfăţişează într-o formă aşa de simpatică o veche societate dispărută, pe urma căieia au venit însă părinţii sau bunicii noştri, oricine din aceşti privitori îşi va schimba părerea. Nu, acesta nu e un repertoriu de uitat, de aruncat. Pentru învăţătura ca şi pentru plăcerea noastră, el trebuie chemat iarăşi la viaţa.

Pentru a reda figurile lui Alecsandri se cere însă o bunătate adevărată şi, pe lingă dinsa, putinţa de închipuire simpatică a trecutului. în legătură cu o deosebită cultură ; interpretul trebuie să aibă sînge moldovenesc curat, sfiala aceea faţă de lucrurile însemnate, care deosebeşte neamul nostru.

119

Şi, aşa fiind, cine ar fi mâi potrivit pentru învierea şi purtarea prin largul ţării a întregului teatru al lui Alecsandri decît Petru Liciu ?

îl văd, parcă, împreună cu tineri entuziaşti, avînd în vedere, nu succesul zgomotos şi cîştigul şi reclama de actori, ci arta şi ţara lor, Prin el şi ai lui ar învia toţi acei buni cunoscuţi ai ieşenilor de pe vrfemuri, de la Iorgu de la Sadagura pînă la cocoana Chiriţa. Ar fi o veselie, un rîs sănătos şi senin, o voie bună fără păreche :-bătrînii s-ar simţi tineri şi ar ride de-a valma cu tineretul cel mai nou,

Şi, în acelaşi timp, s-ar afla că moda de înstrăinare, cu snobismul ce tîrăşte după dînsa, e pe sfîrşitc, şi că înnodăm iarăşi legătura, neapărată în orice cultură serioasă, cu tradiţia.

(I)

JUBILEUL D-LUI P. PONI

Dumineca trecută, fruntaşii intelectuali ai Iaşilor şi cîţiva reprezentanţi ai societăţilor ştiinţifice din Bucureşti — între ei, bătrînul secretar al Academiei Române, d-l D. A. Sturdza — se adunau la Iaşi pentru a sărbători jubileul de profesor şi învăţat al d-lui Petru Poni. Au fost mulţi de faţă, deşi unii numai cu trupul; au fost însă foarte mulţi cari au lipsit. Oricum, cu toate lipsurile şi stîngăciile, a fost desigur una din cele mai frumoase sărbători culturale, din cele mai limpezi fapte bune, şi, fiindcă d-l Poni, fostul ministru, nu va mai fi, cum nici nu voieşte să fie, un ministru, a fost şi una din cele mai curate mulţumiri pe care le poate primi un om în

120

virstă de la foştii săi şcolari, de la toţi aceia cărora le-a folosit sufleteşte prin activitatea sa, de la publicul ştiinţific al ţării lor.

D-l Petru Poni a fost de două ori, scurtă vreme, ministru al Instrucţiei Publice, demnitate pe care a primit-o fiindcă dorea să aducă la îndeplinire un proiect de reformă a învăţămîntului. A fost ales multă vreme senator al Universităţii din Iaşi, pînă ce majoritatea profesorilor Universităţii au căpătat, şi au împărtăşit-o prin votul lor şi altora, încredinţarea că d-l I. Găvănescul, cunoscutul pedagog dulce, îi poate reprezenta mult mai bine. A vorbit însă foarte rar, şi numai în chestie de învăţămînt. Om politic, în înţelesul de om care se lă- comeşte după putere şi o primeşte oricînd şi prin orice mijloace, n-a fost niciodată, cu toate că a avut totdeauna o mare autoritate în clubul liberal din Iaşi.

D-l Poni a scris şi cărţi de ştiinţă, şi cărţi pentru şcoală. Academia

Română, al cării preşedinte a fost, a tipărit un întins studiu al lui asupra petrolului, şi specialiştii aduc cele mai mari laude acestui studiu, în care se adună un îndelungat şir de cercetări de amănunte. Şcolarii din generaţia mea au avut în mînă cele două cărţi de fizică şi chimie ale d-lui Poni, şi ei nu vor uita niciodată forma exterioară plăcută, tiparul îngrijit, împărţirea metodică şi bogata ilustraţie a acestor manuale, cu care puţine puteau să se asemene, precum ei vor ţinea minte totdeauna bielşugul acestor cărţi, care le cădea cam greu, şi scurtimea unui stil ştiinţific, care nu încărca, dar nu împodobea şi nu uşura înţelegerea unor lucruri ddstul de grele. Dar desigur era de vină şi vechiul program, care voia să facă din copii nişte specialişti în toate ramurile enciclopediei, şi firea pedantă, neiertătoare şi necruţătoare a multor profesori de pe vremuri, cari cereau cu atît mai mult, cu cît ei înşişi înţelegeau mai puţin,

13 — Oameni cari au fost, voi. I

0 altă faţă din personalitatea d-lui Poni am cunoscut-o noi însă numai cînd am intrat în 'universitate. Pe atunci erau foarte puţini studenţi şi încă mai puţine studente. Nu se pomenea pe atunci de împărţirea Facultăţii de litere în atîtea şi atîtea secţiuni, care, alcătuite şi îndreptate prost, trebuiau să ajungă a-şi fi rivale şi chiar duşmane. Nu numai că privirea studenţilor „de la litere" se întindea asupra tuturor ramurilor de studii cuprinse în facultate, dar aveam un oarecare interes şi pentru alte facultăţi. Ca nişte tineri simpli şi foarte aplecaţi spre admiraţie ce eram (unde mai sunt astăzi asemenea suflete de ucenici buni, plini de sfială copilărească şi de cuviinţă fiască !), cercetam adesea pe colegii din alte facultăţi despre profesorii lor, mai ales despre aceia ale căror nume le cetisem întii cu respect pe titlul cărţilor scrise de dînşii. Aşteptam cu nerăbdare, cu bătaie de inimă, să-i vedem şi, în loc să scoatem ochii cu ţigara, ca studenţii de astăzi, „profesorilor străini",' ne făceam o cinste să ne descoperim în faţa lor.

Despre nimeni dintre învăţătorii lor nu vorbeau „cei de la'ştiinţe" ca despre „domnul Poni". Ciraci n-avea, linguşitori nu puteau să-l încunjure, şireţi nu puteau să-l înşele la examene, limbuţi nu puteau să-l uimească ; prin nici un mijloc nimeni nu putea să-l clintească de la dreptatea care-i împodobea sufletul. Mai erau ca d-l Poni profesori cari nu lipseau niciodată de la ora lor (puţini erau ceilalţi — o, timpuri! — cari făceau altfel), mai erau profesori care-şi aminteau şi se opreau în chipul cel mai sever de la gluma prea tare, de la critica necuviincioasă, dc la orice spontaneitate originală, greşind, desigur, în această din urmă privinţă ; mai erau dascăli de aceştia cu faţa senină, cu mersul încet, cu o înaltă demnitate impunătoare în toate mişcările şi vorbele [1]

[1] Din fericire o educaţie morală îngrijită a făcut ca aceste moravuri să îi dispărut astăzi cu totul. O spun cu o deosebită bucurie (n.a.).

lor. Insă o dreptate aşa de sigură, aşa de inexorabilă ca la profesorul de fizică şi chimie nu se mai afla la altul. Cunoscutul zîmbet rece şi vestita exclamaţie „păcatele mele!“ sublinia la examene orice încercare de şiretenie ca şi orice dovadă de neştiinţă. Cine o păţea o dată, pleca hotărît să nu mai încerce fără 0 pregătire deplină. Astfel se înălţa în ochii

studenţilor şi profesorul, şi materia lui, şi ştiinţa însăşi.

învinşii de la examene vor fi avut poate necaz, dar numai pe dînşii. Biruitorii plecau cu siguranţa că nuli s-a dat nimic de pomană. Şi unii, şi alţii căpătau la începutul carierei lor încredinţarea că munca sfîntă nu se poate înlătura, nici încunjura.

★

Şi desigur că prin această însuşire a lui mai ales jubilarul de astăzi a strîns în juru-i acel public de oameni învăţaţi cari-i mulţumeau aclamîndu-1: prin această magistratură a profesorului pe care a reprezintat-o. Va mai trece multă vreme pînă ce o serbare culturală .de recunoştinţă va putea să plece de la acest sentiment.[1]

22 ianuarie 1906 (I) [1]

[1] Autor al celor dinţii manuale de chimie şi fizică în limba română. Petru Pont (1841—1928) a fost un savant cu merite remarcabilă în chimie şi mineralogie. A descoperit „broştenita" şi „badenita", minerale necunoscute pînă la el, a publicat întiia monografie despre mineralele din România, a întreprins studii asupra apelor minerale, petrolului etc. Numele Iul e legat de înfiinţarea primelor laboratoare de chimie şi a unor societăţi ştiinţifice.

13*

UN SCRIITOR NECUNOSCUT : MIHAIL TELIMAN

Ce slabe erau pînă ieri legăturile dintre românii deosebitelor ţinuturi ! Pe cînd în Cernăuţi abia dacă pătrundea în casele româneşti cite o carte de-a scriitorilor noştri celor mai buni, pe cînd nu se simţea nici o nevoie de o librărie românească, care nu s-a întemeiat acolo, în haosul limbilor şi veneticilor, nici pînă acum, cu toate că mica Suceavă are astăzi una — în acest timp deci, nimic din. scrisul bucovinean, răspîndit prin ziarele de acolo, nu ajungea pînă la noi, unde, de altminterea, nimeni n-avea gîndul că s-ar cuveni să-l trimcată. Parcă nici n-ar fi fost timpurile cînd Alecsandri era primit ca un tînăr zeu biruitor în casele şi cercurile româneşti din Bucovina, cînd scriitorii moldoveni cari treceau deseori de gîrliţa Moinei se simţeau ca acasă la dînşii pe acest petec înstrăinat al pămîntului nostru; parcă n-ar fi trăit niciodată un Petrino *, tot aşa de preţuit pentru cînturile sale în Moldova de dincoace şi în acea Bucovină, Moldovă de dincolo, din care plecase. Parcă nici n-ar fi trăit Hurmuzăcheştii, moldovenii trecuţi din Bucovina, cari, iubind două ţări româneşti, aveau o îndoită iubire pentru neamul nostru, întemeietor şi împo- dobitor al amîndurora !

Prin anii 1880—90 abia dacă trezeau oarecare luare aminte la noi năzdrăvăniile prigonitoare ale cutăror guvernatori ai Bucovinei sau confiscaţiile şi ciocîrtirile, caraghioase prin desimea şi neîndreptăţirea lor, împotriva unora din ziarele noastre^ bucovinene, ale căror coloane albe pomeneau zi de zi o grosolană încătuşare a cugetării, încolo, despre oamenii de frunte, ca şi despre împreju- [1]

[1] Dimilrie Petrino (1844—1879) — înlocuitorul şi acuzatorul lui Emineseu la Biblioteca centrală din Iaşi ; a adus în poezia provinciei sale un vers relativ cursiv, dar puţin talent.

rările însemnate de acolo, nu se ştia şi nu se vorbea nimic.

De aceea în 1902 nu s-a găsit nimeni să scrie cîteva rînduri cu înţeles şi

simţire la vestea morţii ziaristului şi scriitorului Mihail Teliman, care se stinsese de oftica unei biete vieţi sărace, umile, singuratice, cu rostul sfărî- mat. Ce puteam noi şti despre frumuseţile literare de mîna întîi care se perindau, abia ţinute în seamă şi acolo, acasă, în foiletonul unei foi care nu ajungea aici decît în mîna cîtorva bucovineni desţeraţi, ce-şi mai aduceau aminte de obîrşia lor ! Cele cîteva cuvinte de plîngere, pe care le-au scris bucovinenii înşişi, au fost reproduse şi la noi, tot aşa cum se reproduce buletinul funebru al unei celebrităţi din Asia răsăriteană. Şi fireşte atît.

Ba, o clipă, şi bietul Teliman şi-a avut norocul literar în România. Convorbirile literare din 1899 erau în cea mai desăvîrşită neînţelegere cu toată literatura tînără din regat, pe care în ruptul capului nu voiau S-o recunoască. Scriitorilor celor noi din ţară li s-au scos deci înainte, cu o deosebită bucurie, scriitorii de dincolo, unde se spunea că se află adevăratul izvor al literaturii viitorului. Ca mărturie a fost adus şi Teliman. El a fost înfăţişat cu o schiţă din cele mai slabe ale lui, o glumă cu privire la o greşeală de tipar, şi încă din acea schiţă, pentru unitate, s-a scos partea de la început, nepotrivită, desigur, cu cea din urmă, dar cu mult mai bine scrisă. S-a întîmplat că paginile reproduse mai cuprindeau şi cîte un cuvînt de întrebuinţare locală, care la noi suna ciudat. Aşa încît pentru acea bucată din Moartea lui Dule nimeni dintre cetitorii puţini ai Convorbirilor din 1899 n-a păstrat numele lui Teliman. Cîteva pagini în care s-ar fi vorbit cu căldură despre scrisul lui întreg ar fi fost neapărat cu mult mai folositoare decît o asemenea retipărire.

*

Tinerii bucovineni cari ceteau pe băncile şcolilor schiţele şi atacurile, glumele şi ^blestemele lui Teliman n-au uitat însă de dînsul. Aceşti tineri au astăzi merite însemnate faţă de cultura românească ; ei au urmărit cu sîrgu- inţă şi iubire toată literatura nouă a neamului lor din toate părţile-; ei au izbutit să se adune în jurul unei noi reviste româneşti pentru bucovineni, unde orice scînteiere de talent e binevenită şi ajutată. Pentru a dovedi, pe de o parte, că, în timpurile noi chiar, bucovinenii au totuşi o literatură şi pentru a zgudui încă o dată pe amorţiţii şi adormiţii, pe ghiftuiţii şi cocoţaţii de acolo, pentru a dezmetici pe năuci şi a pedepsi pe vînzători, s-a pus la cale strîngerea într-un volum a celor mai bune foiletoane ale lui, Teliman. D. G. Tofan ', care se dezvoltă ca spiritul conducător în noua generaţie bucovineană, a făcut acest lucru cu hărnicie şi cu gust şi a pus înaintea scrierilor lui Teliman o notiţă, foarte bine orînduită, foarte limpede scrisă, în care se vede puterea de a înţelege şi de a caracteriza o epocă de cultură sau o individualitate literară.

Nu pot să-mi dau samă de felul cum va fi primit acest dar de către bucovinenii înşişi; dacă ei, de la baron pînă la învăţător şi pînă la studentul sărac, se vor grăbi să ia cartea pentru a-şi hrăni sufletul dintr-însa, dacă vor îndemna astfel la culegerea altui volum din schiţele lui Teliman, ei vor dovedi, mai cu folos de cum încearcă s-o facă d. Tofan în prefaţa sa, că este în adevăr la bucovinenii de astăzi acea iubire pentru cartea românească în care se recunoaşte cea mai senină formă a dragostei de neam.

<George Tofan (1880—1920) — redactor al revistei Junimea literară, autor de articole şi recenzii. Volumele postume ale lui Mihail Teliman (1063—1902) : Foiletoane (1900) şi Nuvele umoristice (1909).
126

Dacă nu, constatările pe care le-am făcut de curînd cu mai multă durere de cum au simţit aceia cari le-au cetit, se vor întări încă.

Cetind pe Teliman, nimeni nu va face o jertfă a timpului său. Din două-trei rînduri culese oriunde se desface îndată un om cu gînd adine şi cumpănit, asemenea, în mai mic, cu al lui Eminescu (şi firile lor nu se aseamănă numai întru aceasta), un cetitor cu stăruinţă al bunelor opere din literaturile străine, un înfocat iubitor al neamului său aşa de nenorocit, un descoperitor fără silinţă al celor mai strălucitoare icoane, un umorist, un ironist cu totul nou ale căruia apropieri de idei, a cărui închipuire răsturnătoare a legăturilor obişnuite dintre lucruri, a cărui putere caustică arzînd fulgerător, ar fi făcut cinste oricării literaturi. Cu mai multă cunoaştere a vechiului scris românesc, într-un mediu zilnic mai puţin înstrăinat, între prieteni şi preţuitori adevăraţi, nu se poate afirma îndeajuns că el s-ar fi ridicat pînă la mari înălţimi.

Aşa cum a fost, el trebuie privit ca unul din acei mucenici ai sufletului lor puternic şi neînduplecat, care se întîmpină la micile individualităţi etnice osîndite. Orice rînd al lui, orice scăpărătură a acestui mare duh vioi ne interesează. Şi cerem d-lui Tofan, cerem indirect bucovinenilor, să caute şi mai departe într-o zgură de proză gazetărească unde sunt încă fără îndoială strălucitoare diamante.

9 aprilie 1906 (I)

UN EROU MODERN : HENRIK IBSEN

Norvegia are un doliu literar naţional (în România nu se ştie ce înseamnă aceasta : înseamnă că un neam întreg plînge ca pe un părinte, ca pe un frate, pe un bun prieten, de mult iubit, pe unul din tagma aceea a scriitorilor, care e întrebuinţată la noi de guverne pentru făcutul şi împodobitul gazetelor, pentru cărţi de ocazie, pentru îndeplinirea unor anumite funcţiuni de birou). A murit Henrik Ibsen. Era de mult bolnav bătrînul cu ochii pătrunzători sub ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viking, unui rege al mării bătut de vîntul vrăjmaş, cu părul alb ridicat pe frunte în neorînduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatec zeu de sub cenuşiile ceruri ale miazănopţii, cu gura tăiată ca de sabie, desluşită în rostul ei de energie neînfrîntă prin buza de sus rasă. Boala veche îl strămută pe mulţi ani de zile în buna Italie caldă, care cruţă pe omul plăpînd, înfă- şurîndu-i slăbiciunea în raze şi flori. Apoi, mînat, pare că, de presimţirea sfîrşitului, el se întoarce la el acasă, în Kristiana norvegiană, cu apa de leşie şi aerul aspru. Avu norocirea să vadă ceea ce dorise în tinereţe: nea'tîrnarea ţării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioţii norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilinţă. Sub ochii lui obosiţi a fluturat în sfîrşit steagul leului nordic fără de lanţuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silinţilor sale, moartea cu ochii de gheaţă a prins în giulgiul ei alb pe bătrîn şi l-a lăsat, după o clipă de străbatere a lumilor, în cerurile veşnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tînăr şi vînjos, care de la sine şi-a luat Iodul la cupele de mied spume- gător, lîngă marii războinici din toate timpurile, cari povestesc şi cîntă, unul în auzul altuia,

faptele mari săvîrşite de dînşii în viaţă pentru Norvegia oamenilor de fier.
128

Şi e vrednic de această tovărăşie a tuturor eroilor cari n-au rîvnit triumful, ci au iubit lupta, au iubit-o fără de margini şi înainte de toate înţelegînd că ea este pentru viaţa morală ceea ce este tragerea aerului viu în plămîni pentru viaţa fizică. Un războinic cu arme totdeauna gata, un asaltator al idealului, un rîvnitor, nu prin visuri, ci prin faptă, nu prin şoaptă, ci prin strigăt, prin comandă, un închinător prin jertfa care sufere — acela a fost Henrik Ibsen. Vechii haiduci de mare, cari n-aveau altă odihnă decît aceea pe care o legănau valurile, cari n-aveau alt sălaş decît pînza luntrii sau pînza cortului, cutreierătorii tuturor ţărmurilor, aceia cari alegeau ca patrie libertatea şi ca neam pe tovarăşii de isprăvi, aceia îl pot recunoaşte, fără să scadă ei şi fără a-l face pe dînsul să scadă. Niciodată un om n-a făcut parte mai mult din poporul său, cu tot trecutul acestuia, decît bătrînul demon al cugetării moderne care s-a stins în depărtata capitală nordică.

A fost poet ? Da, în tinereţe a scris versuri, care alcătuiau bucăţi lirice scurte, sau lungi, foarte lungi drame istorice sau fantastice, Comedia iubirii, Brand, Peer (Petru) Gynt. A fost lăudat pentru că prin el limba norvegiană a căpătat, cu sila, frămîntată de vînjoasa mînă a uriaşului, o formă nouă, de încă mai mare energie. A fost un dramaturg ? Da, a scris acele drame ale vikingilor vechi şi ale noilor rătăciţi pe lumea fără minuni şi fără farmec. A scris apoi, în al doilea avînt al sufletului său, acel care a ţinut pînă la urmă, drame moderne, într-un stil scurt, smucit, chinuit, de proză puternică şi neobişnuită. In ele a discutat, cu o îndrăzneală, o lipsă de cruţare unică, pentru orice şi oricine, viaţa omului în toate legăturile ei cu ai săi, în familie şi în societate şi, iarăşi, în legătură cu idealul moral, cu legea de fier a necesităţii morale, înaintea căreia îşi ard toate averile şi fericirea aceia cari sunt eroii săi.
129

Fireşte că bucăţile lui în versuri sunt poezii, că scrie- , rile lui pentru teatru sunt drame, care s-au şi reprezinta't în faţa şalelor europene, pe rînd înduioşate, zguduite sau aprinse de mînie faţă de noutatea cugetării revoluţionare a acestui om. Dar el n-a cîntat niciodată frumuseţile naturii pentru ele însele, mişcările sufletului omenesc pentru durerea, dorul sau duioşia ce se cuprinde în ele. Şi, iarăşi, el n-a pregătit în dramele sale efecte, n-a făcut din ele alcătuiri meşteşugite, n-a urmărit scopul de a covîi-şi prin potriviri dibace sufletul ascultătorilor. Pe de altă parte, el n-a înfăţişat patimile omeneşti pentru plăcerea ce ar fi avut de a cerceta şi desluşi, de a înfăţişa expresiv şi puternic aceste fapte. Şi el ar fi putut spune, în alt înţeles : „Ce-mi este mie Hecuba!“ — bătrina regină care a pierdut pe toţi ai săi şi care rătăceşte prin lumea străinilor, învinsă, roabă, sfărîmată. Lui îi era, în adevăr, nu de durerea sau de fericirea omenească în sine, privită naiv sau lămurită cu artă ; lui îi era de altceva : de motivele durerii, de ţinta spre care se îndreaptă omul stăpînit de dînsa şi care trebuie să fie şi înviorat, înnoit de crizele ei.

N-a fost deci un Sardou[1], meseriaş mare al teatrului, n-a fost un Cossa [2], trezitor al vieţii trecute, n-a fost un Sudermann[s], ale cărui drame, înainte de toate reale, trăite, să se poată tălmăci într-un fel şi In altul. Şi, în lumi

mai apropiate de a lui, n-a fost nici ca un Gerhart Hauptmann ♦, căutînd durerea mulţimilor sau durerea

[1] Vietorien Sardou (1831—1908) — dramaturg francez, autor al pieselor Madame Sans-G&ne, Fedora, Tosco etc.

[1]Pietro Cossa (1*30—1881) — scriitor Italian, autor de tragedii cu subiect istoric (Nero, Mesalina, Iulian Apostatul etc).

[1]Hermann Sudermann (1857—1928) — seriltor german, autor de drame (Onoarea, Patria) şi romane (.Scara pisicilor, Profesorul nebun).

• Gerhart Hauptmann (1862—1940) — dramaturg şi prozator german. A scris dramele înainte de răsăritul soarelui, Ţesătorii, Clopotul scufundat etc.

fiecăruia pentru a-i da un glas nou, nici ca un Alexandre Dumas-fiul, expert de morală al unei societăţi îmbătrînite. El era, el se privea însuşi, ca întîia căpetenie, menită tuturor urletelor şi tuturor săgeţilor, a celei mai înaintate cete de luptători pentru prefacerea lumii întregi după norme de adevăr şi de dreptate, de cea- mai deplină şl nemiloasă stăpînire a dreptăţii şi a adevărului.

Revoluţiile care dau altă înfăţişare societăţilor nu-i ziceau nimic : partidele răzbunării şi prefacerii nu-l mişcau. Sămăna cu Tolstoi în această privinţă şi, ca şi el, aştepta totul numai de la prefacerea înlăuntru a fiecărui om din societăţile noastre năpădite de tot felul de datine, împiedicate de deprinderea tuturor concesiilor şi compromisurilor, stăpînite de vechi stafii răufăcătoare, ca acea corabie, cînta'tă de dînsul, care-şi ducea pe scînduri, tot mai departe, morţii.

Dar, pe cînd Tolstoi cere omului numai să iubească după propovedania frăţească a legii creştine, să iubească şi să se roage, Ibsen are ochii numai asupra pămîntului, şi acesta-i pare un cîmp de luptă pentru desăvîrşirea erei de libertate. Va fi ea vreodată ajunsă în adevăr? El nu credea. Dar, şi atunci, el nu putea să înţeleagă seninătatea odihnei sau a muncii mulţumite, ci lupte noi erau prevăzute pentru altă formă şi mai înaltă, a libertăţii sufletului oamenilor. Libertatea — în ea se adună toate însuşirile ; de la ea pleacă, fireşte, de sine, acea dreptate căreia i se închinau în rîndul întîi fraţii de gîndire ai lui, radicalul creştin Carlyle[1]şi Multatuli*, anarhistul fără Dumnezeu.

[1]Thomas Carlyle (1795—1881) — istoric şi filozof idealist englez, reprezentant al teoriei reacţionare a „eroilor” pe care, ncgind rolul maselor, îi considera drept făuritori ai istoriei.

[1] Multatuli („Mult am pătimit”) — pseudonim al lui Edward Dowes Dekker (1820—1887) — scriitor olandez, denunţător al colonialismului.

*

Şi de aceea nu-l putem vedea (Jupă moarte în Panteonul creştin al mînilor încrucişate pe piepturi, al ochilor ridicaţi spre lumină, ci în. păgîna Walhalla a celor cari urăsc mai mult pacea decît înfrîngerea însăşi, fiindcă şi din înfrîngere, şi din robia braţelor sufletul îşi hrăneşte libertatea.

21 mai 1906 (I)

UN POET DIN VREMILE NEHOTĂRITE: N. NICOLEANU

D-l G. Bogdan-Duică dă în culegerea de autori mai vechi, de „clasici" a

„Minervei" o ediţie-model, după care vor trebui să se ia de acum înainte şi ceilalţi cari fac astfel de'publicaţii pentru casa de editură bucureşteană. Intr-un singur volum se cuprinde, pe lîngă multe pagini de informaţie literară, întreaga operă a lui Cîrlova şi a lui N. Nicoleanu, precum şi bucăţi alese din scrierile lui Stamati basarabeanul.

Despre Cîrlova a mai fost vorba aici, cu prilejul studiului pe care i l-a închinat d-l I. Raţiu, şi cele mai bune lămuriri asupra lui rămîn acelea pe care le-a dat tot d-l B^$_{fe}$dan-Duică în această revistă Despre Stamati va fi vorba într-un număr viitor. Să încercăm astăzi a statornici chipul de scriitor al lui Nicoleand. „

Acesta e, printre scriitorii de acum jumătate de veac, cari nu se mai cetesc de nimeni, unul cu o mai bună reputaţie. Ne amintim cu milă de viaţa lui zvînturată, pe rînd băieţaş oploşit la o episcopie unde se mînca

[1] Sămănătorul (n.a.).

puţin sub un vlădică zgîrcit, apoi dascăl de franţuzeşte pe la casele oamenilor cu dare de mină, mai pe urmă student în Paris, pe socoteala nu ştiu cui, după aceasta, în curs numai de şapte ani (1861—68), revizor financiar rătăcitor al rolurilor de plată ale contribuabililor, director de liceu şi de internat în Iaşi; pentru oda ce închină răsturnătorilor lui Cuza vodă, el e făcut apoi de oamenii din februarie, cîrmuitorii cei noi ai ţării, revizor şcolar, secretar la arhive. Nu se uită aşa de uşor ca versurile lui soarta grozavă a nebuniei care atinse la începutul anului 1868 pe acest tînăr care abia trecuse de treizeci de ani, ori întunerecul desăvîrşit al zilelor din urmă. Rămîne înfipt în minte şi chipul lui neobişnuit, de romantic luptător : părul zburlit în şuviţe revoltate deasupra înaltei frunţi albe, privirea cam nehotărîtă şi tulbure de visător care nu se încrede în el, şfichiurile zburdalnice ale mustăţilor şi barbişonului după moda lui Napoleon al III-lea. Din scrierile lui au rămas anume avînturi de mînie, bogată în fraze retorice, anume porniri de indignare, anume gesturi de răspingere neiertătoare a ticăloşiilor şi slăbiciunilor omeneşti. Tînăr, frumos, nenorocit, pletos, purtîndu-şi cravata ca un steag, gata să fulgere împotriva „tiraniei", împotriva „laşităţii", a „trădării", a „corupţiei" — aşa se înfăţişează el înaintea noastră. Cu toate multele schimbări săvîrşite din vremea lui pînă astăzi, cu 'toată raritatea scrierilor lui puţine, cu toată deprinderea altor cetiri stăpînitoare, ceva din el a trăit, încunjurat de cearcănul de lumină cu care iubirea oamenilor împodobeşte totdeauna fruntea celor ce au pătimit şi n-au ajuns să stăpînească vreodată, celor ce au murit ducînd cu dînşii 'talantul pe care n-au putut să-l facă a rodi pe lume aşa cum s-ar fi cuvenit.

El se zicea craiovean, şi într-una din bucăţile sale a pus alături cele trei capitale pe care le-au avut românii de dincoace, alegînd din ele Craiova, care ar vorbi mai

mult sufletului său prin biruitoarele amintiri ale copilăriei şi tinereţii. Aiurea el spune desluşit că „a văzut lumina zilei, a scos primul său suspin" :

Lîng-a Oltului măreaţă, iute, falnică şoptire.

Un ardelean, însă, profesorul Ţircă (ce se scria Circa), asigura că ar fi

copilărit cu cel ce era să fie poetul Nicolcanu, pe vremea cînd acesta era numai Neagoe, băiatul lui Tomoşoiu, ţăran din Cernat, imul dintre cele şapte sate ale Săcelelor din marginea de munte a Braşovului. Ar fi trecut cu ai lui, la vîrsta de treisprezece ani numai, pentru a hoinări prin ţară, pînă ce nemeri într-o chilie de la Buzău, unde alt fecior de mocan, al lui Perşoiu, ajunsese vlădică : Pilotei, cel cu punga legată strîns la gură. Numai pe urmă, profesorul Caloianu l-ar fi luat cu dînsul la Craiova, unde era şcoala cea bună a lui loan Maiorescu.

Pare că aceste ştiri sunt cu totul vrednice de crezare. Nimic ardelenesc-n-a rămas totuşi în sufletul pribeagului din satul mocanilor. Nicoleanu scriitorul nu aminteşte prin nimic pe Tomoşoiu cel de acasă. Abia dacă e vreo legătură între dînsul şi viaţa românească de dincoace de munte chiar. A trăit la o parte, ferit de oameni; a trăit puţin. Intîmplarea cîte unei slujbe îl ducea doar prin Roman. [...].

Tot acestor călătorii de funcţionar le datoreşte el şi şederea în Iaşi, unde avu norocul să fie unul dintre cei dintîi scriitori cari se strînseseră în jurul steagului „Junimii". Intipărirea ce a purtat-o el totdeauna a fost însă aceea a literaturii franceze din anii 1850: o primise cetind mult în ţară şi trăind cîtva timp în mediul Parisului, de unde s-a întors aşa cum era să rămînă toată viaţa. A tradus ceva din Musset; în cutare bucată se vede limpede imitaţia vestitului sonet al lui Arvers[1];

[1] Alexis-Felix Arvers (1806—1850) — poet şi dramaturg francez.

e şi ceva din Lamartine in unele bucăţi ale lui mai senine, ca acelea pe care le închinase lui Cîmpineanu, sau fraţilor Goleşti. Dar Musset îl stăpîneşte mai mult, şi anume prin partea de vehemenţă în aruncarea cuvintelor abstracte, de vijelioasă luptă cu entităţile metafizice. ,, Geniu", ,,mormînt“, ,sărăcie“, „bogăţie", „libertate", „tiranie", „iubire", „voluptate", „speranţă", „proscris" sunt cuvintele cu care el se joacă mai bucuros, în lungi versuri de cele mai multe ori şterse, rareori aprinse de un foc ce se stinge îndată în gheţurile abstracţiei incolore şi insipide. Morţi înainte de vreme :

A candelei lucire do dată tremură,
Iar dulcea creatură tăcu şi expiră,

iubiri sfărîmate de trădare, desfăşurarea obrăzniciei care întovărăşeşte puterea şi bogăţia nemeritată, cam acestea sunt temele sale.

Ar mai merge încă dacă Nicoleanu — care punea de altminterea foarte puţin temei pe scrierile sale şl pe chemarea care-l îndemna la ele — dacă tînărul romantic de moda franceză ar avea o limbă bogată, vînjoasă, nouă. Din nenorocire, însă, e jargonul acela boieresc, curăţit, frizat şi parfumat, adus în acea vreme de o strivitoare înrîurire franceză, care ne făcea să ne ruşinăm de tot ce e mai vioi, mai adevărat şi mai frumos in graiul pe care-l vorbesc milioane de oameni cu suflete răspicate şi focoase. Se mai adaugă în sfîrşit şi un simţ foarte slab al armoniei, care nu-l împiedică de a schilodi foarte adeseori intonaţia firească arcuvintelor.

Astfel se înfăţişează el în cărticica iscălită modest N. N„ pe care o scotea la Iaşi în 1865 şi în care turna la un loc, fără a ţine în seamă timpul, cîntece de tot vechi, de prin anii 1850, foarte slabe acestea, lingă altele,

cu mai multă înţelegere a armoniei, cu o mai puternică suflare, care făceau să se prevadă în el un adevărat poeth

La 1866, cînd d-l Hasdcu începe a scoate ziarul Satirul, ai cărui colaboratori se iscăleau cu pseudonime chinezeşti, sufletul lui Nicoleanu se desăvîrşise în foarte multe privinţi. El era în stare acum să înţeleagă şi greutatea, şi menirea cea mare a cîntecului. în notiţa lui despre o piesă proastă a lui Pantazi Ghica vezi un om de gust, în conferinţa de la Ateneu se dezvăluie un deplin înţelegător al legăturilor neapărate ce trebuie să aibă arta cu societatea, atît în originile ei, cît şi în acea înrîurire pe care, orice-ar face, o va exercita asupra oamenilor. Păstrînd aceeaşi apîecare către satira omenească generală, fără privire la o anume vreme şi la un popor deosebit, rămînînd lipsit de comparaţii, de icoane, de coloare şi de realitate, el dă, din februarie pînă în iunie 1866, în paginile Satirului, singurele lui bucăţi desăvîrşite, singurele care ar trebui puse înaintea altora decît istoricii literari: de la frumosul In carnaval pînă la Oda către biruitorii din februarie. Ici şi colo e o putere eminesciană în unele versuri şi îmbinări de versuri, deşi, pentru a putea fi comparat cu Eminescu, i-ar fi trebuit lui Nicoleanu acele mari însuşiri care sunt o cultură largă, multă cunoştinţă de oameni şi locuri, vederea realităţilor, puterea de străbatere în adîncul temeiurilor lumii şi meşteşugul ce se cere pentru a frămînta deplin o limbă pe care romanticul acesta de moda franceză o atinge numai uşor.

Cînd Nicoleanu îşi pierdu minţile, o întreagă viaţă părea că i se deschide încă înainte, şi cine ştie ce roade

» Volumul antum al Iul Nicolae Nicoleanu (1835—1871) : Poezii.

de poezie ar fi putut el culege într-o maturitate de care nu i-a fost dat să aibă parte *,

25 iunie 1906

(I)

LA MORMINTUL LUI KOGĂLNICEANU

0 parte din liberalii din Iaşi au făcut drumul pînă la cimitir pentru a se închina amintirii lui Mihail Kogălniceanu.

Odată partidul făcea ,.pelerinagii“ la mormîntul lui Brătianu, la al lui Rosetti. De o bucată de vreme, ele au încetat. Marelui organizator şi om de ispravă, ca şi visătorului cu viaţa cinstită, politicianului fără arginţi, rămas pînă la capăt puţin poet, nu mai are nimeni să le ceară sfaturi. E bine că măcar mormîntul lui Kogălniceanu e privit încă drept un izvor de inspiraţie. Dacă toţi ceKce au mers să-l vadă s-au apropiat cu inima curată a omului ce vine să se înnoiască prin pomenirea [1]

[1] „Un strănepot al poetului Nicoleanu vine să confirme ştirile d-lul din Sămănătorul de la 25 octomvrie privitoare la naşterea, ce era aproape o taină, a acestui poet. Căci Nicoleanu, Neagoe Tomoşoiu cu adevăratu-i nume, s-a născut la 9 mart 1833 în Cernatul Săcelelor, în casa unde astăzi e şcoala românească din Cemat (în tîrg, In faţa bisericii celei mari, Sf. Adormire). Părinţii lui : Ion Tomoşoiu şi Paraschiva, născută Chiţu, l-au avut ca al optulea copil, gemen cu Nicolae, mort curînd, şi al cărui nume probabil că l-a luat fratele său Neagoe, mai tîrzlu Nicoleanu. Părinţii lui, oameni gospodari (un fiu, Gheorghe, era cel mai avut din toate Săcelele) l-

au dus la carte, la seminarul ce era alipit pe lingă episcopia din Buzău, în 1846, de unde în 1849 plecă la Craiova, condus de profesorul Vasile Caloianu."
(Din Sămănătoru.I) (n,a.).
137
14
faptelor însemnate ale unui mai mare decît.sine, atunci oracolul venit de peste pragul vieţii a putut spune vorbe ca acestea :

GS^nu este un adevărat om politic, patriotic şi binefăcător, înţelegător al timpului său şi pregătitor al viitorului decît acela care, ca Mihail Kogălniceanu, începe întîi printr-o largă cultură modernă pe care el, Kogălniceanu, şi-o cîştigase în Germania slăpînită de marele curent idealist de la începutul veacului.

Că a fi liberal sau conservator, ori a se zice numai liberal sau conservator, n-are nici o însemnătate la un biet popor care se luptă să se ridice din cele-mai straşnice adîncuri ale sărăciei şi lipsei de lumină, dar că are o mare însemnătate pentru un om politic calitatea, puterea naţionalismului său, iubirii sale pentru neam. Prin aceasta găseşti de la sine drumuri, pe care nu le poţi descoperi cu felinarul chior şi fumegător al formulei liberale, ori cu iasca seacă a datinei conservatoare.

£ă nu poate fi un neam trainic acela care se alcătuieşte cu adevărat numai din spuma de sus, care, chiar dacă nu e murdară, se va murdări de tot praful pe care-l mătură deasupră-i vînturile cele mari ale lumii. Ci un adevărat neam e acela ce cuprinde în sine toată viaţa, veşnic mişcată, totdeauna înnoită şi pe deplin curată a mulţimilor muncitoare şi cinstite,

Că nu e om politic vrednic de acest nume meşterul care ştie să cîştige duşmanii, să ocolească piedicile, să cruţe munca şi să scape de primejdie. Ci este numai acela care, văzmd o neclintită şi luminoasă ţintă, merge îndrăzneţ către dinsa, înfruntînd duşmanii, mişcînd din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranţa că, pierind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-i facă e cîştigat pentru urmaşii ce vor veni neapărat după vitejia lui, Aşa a judecat Kogălniceanu atacind, în vremi foarte nesigure şi ameninţătoare, chestii ca averea de
138
moşii a Străinilor din mănăstirile greceşti şi ca lipsa de ogor şi de neatîmare a ţăranului.

Şi, din ce n-a făcut el, acuma se desface şi această ultimă învăţătură : că un om politic trebuie să-şi sprijine fapta pe o viaţă personală cu desăvîrşire curată, căci altfel va fi învins uşor, stăpînit şi întrebuinţat de alţii, mai slabi, mai puţin chemaţi decît dînsul, cari însă n-au păcate sau ştiu să le ascundă mai bine. Şi astfel, din nenorocire, o ţară, un neam vor pierde pe cîrmaciul cei mai bun cînd ar avea mai multă nevoie de dînsul.

Pentru cine poate auzi — acestea le spune mormînlul lui Mihail Kogălniceanu.

29 iunie 1906 (1)

UN POET BASARABEAN : C. STAMATI [I]

I

D. Bogdan-Duică dă numai o parte din opera, foarte întinsă şi foarte neegală, a poetului basarabean C. Sta- xnati. Ce a apucat să se tipărească

şi s-a păstrat deci din scrierile lui- e, iarăşi, numai o parte din manuscriptele pe care acest om harnic, cu multă tragere de inimă şi mult răgaz, le îngrămădise pe încetul, într-o muncă literară de o jumătate de veac aproape. Stamati, care ne-a lăsat şase sute de pagini de literatură amestecată, era mult mai bogat decît atîta.

Din multe puncte de vedere, această figură literară, care n-a fost pentru public tocmai vie niciodată şi care a

ajuns astăzi ştearsă ca o foarte veche fotografie[l], e vrednică de luare aminte.

Nu atîta din punctul de vedere al vieţii pe care a dus-o scriitorul. Despre această viaţă, fără schimbări şi fără strălucire, de altminterea, se ştie foarte puţin. Era nepotul mitropolitului Iacob Stamati, care, luînd, în 1792, scaunul arhipăstoresc al Moldovei, îşi chemase din Ardeal, din cercurile ţărănimii de acolo, un frate, din care făcu un păharnic, şi un văr primare, pe care-l făcu să fie numit vel şătrar[2], Simion Stamati. Costachi, scriitorul, era fiul paharnicului Toma, despre care, de altminterea, n-avem nici un fel de lămurire, şi al unei femei din boierimea moldovenească.

A trăit un timp în vechea Moldovă, în prietenia feciorilor de boieri risipitori, bătăuşi şi obraznici, fără nici un fel de înţelegere pentru învăţătură, pe cari-i descrie în'tr-un clasic dialog dintre cocoana-mamă şi bietul dascăl de plată mică, adăogînd că şi el a auzit în tinereţe aşa ceva, „din tinda casei" tovarăşului său de vîrstă şi, poate, de petreceri.

La 1812, ruşii luară, ca o fărîmă din zdrenţele turceşti, Basarabia. Boierii avură voie să aleagă între pămîntul împărătesc şi acela care se ţinea încă de turci. Cei mari se hotărîră, fără deosebire, pentru Moldova rămasă în vechile ei datine şi pentru domnescul scaun de stăpînire al Iaşilor. Dintre cei mărunţei, mulţi aleseră însă noua Basarabie, bine rînduită, cu privilegii şi regulamente poliţieneşti. Intre aceia a fost şi păhamicul Toma, cunoscut numai prin fratele şi fiul său. 11 oprise la stînga Prutului vreo moşioară căpătată din bunăvoinţa mărini- moasă a fratelui mitropolitul. Feciorul de ţăran din [1]

[1] De curînd, d-na Eufrosina Dvoicenco, într-o teză de doctorat la Bucureşti, ni l-a prezintat omeneşte întreg şi viu (1934) (n.a.).

‘ Şătrar — dregător care avea Sn grijă corturile taberelor militare.

Ardeal n-avea pentru pămîntul şi rostul moldovenesc acea deosebită iubire care oprea dincoace de apa despărţitoare pe atîţia din urmaşii adevăratei boierimi.

Costachi n-a mai. făcut şcoală rusească. Desigur, încă din Moldova, ştia atîta grecească, incit să poată copia, la întîmplare, asemănările lui Omer, şi atîta franţuzească, incit-să poată ceti curent, cu înţelegere şi simţire, pe noii poeţi ai şcolii romantice. La 1830 el făcu, pînă la iarmarocul din Folticeni, o călătorie moldovenească din care se alese cu credinţa că acea cultură a Apusului pe care, împreună cu cultul lui Napoleon, o atacau cu aprindere scriitorii ruşi, a adus în Moldova numai atîta folos că a nimicit vechea evlavie şi curăţie şi a creat un tineret de vorbe uşoare, de trufie multă şi de fapte des- frînate. La 1834 vestea morţii soţiei sale, Ţinea, îl

află în Moldova, unde el cînta, în Străjerul taberei, începutul oştirii noi. Şi în 1839 el a mers în Bucovina, unde alţi Stamateşti, poate nişte rude, aveau moşie, la satul Stro- eştilor. Aici a văzut Suceava şi Putna, poate Cernăuţii. A avut a face cu Ilie Ilschi, neam de mazil, al cărui părinte iscălea lîngă şătrarul C. Stamati din 1760—70, pe un Stîrcea şi pe fraţii Hurmuzăcheşti, căpeteniile vieţii româneşti culturale şi politice, din aceşti ani de criză a sufletelor. Prin Costachi Hurmuzachi a ajuns el, fost colaborator al Albinei lui Asachi, a tipări o poezie în Dacia lui Kogălniceanu, din 1840. In 1843 el publică la Iaşi Povestea poveştilor, editată tot de Kogălniceanu.

De atunci n-a mai venit pe la noi. Trăia în Basarabia, unde o decoraţie, cu care e înfăţişat în portrete, îi dăduse titlul de cavaler şi unde, prin 1850, era pameşcic, subprefect, pe la Hotin, credem. Era un burlac, fără copii, trăind mai mult pe la prieteni. Din cînd în cînd mai trimetea ceva pe la ziarele moldoveneşti din aceşti ani 1850. La 1863, manuscriptele lui ajunseră în stăpînirea lui I. M. Codrescu, proprietar al tipografiei Buciumul român, care începu o ediţie, sub titlul de Muza româ-

neascâ, oprită la voi. I, Cartea se ceti puţin, dar îndestul ca să Iacă pe autor, în 1866, membru basarabean al Academiei. Nu primi această cinste, care-l făcea să se teamă de prigoniri. In curînd se auzi că a murit, dar sfîrşitul său zăbovi pînă la 1870.

II

Stamati era un foarte harnic cetitor, de cărţi franceze fireşte, fiindcă nemţeşte nu pare să fi ştiut, şi cercul unei cetiri româneşti era foarte îngust; cît despre literatura rusească, deşi a tradus dintr-însa o schiţă satirică, după Sincovschi, el pare s-o fi cunoscut foarte puţin numai. Cetind, el lua condeiul în mină şi traducea sau prefăcea, fără să arate autorul — între altele, şi fiindcă nu credea că încercările sale vor fi vreodată tipărite, întrebuinţa un grai liniştit, bătrîncios, dar plin de cuvinte pe a'tît de potrivite, pe cît de rare ; uneori cîte un vers bine închegat sclipeşte din mijlocul mării moarte a stihurilor îngînate, ca o dîră de argint în plumbul topit:

Căci eternul suflet nu îmbătrineşte.

Sau :

Te văd în oglinda lacurilor line Şi, suflînd zefirul, glasul tău îmi pare,

Ori, iarăşi:

Şi s-aude vîntul suspinîhd din munte.

Aşa a „imitat“ — « cuvîn'tul întrebuinţat de dînsul — după Lamartine (trei Meditaţii), după Hugo (măcar două bucăţi), după Alfred de Vigny (p, 508 şi urm. din Muză — Grandeur et decadence', p. 256 şi urm.), după La Fontaine [1]

[1] Mărire şi decadenţă.

(în multe din fabulele lui, alcătuite după 1850), după Musset şi Beranger şi alţii, desigur. Ba o dată găsim două strofe din marele liric irlandez al iubirii, Moore, dar nedeplin înţelese şi apătos tîlcuite, după vreun tălmăcitor francez.

Uneori, el îşi dădea osteneala, care nu era prea grea pentru dînsul, de

a sorbi poezia străină în .sufletul său, plin de vechi amintiri din viaţa moldovenească, din poveştile veşnice, din străvechi letopiseţe. Aşa Silful lui Hugo ajunse frumoasa legendă românească a Zburătorului, din care se desfac versuri ca acestea :

Cină fetele care fac clacă de furcă,

ce nu se pot întîmpina în originalul francez, şi ceva mai departe:

Fraţii mei mai ageri s-au dus după soare,
Alţii ce rămase, prin flori se culcară...
Văd că joacă morţii cu lină săltare,
Şi luna senină holbat ii priveşte...

De la o vreme, el îndrăzni să se încerce cu puterile sale chiar, fără a părăsi însă vechiul meşteşug al prefacerilor şi potrivirilor, mărturisite numai în genere. Odată, inspirîndu-se din Orientalele, aşa de pline de coloare, ale lui Hugo, el cîntă, într-o bucată aproape desăvîrşită, baia cucoanei moldovence. Altă dată, după străbaterea strofelor săltăreţe ale lui Ariosto, din Orlando furioso, el începe a povesti în versuri fără silă şi strînsoare despre Dragoş vodă, care

...Umblă singur prin cetate :
Adine întunerec, tăcere mocnită,
Numai prin ferestre vîjie vîntul,

despre dezrobitorul Dochiei, ce merge cutezător prin locuri unde :

...Lilieci, stance, cucuveici şi buhne Zburau ca un nour deasupra cetăţii,

pînă ce apare iubita domnească :

Iat-obrajii rumeni ca bujorii proaspeţi,
Iată ochişorii plini de drăgănele,
Iată o guriţă ca cireaşa coaptă,
Ce ademeneşte sărutarea dulce.
Iată coame negre chiar ca urşinicul li învelesc pieptul, spatele şi boiul,
Ce prin el se vede chiar zăpadă albă;
Iar statul ei gingaş ca molidul tînăr.

In alt ritm, şi mai sprinten, el zice apoi despre vodă Bogdan tinerelul, cules şi din romanele versificate ale Apusului, şi din cronici, şi din basm :

Lingă el şezu:
Un bătrîn cu barba ţăpoşă, ciudată Cu ochi scînteiaţi,
Grebănos de spate, avînd căngi şi coadă,
Coarne şi un băţ;

cu meştere legături de vers ce arată cum :

Pădurea vuieşte, iar lupul, în lunci,
Tremura urlînd,
Ori:
Clocotul stăpîneşte,
Din pămînt zbucneşte Dracu-nfricoşat.

In alt rind, Byron, cu alaiul său de blestemaţi şi pecetluiţi de soartă fără milă, îi dă avîntul demonic ce trebuie pentru a scrie Pâgînul şi fiicele sale, istoria unui bătrîn sălbatec ce s-a vîndut dracului, el şi sufletele nevinovate de lîngă el.

Asemenea bucăţi rămîn întregi, prin forma plină şi vie, care cucereşte

sufletul, prin amestecul dibaci al credinţelor şi închipuirilor noastre, prin a'tîtea note de adevăr prinse din lumea trecutului pe care acuma o ştie foarte bine cîntăreţul.

Tot aşa rămîn înţeleptele fabule, în care metrul se rupe, se zbeguie, se adună iarăşi ca în maestrul La Fontaine. Şi chiar unele bucăţi în proză, pline şi de putere, şi de învăţăminte, ca descrierea ironică a Folticenilor sau evocarea înduioşată a Sucevei voievozilor ce se mîn- tuie însă printr-o altă „imitaţie", foarte vădită, despre strălucirea pierdută a Romei cezarilor[1]. Altfel, elementul personal e de tot slab şi abia tremură în versurile din 1834 pentru soţia pierdută :

Uneori îmi pare că te văd umblînd,
Iţi aud şi paşii, ce-i cunosc prea bine,

Deşi a murit abia la 1870, cu douăzeci de ani înainte menirea lui Stamati era încheiată : fabulele au fost ultima lui scriere, desigur. El începuse ca un răsunet slab şi grosolan al poeziei romantice franceze, cu care i se confundă sufletul, fără să o facă însă mai adevărată şi mai felurită. O îmbinare cu viaţa şi firea lui se săvîrşise apoi în baladele de fantezie glumeaţă sau de închipuire straşnică. Dacă ar fi trăit chiar în Moldova, între prieteni şi înţelegători, el putea merge departe pe acest drum. In Basarabia, n-avea din ce-şKhrăni verva. Cînd i-au venit apoi de peste Prut veştile că acolo prin imitarea limbii latine s-a născut o „linguă nouă", deosebită de graiul „slavo-român", de „idiomul vechi rustic", el s-a simţit cu umilinţă un „autor popular", cu totul înapoiat: s-a mulţumit să scoală, în etimologii fantastice, din lati-

[1] Am sfi mulţumesc d-lui Em. Gîrleanu pentru comunicarea Calendarului pe 1854 (al Bucuiumului român), în care se află, întreagă, bucata Suceava (p. 1. şi urm.) şl pentru a celui pe 1855, cu poezia Stejarul singuratec (p. 62 şl urm.) (n.a.).

neşte pînă şi „cinstea" („de la Spania chiste") şi „slava" (de la „solvo“), şi n-a mai cutezat a scrie pe înţelesul ţăranilor şi tîrgoveţilor iară învăţătură. Din această umilinţă a bătrineţelor lui i se trage deci încetarea scrisului, care, deşi aproape fără urmări, nu e şi fără însemnătate[l].

2 iulie 1906 (l)

O PERSONALITATE CULTURALĂ DIN ARDEAL: IOAN LĂPĂDATU (1844—1878)

Asociaţia ardeleană a tipărit din nou, pentru cetirea poporului, în două volumaşe, îngrijite de d-l Andrei Bîrseanu, Nuvelele istorice ale lui Ioan Lăpădatu, unul dintre cei mai buni profesori pe cari i-a avut buna şcoală românească înaltă a Braşovului. Cărticelele vor pătrunde desigur; ele vor fi cetite cu plăcere, căci spun lămurit, limpede, foarte răspicat şi cuminte, pe înţelesul oricui aproape, despre vechi lucruri româneşti pe care, puţin supus schimbărilor, cum a fost, poporul le înţelege, le preţuieşte şi e în stare a le iubi cu mult mai mult decît atîţia dintre cărturarii foarte „moderni" din zilele noastre.

Şi de aceşti cărturari şi de alţii, cari mai pot să-şi aducă aminte de faptul că suntem şi noi un popor, cu adînci rădăcini în trecut şi cu o puternică tendinţă firească de a ne întinde şi desfăşura în viitor, n-a fost ţinută în seamă cîtuşi de puţin această retipărire, care este pentru

generaţia de astăzi ca o scoatere din mormînt.

[1] Am dat o alegere din scrierile Iul Stamati în Paeflt romăM de sub stăpinlrea rusească, Vălenii de Munte-, 1910 fn.a.>.

Cîţi au avut chiar în mînă Nuvelele istorice, înnoite ca ortografie şi tipar, nu vor fi mers prea departe în răsfoirea lor. Dacă e limba.de astăzi, şi o îngrijită, o melodioasă limbă — anumite semne ale unor timpuri cu totul şterse îi vor fi răspins: declamaţia sentimentală ce se întîmpină pe alocurea, dar mai mult decît dînsa, naivitatea, nevinovăţia pe care cătau pe atunci s-o dea scrierilor lor şi autorii cu viaţa îndoielnică şi cu gîndul necurat şi care pornea de la sine din sufletul iubitor, prietenos, gata la muncă şi la jertfă, in cel mai înalt înţeles al cuvîntului, al dascălului braşovean. Şi, astăzi, rînjeşte cineva mai bucuros decît să fie văzut zîmbind părinteşte, şi puţini sunt aceia cari să nu fie bucuroşi de a fi crezuţi mari beţivi, straşnici înşelători de femei, trădători şi făcători de rele în cercul legăturilor lor de intimitate !

Lăpădatu n-a fost un ambiţios ; el nu s-a gîndit poate niciodată la preţuirea, la iubirea care-l încunjura, la sentimentele cu totul deosebite pe care le aveau faţă de dînsul; el nu şi-a dat seama de faptul că era mai bine pregătit decît cei mai mulţi pentru sarcina de a fi un bun îndreptător nu numai al şcolii, ci şi al culturii poporului nostru de peste munţi. Cu gîndul numai la o frumuseţă artistică pe care o cunoştea din întinsele şi feluritele lui cetiri, din îndelungata petrecere pe care a făcut-o în Franţa şi în Belgia, unde a luat şi titlul de doctor, el nu-şi ascundea slăbiciunea mijloacelor poetice pe care le avea la îndemînă şi, cu părere de rău, dar fără amărăciune, el se mărturisea ca o „mediocritate" folositoare într-un timp în care lipseau cu totul în ţinutul său ardelenesc talentele cele mari. Pentru noi, însă, cari avem perspectiva, el se înfăţişează altfel — nu numai ca un om simpatic, nu numai ca un harnic muncitor răpus la treizeci şi patru de ani de o muncă fără preget şi fără cruţare, nu.numai ca un excelent om de şcoală, ci, mai ales, ca o figură interesantă prin înţelegerea

nevoilor unei epoce noi şi prin desluşirea acestora cu predicaţia învăţătorului, ca şi cu exemplul scriitorului.

Generaţia de la 1848, cu puternica ei mîndrie latină, cu idealul ei de mare libertate romană, dispăruse. Ce trebuiau să facă tinerii, dintre cari şi Lăpădatu, născut din părinţi ţărani într-un sat din marginea Oltului, la 1844 ? Să repete cuvinte pe care nu le credeau, să scrie pe steag ideale pe care ştiau bine că nu le pot atinge, să încerce cu puterile scăzute de neîncredere ceea ce nu izbutise acelora cari închinaseră în serviciul aceleiaşi cauze o convingere fanatică, din acelea care pot face minuni ? Să îmbrace şarlataneşte veşmîntul care stă pe umerii epigonilor ? Şi, în acelaşi timp, să trăiască închişi în aerul specific ardelean, cam învechit, tără a deschide fereştile largi curentelor nouă ce băteau de pe plaiurile „ţării" ?

Mulţi au şi fost de această părere: să fim latini, romani, intransigenţi, neîmpăcaţi ; tot sau nimic : Roma sau Fofeldea ! Alţii şi-au dat seama că acest popor nu mai poate folosi la nimic, şi atunci s-au aşezat frumuşel

lîngă mesuţa de birt, pe alba faţă de masă a căreia se tot înnoia halba de bere : ei au trecut astfel de la cele mai înalte neguri romantice în cele mai proaste adîncuri ale vieţii de burtăverde provincial.

Pe Lăpădatu l-au scăpat de această soartă unele însuşiri ale sufletului şi unele împrejurări ale vieţii. Avea prea mult bun-simţ pentru a rosti crezuri gigantice ca ale înaintaşilor „cari, dincolo şi dincoace de Carpaţi, au luat giulgiul întins peste sicriul în care zăcea mortul, adică poporul român". Dar avea prea multă mîndrie, demnitate, simţ de civilizaţie şi iubire de neam pentru a putea îngădui viaţa celor mulţumiţi cu băuturica noastră cea de toate zilele. Se întîmplase apoi că el învăţase în oraşe latine, la un loc cu studenţi din „ţară", că-şi căpătase

catedra la Braşov, pe unde e mai largă pentru drumeţi şi pentru idei trecătoarea muntelui.

Deci el avu totdeauna înaintea ochilor o singură literatură românească, o singură inspiraţie, un singur stil şi o unică ortografie. Intre românii de „dincoace[11] şi cei de „dincolo[11], el nu face nici o deosebire. Scrie la Familia d-lui Vulcan, dar şi în Traian, de la Bucureşti, al d-lui Hasdeu. Se crede că a imitat în versurile sale, care n-au nici o valoare originală, căci acest suflet cuminte şi înţelegător n-avea nici putere, nici viziune, pe Murăşanu ; poate într-o parte mai mică de cum se bănuieşte. Mult mai strîns se ţine el însă de gingăşia bogată în diminutive, de uşoara glumă de iubire a lui Alecsandri (v.d.ex. Mirii), sau de pledoariile înfocate ale lui Grigore Alexandrescu (v. d. ex. La providenţă), ori de fantezia romantică a lui Bolintineanu, ba chiar de tînguirea socială a lui Bolliac. De la „mieluşeaua[11] şi „floriceaua[11], de la „crinul plăpînd[11] la oda către Providenţă, de aici la umbrele Corvinilor din cetatea Inidorei, şi în sfîrşit la orfani, orfane, la „bolnava mamă[11] la „moşneagul sărac[11]. Cînd încearcă ritmul popular în Cucul:

La umbră de jag şedeam
Şi la mîndra mă gîndeam ;
Dar un cuc, deasupra mea,
Tot cînta şi prorocea :
Cuce, cîţi ani îmi vei da Pînă cînd m-oi însura ?...
Eu plîngeam, cucul zbura.

singura poezie a lui care se poate ceti cu plăcere — e tot o înrîurire a lui Alecsandri.

Din viaţa ardeleană a anului 1848 el şi-a scos drama Tribunul, lupta între iubirea pentru o femeie şi simţirea pentru neam, care cuprbide, pe lingă un foarte frumos

grai, şi unele scene puternice *. Dar, cînd începură la noi studiile istorice pe urma ediţiilor şi lucrărilor d-lui Has- deu, ca şl sub înrîurirea, astfel întărită, a publicatorilor de izvoare din anii 40, Bălcescu, Kogălniceanu, încă o dată scriitorul ardelean se inspiră din mişcarea literaturii de peste munţi. In cele două ziare pe care le-a scos între anii 1874 şi 1878, Orientul latin şi Albina Carpaţilor, el a dat rost, mişcare şi chiar oarecare coloare vieţii trecute a neamului în ţările cu domni de la Dunăre sau în împărăţia de păstori aromâni a Balcanilor. Nuvelele acestea, din vremea lui Ţepeş, a

Asăneştilor, a Movileştilor, a luptelor pentru stăpînire date de Cantacuzini, vor rămînea desigur. Subiectul e foarte bine studiat, eroii vorbesc frumos româneşte, după datina vremii lor (Lăpădatu ghiceşte aşa de bine tonul, îneît uneori ţi se pare a ceti un vechi răvaş domnesc); ici şi colo, ei se mişcă vioi.

Ar fi meritat un mai mare răsunet articolele de îndrumare pe care Lăpădatu le-a strîns in broşura din 1877 Asupra situaţiunii. Ele cuprind un întreg program de acţiune nouă care ar fi fost îndeplinit măcar în unele puncte, dacă enunţătorul lui nu s-ar fi stins aşa de repede.

Lăpădatu crede că a venit acum epoca de gospodărie, de muncă, de îmbogăţire, de consolidare şi generalizare a conştiinţei. Românii să se ia pe urma saşilor, să se facă meşteri, negustori, jsă cucerească oraşele, să caute a se înţelege între sine, pentru scopuri mai înalte. Spre a deschide calea, cărturarii să lupte cu arma culturii. Să se culeagă, să se facă roditoare arta poporului, să se întrebuinţeze adevărata limbă a celor mulţi, să se scrie cărţile ce luminează. Să se închege societăţi pentru dezvoltarea trupului şi a minţii. Asociaţia să-şi întindă cercul de acţiune: să facă expoziţii pentru naţiune, să îndemne la scrisul cărţilor învăţătoare. O întreagă operă de educaţie [1]

[1] La un loc poeziile, în încercări de literatură, Braşov, 1874 (n.a,).

naţională să înceapă astfel pentru „a pune în relief caracterul propriu, fizionomia bine marcată şi originală" ce avem. Prin ea să se capete, în locul vechiului „servilism", pe care-l biciuieşte, noua încredere în sine şi avîntul ce trebuie pentru a birui.

*

In aceste credinţe s-a încheiat viaţa lui Lăpădatu. Ele sunt astăzi ale celor mai mari scriitori şi cugetători. Mine, ele vor fi atmosfera vieţii noastre naţionale. E vremea să îndreptăm un gînd pios către acela care le-a avut de mult şi le-a spus, deşi ştia că puţini îl vor ceti, înţelege şi urma.

9 iulie 1906

V)

UN BĂTRIN EROU : AXENTIE SEVER

In spitalul săsesc din Braşov, foarte sărac şi cam uitat de toată lumea, a murit frumosul bătrîn ce a fost Axentie Sever, una din căpeteniile românilor în mişcarea de la 1848.

loan Axentie Sever era un fiu de ţăran din Frîna, A învăţat la Blaj începînd a da încă de pe băncile şcolii dovezi de puternica-i simţire pentru neam şi de marea lui energie în sprijinirea ideilor sentimentelor sale. In „patruzeci şi opt" era un tînăr de douăzeci şi şapte de ani. La izbucnirea agitaţiei revoluţionare nu se afla în Ardeal*, ci în ţară, unde Treboniu Laurian îl făcuse profesor de latină şi română, la Colegiul Sf. Sava, cred. Era de înainte cîştigat pentru cauza neatîrnării naţionale. In împrejurimile Bucureştilor ca şi în Oltenia el merse prin

sate propovăduind robilor noua evanghelie de libertate pe care el o va fi înţeles altfel decît domnişorii franţuziţi de la Bucureşti.

Silit a se întoarce în Ardeal după neizbînda republicii de vară a României muntene, el s-a dovedit aici, unde mediul era altul şi se găseau

săteni cu inima tare şi cugetul îndrăzneţ, om de faptă. A fost printre cei ce s-au luptat în Munţii Apuseni. Şi, cînd valurile tulburate se potoliră, a fost iarăşi printre aceia cari au răspins orice răsplată personală din partea împăratului, cerînd numai pentru toţi ai săi, fraţii de sînge şi ostaşii săi în luptă pentru drepturi şi demnitate, o stare de lucruri nouă şi despăgubiri pentru toate cele îndurate. Altfel, şi-a păstrat toată credinţa către împărat, pe care, în acelaşi an 1852, îl primi în Ţara Moţilor, la muntele Găina, ca unul din reprezentanţii cei mai îndrituiţi ai poporului românesc.

împrejurările neaşteptate de la 1867 îl smulseră din viaţa politică. Deşi nu era încă bătrîn *, el se dădu la o parte, ciudos, amărît, neîmpăcat, zdrobindu-şi ultimele nădejdi.

In jurul lui se organiza viaţa culturală românească, se dădeau lupte prin ziare pentru pasivismul de protestare sau activismul de înfruntare a duşmanului în instituţiile statului celui nou ; pentru el toată această dezbatere, toată această măruntă muncă roditoare nu avea însemnătate. Era printre uriaşii fulgeraţi cari nu vreau să se tîrască în brînci după ce străbătuseră biruitori pe culmi. Ca o umbră albă trecea prin cărările singuratece ale primblărilor bătrînului Braşov chipul lui puternic, de învins al soartei care nu se dă biruit de oameni.

Pînă ce la urmă energicul corp eroic se culcă pe perna Spitalului străin şi boala trase lacătul odăiţei sale de pomană. Rar, prieteni puteau pătrunde ; pe lîngă „sen

* S-a născut în 1821. In 1867 s-a creat monarhia dualistă austro-ungară, sub care asuprirea naţională s-a agravat.

zaţionalii" români de dincoace, venea cite unul de dincolo, un bătrîn de vîrs'ta lui, cu care se puteau întinde sfaturi lungi despre lucrurile ce nu mai sunt şi nu vor putea să mai fie niciodată. In viaţa prozaică a gîlcevilor . braşovene, se deştepta totuşi un fior cînd se auzea că a venit cutare din cutare loc depărtat la Axentie, Astfel a fost, cînd din Blajul pe care-l părăseşte aşa de rar, alt bătrîn alb din vremea visătorilor şi eroilor se desprinse pentru a veni lingă patul de la spitalul săsesc din Braşov şi, ochi în ochi, fără lacrimi de prisos faţă de aspra fatalitate a vieţii, canonicul loan Moldovan, alt neînduplecat şi neîmpăcat, alt suflet în zale de oţel, vorbi îndelung cu bolnavul despre ce numai ei amîndoi ştiau, şi astăzi ştie unul singur.

Din Panteonul viu al bătrînilor celor mari, aşa de puţini, s-a mai desfăcut, în această clipă, unul.

6 august 1906 (IV)

LA TRECEREA UNUI EROU

Ultimul dintre Râkoczeşti, Francisc, s-a răsculat împotriva casei împărăteşti de Habsburg, stăpînă a Ungariei cucerite de la turci, a urmat cu strălucire exemplul altui „rege ungur", Emeric Tokoly[s], a stăpîni't o bucată de vreme nordul Ungariei, a întreţinut legături cu anumite state din Apus, ca Franţa care-l sprijinea cu căldură ca să *

* Tolcdly Emeric a încercat să se înscăuneze principe al Transilvaniei în 1631. Deşi ajutat de turci şl de către Constantin Brîncoveanu, el n-a putut obţine victoria împotriva austriecilor. Trecerea Transilvaniei sub dominaţia habsburgică avea să fie înscrisă în tratatul de pace de la Karlowitz (1699).

facă în necaz vechilor săi duşmani de la Viena şi, la urmă, a trebuit să se recunoască învins. După anul de lichidare 1711, el a luat drumul către ţara sprijinitorului său, Ludovic al XIV-lea, dar n-a încăput nici acolo precum ar fi dorit şi, la urmă, şi-a aflat adăpostul, cu tain de la padişahul, în Turcia, urmînd, şi în această privinţă, pe regele Emeric. Pe pămîntul străin s-a stins el după lungi şi dureroşi ani de pribegie la 1735 şi a fost îngropat la Rodosto, pe malul Mării Negre.

Ungurii nu l-au uitat însă, nici în timpul cînd ascultau de austrieci, nici astăzi. In el acest neam dîrz şi sigur de sine a văzut pe luptătorul cavaleresc şi îndărătnic, care nu-şi părăseşte drepturile şi nu vrea să-şi plece capul faţă de nimeni. In el au mai respectat pe cel din urmă reprezentant al marii dinastii râkoczeşti, sub care Ardealul stăpînit ungureşte a însemnat ceva în istoria lumii.

De mult încă, ei făcuseră planul patriotic şi romantic de a aduce din groapa lui depărtată pe cel din urmă care a purtat o coroană ungurească. Impăratul-rege', care iartă aşa de mult pentru el şi care poate ierta şi pentru strămoşii săi, cari au osîndit la moarte ca trădător pe Francisc Râkoczy, n-a avut nimic de zis împotriva acestei pomeniri naţionale. Acum cîteva zile Parlamentul din Pesta a votat reabilitarea, curăţirea de osîndă, a memoriei craiului de răscoală. O corabie a marinei austro-ungare a ridicat oasele scumpe ungurilor. Ea'S-a oprit joi la Constanţa. Un tren special a dus cosciugurile vechiului rege şi ale tovarăşilor săi pe lingă Bucureşti, de-a lungul întregului şes al României, prin oraşe unde pretutindeni erau libere să-i iasă întru întîmpinare coloniile ungureşti cu tricolorul şi să răsune astfel accentele limbii maghiare, pînă la Orşova, unde aştepta primirea cea mare.

Francisc Râkoczi nu e o figură antipatică pentru români. In părţile ardelene de sus, în părţile maramureşene,[1]

[1] Franz-Joseph.

el a întîlnit, ca un viteaz ce era, sprijinitori viteji printre ţăranii noştri. Vlădica român Ion Ţircă, pus de dînsul, îi scria ca unui „crai al Ţării Ungureşti de sus şi Ardealului' şi-i ura „să biruiască duşmanii măriei sale, cum a biruit David craiu pizmaşii săi". Şi astăzi se păstrează în cutare biserică veche steagul sub care ţăranii noştri, mîndri flăcăi ai muntelui, au luptat pentru craiul „Racolţea".

Stînd mai mult pe şiurca, pînă pe la Caşovia, unde-l aşteaptă pomposul mormînt al recunoaşterii naţionale, Râkoczi cel tînăr n-a putut avea legături mai dese cu ai noştri de dincoace. Dar bunicul şi străbunicul său, Gheorgbe I-iu şi al II-lea[1], domni ai Ardealului, au fost buni şi statornici prieteni ai lui vodă Matei din Tîrgovişte şi ai lui vodă Vasile din Iaşi, şi doamna Elina a lui Matei scria bătrinului „crai" prin care ajunsese la domnie acel care zace acuma în singurătatea de munte de la Arnota olteană, numindu-l cu iubire : „părinte şi socotitor şi învăţător de toate lucrurile noastre" şi iscălind ca „fată a măriei sale".

Oricîte am suferi de la oricine, e o cinste a neamului acestuia românesc că nu uită binele, măcar vorba bună pe care a primit-o odată, şi o cinste şi

mai mare că el înţelege oriunde şi respectă vitejia curată, iubirea de neam, jertfa de sine.

De aceea, dacă nu vor suna acum în satele ardelene clopotele pe care le cere prin poruncă ministeriul din Pesta, noi toţi, şi cei de aici, cari am lăsat drum slobod sentimentelor fireşti ale oaspeţilor noştri maghiari, şi cei de dincolo, capabili să se deosebească între oamenii cari fac parte din acelaşi popor, ne descoperim înaintea sicriului unde un erou doarme, înfiorat în bătrînele sale [1]

[1] Răkdczl Gheorghc I şi Râkoczi Gheorghe II au fost principi ai Transilvaniei între 1630—1048 şi, respectiv, 1G48—1600. Cel clintii l-a ajutat pe Matei Basarab să ia domnia. Şi cel de-al doilea a păstrat legături prieteneşti cu voievodul muntean; lui Vasile Lupu l-a fost însă ostil.

oase de duhul ţării sale, şi vom zice viteazului cavaler ce ee întoarce : „fie în veci pomenită la 'toate neamurile amintirea celui ce a luptat, a suferit, a pribegit şi murit pentru neamul său“. '

Iar a doua zi suntem iarăşi noi, noi, şi ei, ei *.

19 octomvrie 1906

(I)

UN PROFESOR : DIMITRIE A. LAURIAN

A murit zilele trecute în Bucureşti şi a fost îngropat în mijlocul deosebitei duioşii a multor colegi de şcoală, foşti şcolari şi prieteni, Dimitrie August Laurian, un om care se vedea fără ca sub picioarele lui să fie piatra ordinară a unei situaţii. A fost scriitor cu condeiul uşor şi mlădios ziarist cu simţ de răspundere, om de carte care făcuse cu strălucire studii înalte, convingător, elegant şi armonios, dascăl iubitor de chemarea sa, a cării însemnătate pentru întemeierea unei noui societăţi româneşti o înţelegea bine ; a fost un om politic, pentru că avea vederile sale lămurite şi nu înţelegea să le părăsească pentru o ispită mare sau o ispită mică ; a fost un om în societate, ştiind să fie dînsul fără a lăsa jigniri în urma sa şi, în sfîrşit, a fost pentru acei ce-l cunoşteau bine, bine de tot, un prieten care, precum au spus-o înaintea mormîntului său, nu-l vor uita niciodată.

[1] Răk6czi Ferenc II (1676—1135) s-a aflat timp de câţiva ani (1703—1711) în fruntea unei răscoale împotriva dominaţiei habsburgice. La răscoală au participat şi mii de iobagi, ceea ce i-a determinat pe nobilii maghiari să refuze principelui ajutorul lor şi să facă act de Supunere faţă de împăratul de la Viena.

Viaţa acestui om ales e vrednică însă de a fi prinsă şi altfel decît într-o scurtă caracterizare generală.

Era fiul lui August Laurian, învăţatul cu sufletul tare, cu voinţa neînduplecată, cu credinţa nezguduită, cu munca de fier. A fost crescut de dînsul în părerile lui: naţionalism românesc înalt, cuprinzînd pe românii de orişiunde, mîndrie ardeleană, conştiinţă latină, cult pentru limba purificată, pentru ortografia care lasă a se străvedea obîrşia romană, pentru fapta şi scrisul vechii Rome; iubire pentru ştiinţa care mîntuie, ştiinţa naturii şi ştiinţa celor în afară de dînsa, noile ştiinţi naturale şi vechea filozofie, care erau şi pentru înaintaşul lui Laurian bătrînul, şi mai

bătrînul Lazăr, cercul menit închinăciunii.

A învăţat temeinic, la nemţi, filologie clasică şi „filozofie naturală". După o teză de cuprins filozofic, el întră la 1872 1» viaţa publică, în acelaşi timp ca profesor şi ca director, şi se face, împreună cu prietenul său de ani îndelungaţi, Ştefan Mihăilescu, redactor al Tranzacţiunilor literare şt ştiinţifice.

E interesant să se coboare cineva prin această revistă în sufletul, doritor de luptă, necruţător şi caustic, al tînărului de acum treizeci de ani care la vîrstă de bătrîneţe se duce dintre noi.

Laurian e un ironic care nu primeşte însă nihilismul dogmatic, afirmarea cu jurămînt că totul nu e vrednic de nimic. Desigur că nu-i place starea politică şi socială de după Unire, că descopere, cu toată proslăvirea ce făceau să se audă cei mulţumiţi şi mîndri de isprava lor, „ceva mic, meschin, pocit şi putred în ceea ce avem astăzi", că vede, în locuL pămîntului cu „rîuri de lapte", dar fără „flori de lumină", al politicianilor, „o ţară de muribunzi, veştejită şi în agonie [...]“. Dar el socoate că se pot îndrepta lucrurile : în trecut s6 închină marilor figuri eroice, lui Iancu, „legenda Abrudului", lui Bolintineanu, lui Eliad; în prezent, el alege tineri cu

aceeaşi învăţătură ca a lui, pe cei mai buni din tinerimea bucureşteană de atunci (Anghel Demetriescu, Gr. Pău- cescu şi cîţiva alţii) şi, împreună cu ei, înţelege să dea lupta cea mare a educaţiei noi, răzimată pe ştiinţă. Ştiinţa, aceasta ii pare mîntuitoarea ; preţuind, cu toate împunsăturile ce-î veneau din cercul de la laşi al Convorbirilor literare, curentul literar pozitiv şi poporan plecat de acolo, el, înfăşat încă în ortografia şi stilul unui părinte autoritar şi vrednic de admiraţie, crede că se poate aduce atita folos prin cultivarea ştiinţilor exacte şi naturale şi-şi caută tovarăşii la opera de reformă, în ţară şi străinătate, de la Tiberghien la dr. Davila.

Revista a mers un an, şi acela cu greu. Apoi Laurian şi ai lui trecură la Revista contemporană, care luptă cu Convorbirile şi fu învinsă, pentru contemporani ca şi pentru urmaşi. Intre prinşii de război cari-şi blestemară soarta mai puţin, fu D. A. Laurian, emancipat de puterea părintească!

Şi pe urmă ? Sunt convingeri fecunde şi sunt convingeri, mai puţin convinse, care ucid. Polemistul literar se făcu ziarist politic de partid — finul ziarist de la România liberă şi de la Constituţionalul — se făcu ziarist fără iscălitură, legiuitor fără răspundere, apoi funcţionar fără personalitate, în sfîrşit dezgustatul din ultimii ani.

E adevărat că rămăsese profesorul, colegul, omul de societate, prietenul. Acela a murit acum, mult timp după celălalt .*

2 noiemvrie 1906

O)

■ Dimitrie A. Laurian (1846—1906), profesor de filozone la un liceu din Bucureşti, işi luase licenţa cu teza (redactată In ortografia latinizantă!': Metodul de care debe sa ne servim in- determinarea facultăţilor sufletului şi diviziunea lor (1868). A făcut politică liberală, fiind consilier comunal, deputat, secretar

UN DISPĂRUT ; VINCENŢIU BABEŞ

A murit Vincenţiu Bajieş, membru al Academiei Române, la o vîrstă foarte înaintată. Era un om învăţat şi, pe timpurile lui, i se încredinţaseră de românii de dincolo, cari voiau să-şi despartă cu totul biserica lor ortodoxă de biserica sîrbilor, misiuni de încredere. A fost mult timp magistrat înalt şi deputat în Pesta. A scris puţin şi lucruri de mult uitate — între altele în foaia Albina. Uitat era şi dînsul, care, trecut de optzeci de ani, putea fi privit, de ani de zile, ca scos din rîndul celor vii. Acum vreo şase-şapte ani mai venea încă la şedinţile plenare din martie ale Academiei: mărunt, slab, o umbră de om, el păstra însă o mare vioiciune neastâmpărată şi glasul puţin subţire desfăşura nervos argumentaţii pasionate.

In politica veche şi-a avut partea, cu deosebire în legătură cu bogata familie de magnaţi Mocioni. In numele acestora mai ales, el şi-a spus cuvîntul şi în timpurile mai apropiate, cînd mai venea pe la sinoade şi consfătuiri. Ei însuşi n-a avut niciodată idei originale, nici ţinte proprii — fie măcar şi personale. Dar era unul dintre oamenii aceia cărturari şi dibaci cari servesc bine cauzele altora. Şi dibaci era fără îndoială. Un exemplu : dîndu-i-se la Academie să facă o recenzie despre o carte a unui om pe care-l urau cei mai mulţi dintre colegii lui, el a găsit mijlocul să scape din încurcătură, fără să atace valoarea cărţii, spunînd că este' numai volumul întîi — cartea era o culegere de documente cu o lungă prefaţă, care, aceea, era lucrarea originală şi se isprăvea în acest volum dintîi. Apoi s-a
general la ministerul de instrucţie. Numele Iul apare printre cel criticaţi de Titu Maiorescu In articolul polemic Beţia de cuvinte în „Revista contimporană“.
159
răspins, fireşte, şi volumul al doilea, pentru că... era numai volumul al doilea.

Ar fi greu de spus dacă era în adevăr pentru „activitate" sau pentru „pasivitate", dacă-i era simpatică ori antipatică vreo personalitate politică. Ii erau şi nu-i erau. Sufletul lui era ferit de toţi, chiar de aceia sub steagul cărora stătea, pentru un motiv sau altul: poate chiar că era ferit de sine însuşi. Avea un zîmbet rece, cu o strălucire de gheaţă în ochii fără odihnă, care spunea aceasta : „Cu omul din mine n-aveţi a face; n-am a face, cred, eu însumi[11].

S-ar săvîrşi o nedreptate împotriva memoriei lui, însă, dacă nu s-ar recunoaşte că prin cunoştinţile sale de drept, de istorie, prin elasticitatea sa de spirit, prin uşurinţa sa de vorbă şi prin talentul de a umbla cu oamenii mari' el a reprezintat bine pe românii de confesia şi din ţinutul lui, şi astfel a adus servicii neamului. Din cînd în cînd povestitorul dezvoltării moderne a românilor din monarhia vecină va avea să pomenească şi numele lui Babeş. Istoricul literar, mai puţin.[1]

29 ianuarie 1907

O)

O FIGURA : VASILE LASCAR

A murit, după o lungă boală, fostul ministru de interne al liberalilor in două perioade de guvemămînt, Vasile Lascar.

[1]Vincentlu Babe? (1821—1807), tatăl savantului Victor Babeş,

a fost unul dintre conducătorii partidului national român din Transilvania. A publicat o lucrare despre problema naţională in Austro-Ungaria, articole şl rapoarte academice.
160

De loc din Gorj, el a fost primar al Tîrgu-Jiului, apoi, mulţi ani de zile, deputat cu deosebită trecere printre ai săi şi, în sfîrşit, a fost chemat, pentru energia sa, ca şi pentru măsura de care a dat dovadă totdeauna, a conduce departamentul cel mai primejdios şi mai gingaş, într-o ţară unde a cîrmui înseamnă a prepara alegerile şi a mulţumi, stăpînindu-i totuşi — pentru ca să nu dărîme statul — pe partizanii politici. Şi a fost un foarte bun ministru, aspru cu funcţionarii ce nu-şi făceau datoria, cutezînd să-i înfrunte, dacă nu să-i scoată, chiar atunci cînd erau mutre simandicoase de prefecţi cu valoare electorală; fără brutalitate şi fanfaronadă, a ştiut să fie tare ; fără şiretenie şi mici meşteşuguri, s-a priceput să fie amabil cu toţi, afară de aceia cari aveau să-i dea seamă pentru greşeli în îndeplinirea funcţiunii lor.

Lascar era avocat, ca optzeci la sută dintre profesioniştii politicii noastre cari se schimbă la guvern. Făcuse foarte bune studii în Paris şi era privit ca un cunoscător adînc al dreptului şi ca un sigur sprijinitor la judecată. Elocvenţa de fapte, de logică strînsă, care nu scapă din ghearele subiectului, dar nu poate zbura sus cu dinsul, de proză bine stăpînită, de aluzii usturătoare şi de concluzii stringente, a avocatului, a marelui avocat — care nu se coboară la meschinării — a avocatului cinstit care nu falsifică şi nu scapă prin tangentă şi nu zvîrle rr:tf în ochi — elocvenţa aceasta plăcută, distinsă şi efectivă a strămutat-o şi în domeniul politic, unde era tot aşa tie greu să-l încurci în argumentaţie, cum era de neîngăduit să-l întîmpini cu o brutalitate. Figura lui fină, slăbită şi îngălbenită curînd de boală, întipărită prea timpuriu de bătrîneţe, cu uşoarele barbete albe, influenţa simpatic pe ascultători.

In ultimii ani ai vieţii sale, cînd abia începea să se recunoască de unele individualităţi izolate din partidul liberal nevoia reformelor care se proclamă astăzi în ur-
161
letele răscoalei şi în bubuitul tunurilor, Vasile Lascar a cutezat să vie cu un program de îndreptări în administraţie, program care era, fără îndoială, democratic şi venea din cele mai frumoase intenţii ale acestui om care pornise, deşi de origine boierească, dintr-un ţinut de ţărănime. A propus o nouă rînduire a comunelor şi o nouă poliţie, în care să se afle tineri culţi, cu soarta asigurată prin inamovibilitate ; a plănuit o mare operă sanitară în folosul ţăranului. Din nenorocire, el n-a aflat în partidul său, ca şi în ţară, terenul potrivit ţ>entru asemenea prefaceri. Tinerii liberali înaintaţi, foşti socialişti, l-au combătut cu învierşunare, pentru motive de tactică, învinuindu-l de nesinceritate (s-a spus chiar vorba crudă de „oltean cu două funduri la litră"). Bă- trînii reacţionari sau oportunişti au lucrat mai cu meşteşug ; ei s-au mulţumit să „amendeze" legile lui Lascar, să le amputeze şi crîmpoţească aşa îneît puţin, prea puţin din construcţia plănuită de autorul lor se întru- chipă în adevăr.

O decepţie şi o amărăciune şi mai mari li erau păstrate însă r era mai uşor să se fixeze circumscripţiile „inspectorilor comunali" cari înlocuiau

acum pe vechii subprefecţi, să se văpsească tablele pentru sfaturile săteşti şi pentru infirmeriile rurale, să se coase uniformele noi ale vardiştilor şi ofiţerilor de poliţie, decît să se afle oamenii ce trebuiau pentru a fi inspectori, agenţi sanitari, poliţişti moderni. S-au mai adaus şi atîtea călcări ale legii pentru a se face loc agenţilor electorali din cele două partide şi tuturor căzăturilor neutilizabile. In cele din urmă zile ale sale, Lascar a putut căpăta astfel dureroasa încredinţare că administraţia şi poliţia întemeiate de el nu şi-au făcut datoria, că n-au putut ajuta pe ţăran ca prieteni şi nu l-au ştiut supraveghea ca stăpîni şi temniceri; i-a fost dat să audă că un guvern liberal a suspendat, pentru zilele de teroare de jos

şi de sus, legea lui de inamovibilitate, pînă la desfiinţarea ei, care se prevede.

Spre amintirea lui se îndreaptă însă simpatiile noastre, ale celor cîţiva izolaţi, neînţeleşi, jigniţi şi prigoniţi necontenit, tocmai pentru această tristeţă a bunelor intenţii venite înainte de vreme, pe care realitatea, grosolană, tragică uneori, în această ţară, le sfarmă grosolan şi crud.[1]

29 martie 1907 (I)

PAGINILE ALEXANDRINEI MIHĂESCU (1876—1895)

Intr-o casă de proprietari de la munte în părţile Buzăului — munţi dezgoliţi, joşi, urîţi, dintre cari se desfac rîuri -prin locuri care se zic pentru aceasta guri — la Gura Sărăţii, creştea, acum vreo zece-cincisprezece ani, o fată şubredă care, prin exemplul groaznic al surorilor ce se coborau pe rînd la mormînt, era deprinsă a se gîndi la nimicnicia vieţii, la zădărnicia aşteptărilor, la spaima neagră din groapă. îşi vedea moartea apropiindu-se, nu ca mîngîietoarea unei vieţi obosite, stoarse de iluzii, slăbite de lupte, nu ca războinica ce vine să înfrunte puterea, ci ca hoaţa fără milă ce se repede asupra •

• Poziţia specială a lui Vasile Lascar (1854—1907), mal avansată, în cadrul partidului liberal a fost reală. Conducător al grupării de centru a liberalllor-democraţl, V. Lascar a receptat unele revendicări ale maselor muncitoare. Astfel, fiind prim-ministru în ultimele luni ale anului 189D, a realizat legea repausului duminical. -

tinereţii întîi, ce se înviersunează a rupe din rădăcină pomul pe care au înălbit abia florile lui aprilie. Dar, cu tot straşnicul gînd ce-i locuia sub fruntea deschisă între viţele părului nesupus, ochii mari, straşnic de mari, se deschideau lacomi culegînd în pripă cîte privelişti putea să înfăţişeze acel colţ de pămînt, auzul fin prindea toate vorbele ce zburau în toiul lucrului sau în zgomotoasa "bucurie, uneori brutală, a horelor; sufletul nesăţios de viaţă, în a cării trăinicie nu-i era îngăduit a crede, prindea în sine cît putea din traiul acelora cari mai aveau zile înaintea lor. Şi slaba mînă albă a copilei însemna grăbit pe bucăţi de hîrtie, cu scrisoarea fină pe care i-o dădea mai mult gustul ei firesc decît învăţătura a patru clase primare de sat, versuri, schiţe, nuvele. Un frate, d-l N. Mihăescu, a destăinuit, descoperindu-le din în- tîmplare, cîteva din poeziile fetiţei; altele au ieşit în- tr-un volumaş care a stîrnit uimire şi durere, după moartea ei, la 21 iunie 1895. Acum ele se înfăţişează toate în a doua

ediţie a Florilor de zăpadă, pe care o dă librăria Socec.
★
De moarte se tînguiesc toate versurile ; viaţa o cîntă toate povestirile şi descrierile. Un dualism care se lămureşte uşor: de o parte setea de a trăi, de altă parte jalea, mărturisită de suflet în singurătate, de a nu putea trăi mai mult.

In poeziile, scrise uneori într-o proză tărăgănată, alteori în metrele obişnuite, adesea în acela al poeziei populare, pe care a auzit-o deseori copila de la ţară şi pe care a şi cules-o, jalea morţii se cîntă în multe feluri, dar în acelaşi ton simplu, adînc omenesc, fără nici un meşteşug şi pregătire, fără nici o „artă" învăţată :

Vîntule rău şi turbat,
Multe flori ai scuturat!
Moarte, moarte rea, pustie,

Mulţi ochi plini de veselie Ii adormi pentru vecie Supt o galbenă făclie.

Simţi, neapărat, că mintea din care a pornit această tînguire e una care a primit hrana cărţilor, a conversaţiilor „culte", dar chemarea către vîntul ce scutură frunzele, generalitatea durerii, duioşia ferită, vădesc pe cineva care a hăut larg la izvorul poeziei poporului:

Vîntul mi-a stins florile Şi moartea surorile,

aşa se mîntuie această tînguire. Mai desăvîrşită în această gamă e una din puţinele bucăţi scrise ca pentru viaţă, acel Bate vîntul, în care este totuşi stăpînitoare nota de tristeţă, fără obişnuita perspectivă a sicriului pus pe masă şi a cimitirului unde dorm surorile :

O veni vremea vreodată,
De-o-nfrunzi pădurea toată,
Cînd prin frunzele de nuc,
Mi-o cînta uşor un cuc...

Miresme eminesciene, dulci şi îmbătătoare, se desfac din cutare cîntec de iubire :

O, lasă-ţi braţul sub al meu,
Să mergem împreună;

sau din acel Noapte bună, care nu e o urare de linişte şi pace senină, ci încă o formă de amintire a morţii:

In sicriu e întunerec,
Noapte bună!

Flori, îngeri, vedenii, raze — în povestiri scurte, foarte curate şi albe, cuprinzînd însă în ele acelaşi negru grăunte al deznădejdii, nu vin de nicăiri, sau, mai bine, ele vin din cartea de cetire, dar trecînd prin sufletul adînc al unui copil cum nu se află alţii. '

Căci, în colţul ei de lume închisă, această neobişnuită fetiţă bolnavă se înălţase, tot chinuindu-şi sufletul prin îndelungata oprire dureroasă asupra lui, pînă la vederi filozofice personale, pînă la gînduri asupra rostului lumii, a carii cheie de suferinţă o avea :

Cum de-oi muri acuma,
Aceste mii de stele Vor lumina ţarina Deasupra groapei mele Şi alţi simţi-vor vraja Atîtor nopţi frumoase,

Cînd eu voi fi pierdută Prin bolţi întunecoase.
Sau în aceste patru scurte versuri, bogate în înţeles :
Flort albastre înflorite,
Cit de trist aţi fost ursite:
Ieri înveseleaţi un munte,
Azi împodobiţi o frunte !

Proza volumaşului cuprinde schiţe din viaţa de sate, în coloare romantică de obicei — iubiri între ciobani şi domnişoare bogate de la oraş — dar cîte una zugrăvită tare, aspru, cu trăsături de realism energic şi conştient. Se găsesc pretutindeni comparaţii noi şi fine — copiii „mărunţei ca ulcelele", luna ce se iveşte „curioasă ca o fată la geam", sălciile care „sărută cu vîrfurile lor apa străvezie", stelele ce se sting dimineaţa „ca nişte fluturi argintii ce în ajunul morţii mai bat încă din aripi" — cuvinte care întrupează o psihologie întreagă ; „a, de cînd n-am mai băut apă din satul meu", zice flăcăul întors de departe. O adevărată capodoperă de seriozitate mistică e povestea Maicii Domnului care merge să caute pe Isus coborît de pe cruce: n-am mai văzut o mai desăvîrşită înveşmîntare în frumoase cuvinte poe-

tice a legendelor religioase pe care le ştie poporul. Sunt apoi idei poetice schiţate în proză ritmată, sunt scrisori care-ţi string inima de mila acestui suflet superior care se stinge intr-un rece mediu banal, din care nu se află nimeni să-l smulgă — căci în alte împrejurări nenorocita fată ar fi trăit, spre folosul literaturii noastre — sunt pagini de jurnal intim, cu scene de moarte, pagini care nu sunt de loc mai prejos de acelea care au făcut pe Maria Başkirtev[1], autoarea cunoscutului ziar al vieţii ei, întrerupte în tinereţă, o scriitoare vestită în toată lumea.

Nu e numai o curiozitate psihologică şi literară această cărticică, ci o parte integrantă a literaturii româneşti mai nouă.

1 aprilie 1907

(I)

UN CERCETĂTOR AL VIEŢII POPORULUI ROMANESC : S. FL. MARIAN

A murit părintele Marian, blajinul membru al Academiei, care stătea aşa de smerit între colegii săi din România, politiciani mari, profesori mari, bogătaşi mari, la sesiunea generală din martie şi care făcea, în ţara noastră de respect pentru situaţiile înalte, pentru bogăţiile triumfătoare, o aşa de ciudată impresie prin haina sa de preot ca oricare altul, fără, măcar, tăietura de „reverendă" şi şireturile roşii ori vinete, căptuşelile bătătoare la ochi ale veşmîntului clericilor de dincolo, cari

[1]Maria Başkirţev (1860—1830 — pictoriţă rusă, al cărei jurnal inlim scris în franceză a fost tipărit postum (în 1885) la Paris, unde a murit.

fac parte din învăţata adunare. In fiecare an venea de la Suceava, se înfiinţa de la începutul sesiunii, îşi vi-" zita prietenii bucovineni, pe Dimitrie Onciul, pe V. Gr. Pop de la Consiliul permanent, care întreba pe toată lumea cu nu ştiu cîte zile înainte dacă a venit „popa Marian, Marian popa“, asculta cu nesfîrşită răbdare toate cuvîntările, şi cele bune şi cele rele, şi cele ce se auzeau, şi cele ce nu se auzeau, nu dormea ca atîţia membri din ţară, privea cu neturburată seninătate cele mai groase certe din

comisiile de premii, vota cu puterea, şi pleca mulţumit acasă, fără mîndrie, dar fără dezgust.

Cine nu i-ar fi cetit cărţile — atîţia deci din colegii lui chiar — ar fi putut crede că acest biet preot în anteriu negru, care nu făcea niciodată comunicări publice, e unul dintre rătăciţii în Academie, că meritul lui e numai că vine din Bucovina, că e unul din scriitorii cari nu scriu. De fapt, însă, nu era aşa. Pe cînd alţi membri ai Academici nu făceau măcar o comunicaţie într-un an, el dădea în fiecare an un volum întreg. Cum îl făcea, cum îl aducea, cum îl prezenta, cum i se vota — nu ştia nimeni. Dar deodată apărea încă una din cărţile părintelui Marian. Şi atunci îţi dădeai seamă că în anul acela toate lucrurile au fost cum trebuie să fie.

Lucra de mult. In tinereţe, sub înrîurirea poeziilor populare, culese şi pregătite de Alecsandri, şi el adunase cîntece şi balade din Bucovina, pe care le-a tipărit într-o broşură la Botoşani. Apoi de la cîntare a trecut , la povestirea poetică. Fecior de ţăran din satul Ilişeşti, Simion Florea Marian auzise în satul unde se născuse şi copilărise atîtea legende şi poveşti şi, prin satele unde trecea ca paroh, el strîngea cită bogăţie de aceasta o mai păstra, în vremile noi, poporul. De la un timp a prins să întrebe şi prin alte părţi, pe la prieteni, pe la colegi

de preoţie, pe la atîţia încă, pe cari-i credea în stare şi cu voie să-l ajute ; întrebările lui s-au întins apoi şi în România. Materialele se îngrămădeau şi, cînd adu- nătorului i se păreau destule, lua condeiul şi, încetinel, într-un scris îngrijit, cu cîte o floricică ici şi colo, îşi alcătuia cartea.

A început cu cîte spune ţăranul nostru despre păsări, pe care le ştie anume, le cunoaşte una cîte una ca pe nişte tovarăşe şi prietene. Făcînd cele mai mari silinţe de stil din viaţa sa literară, Marian a scris atunci Ornitologia poporală română, care s-a tipărit acum vreo douăzeci de ani, în două frumoase volume, şi pe care a popularizat-o apoi reproducerea în culegerea mică şi ieftină a „Bibliotecii pentru toţi“.

Apoi, cam în aceeaşi vreme cu d-ra Sevastos \ cercetătorul bucovinean a început, îndemnat şi de unii factori hotărîtori din Academie, a strînge da'tinele de la naştere, de. la nuntă, de la moarte ale ţăranului, dînd astfel capitole din adevărata „psihologie a poporului român". In volume mari se cuprindeau, într-o rînduială care, dacă nu era cea mai bună, nu era, desigur, nici cea mai rea, sute şi mii de ştiri venite din toate părţile, mai totdeauna de la oameni siguri; mica bibliografie care se adunase asupra deosebitelor puncte era după cuviinţă întrebuinţată. Astăzi nu se poate încerca pătrunderea ştiinţifică în sufletul acestui neam fără întrebuinţarea integrală a trebuincioaselor cărţi pe care le-a pregătit, poate fără a-şi da seamă pe deplin de toată însemnătatea lor, harnicul şi modestul cleric.

Ici şi colo, el încerca şi cîte o comparaţie şi cîte o explicare generală. Ca toţi oamenii generaţiei sale, el vedea pretutindeni la începuturile noastre pe romani. [1]

[1] Elena Sevastos (1864—1928) — scriitoare şi folcloristă din Iaşi, al cărei volum Nunta la români (1889) a fost premiat de Academia Română.

16

Aceasta trebuia să-l ducă la multe greşeli. Şi atîtea lămuriri luminoase nu

le putea da, în schimb, pentru îndestularea culturii sale. A avut însă bunul-simţ care trebuie pentru a ocoli sau a atinge numai uşor chestiile pe care n-avea pregătirea să le elucideze.

Astfel a scăpat de primejdia de a pune la un loc utilul cu ridicolul.

Dar Marian nu s-a închis în această operă. O dată ieşea la lumină o culegere de „farmece" ale poporului, altă dată dădea o pereche ornitologiei, publicînd o adunare a celor ce le spune săteanul despre gîzele pămîn- tului şi ale văzduhului, care îngînă sau se apucă să-i strice lucrul, sau despre dobitoacele care-l ajută ori îi fac pagubă. Povestirile despre Maica Domnului, mai ales despre durerile ei 'pentru fiul răstignit ca să se ierte oamenii, au mai adus un volum la opera lui. Două volume mari, de tot frumoase, cuprindeau mai de mult calendarul sărbătorilor poporului, celor creştine, prefăcute de dînsul, după părerea şi gustul lui, şi celor păgîne, pe care le apără de orice afurisenie bisericească un respect superstiţios de două mii de ani. A încercat, cel dintîi, a vorbi despre colorile pe care le întrebuinţează meşterele din sate, şi a scris cromatica poporală. In manuscript se spune că a lăsat o întinsă lucrare de botanică a poporului.

Şi să nu uităm încercarea lui de a da Bucovinei o cetire culturală, în care să se amestece totuşi şi discuţia realităţilor politice, să nu uităm Revista politică din Suceava, care a trăit mai puţină vreme de cum merita, şi cele cîteva scrieri istorice ale lui.

Printre tinerii din Bucovina văd mulţi oameni destoinici şi ambiţioşi, văd şi atîţia ambiţioşi fără a fi destoinici, dar între rîndurile acelora cari prin situaţia lor socială nu pot ambiţiona prea mult, nu văd cine ar putea

lua moştenirea liniştitului lucrător pentru cunoaşterea poporului nostru care a fost părintele Marian *.

22 aprilie 1907 (I)

FREDERIC DAME

A murit Frederic Dame. Fusese amestecat în Comuna revoluţionară din Paris, şi—i era greu să rămîie în Franţa. A fost adus pentru ziarele liberale. îndată a început însă a întemeia ziare proprii: La Liberte, l’ln- dependance Roumaine, în parte, şi alte cîteva publicaţii franceze au venit din spiritul lui de întreprindere, care nu era servit şi de un deosebit talent. A tipărit şi un ziar de romane şi nuvele traduse din franţuzeşte, Cimpoiul, pe care-l înviase acum în urmă liberalitatea d-lui Take Ionescu, pe seama celor ce aveau afaceri pe la percepţii. Ziarul cel vechi era îngrijit şi bine ilustrat; se vindea mult; în el am cetit întîi, cu cea mai Straşnică emoţie, romanul cu avînturi lirice şi cu atîtea scene dramatice al lui Hugo, 93, care astăzi, cînd se împuşcă ţăranii, ar fi de actualitate în România.

Scriind uşor, a încercat poeme, piese de teatru, nuvele — mediocre. A tradus în franţuzeşte o parte din Istoria critică a d-lui Hasdeu. A scris în colaboraţie şi o carte despre aromâni. I se datoreşte un dicţionar ro- [1]

[1] Volume ale lul Simion Florca Marian (1*47—1907), creator al etnografiei româneşti : Nun ta la români (1890), Naşterea la români (1892), înmormântarea la români (1092), Sărbătorile la români (1898—1901) ; culegeri de folclor : Poezii poporale române (2 voi., 1173—1875), Descintece poporane române (1886), satire poporane române (1893) etc.

mân-francez şi francez-român, care e cel mai bun şi care înseamnă şi o contribuţie la lexicografia românească.

împrejurări foarte neplăcute pentru el l-au silit să nu se poată întoaVce un timp în ţara pe care o părăsise într-un chip care uimise. In Paris a scris pentru Alean o Istorie a României contemporane, plină de greşeli şi însufleţită de un spirit duşman nouă în multe părţi; în altele, el servea pe noii săi stăpîni, conservatorii — mai ales pe 'fakişti, A fost aspru criticat. Ştefan Ora- şanu i-a nimicit cartea într-un studiu publicat în Convorbiri literare. Şi eu am arătat de ce neîngăduite sentimente e întipărită lucrarea, în România jună.

La întoarcerea d-lui Take Ionescu ca stăpîn al ţării, Damă s-a întors în ţară. Fireşte nu ca profesor ; i s-a dat locul de inspector financiar. De fapt, însă, era răsplătit pentru articolele sale din La Roumanie, pe care o conducea. Nu pot şti întru cît era răspunzător pentru tonul pe care în atîtea chestii l-a avut acest ziar. Se anunţa apariţia unui Bucureşti în 1907, care trebuie să cuprindă lucruri bune. Sperăm că va ieşi.

Dintre străinii ce se aşază la noi, pentru a-şi face o carieră mai bună decît acasă, Damă a fost, desigur, cel mai harnic, acela pe urma căruia rămine mai mult scris, şi lucruri scrise mai bine.[1]

10 mai 1907 (l)

' Frâdiric Damă (1849—1907) este şt autorul unei încercări Ce terminologie poporană (1898). Cum se ştie, dramaturgul ne- tnspirat, dar stăruitor, a fost unul dintre detractorii lui I. L,. Caragiale, cu care, în 1877, scosese ziarul Naţiunea română.

GIUSEPPE GARIBALDI

Italia întreagă, smulgîndu-se de la nimicurile şi ticăloşiile politicei de interese, întorcîndu-şi faţa cu dezgust de la procese ca al lui Naşi, fostul ministru-delapidator care vine ca să fie achitat, şi de la afaceri ca a bandei de hoţi cu situaţii înalte, cum e Camorra, asociaţia poftelor, şi a celor criminale, din provinciile sudice — Italia întreagă, deci, de la bătrînii cari au văzut acele zile pînă la tinerii care trebuie să fie idealişti, dacă apea frumoasă ţară este să aibă un viitor, serbează suta de ani de la naşterea lui Giuseppe Garibaldi.

E una din acele serbări care vin la un popor ca bună ploaie rodnică asupra unor cîmpii secate de arşiţa sălbatecă. Sufletul oamenilor simpli e primitor şi păstrează bine. Dacă învăţaţii, înţelepţii, practicii şi hîrşiţii, după ce-şi vor plasa discursul despre Garibaldi şi-şi vor juca rolul în serbări, vor fi, ca şi înainte, urmăritori de plăceri cu banul pe care nu l-au meritat prin talent şi muncă, poporul va ţinea minte şi mai bine după aceasta pe marele dezinteresat, pe nebunul idealului, pe biruitorul prin credinţă. Şi va zice că, de vreme ce înaintea acestui chip de om nepractic şi lipsit de orice viclenie se pleacă aşa de adine cel înzorzonaţi cu decoraţii şi cusuţi în aurul uniformelor, toată oficialitatea trufaşă a filistenilor, este ceva superior în nepracticitatea poetică şi în sufletul curat de dibăcii şi tertipuri. Şi se va simţi astfel poporul ca după o slujbă bisericească din acelea care strămută în altă lume mai bună şi îndeamnă pe cei ce au fost de faţă să caute a îmbunătăţi şi ei lumea.

In fiecare carte de cetire pentru şcolari şi în fiecare manual pentru cetăţeni ar trebui să fie un capitol despre Garibaldi. Nu Garibaldi tragicul şi pomposul, cel cu vorbe multe şi mari, pe careul cunoştea „cuconu Leonida" cînd
173
se războia cu „reacţiunea", ci Garibaldi luptătorul, făcătorul de minuni prin vitejie şi spirit de jertfă.

Băiat de căpitan de corabie, care copilăreşte în portul Genovei cu tradiţii republicane, în preajma Franciei liberale pe care a iubit-o pentru că întrupa Revoluţia, chiar atunci cînd se vînzolea cu soldaţii lui Napoleon al III-lea, prietenul papei şi duşmanul libertăţii italiene. Creşte în marele curent revoluţionar al lui Mazzini[l]. Pe cînd, însă, Mazzini e teoreticianul metodic, cînd nu e sentimentalul exclamaţiilor multe, acesta e omul faptei, înţelege bine acest adevăr elementar, pe care alţii nu ajung a-l înţelege niciodată : că în societăţile omeneşti se poate trezi oricînd simţul către ce e nobil, frumos şi adevărat, şi că acest simţ capătă puteri uriaşe, în stare să zdrobească cea mai dibace şi veche alcătuire materială, cu două condiţii. Să fie un om — unul singur — în care să se concentreze avîntul, şi acel om să nu predice de pe cuptor, ci să meargă în cele mai depărtate rînduri ale sentinelelor pierdute, şi dincolo chiar de acele rînduri. Căci, dacă oamenii pot părăsi dreptatea ce sufere şi o pot uita chiar în locul ei de zăcare, ei nu sunt aşa de mişei încît să nu alerge după dreptatea care se încinge pentru luptă şi sare asupra duşmanului.

împrejurările din Italia nu se par potrivite tînărului care vrea să lucreze. Nu stă pe loc în aşteptare. Merge aiurea, peste Ocean, la alţi latini, cei din America, între cari face practica eroismului. Întors, el stă gata să lovească viteaz, cu sabia lui răsplătitoare, ori de cîte ori neamul lui încătuşat se mişcă. Lumea se deprinde a vedea steagul în mînile lui. Oficialii se sperie, îşi scuipă-n sîn, îşi borscorodesc la urechi, chiar cei mai geniali dintre

[1]Giuseppe Mazzini (1805—1872) — revoluţionar şi publicist cu merite mari în lupta de eliberare a poporului italian ; evoluţia sa a fost negativă, eşuînd în ostilitate faţă de mişcarea muncitorească.
174
cuminţi. El n-are a face cu dînsul. Ii place doar de regele Victor Emanuel, fiindcă e *şi dînsul un emancipat, bun ostaş, bun prieten, bun tovarăş, simpatic şi în păcatele de risipă şi iubire. De ceilalţi, tunşi, raşi, redingotaţi şi împodobiţi cu ochelari, ce-i este lui ?

Şi valul vine de-l ia. In sfîrşit, Piemontul, casa de Savoia au dovedit că pot „lucra prin sine“... In formele protocoalelor, au făcut război, au încheiat pacea prielnică, au anexat. Se opresc. Prevăd o nouă campanie diplomatică după aliaţi, zece ani poate de silinţi meşteşugite la curţile prietene. Garibaldi dă soluţia; cu „cămăşile roşii" ce-l încunjură, el înnebuneşte sudul napoletan, Sicilia. Mia lui de ostaşi se face un mănunchi de legiuni. Cea mai frumoasă parte a Italiei e dăruită regelui nou de acest particular, de acest individualist pe care nu ţi-ar fi venit să-l pofteşti cu cartonul obişnuit la o „recepţie" a curţii. Dacă n-a putut lua şi Roma, dacă oficialii, urmînd politica lui, trebuiră să trimeată gloanţe acelui care reprezintă, totuşi, idealul naţional al Italiei întregi, el a însemnat prin dîra sîngelui său drumul pe care se poate merge, prin fapta îndrăzneaţă, la

culmea Italiei una. '

Biografii singuri sunt osîndiţi a vorbi despre Garibaldi bătrînul, deputat, luptător pentru Franţa învinsă, pustnic la Caprera, insula lui. Ne oprim aici, la dovada strălucită a puterilor minunate pe care convingerea le trezeşte într-o fire eroică, în stare să schimbe de azi pe mine o ţară.

Mulţi oameni superiori în deosebitele ramuri dă şi vremea noastră la deosebitele popoare 1 Ei încap în morminte de marmură, în panteonuri naţionale, în statui de răspîntie, în capitole de istorie oficială. Ih Plutarh, însă, nu. Anticitatea eroică pare a fi pecetluit ultima
i75
pagină a bibliei eroismului. Căutîndu-se mai bine, s-a găsit un loc pentru Garibaldi. Pînă acum încă numai pentru el.

28 iunie 1907 (I)

UN ARHIEREU ARTIST : ANASTASIE CRlMCA

Facultatea de teologie cere ea licenţiaţii ei să-şi publice tezele. Pe de altă parte, licenţa în teologie e o nevoie pentru a ocupa locuri de preoţi în oraşe. îşi poate închipui cineva numărul tezelor de licenţă ce se tipăresc de parohii noştri orăşeneşti! Ar fi o adevărată legiune de scriitori bisericeşti, de maieştri în controverse, de moralişti filozofici, de cazuişli subtili, de istorici ai bisericii române. Mai mulţi chiar de cum s-ar cuveni... Căci am ajunge o ţară cu preoţi autori în toate centrele mari, şi pentru aceasta n-ar fi de ajuns, dacă e vorba ca lucrările să fie şi bune, nici atunci cînd toţi oamenii cu chemare pentru ştiinţă sau cu talent pentru literatură ar veni să primească hirotonia. Şi de unde sâ scoatem pe cei cari lipsesc ?

De fapt însă, pînă mai ieri, teza de teologie a fost o simplă formalitate. Candidatul o lucra, adecă o prelucra, o copia, o traducea, o cîrpogea ; cu aceasta intra în lumea scriitorilor, şi îndată după aceasta ieşea din- tr-însa. Preotul cel nou nu era îndemnat măcar a scrie un articol de revistă, o notiţă politică în vreun ziar, a ţinea cel puţin o predică acelor cari au dreptul s-o aştepte de la el, de la buzele lui curate.

De cîtva timp — nu de mult — Facultatea e însufleţită de un spirit nou. întîi, s-a văzut la autorii de
176
teze dorinţa de a fi originali şi folositori. Acuma ei încep a izbuti. Cărticica d-lui C. Partenie despre mitropolitul Anastasie Crimea e o dovadă despre aceasta. E scrisă limpede, îngrijit, are o împărţire bună, strînge ştirile răspîndite cu privire la acest prelat şi, ici şi colo, aduce acte necunoscute, întregiri preţioase, îndreptări care fac să înainteze ştiinţa.

Figura lui Crimea merită să fie împrospătată.

Era un fiu de bogat negustor din Suceava, rudă, nepot de soră, poate, al vestiţilor boieri Stroiceşti, cu atîtea moşii, atîta vază şi atîta înrîurire. Pe tatăl său îl chema Ion, pe mamă Cristina, sau, cum se zicea atunci, cînd acest nume era românesc, şi nu de împrumut, Cîrstina. Avea un frate, diacul Ilie (căci n-aş crede şi eu că acest Ilie, călugărindu-se, s-a prefăcut în Anastasie ; numele călugăreşti începeau cu aceeaşi slovă ca numele purtat în mirenie). Crimea bătrînul a murit curînd. Cristina e pomenită singură în 1587, cînd domnul de atunci, Petra Şchiopul, răsplăteşte pe Ilie pentru slujba bună ce-i făcuse în vremea năvălirilor căzăceşti. Tot Ilie, sau Anastasie, o îngropa la 14 decemvrie 1594 în bisericuţa veche de la

Pătrăuţi lîngă Suceava, unde şi astăzi se vede la scări piatra tot mai ştearsă a „jupănesei“ (cneaghinei) — deci era neam de boieri mari, sora lui Luca Stroici, cred — „Cristina Crîmcoaia“.

Anastasie crescuse pe lîngă Stroici, căruia-i împrumută şi felul de a-şi face, foarte artistic, după moda latină din Polonia, iscălitura. Nu se poate şti unde a întrat el întîi în tagma călugărească, dîn ce loc adecă, pentru a întrebuinţa cuvîntul vechi, era „de postrig“. Un Anastasie, grec, era egumen de Galata, mănăstirea lui Petru Şchiopul, clădită pe unul din dealurile ce stăpînesc Iaşii; acela nu e însă Crimea : el şi-ar fi îngropat mama desigur în mînăstirea lui. La 1600 apoi, Mihai Viteazul, care, cucerind Moldova, nu găsise nici un arhiereu, căci toţi fugi-

seră cu neamul domnitor al Movileştilor, la care ţineau, dădu ţării altă ierarhie şi puse la Rădăuţi ca episcop pe un Anastasie, care-i jură credinţă, lui şi fiului, Nicolae vodă. S-ar crede că nici acest Anastasie nu poate fi Crimea : Stroiceştii erau şi ei în tabăra domnului fugar, şi cu greu ar fi putut ajunge Anastasie al nostru arhiereul iubit al Movileştilor după ce ar fi primit semnele vlădi- ciei de la cel mai straşnic al lor duşman de moarte. Stă- pînirea lui Mihai a fost privită, apoi, de fruntaşii moldoveni ca o nenorocire, şi el n-a putut găsi între dînşii nici un ajutător al politicei sale. Pe vechea bisericuţă, azi dărîmată, de la Dragomirna, tot în preajma Sucevei, Anastasie, unul din ctitori, ar fi purtat totuşi titlul de „fost episcop de Rădăuţi".

La 1608 însă, domn fiind Constantin Movilă, Anastasie Crimea ajunge episcop de Roman, unde stă trei ani. încă din această vreme, dacă nu şi mai înainte, el începuse ridicarea bisericii celei noi din Dragomirna, biserică de piatră cu podoabe gotice, ciubuce în stilul Renaşterii şi rozete orientale. Ea se mîntuie numai la 1610, în primăvară, şi e unul din cele mai strălucite monumente ale vechii noastre arhitecturi, iar pentru Crimea un titlu veşnic de glorie.

La această dată — încă din 1608 — Crimea era mitropolit, în domnia lui Constantin Movilă ; înaintarea lui se datoreşte marii puteri pe care o aveau Stroiceştii sub acest tînăr domn. care nu putea cîrmui după ideile şi potrivit cu cunoştinţile sale. Cit statură Moviieştii în scaun, Anastasie avu aceeaşi trecere la curte. I-o păstră chiar noul domn, bătrînul Ştefan Tomşa, care, cu toată asprimea lui brutală, nu cutează să se atingă de dînsul. Cînd însă doamna lui Ieremia trecu Nistrul, aducînd pe tinerelul ei cucon Alexandrei, Crimea turnă pe pletele acestuia mirul sfinţirii ca domn. Doamna nu putu să păstreze scaunul de domnie al Moldovei: ea fu încunju- ratăde oşti turceşti venite tiptil, necinstită, prinsă, dusă

în Stambul, unde întră în haremul unui agă. Radu Mihnea, Veniaminul[1] turcilor, îi luă locul, şi el sili pe Anastasie să lese cîrja din mînă.

Urmaşul lui Radu, croatul, catolicul Gaşpar Graţiani, chemă înapoi însă pe mazil. Nu ştiu ce purtare avu Anastasie în răscoala acestuia împotriva sultanului : de bună seamă, învăţat de restrişte, se ţinu de-o parte. în curînd, avu bucuria să primească un domn nou din sîn- gele Movileştilor, pe Miron vodă Barnovschi, lingă care stătea evlavioasa lui maică Elisafta.

După sfatul lui, doamna bătrînă şi domnul tînăr clădesc biserici noi,

frumoase: Sf. loan Botezătorul din „dricul", din mijlocul laşului, astăzi cu totul preschimbată, deşi durează vechea pisanie, Sîntămăria, nu departe de aceasta, biserica lui Barnovschi de astăzi, şi ea rău prefăcută, ba chiar fără inscripţie, şi, în sfîrşit, măreaţa Bîrnovă, pe moşia de unde tatăl lui Miron îşi trăgea numele, căci Barnovschi nu înseamnă alta decît Bîrnoveanul, boierul de la Bîrnova. Pe altă moşie, la Hangu, se ridică iarăşi un schit, iar la moşia părintească din Toporăuţi o biserică, şi ea păstrată rău. Pe toate n-are vreme să le mîntuie ; rămîn începuturi ruinate pe care le desă- vîrşesc Vasile Lupu, Istrate Dabija, după cîteva ■zeci de ani.

Şi tot gîndul lui Anastasie e în hotărîrea lui Miron de a moraliza clerul din mănăstiri, decăzut de la o vreme, de la moartea marelui mitropolit al veacului al XVI-lea, Teofan. Se introduce pretutindeni felul de viaţă din Dra- gomirna. Flăcăi din Ardeal să nu mai între în mănăstiri, pentru a nu se ivi neînţelegeri cu craiul de acolo ; călugării străini să fie adăpostiţi numai trei zile. Fraţii să trăiască, fără avere deosebită, toţi laolaltă. Să-şi aleagă pe cîte un an, putîndu-l întări şi mai departe, un egumen, un număr de stareţi pentru administraţia întinsului do-

[1] In legenda biblică, Veniamin (Beniamin), fiul lui Iacob, este preferatul tatălui său.

meniu, de metoşari de pe la metoace[1], un eclesiarh, purtător al socotelilor, un econom ; să nu fie primire deasă de mireni, nici ospeţe cu vin, ci numai la vizite de domni, la soboare, un păhar-două de „blagoslovie" şi mîncare mai aleasă; „muierile, ţigăncile, călugăriţele" şi chiar „coconii" să-şi ia tălpăşiţa de pe la sfintele lăcaşuri (1626). Nu putu opri pe domnul său de a închina biserica Sîntă Măriei sau Adormirii la Sf. Mormînt, dar hotărîse, din parte-i, că Dragomirna nu va fi niciodată şi nici unui scaun răsăritean închinată, ci va rămînea locuită numai de călugări moldoveni.

In sfîrşit, pentru Dragomirna sa, Anastasie lucrase cărţile de nevoie, din care se conservă două Evanghelii, două Liturghii şi un Apostol, care dovedesc în el unul din cei mai însemnaţi miniaturiş'ti ai trecutului nostru.

Anastasie nu trăi mai mult decît acest ultim prieten domnesc al său. Cînd capul frumosului Miron vodă cădea la Constantinopol, unde el fusese ispitit cu nădejdi de domnie nouă, trupul mitropolitului zăcea sub lespezile Dragomirnei, unde călugării n-au fost destul de recunoscători, pentru a-i săpa numele pe mormînt şi el însuşi n-avuse trufia de a-şi găti încă din viaţă piatra de pomenire.*

29 iulie 1907 (I)

[1] Metoc — mănăstire mică, subordonată administrativ alteia mai mari.

[s] Este interesant de adăugat că mitropolitul Anastasie Crimea (CrîmCovici) a împodobit manuscrisele religioase şi cu imagini laice : un autoportret, chipul domnului Ştefan Tomşa. Totodată, el a introdus în iconografie detalii realiste şi elemente româneşti. La ctitoria lui, Dragomirna (în actualul raion Suceava) monument arhitectonic de mare valoare, a-a păstrat, pictat de el, şi un foarte frumos aer (acoperămînt de pînză).

Una din cele mai mari şi mai curate glorii ale patriei şi neamului, un mare erou modest al artei, un uriaş lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învăţător şi tălmaci, un suflet românesc de o energie şi lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomaţi ai celebrităţii apuse, dichisiţii şi decadenţii, profesorii, tehnicienii, diletanţii şi teoreticienii picturii: marele Grigorescu nu mai este. Şi-ţi pare în împrejurări de acestea, ca şi cum o mină pizmaşă s-ar repezi asupra mantiei de glorie şi onoare a ţării tale şi ar smulge, pentru a nu-l mai da niciodată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrîn, cu ochii de o strălucire minunată, de străbător diamant negru ! Ce aristocratică distincţie, ca de prinţ, ca de rege, în această faţă de fiu din popor, care nu era măcar boier şi care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranţă în mişcări, parc-ar fi fost un tînăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într-ales ! Ce bunătate şi simplicitate desăvîrşită în tonul blînd al glasului care nu se va mai auzi! Ce bucurie în a face bucuria, ce regală munificenţă în a răsplăti darul minunilor ce-i răsăreau de la sine sub mîna magică ! Ce însuşiri rare strînse din mila lui Dumnezeu în acelaşi suflet mare de simplu genial!

Va veni o vreme cînd se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate din veac, din anii de încercare ca meşter, de rătăcire în Apus în căutarea tehnicei noi. pînă la zenitul de siguranţă şi măiestrie, de armonioasă perfecţie a artei lui, pînă la seninătatea de idilă a bătrî- neţei harnice care pe încetul jertfeşte contururile, formele, topeşte tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborît tot mai mult cer asupra pămîntului, pînă ce el însuşi, marele singuratec, de mult fără nici o

legătură cu oamenii, s-a dezlipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a aceluia, pe care era mîndria lui s-o descopere, s-o urmărească, s-o redea.

Se va spune însă oricînd ceea ce se spunea, ieri cu mîndrie, azi cu durere, despre mîndria aceasta naţională. Se va spune £ă prin voia unor puteri mai mari decît noi s-a dat în el acestei ţări, acestui neam întreg, omul care să le înţeleagă în toată adîncimea şi nevinovăţia, în toată mîndria şi duioşia, în toată frumuseţa şi simplicitatea, în toată castitatea şi poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al românimii adevărate, al vieţii ţărăneşti, al idilei păstoreşti milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirîndu-l pe viaţă, raza aceea i-a luminat pînă în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mai mulţi, săraci şi nevinovaţi ăi acestei naţii, cu cari, toţi, s-a simţit una şi al căror măreţ înălţător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ţi dorim, bătrîne, ca ţărîna să-ţi fie uşoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decît ţie, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei ţărîne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viaţa ce s-a desfăşurat pe dînsa ? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în braţe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul şi vălmăşagul zadarnic al celor ce aleargă deasupra, pentru binele şi triumful micii lui fiinţe ?

Pe malul înflorit al Prahovei, în faţa zărilor largi, sub cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ţi sărută

veşnic pînzele, dormi, poete alb, dar fără bătrîneţe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală ! Nu-ţi trebuie fier şi bronz, lux şi mîndrie, lucruri ale oamenilor, tu care te afli împreună cu zeii cîmpului şi pădurii, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei româneşti. Crucea, însă, să fie, crucea datinei pe movilă, şi numele tău singur pe dînsa face cît toate strălucirile gloriilor falşe laolaltă.

182

In sufletele noastre ai lăsat însă o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, şi ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n-o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost şi ale tale, pentru ideale cu gîndul la care ţi s-au închis pleoapele asupra dumnezeieştii lumini a ochilor veşnic tineri.

29 iulie 1907 (1)

B. P. HASDEU

Inclinîndu-mă înaintea mormîntului lui B. P. Hasdeu, n-am nimic de retras din tot răul şi nici din tot binele ce am fost adus a spune, în deosebite prilejuri, despre dinsul.

A fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însuşire ? — a dispus de cunoştinţe neobişnuite în toate domeniile, aşa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulţi; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul şi, pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuţit ; a fost un scriitor îndrăzneţ în luptă şi de o necruţătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuţie puncte de vedere noi, şi, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor, şi cînd nu putea convinge pe duşman, îl îndepărta prin jignirea crudă a mîndriei celei mai legitime, a sentimentelor celor mai gingaşe şţ a ideilor celor mai îndelung şi mai adevărat iubite. Chiar biruit în faţa lumii, el îşi încunjura retragerea de o strălucire meşteşugită, care silea ochii să se închidă şi lăsa totdeauna impresia unei superiorităţi omeneşti netăgăduite.

183

A dat culegerilor noastre de izvoare Arhiva istorici, cea dinţii carte a slavisticei la români ; a strîns în Curente din bătrîni probe intr-ales din vechea limbă, lucru ce nu se mai făcuse de alţii; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncînd în circulaţie, mai ales pentru vremile mai vechi, prin Isotria critică, o uriaşă mulţime de informaţie nouă ; a cutezat să viseze o mare enciclopedie naţională, încercată prin Magnum Etymologicum. In atî- tea ramuri ale ştiinţii istorice şi filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s-a mulţumit adesea să arate numai drumul.

*

După încercări poetice şi nuvelistice, a izbutit să grupeze de mai multe ori în jurul său un mare număr de scriitori ai epocei sale, de la foiţele din Iaşi pînă la Revista nouă. Şi în politică el s-a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, Traian, închinat luptei contra dinastiei nouă.

A lăsat cîţiva şcolari şi un număr nesfîrşit de admiratori, deşi a murit între slugi şi linguşitori de ultima treaptă.

A fost frumos, a fost iubit, a fost mîndru, a gustat larg din mierea cerească a gloriei; os de domn, s-a visat domn el însuşi. A fost şi bogat pe vremuri. A trăit mult şi a luat vieţii tot ce ea poate să deie.

Şi de unde vine atunci acel îndelungat zbucium, acele multe schimbări

de ocupaţie, care au speriat şi pe cei mai plecaţi credincioşi ai lui, acea nestatornicie în idei şi păreri, acea veşnică înlocuire de prieteni, acea tristă singurătate a zilelor lui din urmă ? De ce tăgăduirea din partea Convorbirilor literare, care l-au învins oarecum, de ce înduşmănirea cu toţi fruntaşii generaţiei lui, de ce întoarcerea-i mînioasă împotriva tineretului care înţelegea să ducă mai departe opera lui, de ce atacurile nedrepte care au smuls, care ne-au smuls răspunsuri nerespectuoase, pe care nu le-am fi voit ?

Fiindcă, potrivit cu cel dinţii mediu al lui, polon şi rusesc — a învaţat la Universitatea din Harkov şi a venit la noi ca tînăr format — el avea ca normă a vieţii romantismul lui Puşkin şi Lermontov, individualismul războinic, care dispune capricios, cum vrea, fără milă, dar cu atîta genială plăcere, de tot : teorii, idei, sentimente, lucruri, oameni. Sigur şi îmbătat de superioritatea sa, el, eroul în sens romantic, a înţeles să-şi supuie, cu orice silinţe ale sale şi suferinţe şi pagube ale altora, toate.

Teoriile — pentru el ; ştiinţa — pentru el ; pentru el, literatura lirică ; pentru el, viaţa cu miile de izvoare ale plăcerii; pentru el, prietenii, gata a se jertfi ca robi vechilor regi barbari. Pentru el, pentru superba lui individualitate, căreia i se închina. Cînd rana adîncă a morţii copilei iubite l-a oprit în avîntul biruinţilor lui şi i-a îndreptat gîndul către alte lumi, el a înlăturat creştinismul pentru toţi, legea celor mulţi, săraci şi orfani, şi a făcut, şi dincolo de marginile traiului, palatul deosebit al mîndriei sale.

Şi, în viaţă, în simţire, în scris, în gînd, cînd te uiţi bine, rămîne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit. Prin înstrăinarea de tine însuţi capeţi şi consecvenţa, şi stăruinţa, şi caracterul, şi iubirea oamenilor.

Astfel poţi rămînea pentru multe timpuri un stîlp de lumină caldă în jurul căruia creşte şi înfloreşte viaţa ; altfel, bineînţeles, poţi să rămîi oricît de mare, dar ca statuia de sare a soţiei lui Loth, uriaşă, clară, rece şi amară în mijlocul pustiului veşnic.

Aşa cum a fost însă, neamul lui nu-l va uita şi, chiar refuzîndu-i iubirea, nu-şi va opri admiraţia faţă de această strălucită minte omenească care a Scînteiat între noi, şi poate că în creştinescul „Dumnezeu să-l ierte", rostit la pragul mormîntului ce cuprinde uriaşa frunte a cugetătorului şi lumina ochilor isteţi, se vor topi, pentru cei

17 — Oameni cari au fost, voi. I

ce vin după noi, greşelile ai căror martori, plini de supărare uneori, dar mai adesea de durere pentru mărimea celui ce le săvîrşea, am fost noi.

2 septemvrie 1907 (I)

IOSIF VULCAN

Intre membrii de „dincolo" ai Academiei nu era unul mai nelipsit de la sesiunea generală decît iQSif Vulcan, care şi-a vestit, parcă, dinainte moartea, nevcnind în martie trecut, pentru întîiaşi dată într-un lung şir de ani. La locul lui de mult statornicit apărea o dată pe an chipul bătrînului blajin, cu mustăţile albe sucite încă dîrz, cum credea el că se cuvine unui membru al Academiei care ia parte la sesiunea generală. Era înalt, sprinten şi avea o mare redingotă neagră. Aşa stătea şi aşa se ridica, incit

mai mult decît faţa chema luarea aminte acel bust impunător şi ţapăn, iar mai mult decît bustul însuşi, redingota. Aducea cîteva rapoarte, tot aşa : uscate, mîndre, foarte blajine însă. Ţinea să fie bine cu toată lumea, începînd, fireşte, cu cei mai puternici, pentru cari bunul bătrîn avea un adevărat cult; dar se gîndea şi la zeii mai noi şi tineri. Şi, Doamne, ce încurcat era dînsul cînd certe, vrăjmăşii grozave dezbinau Olimpul, şi divinităţile lui, tineri şi bătrîni, morali şi imorali, cu talent şi fără, îi cereau să aleagă ! Se poate atîta cruzime faţă de un oaspete, îşi va fi zis el, înţepenindu-se şi mai jenat în solemna-i redingotă ! Atunci făcea ce putea : unuia-i vorbea măgulitor, pe altul îl lăuda îp scris. Şi, dacă totuşi se supăra vreunul şi mer-' gea cu supărarea pînă acolo încît să-l atace pe el, bie-

tul, care n-avea nici o platoşă, nu-i întorcea răul cu rău. Doar redacta şi el, după multă chinuire de sine, două-trei rînduri de tînguire elegiacă şi, apoi, cînd în- tîlnea pe duşman, nu ştia cum să se apropie de el, cum să-l descreţească şi să-l împace. Avea toată bunătatea slăbiciunii, dar poate şi mai mult decît atîta...

Sărmanul bătrîn ! Şi era uşor să-i faci plăcere. Nu cerea laude, şi ar fi spus însuşi că nu i se prea cuvin mari. Ii ajungea o invitaţie, un semn de atenţie. O dată a tipărit o cartă de vizită în revista lui ! Dar, cînd era acasă, între oamenii pe cari-i cunoştea bine, pe cari-i ştia că au mai multă bunăvoinţă de cheltuit cu el şi-şi aduc aminte mai bine de folosul ce au avut pe urma, lui, atunci cînd, la adunările Asociaţiei, ale Asociaţiei pentru fondul de teatru, la alcătuirea căreia avusese o parte însemnată şi la care el era acuma orînduitorul şi căpetenia recunoscută, se reprezintau piesele lui, şi se aşeza scaunul lui de preşedinte, şi se aclama persoana lui, o ! atunci redingota se umfla mîndră, mîinile stîn- gace făceau gesturi largi, cîte o scînteie scăpăra în ochii paşnici şi glasul, chiar glasul se auzea. Acolo să fi fost, ca să ştii cine e Iosif Vulcan...

*

Răposatului i se va mulţumi pentru îndemnul ce a dat în vederea introducerii la românii din Ardeal şi Ungaria a acelui fnijloc minunat de cultură şi moralizare care este, care poate fi, dacă se află în mîni bune, teatrul. Cînd se va ridica în vreun centru mai fericit cea dintîi zidire de teatru românesc, aceea va cuprinde poate chipul lui Vulcan, făcut în marmură sau bronz, aşa încît el să se cutremure de bucurie în mormîntul său.

In istoria literaturii româneşti-mai nouă, el nu se va însemna prin versurile sentimentale ce a scris, nici prin

cele cîteva pagini de proză risipită pe meleagurile uitării a doua zi după ce au fost scrise : un roman, nuvele, piese de teatru, nici prin solemnele-i cuvîntări de ocazie. Meritul lui cel mare e publicarea, timp de mai multe decenii, publicarea îngrijită, gospodărească, în adevăr prietenească, a revistei Familia, care a murit deunăzi, luînd cu dînsa rostul, dacă nu sufletul lui Vulcan *.

însemnătatea acestei „foi literare[11], cu poezii adesea nevinovate, cu povestiri bune de cetit înaintea tuturora, cu ştiri de tot felul — „Salonul"

lui Vulcan — cu cronica măritişurilor şi a răposărilor, cu ilustraţii de împrumut, de prin 'foile neamurilor bogate, şi chipuri de „oameni mari" din românime, pînă la d-l Sîrbu din Rudăria, premiat al Academiei Române — stă în trei fapte : întii a ieşit acolo, în Oradea Mare [...], în părţile acelea răzleţe şi primejduite, unde orice publicaţie românească e ca un steag rămas pe o cetate năpădită de duşmani, steag care prin singură fluturarea lui deşteaptă simţul de onoare şi cheamă apărători.

Apoi că a rupt cu rătăcirile latineşti, cu ortografia savantă, cu limba învăţată şi a scris, urmînd mişcării tinerilor din ţară, românească bună şi simplă a poporului, îndemnînd, deci, la întrebuinţarea în viaţă a graiului acestuia ce se dovedea vrednic de literatură.

Şi, în sfîrşit, de la tipărirea unei cărticele ilustrate, cu chipurile şi biografiile măririlor ''ele „dincoace", pînă la ultimele publicaţii de cărţi de vizită şi cronici bucu- reştene, el a ţinut legătura cu centrul firesc al culturii neamului, România, despre care niciodată n-a vorbit rău.

Astfel acest om cu puteri modeste, dar cu atîta bunăvoinţă, a fost unul din predicatorii unităţii culturale, ceea

[1] Sub conducerea lut Iosil Vulcan (1841—1907), revista Familia a apărut din 1805 pînă în 1906.

ce nu trebuie să uite nimeni, şi noi, mai ales, cei de aici, nu vom uita.

9 septemvrie 1907

V)

DANTE ÎN ROMÂNEŞTE

Versurile cele mai cuprinzătoare, mai lapidare din orice literatură a oricărui timp, o adîncime pînă în fundul căreia nu răzbate totdeauna nici cetitorul cel mai bine pregătit — şi pregătirea în acest caz nu poate însemna altceva decît cunoaşterea deplină a scolasticei medievale şi a vieţii italiene şi universale în veacul al XIII-lea — un amestec uriaş de tragedie, de superstiţie, de închipuire înflăcărată, de simbole pline de înţeles şi de alte simbole, al căror înţeles s-a pierdut de mult, icoane care trec desăvîrşite, în fulgerul unui singur vers adesea, unind lumea noastră cu altă lume care pentru noi e adesea poezie religioasă, iar pentru contemporani înfăţişa o realitate îngrozitoare sau plină de mîngîiere, şi, pe lîngă toate acestea, revelaţia unei limbi literare nouă, minunată ca mlădiere, ca energie şi putinţă de expresie, dar purtînd încă pe dînsa toată rouă scînteietoare şi nevinovată a tinereţii sale — aceasta este opera lui Dante.

Fiecare om cult ştie ceva dintr-însa : puţini au străbătut-o întreagă ; poate nimănui altuia decît specialistului ea nu i-a lăsat o impresie de total — aşa suntem de deosebiţi faţă de cugetarea şi simţirea acelui veac bătrîn ! — ci le-au rămas la cei mai mulţi icoanele şi mai ales acele dulci versuri de dureroasă plîngere a unor vremi nenorocite,

E o întrebare dacă Dante se poate traduce; o alta, mai îndreptăţită, dacă el trebuie tradus. Căci se află oare cine să poată reda versul de bronz, bătut cu ciocanul greu al unei convingeri fanatice, în religie şi politică, ce nu se mai întîlneşte astăzi ? Şi se poate păstra acea melodie cu totul particulară ce se desface din strecurarea solemnă a silabelor

avînd în ele ceva fatidic, ca destăinuirea zdrurriecată a unei Sibile ?

Dacă, totuşi, se admite că orice popor are dreptul să-şi aibă în limba sa capodoperele literaturii universale, apoi traducătorul lui Dante se cuvine a fi un om în vîrstă, purtînd în suflet melancolia multor încercări grele din viaţă, multor deziluzii iertate şi răni tămăduite, un om bun şi blind, înseninat prin lămurirea sufletului său de-a lungul anilor, un singuratic în mijlocul vălmăşagului lumii, la care să ia parte numai de formă, şi, în acelaşi timp, un spirit care să fi păstrat ceva din naivitatea care deosebeşte vremuri ca ale lui Dante şi care la el se avintă, totuşi, spre culmile sublimului.

Intre scriitorii noştri, cu greu s-ar fi găsit aceste însuşiri la altcineva decît la d-l Gane. Alegînd pentru anii săi de bătrîneţe pe Danie, în lumea căruia s-a cufundat cu încredere pentru o călătorie aşa de lungă, d-sa n-a greşit. Mai degrabă decît un meşter al formei poetice, îngrijit de efectele unei virtuozităţi superioare, mai degrabă decît un savant, întreg sau pe jumătate, care să trateze ca un şir de probleme ale cugetării şi limbii textul marelui florentin, era chemat să încerce o astfel de operă grea un scriitor care să aducă o stare de spirit asemănătoare — prin liniştea-i cam tristă, prin concepţia-i de un realism simplu, ce dă de la sine poezia — cu acel model neatins care e poetul celor trei lăcaşuri ale sufletelor.

Infernul — i-aş fi zis Iadul — iese în a doua ediţie a traducerii româneşti. Cetitorul va găsi armonie egală
190
cu sine, limpeziciune de formă, pe alocuri energie în imagini sau în exclamaţii, 'totdeauna o rimă naturală şi sigură, iar, mai presus de toate, o tinereţă, o spontaneitate nouă care fac cea mai mare cinste traducătorului. In ceea ce a dat generaţia precedentă, în produsele literaturii mai nouă, cu greu se va găsi o lucrare aşa de întinsă, de grea şi totuşi aşa de liniştită şi sigură, înfăţişată cu aşa de puţină pretenţie, într-o mişcare aşa de firească şi cu un zîmbet aşa de bun, ca aceasta.

Traducerea Infernului nu e un „eveniment literar", ci o faptă bună şi folositoare, pe atît de simplă, pe cît de meritorie. Ea poate şi trebuie să fie urmată însă de traducerea celorlalte două părţi din Divina Comedie. La vîrsta sa înaintată, d-l Gane ni se dovedeşte destul de tînăr pentru a ni le da.[1]

18 noiemvrie 1907

(I)

LONGFELLOW

America şi, împreună cu dînsa, toată lumea de limbă engleză, serbează o sută de ani de la naşterea lui Henry Wadsworth Longfellow, pe care istoria literaturilor universale îl va pune foarte sus cînd se va judeca, în deplină siguranţă, partea ce au avut-o scriitorii în crearea simţirii şi moralităţii vremilor noi.

[1] Ca una dintre primele încercări de tălmăcire a lui Dante în româneşte, întreprinderea Iul Nictt Gane (1858—1916) putea fi întîmpinată cu bunăvoinţă. Traducerea Infernului (1906) e însă un eşec. Meritul unei bune versiuni româneşti a Divinei Comedii avea să-i revină lui G. Coşbuc.
191

Culegerile mai vechi ale operelor sale îl arată ca pe un tînar cu părul

mare revoltat, cu pătrunzătorii ochi fără căldură. Aşa va fi fost cînd pleca în Europa, nu pentru călătorie de plăcere, ci pentru a învăţa de la civilizaţia ei batrînă, care stăpîneşte şi inima, nemulţu- mindu-se cu descoperirea celor mai bune mijloace de a studia şi întrebuinţa natura, pentru a deprinde de la societăţile acestea cu da'tine, de la literaturile acestea cu tradiţii, de la zidurile acelea cu trecut istoric şi de la pămîn- tul acela cu amintiri un alt fel de a înţelege viaţa decît cel pe care-l aveau asprii republicani cu firea de oţel, tare, dar rece. A învăţat desăvîrşit nemţeşte, franţuzeşte, italieneşte, spanioleşte; a văzut peisagii romantice, s-a apropiat de fruntaşii cugetării şi vieţii politice contemporane, a cetit cu răbdare toate literaturile cele mari ale continentului vechi, diii care ştia o parte pe de rost. Astfel şi-a făcut o personalitate poetică fină, bogată, felurită şi, pe lingă toate acestea, deosebit de duioasă, de miloasă, de bună. Pe cînd îşi făcea lecţiile de istorie literară la una din universităţile cele mai mari ale Lumii Nouă, el prelucra materialul îmbielşugat pe care-l adusese cu sine. Tot romantismul, cu baladele lui mîndre, cu suspinele lui sentimentale, cu groaza lui de taină, cu jocul lui de cuvinte a fost înfăţişat astfel, în cea mai dulce şi mai uşoară limbă engleză, de un american pentru americani. Pornind, ca de obicei, de la o temă europeană, el a cîntat, după modelul lui Hermann şi Dorotea, idila ţărănească a marelui Goethe, viaţa liniştită, de fată de la ţară, iubirea curată, lunga rătăcire tristă după cel pierdut, zguduitoarea întîlnire a Evanghelicei, fiica „pădurii primitive". învăţîndu-se după Chateaubriand a iubi pe indieni, pe bieţii piei-roşii prigoniţi, el le-a cîntat viaţa în blotaurile cîntecelor lui Hiawatha.

Cu acestea şi, în lirica-i de tinereţe, cu vestitul Excelsior, aşa "de bine tradus de St. O. Iosif, el îşi atinse culmea. Dar pînă la sfîrşit el scria pentru un public plin

de nesfîrşită iubire pentru el, poetul poeţilor, ale cărui cintece pătrunseseră pînă în cea mai depărtată colibă a căutătorului de bogăţie prin pădurile Vestului. A pus pe Mîntuitorul însuşi într-o tragedie, foarte curată, destul de sfîntă, plină de versuri armonioase, dar care nu s-a impus. De obicei însă, el lasă să-i cadă de pe buze eîntece. Era acuma un prea frumos bătrîn, cu barba albă, cu ochi foarte buni, şi cînd, într-un tîrziu, moartea cuteză să-i aducă aminte de drumul cel lung, ea-l găsi cu mierea cîntărilor pe buze.

In altă ţară, la un adevărat popor, în alte vremi de avînt al cugetării, el ar fi întrebat mai mult sufletul său însuşi şi ar fi rîvnit mai sus, ar fi gîndit mai băr- bateşte asupra taineţor. Aşa cum era însă, viaţa lui a fost pentru America engleză o binecuvîntare a inimii tuturora în numele poeziei.

Şi, iată, ea şi-a adus aminte.

1907

(I)

LEON TOLSTOI

In Leon Tolstoi, despre moartea căruia s-a vorbit, fără temei, ţlăunăzi, nu numai Rusia, dar lumea întreagă au încă pe unul din cei mai mari oameni ai timpurilor de faţă — mare prin opera, dar, înainte de toate, prin sufletul său de credinţă şi bunătate, cum nu mai este altul nicăieri în timpurile noastre.

A ajuns la optzeci de ani, vrîstă de patriarh pentru un om care are şi faţa, şi graiul, şi viaţa de patriarh — căci de mulţi ani s-a coborît în mijlocul naturii, cerînd de la simplicitatea ei sublimă un răspuns simplu la tainele
193
supreme a căror dezlegare îl chinuise ani îndelungaţi, şi e acuma un frumos ţăran bătrîn, cu barbă lungă, sălbatecă, cu plete ca de egumen, cu faţa arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniştitorilor ochi de leu. Şi multora li se va părea că este o mare deosebire între acest bogat „om de ţara“, a cărui bogăţie o caută şi o ţin alţii, între acest predicator şi prooroc in haine de ţaran, care vede în iubirea creştină, în pacea creştină, în mărginirea şi cumpătarea creştină a tuturor nevoilor, în cultivarea omului creştin din fiecare singura soluţie mulţămitoare a dureroaselor probleme superioare, şi între tinărul ofiţer, între puternicul scriitor care coboară în operele lui, cu o putere de evocaţie fără pereche, o lume, o vreme întreagă, cu toate tipurile ei deosebite, dindu-i în acelaşi timp întreaga viaţă morală de care era însufleţit şi zguduind-o de toate curentele de idei, de toate patimile timpului, în măreţele creaţiuni ce sunt, după schiţele din Caucaz, Războiu şi pace şi Alia Karenina. Şi de pe atîtca buze cade cuvîntul de superficiala şi lesnicioasă osîndă : decădere, slăbire a însuşirilor productive, misticism, manie religioasă !

Nu, nu e aγa ! Decăderea n-o poţi afla, nici oboseala marelui creator. în Sonata lui Kreutzer, care vrea să dezguste de iubirea cărnii, în marile scene de durere din romanul de bătrîneţe Învierea, unde totul trăieşte cu o putere de vrajă, de la biserica de sat luminată de făcliile învierii pină la căsuţa păcatului, pînă la temniţa ‘ crimei şi la ispăşirea surgunului, în cuprinzătoarele schiţe care prezintă pe scurt viaţa unei nevinovate făpturi cu patru picioare a aceluiaşi Dumnezeu, sau povestea morţii omeneşti, pe cîmpul viscolit ori în odaia luxoasă a funcţionarului înalt, dar tot aşa de smerită, de fricoasă, de chinuită de dorinţa unui razim, unei mîngiieri, unui îndemn, care nu pot fi din această vioaie viaţă a egoismului ce înfloreşte pentru împodobirea lumii,, în toate e acelaşi gest de învietor fericit şi măreţ. Şi nu e nici mis-
194
ticism rătăcitor, nu e nici complicaţie de teorii şi visări religioase în părerile despre om, despre trai şi menirea lui, ci e simplicitatea evanghelică, a cării supunere poate să înalţe mai mult decît mîndria.

Şi e, desigur, plină de unitate această viaţă. Vedeţi pînzele acelea mari de războiu, de viaţă socială scumpă, înaltă, zgomotoasă, felurite. Sunt mulţi oameni, sunt atitudini frumoase, sunt mişcări îndrăzneţe. Dar simţi îndată că nu pentru a le înfăţişa e scrisă cartea. Rînd de rînd, pagină de pagină, capitol de capitol, aleargă flacăra întrebării, dezmierdătoare asupra unuia, crudă asupra altuia, arzătoare asupra unui al treilea. Şi, la capăt, cînd toţi se duc, se resemnează, se topesc, se acopăr de umbra, limba de foc a întrebării se mişcă mai departe, tremurînd dureros în marele întunerec. Ii trebuia, înainte de toate, şi lui să ştie
Ce sînt aceste lucruri ce veşnice n-or fi.

In filozofie a găsit vorbe rare care se ciocnesc, construcţii înalte,

ridicate pe nori ce plutesc, argumentaţii care mulţumesc raţiunea unui timp, dar nu pot rodi în inimă, pe care n-o ating ; în părerile mistice a găsit creştinismul de origine fără acea simplicitate şi nevinovăţie care sunt însuşirile lui cele mari prin care a putut şi a trebuit să cucerească lumea.

Atunci el abdică mîndria cugetării, îndrăzneala gîndului răzvrătit cu care se lovise de porţile de aramă ale tainei şi, dacă făcu jertfa aceasta, se găsi alături de durerea şi bucuria oricui, chiar ale celui mai umil, se înfrăţi cu zilele muncite ale celui mai sărac şi trăi ani de bătrîneţe cum puţini fruntaşi ai epocei noastre de luptă au putut să-i aibă, pe vreo altă perină de mîngîiere.

Şi ceea ce are însemnătatea cea mai mare, e că el nu s-a făcut creştin după Evanghelie pentru fericirea raiului, pe care l-a ignorat totdeauna, ci pentru suferinţa acestui iad, în care fără scop văzut se zbate şi se stoarce
195
omenirea învrăjbită, a cării mîntuire el n-o vede în civilizaţie — oprit fiind de brutala ei înfăţişare materială de astazi.

(I)

TUDOR DE FLONDOR

Din Bucovina soseşte ştirea tristă a morţii cavalerului Tudor de Flondor, componistul căruia încă dăunăzi, la Sibiu ca şi la Bucureşti, i se făceau mari şi pe deplin meritate ovaţii.

Dintr-un neam care se află pomenit în istoria noastră încă din veacul al XVII-lea şi care, rămîind în Bucovina la anexare, a căpătat predicatul nobiliar şi titlul de cavaler, Tudor de Flondor a avut doi fraţi : unul din ei, d-l Nicu de Flondor, e cunoscut bucureştenilor din vremea expoziţiei, cînd a cîştigat simpatia generală prin amabilitatea sa, celălalt e d-l Iancu de Flondor, care a fost odată şeful partidului naţional român în vechiul ţinut moldovenesc.

Tudor de Flondor, fire impresionabilă şi delicată, visător incorigibil, trăind într-o lume a lui în care banii şi alte nimicuri n-aveau nici o valoare şi în care oamenii lunecau ca nişte umbre pe care nu le poţi recunoaşte şi numi, a fost din tinereţe un muzicant fanatic şi exclusiv, închis în iubirea artei sale. A străbătut-o întreagă ca admirator fervent al maeştrilor celor mari şi, între audiţiile sale, a început să scrie, puind deocamdată în muzică versuri de-ale lui Robeanu, adecă Gheorghe Popovici însuşi, sau simple cîntece fără valoare. Cine n-a auzit acum douăzeci de ani serenada plină de melancolie lină, Luna doarme, a cării muzică e de Flondor ?
196

Spre înălţimea mai marc a operetei s-a avmtat în Moş Ciocîrlan, care a fost pentru românii de pretutindeni o revelaţie. Operetă ţărănească, în care sunt fete frumoase, vînători viteji, greci fricoşi şi alte ingrediente ale comediilor lui Alecsandri, la care Flondor rămăsese în ceea ce priveşte literatura *. Compozitorul dovedea strălucit că-şi amintea de multe şi putea să combine cu succes amintirile sale. Lipsea însă nota populară, care era de aşteptat, şi lipsea vioiciunea vesela pe care o cerea subiectul şi pe care el, pierdut în reveriile sale triste, nu o putea da.

Şi asupra acestui sfîrşit discret se lasă ca o umbră mai adîncă din sărbătorirea lui Porumbescu, mort şi mai tînăr, dar după ce dăduse glas aspiraţiilor unui neam în atitudinea de revoltă a unui Prometeu pe care

boala-l roade pe stînca siguranţei în el şi în chemarea sa.
IS iunie 1908
(I)
SIMION BĂRNUŢ

Membrii Asociaţiei aveau un gînd, pînă a vorbit reprezintantul guvernului, să adauge la programul de aprobări şi banchete, fără măcar, la sfîrşit, un bal frumos, care să pregătească întemeierea cîtorva familii, a face un pelerinaj la mbrmîntul celui mai mare dintre fiii Sălajului românesc, la locul de odihnă al lui Simion Bărnuţ, sau, pentru a-l scrie cum se scria, după norme [1]

[1]Tudor Flondor (18G2—1908) a mai scris muzică pe versuri de Emincscu (Somnoroase păsărele), valsuri pentru pian şi orchestră, coruri etc.

din Roma veche : Barnuţiu. întrebam, cînd s-a zvonit acest plan, dacă Universitatea din Iaşi, pe care au înălţat-o cursurile ţinute, ani îndelungaţi, de Bărnuţ, se va gîndi la acest nobil învăţător şi formator de suflete pentru a pune pe piatra lui una din acele cununi care nu pot sa lipsească.

Pelerinajul nu s-a făcut, pentru a se dovedi încă o dată ce paşnic, răbdător şi supus neam de oameni sunt şi aceşti valahi, de cari totuşi nu încape atîla lume. Universitatea din Iaşi a putut să uite, în dulcea odihnă a verii, turburată doar de jargonul d-lui filolog Hecht, de vestitul -învăţător al ei pe vremuri. Numai preotul din Bocşa a făcut slujbă de odihna sufletului ; au ascultat cîţiva ţărani, înţelegînd mai puţin rostul slujbei, iar jandarmii cu pene de cocoş patriotic la pălărie au păzit de o primejdie care n-a existat niciodată.

Şi totuşi ar fi spus ceva, cu oarecare tîlcuire, mor- mîntul lui Bărnuţ. Şi mai ales două lucruri.

Cine nu ştie vestita lui cuvîntare către adevăratul popor, căti'e miile de săteni doritori de a-şi afla vestea mîntuirii din robie şi nedreptate — cuvîntare ţinută în Cîmpul cel nou al Libertăţii, la 3 mai 1848 ? Filozofia profesorului de fildzofie a trecut fără înriurire, şi numai cînd s-a vorbit în viu grai de dureri vii şi nădejdi ce înfloreau de fapt în suflete^ numai cînd s-a grăit tuturor, în graiul pe care toţi îl ştiu -şi-l întrebuinţează, numai atunci s-a făcut acea sfîntă împărtăşenie a sufletelor care creează momentele mari.

Peste cîţiva ani, Bărnuţ piedica la Iaşi, în lecţii de drept, crezul naţional românesc, scoţînd din teoriile sale, răbdător dezvoltate, încheierea că suntem un neam şi trebuie să clădim toate ale noastre pe conştiinţa acestei fiinţi deosebite, fireşti şi legitime a neamului nostru.

Şi a venit un filozof mai nou, mai învăţat, poate mai ager, d-l T. Maiorescu, şi cu vioiciunea tinereţei i-a distrus sistemul de argumentare. Aici s-a oprit, însă, neputînd

pune la loc un altul. Şi, iată, după trecere de mulţi ani nu negaţia d-lui Maiorescu, ci afirmaţia lui Bărnuţ ne Stăpîneşte; ne luminează şi ne încălzeşte.

Şi astfel s-a dovedit încă o dată că ideea însăşi rămîne, oricum ea ar fi fost servită intr-un timp, prin orice construcţii de filozofie şi metafizică

trecătoare. Căci rădăcina ei se află aiurea, şi nimeni n-o poate smulge de acolo.

Şi de aceea mărimea lui Bărnuţ nu scade cu anii, şl memoria lui nu s-a întunecat o dată cu generaţia ucenicilor săi.[1]

6 august 1908

(I)

UNUL DIN ULTIMII MARI BOIERI DE NEAM : ŞTEFAN GRECIANU

Cu Ştefan Grecianu, mort la vrîsta frumoasă de optzeci şi patru de ani, dispare unul dintre cei mai bă- trîni în mijlocul bătrînilor, unul dintre cei din urmă reprezintanţi ai acelei generaţii încă fericite din anii 1860, care amesteca totdeauna, cu orice slăbiciuni omeneşti, ' dragostea cotitului, plăcerea pentru colecţiile ştiinţifice, rîvna de a scrie pentru a îmbogăţi cunoştinţile despre trecutul nostru, simţirea pentru neam şi ţară.

[1] După înfrîngerea revoluţiei din 1848 a românilor din Transilvania, printre conducătorii căreia s-a aflat, Simian Bărnuţiu (1808—1864) s-a stabilit Sn 1855 la Iaşi, unde a fost profesor universitar de drept public şi filozofie. A avut o atitudine social-politică democratică. Bibliografia sa înscrie lucrări de drept, pedagogie, psihologie, logică. Conform concepţiilor sale latiniste, Bărnuţiu deriva direct dreptul român din cel roman, idee ale cărei consecinţe au fost combătute de Titu Maiorescu în studiul polemic Contra şcoatei Bărnuţiu (1868).

A fost un mare proprietar, şi poate nu unul dintre cei mai miloşi şi gata la jertfe — toată acea generaţie de tineri români din părţile muntene a fost interesată şi doritoare de avere tot mai mare. Nu ştim cum va fi fost ca tinăr, dar la bătrîneţe se spunea pe urma lui că e prea mult legat cu sufletul de banul său şi de pă- mîntul său : ospitalitatea lui Grecianu era totdeauna zim- bitoare, ca a unui boier adevărat, dar mult mai puţin largă. Dacă, mergînd la ţară la dînsul, mîncaseşi bine de-acasă, era şi mai bine decît altfel. Dar, cel puţin, ce-ţi dădea era din al lui, pe cînd Ia atîţia sardanapali ai ospitalităţii orientale prînzeşti din banii lui Mochi Fişer şi ai consorţilor săi.

A făcut politică. Se poate să nu facă politică în România cineva care se bucură de mai multe milioane şi care, înrudit cu scriitorii bisericeşti şi istorici din vremea lui vodă Brîncoveanu, s-a mîndrit totdeauna că are sînge de-al Brîncoveanului, ba chiar, mai departe în genealogie, de-al lui Mihai Viteazul el însuşi ?

Politica lui însă nu însemna mare lucru nici pentru el, iar pentru alţii şi mai puţin.

Tînăr încă, abia întors de la studii, Grecianu a început să tipărească. Fireşte că activitatea lui ştiinţifică a fost în legătură cu descendenţa-i boierească şi domnească. Despre Radu Greceanu, cronicarul, despre vodă Brîncoveanu se ocupa el înainte de orice alte personagii din istoria ţării.[1]

Dăunăzi a dat o ediţie nouă a scrierii oficiale a lui Radu despre stăpînirea domnului său.

Pentru aceste studii, Ştefan Grecianu a făcut o culegere de o foarte mare bogăţie privitoare la multe din neamurile mari ale Ţării Româneşti, şi, cu documentele, copiile

[1] Viaţa lui Constantin vodă Brîncoveanu, cu note şi anexe (1906).

ştefan Grecianu (1824—1908) a dedicat străbunului său, Radu Greceanu, studiul Scrierile lui Radu logofătul cronicarul (1904).
200
şi notele sale, el putea fi privit ca neîntrecut în cunoştinţa genealogiilor muntene. Aceste hîrtii vor rămînea, după cit ştiu, în stăpînirea Academiei Române, care pentiu aceste lucrări, făcute stăruitor şi pe ascuns de public, îl alesese membru de onoare al ei.

Urmaşul lui Brîncoveanu şi al lui Mihai Viteazul avea în el o tărie de trup şi de suflet care-i vădea sîngele cel bun. Te uimeai văzînd pe acest octogenar cu faţa osoasă şi profilul de şoim, cu glasul încet, strîns, zugrumat de astmă, vorbind ceasuri întregi, amintindu-şi sigur multe lucruri mărunte, din veacul pe care-l trăise în mare parte şi din cetirile sale, făcînd drumuri lungi şi răstindu-se războinic la cine nu-i făcea după voie şi nu-i umbla după poruncă.

Mai bun la suflet, mai puţin politicos — ce îndelung îţi strîngea mînile înainte de a-ţi arunca săgeata unei notiţe răuvoitoare ! — mai darnic pentru ştiinţa ţării şi mai părintesc pentru sătenii săi — cărora ştia totuşi să li dea hrana cuvenită în zilele lor cele grele — Grecianu ar fi întrupat pe adevăratul boier de viţă, cu spiritul hrănit de tradiţiile sale familiare şi de o aleasă cultură căpătată în Apus, tip a cărui dispariţie treptată n-o putem regreta îndeajuns.
8 august 1908 (IV)
D. M. STURDZA

A murit, la Dieppe, Dimitrie M. Sturdza, al doilea fiu al lui Mihai vodă, domn al Moldovei.

Făcuse în tinereţe studii bune, împreună cu fratele său Grigore şi cu Mihai Kogălniceanu, la Luneville, subt
201
18
conducerea abatelui Lhommâ, un bătrîn cleric de toată bunătatea, fost preceptor al tatălui lor, şi apoi la Berlin. Din aceste studii, Mihail Kogălniceanu a ieşit un om genial, cel mai mare conducător cultural şi politic pe care l-au avut românii în epoca modernă ; Grigore Sturdza, cel mai mare dintre beizadele, s-a întors ca un iubitor de ştiinţă, în problemele căreia s-a cufundat şi în visările căreia s-a pierdut, şi ca un îndrăzneţ în politică, pe care o facea, neapărat — nefiind decît un om distins, şi nu unul superior — potrivit cu tradiţiile clasei boiereşti şi cu interesele familiei, am zice : ale dinastiei sale.

Dimitrie Mihaii Sturdza n-a fost dccît un gentleman cu creşterea desăvîrşită şi proprietarul unei mari, unei foarte mari averi. Tatăl său a murit între străini fiindcă nu-i plăcea să trăiască în Moldova, care voise să-l gonească la 1848. care-l lăsase să plece la 1849 şi care n-a voit să şi-l aducă înapoi, domneşte, la 1859 ; el, fiul, n-a simţit niciodată dorul de ţară şi dragostea de neam.

Reprezintant tipic al acelei aristrocraţii române care, din dorinţa unei vieţi uşoare şi plăcute, din deprinderea cu toate rafinările moderne, din cunoaşterea perfectă a limbii franceze, din înrudirea căutată cu nobilii Apusului, coborîtori din cruciaţi, s-a confundat cu totul în categoria de nobili şi bogătaşi din toate neamurile ca- ri-şi petrec viaţa între Paris,

Coasta de Azur şi locurile de băi vestite şi cari-şi hrănesc spiritul cu ziarul francez cel mai scump şi cel mai nou roman parizian, Dimitrie M. Sturdza, în străinătate : principele D. M. Sturdza, a lasat în sama vechililor şi arendaşilor imensa-i avere de moşii, păduri şi palate din ţară şi a trăit, în aer de mare şi înaintea valurilor — care nu-i vorbeau de lupta firească pentru orice viaţă din lumea largă — mai mult la Dieppe.
202

Acolo a murit. Avea nouăzeci de ani. Cine ar fi crezut ? Numai anii de muncă trec greu.

...Dar se cunoaşte că au trecut !

24 august 1908 (IV)

DR. I. RADOVICI

In adincurile marii albastre de primăvară s-a coborît pentru a-şi găsi odihna de durerile sărmanului său trup şi de suferinţele unui suflet nobil, ale cărui avînturi toate se sfarmau de stînca bolii crude, d-rul loan Radovici, Cu el dispare una din cele mai nobile figuri ale tineretului nostru, unul din oamenii cei mai aleşi prin cultură, inteligenţă, inimă caldă, prietenie Sigură şi cavalerism eroic pe cari i-a avut aceasta ţară. Prin moartea lui silnică, de om care jertfeşte o rămăşiţă de viaţă pe care n-o mai ciede folositoare pentru mulţi alţii, cărora le închinase toate puterile sale, se desăvîrşeşte una din cele mai strălucite fapte de altruism pe care le poate pomeni istoria poporului nostru.

Cu lacrămi în ochi pentru pierderea acestui om excepţional, căruia-i păstrăm toată simpatia pe care trebuia s-o trezească sufletul său curat şi frumos, amintesc ca un exemplu pentru generaţiile ce se ridică istoria sacrificiului pe care l-a făcut dr. Radovici.

Insănătoşat pe deplin, după multe îngrijiri şi prin hotărîrea unui caracter de oţel, dr. Radovici se bucura de 'tot ceea ce viaţa poate să ofere unei individualităţi superioare, Tînăr, bogat, încunjurat de iubirea prietenilor şi de respectul adversarilor, împăcat în conştiinţa sa, bucuros de muncă, fericit că poate să ajute pe săraci
203
18*
întru apărarea şi alinarea cărora era totdeauna gala, el primi vestea răscoalelor ţărăneşti din martie 1907, a celor dinţii salve în came vie, a celor dinţii nenorociri revărsate asupra ţării.

Pentm a cruţa pierderi de vieţi imense trebuia ca noul guvern să deie judeţelor conducători experienţi, energici, dar mai ales drepţi şi miloşi. Ei nu se puteau afla decît în cele dintîi rînduri ale societăţii româneşti, printre cei cari nu primesc de obicei un post ca acela de prefect.

Din fericire s-au găsit astfel de oameni, gata să pornească lupta împotriva patimilor dezlănţuite, fără a pedepsi dreptatea răzvrătită în folosul nedreptăţii apărate de lege şi datini. Cei mai mulţi erau oameni voinici, cari aveau puteri de cheltuit. Meritul lor, e, desigur, mare, dar pînă la sublimul altruismului se ridică omul şubred, încă bolnăvicios, care începu opera sa de prefect, ştiind aproape că scrie ultimul capitol al vieţii sale minunate. Acela a fost Radovici.

S-a întors din Vaslui, judeţul lui, unde nu se vărsase o picătură de sînge, cu totul stors de puteri. L-am văzut atunci, şi faţa lui spunea

îndeajuns că sacrificiul era consumat. Nopţile de veghe, grijile îndelungate, luptele crîncene cu destrăbălarea, prostia, neomenia, chemaseră boala înapoi. Lumina frigurilor scînteia în ochii buni şi transfigura faţa expresivă. Se îmbrăcase în cămaşa morţii. De atunci nu s-a mai întremat. Cînd, după vacanţă, începură, în comisia parlamentară, discuţiile noilor legi agrare, el văzu foarte bine că se înşelase în speranţele pe care le pusese în liberali, atribuindu-le el, fostul socialist fervent, o mare misiune revoluţionară în folosul săracilor, îndelung apăsaţi şi chinuiţi. Trebui să părăsească ţara în curînd, după raza de lumină caldă care mai ţine pe bolnavi în trupul cărora viaţa se stinge încet, şi veştile pe care le primea acolo în Italia îl întăreau tot mai mult în deziluzia sa definitivă.
204

Ar fi vrut să se poată întoarce, să aibă o zi de vigoare mai mult decît omenească, să vie în Camera tîrguielilor şi „acordurilor" şi, într-o ultimă încordare titanică, să arunce ultimele adevăruri în obrazul acelora cari, la glasul lui, ar fi plecat frunţile. Această mulţumire însă n-o avu.

Acum e dincolo de hotarul vederii noastre, al înţelegerii şi chibzuielilor noastre. E acolo unde am voi adesea să fim, cînd viaţa-şi grămădeşte prea mult loviturile, asupra noastră şi asupra celor iubiţi de noi. E unde nu-l putem urmări.

Printr-o supremă mişcare de discreţie aristocratică, el a îndepărtat de la ţărîna lui pompa prohoadelor şi discursurilor, a zădărniciilor şi ipocriziilor. S-a sfiit, pare că, şi de plînsul lacrămilor celor mai adevărate. Valurile amare trec asupra lui, şi ele nu ni-l vor da niciodată înapoi, cu faţa-i de tristeţă şi frumoşii ochi scînteietori, acuma închişi în adormire. Dar în sufletul tuturor celor buni cari l-au cunoscut va fi pentru dînsul un cenotaf de amintire, către care ne vom îndrepta spre mărturisiri şi sfaturi ca faţă de prietenul viu, şi odată acest neam, ajuns la înţelegerea celor cari în adevăr l-au iubit, va ridica un monument văzut eroului.[1]
(I)

[1] Doctorul Ioa?i G. Radovlcl (18G8—1908), întors în ţară la 1896 după zece ani de studii la Paris, a aderat la mişcarea socialistă. împreună cu ceilalţi „generoşi" care au trădat mişcarea, a trecut în partidul liberal. Prelect de Vaslui în timpul răscoalelor din 1907, a distribuit celor aflaţi în suferinţă ajutoare trimise de N. Iorga. Din evocarea acestuia, reţinem consemnarea convingerii fostului socialist că partidul liberal la care aderase era ostil intereselor populare.

In 1908, doctorul Radovlcl s-a aruncat de pe puntea unul plroscaf în valurile Mediteranel.

VASILE COSMOVICI

A murit în Paris poetul Vasile Cosmovici,

A fost un om de talent, ştiind să făurească versul, ştiind mai puţin — era medicinist ajuns funcţionar — 6a găsească ideea. A scris acum vreo douăzeci de ani la Revista nouă, unde nu era printre cei din urmă. Hasdeu l-a îndrăgit, şi pentru înfăţişarea mefistofelică şi macabră a figurii lui cu aspre linii crispate, pentru focul sălbatec al ochilor negri. Şi l-a făcut mediu, şi Cosmovici, care ţinea mult la bătrînul cugetător, a cărui viaţă încerca deunăzi s-o scrie după amintiri povestite de însuşi Hasdeu, s-a

lăsat prefăcut în mediu. Numai la urmă, cînd a descoperit în sfîrşit şarlatania ordinară care se ascundea sub „spiritismul" linguşitor şi exploatator al unora din colegii săi de „şedinţe oculte", el a renunţat la jertfa de a se da în spectacol şireţilor, pe cînd ochii de vizionar ironic ai „maestrului" urmăreau pe hîrtie nesi- guranţele voite ale unui condei inspirat de... „complezenţă".

I-a venit mai tîrziu ambiţia de a lucra pentru teatru, el, liricul de pînă atunci. A scris o Doamnă Oltea, care s-a reprezentat şi cuprinde multe versuri bune[1]. Apoi a vrut să redea tragedia lui Miron Costin, căreia i se poate găsi numai cu greu o vrednică motivare dramatică.

Spre sfîrşit, cînd îl chinuiau suferinţile nervoase care l-au răpus, el a scoborît o treaptă literară, încercînd a reda prin jocuri de cuvinte, mai mult silite, humorul grosolan al unui ostaş român care s-ar fi luptat pe vremea grenadirilor lui Napoleon.

S-a stins departe, între rudele franceze ale soţiei sale (a fost de două ori căsătorit la Paris, unde a stat mulţi ani de zile). Caracteristica figură de mucenic disperat al durerilor fizice şi al unei ambiţii literare foarte vii, pe

[1] Titlul piesei lui V. Cosmovici : Domriifa Olena (1898).

care n-a avut răgazul s-o servească potrivit cu mijloacele sale, care erau adevărate — a dispărut. Să păstrăm un gînd bun pentru vechiul prieten şi tovarăş Vasile Cos- movici, imul dintre cei din urmă romantici sinceri, şi rămaşi pînă la urmă romantici, fără bani, fără rost, fără titlu, într-o lume de o practicitate aşa de grosolană, şi să salutăm adine, acum cînd, tîrziu, i se află moartea, pe omul deştept care n-a ştiut să ajungă la nimic în România.

Ianuarie 1909 (I)

P. S. AURELIAN

Dispare la o vîrstă înaintată P. S. Aurelian, preşedintele Senatului.

Răposatul a fost unul dintre cei dintîi români cari au avut cunoştinţe serioase de agricultură. A studiat şi scris cîtva timp în acest domeniu, fiind şi profesor al şcolii de această specialitate. Cu vremea, a ajuns a cuprinde întregul domeniu al economiei naţionale, şi acţiunea liberalilor, la cari se alipise, a fost determinată, prin anii 1880, de ideile lui protecţioniste şi industrialis'te.

Din ce în ce politica l-a prins mai mult, fără ca acest om rece şi cumpănit să fi avut pasiune pentru dînsa. Totuşi, cînd o seamă de liberali mai tineri n-au mai vrut să fie sub mîna aspră şi în cercul de idei cam strimt al d-lui D. A. Sturdza, „drapeliştii" au gîndit că se poate face un şef de partid din P. S. Aurelian, blind, împăciuitor, foarte cuminte, vorbitor cumpătat şi plăcut, şi, afară de aceste însuşiri, economist recunoscut şi plă- nuitor al Casei rurale. Tulburările pricinuite de nechibzuita izgonire cu poliţia a mitropolitului Ghenadie care,

înainte de toate, reprezintă, pînă la depunerea cîrjei, biserica României, i-au dat prilejul de a înlocui, pe cîteva luni, pe d-l Sturdza.

Cîlva timp, partidul a vegetat în opoziţie. A fugit repede în rîndurile oştii celei mari, fără steag. Vina acestei dezerţiuni a pur'tat-o desigur şi acela căruia steagul, acum ascuns, îi fusese încredinţat. Dar P. S. Aurelian nu

ceruse această onoare.

Cum n-a cerut nici pe aceea de a fi preşedinte al Academiei Române, în care calitate iar nu i se puteau aduce critice.

S-a stins liniştit într-o zi mare a neamului, o zi în care s-au ridicat, lîngă vechi steaguri glorioase, steaguri noi pe care tineretul le-a ţinut sus ca să se vadă de departe. Moartea lui a fost un incident; unul mai impresionant pentru mulţi însă înmormîntarea lui, la care au venit destui „prieteni politici", dar nici un credincios al vechiului şef, de atîta timp ajuns şi el la normalitatea smerită a vieţii politice de partid *.

1 fevruarie 1909

(U[1]

[1] Petre S. Aurelian (1833—1009), economist şi agronom cu vederi înaintate, pe care le-a expus de la catedra sa universitară şi a încercat să le pună în practică în calitatea sa de ministru şi prim-ministru, a adus o contribuţie meritorie în progresul economic al României, Este autorul unor bune lucrări de specialitate.

DOAMNA ELENA CUZA

A murit la Piatra-Neamţ femeia ideal de bună şi modestă care a fost măria-sa doamna Elena, tovarăşă lui vodă Cuza.

Sînt sicrie pe care nu se depun nici florile cele mai din inimă închinate. Orice laudă, orice semn de durere par nepotrivite faţă de măreaţa simplicitate a fiinţii pămîn- teşti care, trăind între noi, cei plini de neajunsuri şi păcate, a dus curată viaţa cerească, asemenea îngerilor.

Dintre aceste fiinţe alese a fost doamna Elena, a cărei viaţă întreagă înseamnă : uitare de sine, iertare pentru alţii, binefacere ascunsă de lume.

Odihnească în pace în acel pămînt al ţării despre care spunea că numai cine s-a născut în cuprinsul lui poate să-l iubească !

Pentru noi, cei ai pămîntului acestuia, ea n-a murit: icoana ideală s-a ridicat numai, prin cea din urmă, dacă nu şi cea mai grea suferinţă, ceva mai sus, şi un glas din timpurile mai bune a tăcut.

Pe doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor amintitoare ale Unirii. întovărăşeam două studente ale Universităţii din Bucureşti care veneau să-i înfăţişeze o adresă de omagiu din partea colegelor lor.

Casa ei o dăruise doamna d-lui Theodor Rose'tti, atunci cînd ea se hotărîse a părăsi ţara. întorcîndu-se — nu ştiu de ce plecase, dar se întorsese de dor — ea primi găzduirea unei familii bogate din Piatra-Neamţ, care-i puse la dispoziţie o căsuţă curată şi veselă, în care ai fi crezut mai degrabă că se sălăşluieşte primăvara unei familii de funcţionari săraci dccît că în ea se adăposteşte aceea care a fost doamna ţării.

Multă simplicitate şi la primirea de către personalul străin care încunjura pe măria-sa. Şi multă cuviinţă rezervată, multă linişte rece. Mi se părea că întru într-un

cavou şi că dincolo de uşa închisă, In odaia pe care o prevedeam tăcută şi îngheţată, voi găsi o umbră din acelea care multă vreme încă flutură în jurul mormintelor mari, fără plîns, fără glas.

Şi nu, în acea odăiţă neagră, în care se desluşea, în fundul unui fotoliu, dintr-o săracă rochie de doliu veşnic, subt un cauc de călugăriţă acoperit cu un văl simplu de lînă, o figură măruntă săpată fin în fildeş palid — în

odaia aceea era o viaţă care ştia, cetea, afla, care unea amintirea întreagă a trecutului cu cunoştinţa desăvîrşită a celor de astăzi, era o cugetare sigură şi cuminte, era o inimă care bătea pentru tot ce e nobil şi ochi în cari nu secase izvorul lacrimilor acelora care ţin vii durerile cele mari, ascunse de lume, pe care ele n-o privesc.

Cînd una din cele două fete îi ceti, cu emoţia ce şi-o poate închipui oricine, rîndurile din închinare, doamna se ridică, sprijinindu-se greu pe bietele mîni batrîne, care făcuseră odată atîta bine şi care tremurau slăbite în mînecile de lînă neagră. O vedeam acum limpede : era o femeie micuţă de stat, foarte delicată, pe care o simţeai însă că putuse sta odinioară alături de un domn — şi ce domn !

îndrăznii a mă uita în ochii ei — mari, luminoşi, adinei în vechile portrete, care răzimau de fotoliul scump stema ţării. In orbitele adînc săpate, pline afund de o umbră tristă, ochiul rămăsese, în liniştea lui împăcată, viu şi puternic, uneori cu căutătura stăpînitoare, alteori înduioşat, bun, plin de binecuvîntare.

Cînd se auzi pomenindu-se numele şi faptele aceluia pentru care avusese toată iubirea femeii şi o iertare pe care puţini o pot da, acest ochi privi undeva, departe, unde mergea şi gîndul tuturor celor de faţă. Apoi, în arcuitura de jos a orbitei adinei, o lacrimă mare se strecură încet. După patruzeci de ani ea putea să plîngă încă pentru dînsul.
210

Şi vorbi, cu un glas care n-avea îndoieli şi zăbăvi şi m care slăbiciunea punea doar un ritm încet, care te făcea să simţi că acestea nu sunt vorbe ca ale tuturor celorlalţi oameni, că e într-însele ceva imaterial, aş zice aproape supranatural, ca în tot ce privea pe această femeie de mult ieşită din rîndurile grăbite, zgomotoase, pătimaşe şi vulgare ale oamenilor.

Şi, în felul ei de a vorbi, ştia să amestece două elemente care nu mai merg împreună azi, dar care prin unirea lor făceau şi marele farmec al elocvenţei marelui ei soţ : cea mai desăvîrşită simplicitate şi cea mai autentică maiestate.

Cînd cetirea adresei se isprăvi, abzii aceste cuvinte de mulţumire, pe care le întovărăşea un adevărat gest de suverană :

— Să trăiască România tînără !

Nu venisem să întreb, şi eram bucuros că doamna însăşi întreba despre tot ce poate interesa pe o româncă de o înaltă cultură, de o distinsă experienţă şi care-şi iubeşte adine ţara.

Despre ce a vorbit, răspunzînd, întregind, îndreptînd ? Despre ce n-a vorbit, în aceeaşi exprimare sigură şi simplă, pe care o întrerupeau afirmări pasionate, care scuturau tot trupul şubred, înviind în el măreţia celor cîţiva ani neuitaţi!

A vorbit despre biserica ţării sale, despre marele Veniamin care ştiu să înlăture pretenţiile unui Mihai Sturdza şi să părăsească un scaun pe care nu-l putea apăra, fiind şi un sfînt, şi un luptător pentru lege. A vorbit despre lipsa de mîngîiere creştinească a celor săraci, despre preoţii aceia cari lasă mortul în drum, dacă li se oferă plata prea mică, şi despre pedeapsa pe care a dat-o vodă Cuza unuia pe care-l prinsese asupra faptului.

A vorbit despre ţărani, despre durerea cea mare pe care a simţit-o cînd

„un partid liberal a venit la guvern
211
prin valurile de sînge ale ţărănimii liberate de Cuza vodă“, despre iarna grea pe care o duc cei sărmani, despre lipsa de nutreţ, despre primejdia ce ar putea veni în primăvară din această ţară de suferinţe. A stăruit asupra nevoii unei gospodării nouă şi bune pentru adevărata înălţare a acestui popor. Şi avea amănunte de bună gospodină asupra culturii prunilor, asupra „povidlei[11]...

A vorbit despre un singur duşman, despre care, fără o ipocrizie de care un astfel de suflet e incapabil, spusese că l-a uitat şi că nu-i pare rău de nenorocirea lui.

Fireşte, a pomenit, de mai multe ori, pe domnul Unirii. îl înfăţişa ca pe un om lipsit de toată iubirea pentru pompă, simplu ca orice om de rînd dintre supuşii săi ; nu, mai simplu, mult mai simplu, străbătînd stradele, pierdut în mulţime.

— Şi-i ziceam uneori... — Stă şi se opreşte, căutînd cuvîntul : „măria-ta“ i se pare prea solemn, că nu-i zicea astfel. Nu, să spuie cum îi spunea : — Şi-i ziceam uneori : „Omule, de ce nu te păzeşti ? Se găseşte poate vremi nebun care să tragă aszupra ta.“ Da el dădea din umeri, lui nu-i păsa... Şi cîrmuirea era grea pentru dînsul, nu ca pentru alţii cari se trezesc deodată mari şi cărora toţi li se închină. Că, vezi d-ta, el avea cunoştinţi, rudenii, prieteni. Şi, oricum, nu putea să se poarte cu dînşii numai ca domn.

Stătu pe gînduri. Apoi aminti pe regele şi regina Italiei, ducînd iubirea şi mila lor la Messina, cea mai nenorocită dintre cetăţi[1].

— Şi ştii de ce o făcea el aceasta ? Pentru că era om al pămîntului aceluia...

Tăcu o clipă şi, adînc mişcaţi, tăcurăm cu toţii.

Altfel, primea puterea care vine de la Dumnezeu şi, fără pretenţie, dar fără scădere, ea întreţinea legături

[1] In 1903, Messina a fost distrusă aproape în întregime de un teribil cutremur.

212
bune cu o curte nouă, care uneori îşi aducea aminte de dînsa şi o căuta prin telegrame oficioase, în liniştea ei resignată.

I s-a părut o dată că aş fi atins păcatul lui, care a fost durerea ei, şi atunci îmi tăie cuvîntul şi începu, dureros, o frază care trebuia să-l apere şi pe care mă grăbii s-o împiedec.

Şi a mai spus altele pe care le ţin pentru mîngîierea şi îmbărbătarea mea ‘ în luptă, precum ţin cu sfinţenie rîndurile dictate de dînsa şi iscălite cu mina ei tremurătoare, în care, ca amintire pentru o intervenţie în vederea serbării după cuviinţă a semicentenariului Unirii, ea dădea binecuvîntarea ei, de octogenară şi de doamnă, copiilor mei.

Aşa am cunoscut o clipă, o lună de zile înaintea bolii care a răpus-o, pe soţia lui Alexandru Ion I, pe doamna Elena a României.

Am crezut că nu am dreptul să mă opresc de la comunicarea acestei amintiri.

5 aprilie — mai 1009 (l)

EUGENIU VOINESCU

O pierdere pentru arta română.

Pictorul Eugeniu Voinescu, singurul care a dat picturii româneşti marine studiate şi pline de înţelegere, de poezie, a murit în Bucureşti, la o vrîstă înaintată.

Voinescu era fiul consulului grec din Iaşi. El însuşi a fost consul la Odesa, unde a cunoscut şi frumuseţa

213

măreaţă a Mării Negre şi dibacea ei înfăţişare în pînzele lui Aivazovski *.

Căsătorit cu fiica poetului Gheorghe Sion, Voinescu era o fire blinda, o natură aleasă, cu un fin simţ pentru frumuseţă, un om de o societate plăcută.

A-l întîlni era o plăcere pentru toţi acei cari ajunseseră cumva în legătură cu viaţa izolată a acestui om de o sănătate şubredă, cu sufletul jignit de nedreptăţi, oficiale şi particulare, care i s-ar fi putut cruţa.

Tablourile lui sunt risipite. O plajă, un val de mare, o noapte de furtună se află la mine, şi ele-mi vor aminti pe omul amabil şi bun care mi le-a dăruit.[!]

13 mai 1909 (IV)

AUREL MUREŞIANU

Cu Aurel Mureşianu, bătrânul redactor braşovean, nu dispare numai un om, un scriitor stăpîn pe condei, un cunoscător deplin al politicei, un om de întreprindere şi de mare stăruinţă, un reprezentant pe dreptate respectat al generaţiei mai vechi, ci una din înfăţişările gazetarului român de „dincolo", poate mai interesantă ori mai vrednică de stimă decit cuceritoare, populară şi simpatică.

Gazeta Transilvaniei, foaia moştenită de Mureşianu, dintr-o familie ai cării membri moşteneau datorii literare

[1]Ivan Konstantinovici .Aivazoustci (1817—1900) — pictor rus, autor de peisaje marine.

[!] Eugenia Voinescu (1844—1900) a fost eîtva timp profesor la Şcoala de bele-arte din Bucureşti. Dintre tablourile lui marine : „Un port de mare", „Stîncile de la Constanţa", „Rada din Odesa", „Marea Neagră".

214

şi datorii de publicist politic, se deosebea hotarît de celelalte organe ale presei fraţilor noştri din Ungaria Şi această deosebire nu se datora redactorilor, tineri asemenea cu acei cari scriu la alte foi, în stare şi ei sa aiba patima luptei şi să se mîngîie cu vreo glumă. Ci se datora numai şi numai lui Mureşianu, care inspira articolele, le dădea tonul, le cetea şi le recetea, le îndrepta, le refăcea adesea, le distrugea uneori. El era, chiar de pe patul de suferinţe unde a zăcut multă vreme, redactoiul, adevărat, veghetor şi plin de simţul răspunderii, al foii sale.

Ea oglindea mai puţin fiinţa lui sufletească, faţa de originalitatea căreia fusese, desigur, cînd ea mai traia, tot aşa de neîndurat ca şi faţă de originalitatea tinerilor pe cari-i aduna lingă el, ci concepţia lui despre menirea unei gazete. Şi mai ales a acelei gazete, gazeta lui Iacob şi Andrei Murăşanu, a lui Bariţ, de care se apropia, gîndindu-se la aceşti înaintaşi numai cu cel mai mare respect. Aşa fiind, redactorul Gazetei se simţea dator a da într-un stil măsurat, fără avînt, dar fără nesiguranţe, cetitorilor săi, cari şi ei erau speciali, avînd aceeaşi evlavie faţă de foaie, ştiri cu totul

sigure şi absolut obiective, judecăţi cumpănite, chiar dacă nu erau drepte, tablouri ale situaţiei în care se vedea silinţa de a prinde de sus lucrurile mari. S-a atacat caracterul oracular al Gazetei, care nu era nici pentru activism, nici pentru pasivism, şi în multe avea aceeaşi atitudine ferită ; dar în aceasta nu era sfială, şi mai puţin frica de a intra în conflict cu procurorul şi în atingere cu juraţii [...], ci era numai un covîrşitor simţ de respect faţă de greutatea unei probleme politice.

Locul lui Mureşianu îl vor lua alţii — căci nu cred să dispară Gazeta şi n-ar fi bine, pentru că „dincolo" ea e una din puţinele noastre tradiţii, şi ce ne trebuie poate astăzi mai mult, în orice domeniu, sînt tradiţiile. Dacă răposatul redactor ar fi lăsat un fiu ziarist, el ar fi condus,

215

la rîndul lui, potrivit cu normele dinastiei; poate că însă altă vreme, nervoasă, pasionată, personală, nedreaptă, revoluţionară l-ar îi stapînit, şi tatăl şi-ar fi privit cu durere un moştenitor pe care nu-l putea deposeda, dar nici schimba. Nefiind acest urmaş de drept, ceilalţi, deprinşi a lucra de mult la Gazetă, vor trebui să chibzuiască bine pentru a putea uni două elemente neapărate : păstrarea caracterului special al foii, care-i îndreptăţeşte existenţa, şi înţelegerea pentru spiritul timpului, pe care nimeni nu se gîndea să o ceară lui Mureşianu, dar pe care toţi o vor cere oricui altuia.

Poate că într-o direcţie cultural-politică, liniştită şi spornică, e viitorul „bătrînei" foi braşovene, ale cărei bătrîneţe se poate încheia astăzi prin moartea bătrînului ei redactor.'

12 iunie 1009

(I)

VEDERILE POLITICE ALE LUI EMINESCU ŞI GENERAŢIA DE AZI

Pentru o publicaţie făcută cu prilejul serbărilor' de la 14 iunie 1909

într-o limbă minunată, cu o logică în aparenţă nezguduită, cu toate mijloacele poetice ale icoanei, fanteziei, ironiei, Eminescu, redactor la Timpul conservatorilor, expune şi în aceste articole teoria că vremea veche era [1]

[1] Aurel Mureşianu (1847—1909) a devenit directorul şi proprietarul Gazetei Transilvaniei în 1878. I s-au intentat repetate procese de presă şi a suferit condamnări din partea justiţiei habsburgice.

216

întreagă bună şi vremea nouă e toată rea, şi aceasta din pricina înnoitorilor liberali fără ştiinţă, talent, practică şi sinceritate.

Cetitorul trebuie înştiinţat. Vechiul regim politic avea groaznice vicii de orientalism. Dar el cuprindea în sine o tradiţie serioasă şi fecundă, aşezăminte care izvorîseră din adîncul fiinţei noastre naţionale, datini care corespundeau însuşirilor noastre osebitoare, o viaţă morală care era a tuturora fiindcă venea de la toţi, o solidaritate care strîngea necontenit laolaltă o lume naţională.

Le-am pierdut pe toate acestea, şi e o pierdere uriaşă.

Sinceri mulţi din ei, nepregătiţi şi mediocri cei mai mulţi, liberalii au vrut să clădească pe ruinele acestei clădiri modeste un nou palat în stil apusean, a cărui desă- vîrşire era mîndria lor. îl avem : vara, ne arde, iarna, ne zgribulim de frig, răceala năpădeşte pereţii şi oasele noastre,

fumul ne îneacă, praful ne înăbuşă, mirosurile grele ne dezgustă, zgomotul încunjurător ne ameţeşte. Dorim de vechea pace, răcoare, trăinicie, de vechile mi- rezme ale odăilor sănătoase.

Nu le vom avea la loc niciodată. Vremea le-a luat pe dreptate sau fără. în clădirea nouă trebuie începută însă o întreagă operă gospodărească de adaptare, pe care ambiţioşii întemeietori au dispreţuit-o. A căzut casa bună a părinţilor noştri ; datoria noastră e să potrivim casa bună a copiilor noştri.

Trecutul sănătos şi plin de cuviinţă ne va fi sfătuitor şi îndreptător la tot pasul. Cu el ne vom înţelege iarăşi, dar înţelegerea aceasta nu ne va duce la ură oarbă şi stearpă, ci la iubire înţelegătoare, iertătoare şi muncitoare.

în critică ne vom putea sprijini pe genialul înaintaş : o vom corecta însă şi restrînge. închinîndu-ne genialei

19 — Oameni cari au fost, voi. I

umbre, vom trece totuşi pe lingă durerea ei pentru a căuta munca noastră.

19 iunie 1909

(I)

GIMNASTICUL MOCEANU

A murit gimnasticul Moceanu. De loc din Ardeal — Moldovân Gergely batea deunăzi din pintenii de împrumut spunînd că întîiul nume al lui Moceanu a fost acela, ungurit, de Mociari — el s-a aşezat la noi pentru a îndeplini o operă pe care, după ideile şi puterile lui, a şi săvîrşit-o. A dat o întreagă pleiadă de gimnastici îndrăzneţi, eroici, de artişti de echilibristică, şi mîndria lui era să-i poată arăta şi străinătăţii, smulgîndu-i aplauzele.

A înţeles însă şi valoarea danţului popular, şi pînă la sfîrşit avea o mare bucurie să-l joace în mijlocul tineretului pregătit de dînsul. Astfel învăţămîntul lui are şi o însemnătate actuală.

Era acum un bătrîn de şaptezeci de ani care, ca un adevărat erou al gimnasticei, nu se dădea. Părul mare, negru, bine îngrijit ; ochiul focos şi viu, faţa rumenă, puţină încetineală doară în mers, care nu era însă obosit. Figuri, se simţea în stare a-ţi face oricînd.

De cîte ori era vorba ca, într-o serbare cu scopuri naţionale, gimnastica să-şi aibă partea, puteai fi sigur că-l ai pe Moceanu. 11 aveai fără plată. Şi l-ai fi putut avea şi fără mulţumiri. Bucuria lui era că nu l-ai uitat, că nu i-ai uitat arta.

Nu numai o figură, dar şi un om de bine, acest re-

prezintant, dintre cei din urmă, al ardelenilor veniţi pentru a deschide la noi, cu orice preţ, drumuri noi.'

22 septerpvrie 1909 (I)

BARONUL NICOLAE HURMUZACHI

Din Bucovina ni se anunţă moartea baronului Nicolae Hurmuzachi, membru onorar al Academiei Române, care a răposat la 19 septemvrie în vîrstă de optzeci şi trei de ani. Era ultimul dintre marii Hurmuzăcheşti, dintre feciorii bunului boier Doxachi, atît de moldovean, de creştin şi de gospodar, dintre mîndrii feciori de boieri răsăriţi în curţile de la Cernauca [...]

A făcut şi el frumoase studii la Paris şi la Berlin, pe vremea cînd neamul nostru pretutindeni căpătă cunoştinţă de el însuşi şi cînd în aceleaşi şcoli din Franţa şi Germania căuta lumina, pentru a o revărsa larg asupra neamului său, genialul Mihail Kogălniceanu şi cîntăreţul fără oboseală şi durere trainică Vasile Alecsandri. Şi el s-a pătruns de fiorii anului 48, cînd fraţii lui proclamară prin grai şi scris că trăieşte în Bucovina o naţie românească, a căreia este şi trebuie să fie ţara de moştenire.

Dar Nicolae Hurmuzachi nu era un luptător, deşi lupta neamului său, pe orice teren, nu l-a lăsat vreodată nepăsător. A stat la moşie, în mijlocul familiei, făcînd acele studii de ştiinţă care i-au meritat alegerea la Academie, doi ani după ce Austria îl făcuse baron, [1]

[1] înainte de 1900, Moceanu a fost profesor de gimnastică la liceul particular „Sf. Gheorghe“ din Bucureşti, coleg de cancelarie cu dr. C. Istrati, A. Vlahuţă, Gr. Toctlescu.

19*

La moartea unui bălrîn aşa de împovărat de ani părerile de rău se şoptesc. Totuşi de fapt cu durere se pomeneşte trecerea din mijlocul celor vii, cari au munca, răspunderea şi suferinţa lor, a celui din urmă dintre oamenii unei mari generaţii, care prin singură fiinţa sa putea să fie pentru vremea de azi o mustrare, pentru ziua de mîne un îndemn.

27 septemvrie 1909

(I)

GHEORGHE CHERNBAH

Moartea prefectului de Iaşi Gh. Chernbah ni aminteşte că în tinereţă el a făcut versuri vioaie şi spirituale, pe care le iscălea Gheorghe din Moldova. A colaborat la Revista nouă a lui Hasdeu, care-l preţuia mult. De un timp, lucra la foaia literară a lui Stere, pe care-l reprezintă ca prefect. O sarcină desigur nepotrivită cu dînsul, căruia-i plăcea o viaţă fără griji, ocupată cu lectura.

Cînd rămăsese încă om neatîrnat, Chernbah era însă un om de societate foarte plăcută, un spirit liber şi îndrăzneţ şi un bun prieten. Confiscat de politica de partid, a dispărut din lumea literară şi a uitat cu totul de vechile sale legături.

Acei cari au păstrat amintirea lor, regretă moartea lui înainte de vreme.[1]

27 septembre 1909 (IV) [1]

[1] Gheorghe Chernbah (1359—1909) a aderat în tinereţe la mişcarea socialistă din Iaşi şi a colaborat la Contemporanul. Redacţia Vieţii româneşti i-a adunat scrierile literare în volumul postum Versuri şi proză (1912).

V. ROLA PIEKARSKI

A murit bietul Rola Piekarski.

Ciudat om ! Un polon adăpostit la noi, venit Dumnezeu ştie de unde şi de ce. Rău îmbrăcat, stîngaci, milogitor la înfăţişare, trăind cea mai sărăcăcioasă viaţă de boem, fără cămaşă pe el şi cu păhăruţul alături.

Era de mirare cîte le ştia ! Şi cu cît simţ înţelegea lucrurile noastre. Un foarte talentat pictor decorativ. Foile lui de titlu în colori tari şi linii aspre nu erau lipsite de un deosebit simţ al împodobirii. Casa de editură

„Minerva" îi datoreşte mult. Şi noi toţi cari am tipărit la dînsa. Desemnuiile lui Piekarski au chemat publicul la cetirea cărţilor noastre.

Unde e acuma, i-i desigur mai bine pribeagului. Aici pe pămînt a avut mult amar. Şi, în clipele cind era singur cu dînsul, singur şi cu mintea limpede, va fi curs, într-o tresărire de mîndrie, şi o lacrimă asupra suferinţilor lui, pentru care şi el era vinovat — între altele, fiindcă aşa-l lăsase Dumnezeu.

30 octomvrie 1909 (I)

POMENIREA LUI MIHAI VITEAZUL

[La 8 noiemvrie 1909, împlinindu-se trei sute şi zece ani de la cucerirea Ardealului, Liga culturală a făcut un pelerinagiu la mormîntul de la Mînăstirea Dealului al lui Mihai Viteazul. Zic : mormînt, dar mormîntul a fost profanat de meşterii străini de la restaurarea lui vodă Bibescu, capul scos şi pus pe o masă de lemn, apoi în-

tr-un dulap de sticlă, lingă al lui Radu cel Mare, ctitorul mănăstirii, şi, pentru a nu fi confundat cu altul, o mină naiv-profanatoare a scris cu slove mari numele marelui domn şi mi se pare şi anii de domnie.

S-au înscris pentru această pioasă călătorie, pentru această comemorare datorită, 270 de persoane din cei 800 de membri bucureşteni ai Ligei. Ministerul de Lucrări Publice acordase reducere de jumătate. Din tineretul şcolilor au venit, între alţii, 55 de şcolari din clasele superioare ale Seminarului central, alcătuind un cor de cea mai bună pregătire şi de cea mai desăvîrşită înţelegere a sensului înalt pe care-l avea serbarea. Un număr de membri ai secţiunii Ploieşti, căreia nu i se acordase reducere pe căile ferate, au ţinut să vie totuşi, cu secretarul lor, profesorul D. Munteanu-Rîmnic, în frunte. De la Piteşti a sosit un număr însemnat de membri ai Ligei, purtînd frumoase cocarde tricolore.

Liga înştiinţase din timp, invitîndu-i la serbare, pe dd. prefect, primar şi comandant de garnizoană din Tir- govişte. D-l prefect Dimitriu, care nu ignorează nici una din datoriile situaţiei sale, lipsea din ţară. Altfel, credem că ar fi ştiut să aducă pe unii oameni la simţul chemării lor, care nu e numai la birou între funcţionari. Gara era pustie, stradele în stare destul de rea. Cu toate silinţile, vrednice de laudă, ale d-lui director de liceu Chr. Geor- gescu şi ale d-lui revizor şcolar Cherciu, cari ne-au şi întîmpinat împreună cu d-l institutor Cărpenişeanu, puţine trăsuri aşteptau pe pelerini. Ele au ajuns abia pentru doamne şi domnişoare şi pentru acei membri ai Ligei cari nu puteau face pe jos, prin noroi, drumul de patru kilometri pînă la mănăstire.

Pelerinii, au străbătut Tîrgovişteа în cea mai frumoasă ordine, sub steagul Ligei. Aşteptau, în cale, mulţi cetăţeni şi un număr de ofiţeri, cari au salutat steagul. Mal departe însă, am văzut cu mirare alţi tineri ofiţeri călărind în preajma mănăstirii fără acest salut al steagului

şi fără a-şi aminti că la o aruncătură de săgeată de ei se allă în lăcaşul de odihnă ocrotitorul veşnic al oştirilor româneşti, nemuritorul arhanghel al vechilor biruinţi, mucenicul celei mai mari glorii româneşti,

Reprezintanţii comitetului central au cerut ca rămăşiţele lui Mihai să fie aşezate la locul lor, în monumentul, oricît de vechi, care poate fi privit ca

un mormînt pînă ce Liga va da şi ctitorului de mănăstire, Radu, şi acestui ctitor al idealului nostru, locul cuvenit în mausolee de marmură.[1] A fost o clipă adînc emoţionantă cînd trapa a salutat şi ea steagul şi cînd, la trecerea preotului cu sfînta moaşte, soldaţii descoperiţi au prezintat armele în sunetele prelungi ale rugăciunii oştirilor.

Protoiereul judeţului şi trei preoţi au făcut slujba, în bisericuţa plină de oaspeţi, care pînă sus în fundul boltit al cupolei îndrăzneţe se umplea de glasurile preoţilor de mîne cari vor semăna prin satele pline de întu- nerec şi sterpe la suflet sămînţa bună a credinţii ce izbăveşte prin muncă, a nădejdilor ce se îndeplinesc prin faptă. S-au pomenit robii lui Dumnezeu Mihai, Stanca, doamna lui, Teodora, mama cu ochii cuprinşi de grijă şi înecaţi în ceaţa lacrimilor.

Venerabilul preşedinte al Ligei a găsit cuvinte calde pentru amintirea eroului creştin şi român care se pomenea. Locotenentul Tudor Popescu a vorbit ca un ostaş, în graiul ca un ostaş şi în ochii căruia scînteia, sigur de o neapărată biruinţă, oţelul luptelor pentru neam, şi, cînd mîna voinică a tânărului ofiţer a lovit pe minerul săbiei, gata a-şi face datoria la chemarea ce se aşteaptă, un fior a trecut prin asistenţi — şi mulţi ochi au plâns.

In numele tineretului din şcoli a vorbit un ardelean, Bota, care în cuvinte simţite a rostit o dorinţă şi o făgăduială, care venea şi din partea acelora cari îl tri- meseseră la şcolile din Bucureşti.

[1] S-a şl făcut (1934) (n.a).

D-l căpitan Hergot, comandantul şcolii de copii de trupă din mănăstire şi d-l locotenent M. Popescu, ajutorul său, ne-au primit cu toată cinstea şi dragostea şi ne-au arătat, prin reprezentarea unei piese de ocazie, că tinerii daţi în seama dumnealor nu primesc numai o pregătire militară, ci şi o bună pregătire sufletească.

In sala de arme, pusă binevoitor la dispoziţia noastră, s-a rostit de secretarul Ligei, înaintea tuturor pelerinilor şi a unui însemnat număr de tîrgovişteni culţi şi cu sentimente bune, de la cari suntem în drept a aştepta o înviere a acestui sfînt oraş de mărire românească, o conferinţă pe care o dăm în rezumat, după notele pe care le-a luat cel mai bun cunoscător al TîrgovişteI, d-l Virgil Draghiceanu.]

ÎNVĂŢĂTURILE CE LE DA MIHAI VITEAZUL l

Persoanele sosite cu noi nu mai au nevoie de a fi lămurite asupra scopului cu care am venit noi aici.

O fac aceasta pentru acea parte din tîrgovişteni cari au venit să ne vadă şi să ne asculte şi cărora le exprim — în lipsa celorlalţi — mulţumiri pentru primirea ce ni s-a făcut în acest oraş de cultură.

Venim fără nici un scop ascuns şi fără nici un sentiment de interes personal ori de partid. Venim pentru biserica în care zace Mihai vodă, venim să prăznuim trei sute zece ani de la împlinirea datei cînd o oaste românească a intrat în Bălgrad, în Alba-Iulia, prin di'ep- tul biruinţii, prin răsplata dreaptă a unor silinţe mari, a unor grele jertfe. De aceea am venit.

Şi eram datori să venim, chiar în împrejurările în care am venit, pentru că atunci cînd s-au împlinit trei

sute de ani în capăt de la petrecerea evenimentelor care alcătuiesc epopeea anilor 1595—1601, cînd s-au putut socoti trei veacuri depline de la isprăvile străbunilor, gîndul societăţii româneşti era aiurea, la micile noastre nevoi şi patimi, la păstrarea locurilor cîştigate în lupta politică şi la aducerea pe căile obişnuite a unor stăpîni noi.

Totdeauna, ca şi la sărbătorirea zilelor mari ale lui Mihai Viteazul, ţara aceasta a fost prea ocupată pentru a-şi pierde vremea cu cultul eroilor săi.

Şi mai era ceva care a împiedecat comemoraţia cuvenită, Suntem deprinşi a întreba, cînd e vorba de comoara amintirilor şi de flacăra nădejdilor noastre, şi pe duşmani, pentru ca şi ei, aliaţii noştri, să ne îngăduie amintirea şi aşteptarea, întrebăm Viena, care întreabă la rîndul ei Pesta, dacă avem voie să serbăm pe acei cari, avînd o inimă, o îndrăzneală, un avînt, şi-au îngăduit să cucerească pentru neam fără să întrebe nici Pesta, nici Viena,

De aceea cînd s-au împlinit 'trei sute de ani de la marea biruinţă şi de la fulgerătoarea tragedie a lui Mihai Viteazul, de la Călugărenii celui dintîi luminiş de săbii româneşti libere, de la luarea în stăpînire a pămîntului românesc din Ardeal, de la întregirea prin cîştigarea Moldovei a trupului naţional românesc dezrobit, de la înfrîngerea lui la Mirăslău, de la răzbunarea din Gorăslău, de la trădarea şi măcelărirea Viteazului, aceeaşi linişte neturburată ca şi astăzi stăpînea în Tîrgovişte, în mănăstirea Dealului,

Măcar astăzi şi măcar noi am venit.

Şi am fi venit într-un întunerec şi mai adînc, cu şi mai slabe puteri, ca să ne facem datoria, către neam, de a lumina.

N-am venit la mormîntul lui Mihai Viteazul ca la orice mormînt. Căci sunt morminte închise şi altele pe

care nimic, nici o voinţă duşmană, nici o tiranie nu le poate închide. Şi mormîntul lui Mihai Viteazul e dintre acelea care nu pot fi închise. Acolo se zbuciumă, neîmpăcat şi dureros, idealul nostru şi, cît timp va fi neîndeplinit acest ideal ce se zbuciumă în durere, nu va fi loc şi ceas de odihnă pentru acel mort de acolo care e viu în cugetele noastre, care e însăşi viaţa rîvnitoare spre dreptate, spre lumină, spre putere a acestor cugete.

In Tîrgovişteа moartă de azi,_cei vii, am venit astfel să vorbim cu Mihai, cel veşnic viu în suferinţă. Şi, în tăcerea de mormînt de acolo, el ne-a vorbit, după clipa rugăciunilor de pomenire şi a şoaptelor de nădejde.

Puhoiul neamurilor ne stăpîneşte şi ne-a stăpînit şi, faţă de acest blestem, atît am ştiut să facem : să ne întrebăm pînă cînd această nemilostivire dumnezeiască, pînă cînd această mucenicie a unui popor nevinovat ? Şi n-am înţeles că rugăciunile cerşesc în zadar mila cerurilor ! N-am înţeles că adevărata rugăciune, primită de Dumnezeu în orice ceas, este aceea a muncii, a conştiinţei de sine. Cerurile, care nu aruncă binecuvîntarea lor asupra cerşitorilor, se deschid, bogate în binecuvîntări, asupra muncii omeneşti conştiente de scopurile ei, asupra vitejiei, asupra străduinţilor îndărătnice, asupra isprăvii îndeplinite.

Prin fapta sa, aşa vorbeşte Mihai. El a venit într-un prezent netrebnic,

pe care unii îl linguşeau şi se foloseau de pe urma lui, alţii îl îndurau, alţii plîngeau şi se rugau şi cereau dreptate, iar el, înarmîndu-se, l-a răspins.

Conştiinţă nouă şi tare, luminată asupra drepturilor noastre şi asupra puterilor ce erau în noi, el a izgonit cu sabia de foc a arhanghelului pe acei cari nu înţelegeau că trebuie să plece de pe pămîntul altui neam. N-a chibzuit prea mult şi n-a cerut sfaturi îndelungate înţelepciunii, care potriveşte drumul la fapte, mai rareori

decît moralizează pe urma lor după ce, fără dînsa, ele au fost îndeplinite. Prin răscoala contra turcilor, el, stă- pînitor slab peste ţară slabă, el, nesigur de ai săi, a înfruntat pe cel mai mare împărat al lumii, stăpîn pe cele mai uriaşe puteri de bogăţie şi de oştire : a provocat lumea turcească, admirabil disciplinată. Un viteaz — aceasta înseamnă, adăugind la acea slăbiciune, la acea nesiguranţă elementul personal care transformă şi învinge. Astfel a putut să fie liberatorul acestui neam românesc în glorie şi jertfă, nu în socoteli şi cerşire.

Şi, astăzi, pot să ia aminte cei ce întreabă oracolul cu mînile pline de daruri, şi stau pe gînduri între Viena şi Pesta, între împărat şi Kossuth, între Kossuth şi Justh. Liberarea unui neam se plăteşte cu sînge, şi neamul care n-are în prezent acest prisos scump de viaţă pentru a-şi pregăti viaţa viitorului, acela să-şi suporte robia în tăcere. Căci nimic nu se poate dobîndi — cum o spunea în biserică preşedintele nostru — decît prin tine însuţi, prin ce-ţi găteşti lup'tînd cu primejdia vieţii, cu generoasa risipă a sîngelui.

Nu pe o cale plină de flori, zvîrlite din dreapta şi din stingă, pe cînd de sus plouă lumina cerului albastru, ci pe calea tragică a trupurilor oalde, stropite de sînge, se merge drept la izbîndă. Cu ostaşii şi nu cu milogii neobosiţi ai tuturor vremurilor T Biruinţa smulsa la Că- lugăreni lui Sinan paşa n-a fost, astfel, fapta unui singur om, ci a unui neam întreg, a miilor de tineri cari de bunăvoie s-au coborît sub brazdă, jertfindu-se pentru ca să putem trăi noi, cei de astăzi.

Şi iată o întîie învăţătură pentru cei ce merg acolo la moimîntul lui, de unde se revarsă în veşnic izvor cuvîntul de viaţă : că pentru a putea trăi o viaţă, ce ţi-a fost dăruită, eşti dator s-o meriţi, ca om şi ca neam, în fiecare clipă.

II

Şi a doua învăţătură ne vine din greutăţile vieţii lui, din suferinţa şi moartea strămunului.

După Călugăreni, avîntul de războinic îl duce mai departe, într-un mare vifor de patimă, de primejdie, de osteneală şi suferinţă. înainte de-a trece el, domnul muntean liber, în Moldova, înainte de a întră în Iaşi şi în Suceava, făcînd să tresară de mîndrie în mormîntul lui de la Putna Ştefan vodă cel Mare, unind gloria lui nouă cu sfînta glorie veche, el a intrat în Ardeal, trecînd Carpaţii despărţirii seculare. în ceasul acesta la Şelimber se înalţă fără pomenire, lipsită de recunoştinţa învinşilor şi de tămîia celor de un neam cu învingătorii, movila morţilor noştri din ceasul cuceririi, asupra cărora n-au curs încă lacrimile noastre juruind răzbunare, răsplată.

Dar nu ca înduioşat domn român întră Mihai vodă în Ardeal, ci, după

idealul timpului aceluia, ca mîndru cuceritor. Acel care, în 1595, dezrobea ţara cu un mare gest eroic, pătrundea în Ardeal nu cu acea conştiinţă care se răspîndeşte astăzi mîntuitoare, ci ca reprezintant al drepturilor împăratului de la Viena, al dinastiei hab- sburgice, care totdeauna a ştiut să întindă mîna cînd a crezut că folosul se poate avea fără risc, să o retragă după ce s-a fript şi să găsească pe alţii pentru a-şi arde degetele ca să i-l scoată din flacăra primejdiei.

în iunie 1598, cinstitul, credinciosul Mihai vodă, om al vremurilor de cinste şi credinţă, virtuţi pierdute de atunci, jură la mănăstirea Dealului, în faţa reprezintan- ţilor imperiali, jurămîntul de credinţă împăratului creştin. Deci, el vasal, eroul libertăţii noastre ? Dar nu e deosebire între vasalitatea declarată de atunci, şi între cea de azi, nedeclarată. Sunt vasalităţi cu libertate şi este libertate unită cu cea mai păgubitoare robie. Eram stăpîni atunci, la noi acasă, pe bogăţia noastră, pe idealul nostru. Azi, în vremea neatîrnării, a gloriei, a strălucitoarei coroane

ridicate, într-o ultimă mişcare, de mînile tineic care înţepeneau de atingerea morţii pe cîmpul de lupta, noi nu mai suntem stăpîni pe bogăţiile noastre, şi nu prin tirania din afară, ci prin frica dinlăuntru chiar, ni se interzice dreptul de a păstra idealurile noastre.

Şi, întrînd în Ardeal, a găsit Mihai multă lume, de naţii, de suflete şi limbi deosebite. A găsit pe ungurii neîmpăcaţi, cari strigau că mai bine ar trimete împăratul din curţile sale un măturător decît să le impuie pe acest „valah".

A găsit pe saşi, conştienţi pînă azi că, dacă sunt acolo şi trebuie să fie, o datoresc marii lor naţii luminate, solidare şi puternice, ai carii reprezintanţi sunt ei aici, la poalele Carpaţilor.

Dar a găsit şi pe românii săi, cari-l aşteptau.

Astfel se dovedea şi atunci că mai adevărat decît cugetarea critică a celor de sus e instinctul sigur, pornind de la puterile cele mari ale vieţii, de la tainele organismelor naţionale, al mulţimilor omeneşti. Şi s-a sculat astfel în ceasul izbăvirii, s-a sculat sat cu sat la vestea intrării lui Mihai. In văile munţilor, pe întinderea şosu- rilor, mii de mii, în sate bătrîne, au nădăjduit şi au aclamat. Aceia cari, şi azi, după trecere de trei sute de ani, în robie şi umilinţă, în indiferenţa noastră desăvîrşită faţă de ei, sunt în aşteptarea craiului, a împăratului românesc, pe care-l cer cei din Ungaria, cînd n-au dreptate de la unguri şi pe care-l văd în viitor ţăranii bucovineni, cînd, în umbra unei ctitorii a lui Ştefan împărat, întreabă pe oaspetele din ţară cînd va să vie împăratul românesc cel nou.

Aceasta era, şi e pînă astăzi, după cele trei sute de ani de indiferenţă din partea noastră, starea de spirit a ţărănimii de acolo. Dar Mihai Viteazul era un om politic — adeseaori aşa de puţin şi de nesigur lucru, chiar

cînd e cineva un adevărat om politic, şi nu un biet politician — şi, ca un om politic, el se încredinţa factorilor competenţi — cari se cheamă azi în Ungaria Andrassy, Apponyi, Kossuth, Justh[1], iar la noi cum îi ştim fiecare. Şi „factorii competenţi'[1], îndepărtîndu-l de ai săi la fiecare pas, pe neted drum de oficialitate, l-au adus la înfrîngerea de la Mirăslău, l-au întrebuinţat la Gorăslău şi l-au tîrît la trădarea de la Turda.

Mare învăţătură ! Prin neamul nostru se putea îndeplini trainic idealul, dacă, întru cit era cu putinţă macar, eroul ar fi ţinut seamă de acest factor, necompetent. Tot geniul lui militar nu i-a putut asigura însă biruinţa pe calea altora, pe care se rătăciseră paşii săi, după strălucirea ispitei. Călugărenii au fost sfărîmarea porţilor iadului, şi osîndiţii nevinovaţi strigau din dureri către arhanghelul izbîndei, dar el a mers înainte, pe drumul de bucurii ispititoare, la capătul căruia îi zîmbea raiul şi-l aştepta prăpastia, şi decît iadul mai neagră. Greşeala de atunci nu mai trebuie repetată. Oriunde e o fărîmă din neamul nostru, de ea trebuie să ţinem seamă întîi. Din pămîntul nostru să scoatem aurul care-i zace în adîncuri.

III

Şi, acum, al treilea învăţămînt, cel ce vine, după moartea eroului, din răzbunarea lui.

Nici un om mare nu e aşa de mare îneît el singur să poată îndeplini o operă mare.

[1] Oameni politici reacţionari din Ungaria, care au sprijinit politica de desnaţionallzare a popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic. Evident, Kossuth nu e cunoscutul revoluţionar de la 1848, Acela murise ostracizat tn 1394.

Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorinţa de muncă, de setea de jertfă a lor. In această neapărată solidaritate omenească la cele mai înalte lucruri ale vieţii e o îmbărbătare şi o mîngîiere pentru cine n-a fost ales din ceruri pentru a sta în frunte. Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi de la o vreme singur cu conştiinţa sa, cu încrederea sa în sine, cu vitejia şi mîndria sa. Oamenii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societăţii în care trăiesc. Altfel se îneacă în trivialitatea vieţii obişnuite, ori se sfarmă. Sunt oameni cari fac pasul greu dintîi, în jos, şi în curînd numai un vîrtej al apei murdare arată unde au dispărut: pe mormintul lor nu se pune nici o cruce şi nu se varsă nici o lacrimă. Şi sunt oameni mari cari nu consimt a întovărăşi, pentru avantagiile lor personale, în păcatele ei o societate ordinară.

Ei se zdrobesc. Dar, chiar dacă un astfel de om se zdrobeşte, zdrobii ea lui nu e zădamică. Peste tragedia sa pluteşte o amintire veşnică pe care n-o pot nimici acei cari l-au ucis, şi, neapărat, vor veni timpuri care se vor curăţi prin aducerea aminte a celui care a suferit martiriul.

Aşa fu soarta lui Mihai Viteazul. Dacă s-ar fi sprijinit pe o societate însufleţită de spiritul său, el n-ar fi rătăcit ca un prigonit de soarta pe pămîntul ţării căreia-i dăduse libertate. N-ar fi rătăcit ca un fugar de la Buzău la Argeş, de la Argeş în Oltenia, în mîndra Oltenie unde fusese şi el ban al Mehedinţilor şi care acum stătea nesimţitoare la nenorocirea lui. Nu şi-ar fi sîngerat fruntea de treptele „tronului preaînalt“. Nu s-ar fi întors braţ la braţ cu Basta şi nu s-ar fi întîmplat apoi ce s-a întîmplat la Turda.

O ţară întreagă s-ar fi ridicat să-l apere, să-l înalţe, să-l răzbune, şi s-ar fi văzut ce poate face o ţara întreagă.

L-a ucis siguranţa lui Basta că nimeni nu se va ridica să-l răzbune, că după uciderea lui va rămînea un partid împărătesc la noi, pe care nu-l va

dezgusta nedreptatea şi nu-l va cutremura crima.

Astfel Mihai a pierit din lipsa de conştiinţă a poporului său. Dar veacuri au trecut şi conştiinţa noastră învie la lumina amintirii lui.

Noi îi vom da capului profanat, scos spre priveala curioşilor şi doritorilor de distracţie, un mausoleu de marmură. Dar piatra de deasupra lui nu-l va închide. O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormîntul în ceasul care se va cuveni. Cultura românească îl va pregăti, prin toate aşezămintele ei, şi prin acesta al nostru, în care pătrunde şi o rază din alt ideal. Cheia de aur o vom ţinea aproape de inima noastră. Şi în ziua iuvenită cu ea vom atinge mormîntul, şi el se va deschide pentru a creşte puterea conştiinţii noastre cu puterea minunată a Viteazului ce aşteaptă.

17 noiemvrie 1909

(I)

KARL KRUMBACHER

Marele bizantinist, întemeietorul bizantinologiei moderne, autorul uimitoarei enciclopedii bizantine pe care o intitulase Istoria literaturii bizantine, conducătorul revistei Byzantinische Zeitschrift, revistă care unea silinţile bizantiniştilor din toate ţările şi neamurile, a murit la Miinchen, unde era profesor la Universitate, în vîrstă de abia cincizeci şi patru de ani, „după o mai lungă suferinţă, dar neaşteptat de iute“, spune înştiinţarea.

232

Pentru români moartea lui Krumbaeher e deosebit de dureroasă. Răposatul ne cuprindea în vastul cerc al atenţiei sale luminoase. Pentru ştiinţa noastră şi reprezentanţii ei, el a avut simpatii care nu se vor şterge din inima celor ce au fost onoraţi de dînsele. Rînd pe rînd, un număr destul de mare de studenţi români i-au urmat cursurile şi seminariul, în care nu o dată numele ţării şi naţiei noastre a fost numit.

Cade copleşit de o muncă supraomenească, în atitudinea eroică a celui ce nu s-a cruţat în îndeplinirea sarcinii ideale căreia-i închinase viaţa. Cuvîntul nostru de durere trebuie să se audă înaintea acestui mormînt la căpătîiul căruia va arde nestinsă candela celei mai curate glorii.[1]

10 decemvrie 1909

(I)

ÎNVĂŢĂMINTE DIN VIAŢA ŞI DOMNIA LUI CUZA VODĂ[2] I

De istoria pragmatică, de fapte, a lui Cuza vodă nu se mai poate vorbi astăzi, după cartea d-lui A. D. Xenopol, cu oarecare noutate.

Starea izvoarelor împiedecă de la aceasta. Istoricul lui Cuza vodă a lucrat după ziarele timpului, după dez-

[1] Karl Kruvibacher (1856—1909) a fost profesor de bizantinologie şi neogreacă la Universitatea din MUnchen începînd din 1897.

[1] Tema unei conferinţe ţinute la Huşi (n.a,).

233

20

baterile parlamentare şi după unele acte care i-au lost împărtăşite,

Din această categorie de informaţie pot ieşi pagini interesante uneori, dar icoana întreagă a vremii nu se poate desface,

In adevăr, ziarul minte ; el e făcut ca să mintă, în sensul intereselor

unui partid sau altuia, al intereselor deosebiţilor indivizi amestecaţi în politica. A descurca adevărul cuprins în această zilnică minciună e lucru greu, şi pentru aceasta trebuie să capete cineva îndreptările de aiurea. Fără a mai vorbi de ziarele care prind opinia publică, simţul general al momentului, în greşelile sale, şi-l exagerează pentru a-l linguşi, a „bate-n strună", şi astfel a mina banul la casa onoratei administraţii [...].

Dezbaterile parlamentare reprezintă mărturisiri politice pregătite, foarte adeseori revăzute, mai mult decît o dată fundamental schimbate. Sunt un document care nu e totdeauna interesant şi care poate fi deseori puţin autentic.

Actele de stat, care se pot avea mai lesne, sunt menite, ori a face constatări care pot fi indiferente, ori a da sub o anume coloare, acoperind, mistificînd şi momind, situaţia unui moment.

Pentru a întregi şi a rectifica, pentru a da icoane adevărate şi judecăţi drepte, trebuie izvoare de alt fel. Trebuie memorii şi scrisori particulare.

Memoriile se scriu tîrziu — pe baza unor însemnări zilnice uneori, şi aceasta e şi cazul cel mai bun ; se scriu de oameni cari au părăsit scena politică şi cari nu mai au interese actuale, de oameni cari trăiesc în singurătate şi acolo-şi culeg amintirile, le orînduiesc şi le critică. Le critică avînd acum un simţ al datoriei de adevăr, pe care oricine ştie ceva o are faţă de urmaşi — generaţia pe care o respecţi şi nu cutezi a o minţi, fiindcă

n-ai văzut-o, nu te-ai deprins cu greşelile ei şi ştii că te va judeca.

Memorii avem puţine în literatura noastră,' Oamenii nu le scriu uşor. Sunt multe motive, adică defecte, orientale. Ţinerea în curent a notiţelor pregătitoare, cercetarea şi redactarea lor cer o muncă grea şi statornică, de care puţini sunt în stare. In al doilea rînd, e în noi încă acea stare de spirit nenorocită, o exagerată şi falsă discreţie ori sfială, care ne face să nu ne „amestecăm", pentru ca o lume răuvoitoare să nu creadă că la baza manifestaţiei noastre e o dorinţă de a ieşi la iveală, pe cînd, de fapt, oricine a prins în amintirea sa ceva din faptele mari ale unei epoce, ceva din personalitatea unui om hotărîtor, n-are dreptul să ducă în mormînt fărîme de adevăr trăit care nu sunt ale lui. Şi, în sfîrşit, atîţia cari n-ar fi opriţi de aceste motive, nu scriu fiindcă nu cred că pot scrie, deşi nu e vorba de un scris împodobit literar — poate cele mai bune amintiri privitoare la războaiele lui Napoleon I sunt ale ofiţerilor inferiori ridicaţi dintre ostaşi, ori de ale cine ştie căruia soldat chiar. E adevărat că şi o educaţie greşită nu pune la îndemîna oricui a trecut prin şcoli putinţa de a scrie cuviincios.

Astfel, cu privire la domnia lui Cuza vodă, n-avem încă memorii. Doar cînd, dăunăzi, s-au serbat cincizeci de ani de la întemeierea României, unii ofiţeri de-ai lui au vorbit, în ziarele jubiliare, cu privire mal ales la crima împotriva onoarei pe care au făcut-o militarii conjuraţi din fevruarie 1866. Mărturisirile au provocat polemici, cuprinzînd alte mărturisiri, şi cu toatele vor fi de folos acelui care va fi în măsură a scrie pe larg şi temeinic despre acea zi nenorocită.

Scrisori particulare, corespondenţe personale şi secrete vor ieşi poate la iveală, mulţumită mai ales obiceiului de a se vinde, de moştenitori,

hîrtiile răvăşite ale oameni-
235
20*
lor cari au jucat un rol în această ţară, anticvarilor evrei cari le trec apoi, cu cîştig, Academiei Române.

Avem însă două colecţii de asemenea acte care fără îndoială se vor publica. Hîrtiile rămase în stăpînirea lui vodă Cuza au fost păstrate credincios de răposata doamnă Elena, care le-a încredinţat fratelui ei, d-l Theodor Rose'tti, iar de la d-l Rosetti ele au ajuns la prietenul meu A. C. Cuza. Ele cuprind acte privitoare la persoana domnului, înainte şi după detronare, precum şi corespondenţe diplomatice de o mare însemnătate.

Alte hîrtii au fost luate, în clipa trădării şi din însărcinarea guvernului cel nou, de cineva care mai puţin decît oricine ar fi avut dreptul să scormonească în aceste hîrtii cu scopul, mărturisit, de a găsi dovezi de politica rea, de „trădare" a ţării, în corespondenţa secretă a lui vodă Cuza. „Pot să caute cît or vrea, nu vor găsi ce doresc ei“, a spus domnul detronat, după mărturisirea soţiei lui. Şi în adevăr zădamic scotociră pripit mînile pătimaşe ; din acele scrisori n-a ieşit nimic alta decît ceea ce ştia şi lumea de atunci, şi eeea ce ştim mai bine noi, cei de astăzi: că toată activitatea publică a lui vodă Cuza a fost închinată numai binelui ţării şi neamului.

Să nădăjduim că şi aceste hîrtii vor vedea în curînd lumina.

Pînă atunci, pînă la cunoaşterea izvoarelor noi, se va putea vorbi de domnia lui Cuza vodă dintr-un punct de vedere care nu e cel istoric propriu-zis.

Căci o epocă din viaţa unui popor poate fi expusă din punctul de vedere al faptelor. Intîi le afli, le fixezi, le înşiri şi dai astfel, cu luminările şi înlănţuirea pe care eşti în stare a le da, istoria pragmatică a epocei aceleia.

Poţi — şi istorie, în adevăratul înţeles al cuvîntului, să se încumete a o face numai cine are acest dar! — poţi să reconstitui figuri, să învii viaţa în chipuri mari, stăpîni'toare. Atunci ai trăit o epocă, şi faci şi pe ceilalţi să o trăiască.
236

Dar din stabilirea şi orînduirea faptelor, din înţelegerea şi zugrăvirea figurilor, se desface un al treilea element, care e moral-istoric. Oricine a lucrat pe lume nu scapă de judecată, de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept şi în altă rază de vedere. De la o vreme se impune o sentinţă care rămîne, deşi revizuiri parţiale, aducînd după ele modificări ale condiţiilor unei reputaţii, mai sunt cu putinţă.

Din aceste dezbateri, oare pot fi foarte pasionate faţă de anumiţi oameni şi de anumite tipuri, rezultă însă învăţăminte, reguli de conducere politică, exemple de imitat, care sunt bune în orice vreme şi pentru orice popor, dar mai ales bune pentru poporul în mijlocul căruia şi cu privire la care s-a desfăşurat o activitate politică, s-a afirmat o personalitate conducătoare. Şi dintre generaţiile cărora le poate folosi povaţa şi exemplul, aceea care trebuie să fie mai lacomă de a le prinde, fiincl- că-i poate ajuta mai mult, e generaţia care vine puţină vreme după o criză istorică, după un erou al istoriei.

în acest sens voi să vorbesc de fapta şi de firea lui Cuza vodă.

Şi, pentru aceasta, el poate fi- privit din trei puncte de vedere : cum a înţeles datoria sa de domn ; cum a tratat problemele politice ale epocei sale ; cum a purtat povara nenorocirii sale.

III[1]

Cînd un prinţ e crescut pentru tron, cînd din cea mai fragedă copilărie a purtat uniforma, a avut regimente, a văzut prezintîndu-i-se arma şi închinîndu-i-se steaguri, cînd i-au stat la îndemînă cei dintîi oameni ai neamului — atît mai rău pentru cine-l creşte, dacă-i lasă la o parte pe aceştia, pentru a lua mediocrităţi supuse, personalităţi

[1] In ediţia de bază, nu există un paragraf II.

neclare, ori cine ştie ce educatori de meserie, buni pentru prinţi ruseşti, ori, dacă nu, persani! — cînd astfel de oameni i-au stat deci la îndemînă, pentru a-l iniţia în toate ramurile vieţii publice, care nu trebuie să fie necunoscute unui suveran, atunci ai tot dreptul de a fi pretenţios şi aspru faţă de unul care, ajuns la cîrmuire, arată că nu-şi dă seama îndeajuns de datoria de a munci stăruitor pentru binele ţării şi neamului său, ori ţării şi neamului care l-au adoptat, urmărindu-l cu iubire de la cei dinţii paşi ai săi în viaţă.

Aşa a fost însă cu Alexandru Cuza, ajuns domn din întîmplare, prin noroc — nu norocul lui, care şi-a cheltuit viaţa în şapte ani, ci norocul nostru, cari am folosit de pe urma acestei mărinimoase risipiri de puteri ?

Fiu de boier, din familie mare, şi ilu prea mare, cu avere şi nu tocmai cu multă avere, crescut ca orice fiu de boier din acel timp. Franţuzeşte la pension, istorie sacră, istorie antică, istorie a Franţei, „literatură", aritmetică, artă de societate, maniere, călătorie la Paris pentru bacalaureat, care, oricum, era mai greu pentru un şcolar astfel pregătit, al pensioanelor moldo-române, decît doctoratul de acum pentru absolvenţii şi licenţiaţii facultăţilor noastre.

S-a întors în ţară. N-a fost, ca Mihail Kogalniccanu, agricultor care să practice agricultura, n-a întemeiat, ca această fire neastîmpărată în genialitatea ei, industrii: a hîrtiei — vechi sistem fără „încurajări" de la stat — a postavului. Deşi trăia sub cîrmuirea unui Grigore Ghica, venit prin revoluţionari şi bucuros de colaborarea lor, n-a făcut administraţie. Ofiţer cu cariera fulgerătoare — şi parcă astăzi nu vedem noi, în alte domenii, cariere, aşa de fulgerătoare ! — colonel tot printr-un capriciu al caimacamului Vogoridi, simţind mai mult ce trebuia să fie un ofiţer decît deprins la aceasta printr-o şcoală militară ori prin activitate la regiment, astfel era Cuza în ziua cînd fu ales domn, ca să nu se aleagă Mihai

Sturza ori Grigore Sturza şi ca să £ie în stapînirea celei mai înalte puteri măcar un om simplu şi simpatic, lipsit de ambiţie personală şi — lucru foarte însemnat — dispuind, ca locţiitor al ministrului de Război, de oştire.

Cunoştea puţină lume, doar cercul de tineri între cari trăise, eleganta lume femeiască din Iaşi. Pe cei de jos i-a descoperit după ce a luat domnia ; atunci întîi, potrivit cu datoria lui, a recunoscut el cu bucurie omenia, munca răbdătoare, vitejia, credinţa, care sunt virtuţile ţăranului nostru. In sfîrşit, el nu avuse legături cu lumea de peste Milcov, care, prin

conducătorii ei liberali, foştii republicani din 1848 şi de după 1848, dorise un alt domn, pe generalul Nicolae Golescu, o figură cunoscută în Bucureşti.

Şi, îndată după alegere, ce s-a întîmplat cu această fire lăsătoare, aplecată către petreceri, străină pînă atunci de orice muncă statornică, de orice spirit de jertfire ? S-a întîmplat că, într-o schimbare subită, fulgerătoare, printr-o genială intuiţie a datoriei, omul s-a transformat. Colonelul Cuza e una, vodă Cuza, alta ; cel din urmă a luat de la cel dintîi doar anumite prietenii împovărătoare şi o singură iubire, pentru care îl mustră mai mult acei cari n-au iubit niciodată. încolo, pentru noi un om nou, adevărat nou, strălucit nou, a răsărit în ianuarie 1859.

El a rămas acelaşi pînă în clipa abdicării. Cuza vodă nu era un om solemn, pompos, formalist. Nu învăţase nicăieri eticheta Habsburgilor şi ceremonialul lui Carol Quintul sau al Iul Filip Tenebrosul; nu ştia şi nu voia să ştie cum se orînduiesc la un jubileu faitoanele, de la cel mai măreţ oaspete străin pînă la cel din urmă lingău de curte şi de ogradă. Eticheta a suferit continuu de pe urma unui domn care se cufunda bucuros în rîndurile mulţimii, ca să afle, ca să îndrepte, ca să"pedepsească şi să mîngîie, ca să miluiască pe ascuns de ochii lumii — cum a făcut apoi păstrîndu-i moştenirea, buna şi miloasa lui soţie — cu un cuvînt, ca să răspundă nevoii sufleteşti

a neamului acestuia, de a fi iubit de suveranul său şi de a-l iubi în schimb, călduros, fără rezerve, din toată inima.

Şi 'totuşi el a rămas cel dinţii din poporul său. Ceva îl ridica mai presus de ceilalţi : aceea că nimeni nu-şi facea datoria mai viteaz, mai dispreţuitor de orice meschină prudenţa, mai înfruntător al celor mai straşnice primejdii, decît el.

Sufletul lui întreg era schimbat. Prin gura lui nu mai vorbea un om, ci, cum se cuvine pentru un stăpînitor de oameni, un neam întreg. întruparea naţiunii era el în gînd şi grai. Cel dintîi fior de mîndrie l-a avut generaţia de atunci cînd s-au auzit cuvintele mîndre cu care el vorbea turcilor, cabinetelor europene, proclamînd o Românie mîndră.

Aminliţi-vă pe acele din ultimul mesagiu, cu cîteva luni înainte de abdicare, acele demne cuvinte prin care nega, de pe tron, orice ambiţie pentru sine şi, amintindu-şi de ceea ce fusese, făgăduia, cu gîndul la principele strain, pe care-l pregătise, un colonel Cuza, bun, modest şi harnic patriot, întors între tovarăşii săi de odinioară pentru a lucra mai departe la binele ţării şi neamului.

Şi vorbe mari, în cea mai simplă formă, găsea el nu numai pentru cei de sus şi în clipele cînd privirile tuturora erau îndreptate asupra lui, ci şi atunci cînd în cabinetul său de lucru se îndrepta către un ofiţer din cei mai mărunţi, chemat ca să audă dojana sau lauda. Căci el ştia că, în această lume unde legea nu poate prevedea toate şi unde nu se pot fixa răsplătiri pentru orice fel de merite, cel ce face mai mult decît datoria sa are drept la cea mai frumoasă răsplată, care vine din cel mai strălucit şi mai nobil privilegiu al unui principe : acela de a face pe cel mai vrednic să coboare scările palatului cu puteri de muncă înzecite şi, iarăşi, de a face a se pleca fruntea acelui care şi-a călcat datoria fără ca legea să-l poată atinge.

IV

Acest nepregătit — altfel decît prin puterea lui de intuiţie — avu, din cea dinţii zi a cîrmuirii sale, o situaţie politică aşa cum numai puţini prinţi crescuţi pentru tron au avut-o înaintea lor : o situaţie cu totul nouă, cuprin- zînd în toate privinţile probleme grele, care cereau să fie neapărat şi fără zăbavă rezolvite.

Administraţie modernă şi unitară — pentru amîndouă Principatele — nu exista. Finanţele erau într-un adevărat haos. Oastea trebuia înjghebată din două corpuri militare deprinse a sluji sub steaguri deosebite, şi vechiul spirit al companiilor de miliţie înlocuit prin spiritul unor regimente luptătoare. Şi, în acelaşi timp, se ridicau ameninţătoare pentru însăşi fiinţa noului stat problemele cele mai mari: a situaţiei internaţionale a României, unită trecător sau definitiv, pentru un timp numai sau pentru toate 'timpurile ; a înlăturării vechii stăpîniri a mănăstirilor greceşti pe pămînt românesc şi, în sfîrşit, a împroprietăririi ţăranilor.

Cuza vodă ar fi putut greşi în alegerea domeniului unde trebuia să lucreze întîi energia lui. Ar fi putut să facă precum fac spiritele comode, căutînd o manifestare aparentă, fie şi strălucitoare şi zgomotoasă, în domenii mici, în care se poate face foarte uşor un fel de dovadă de originalitate, schimbînd, în uniformele ofiţerilor, de pildă, catifeaua gulerelor cu astrahanul, înlocuind mantaua cu dolmanul francez, ori reglementînd forma chipiu- lui şi, iarăşi, schimbînd ordinea administrativă, întinderea plăşilor, numele administratorilor, leafa pe care o primesc ş.a.

Atîţia n-ar fi cutezat să înfrunte, într-o situaţie aşa de şubredă şi cu atît de puţină deprindere a lucrurilor publice, chestii de o aşa de covîrşitoare însemnătate. Ar fi închis ochii asupra greutăţilor, ori ar fi căutat să

scape de ele, în momentele cînd s-ar fi impus mai mult, prin măsuri de oportunism care zăbovesc rezolvirea problemelor primejdioase, dar o şi îngreuie în măsura zăbăvii aduse.

Domnul din 1859 a îndrăznit să atingă cu un curaj consecvent, cu un cavalerism jertfitor, cu un înalt simţ al celei mai înalte datorii, pe care după dînsul nu le-a mai avut nimeni, cele trei probleme de căpetenie. Ştia că una-l pune în conflict cu Turcia, care avea pe atunci mulţi şi puternici aliaţi, că alta-i creează protivnici în călugării greci, deci în toată grecimea, atît de solidară, şi în puternica Rusie, care, confiscînd acasă averea călugărilor greci, nu înţelegea ca alţii, mai mici, să îndrăznească tot aşa de mult. Iar chestia ţărănească trebuia să trezească duşmănia proprietarilor — afară doar de cîţiva idealişti dezinteresaţi ca dînsul — cari proprietari formau atunci întreaga clasă politică, pe care n-o puteai atinge fără a te meni unei sigure căderi.

Toate problemele au fost atinse, cercetate, rezolvite. Dacă legea de la 1864 nu e cum am fi dorit-o, aceasta se datoreşte silinţilor înverşunate ale proprietarilor şi mai ales faptului că acel care a decretat legea — neputînd-o trece prin Cameră — n-a avut răgazul — şi ce îndelungat răgaz s-ar fi cerut! — de a o pune în aplicare aşa cum se cuvenea.

Cu aceasta însă Cuza vodă iscălise pieirea sa. Ea n-a întîrziat. [V]

V

Am avut în trecutul nostru mulţi pribegi, dintre boieri, dintre clerici, dintre domni, pe cari-i goneau păcatele lor sau răutatea noastră. Ştim ce făceau. Cei vechi mergeau cerşind, din ţară în ţară, de la o curte la alta, dintr-un oraş în altul, înfăţişîndu-şi genealogia şi rugîn-

du-se de un ajutor de drum, de un sprijin diplomatic. Unde n-au făcut ei de rîs ţara şi neamul lor ?

In timpuri mai noi au pribegit, dintre domnii munteni: Alexandru Ghica, Bibescu, Barbu Ştirbei ; dintre moldoveni : Ion Sandu Slurza, Mihai Sturza, Grigore Ghica.

Ce făceau ei după pierderea puterii ?

Părăseau ţara, chiar fără a fi siliţi. Ii înăbuşea aerul, îi dezgusta pămîntul, îi umpleau de mînie oamenii nerecunoscători. îşi păstrau prietenii adevăraţi, partizanii; îi înteţeau în duşmănia faţă de regimul cel nou, cel puţin pînă la venirea ca domn a principelui Carol. Se întorceau numai atunci cînd zorile unei a doua domnii păreau că răsar pentru dînşii.

Doi singuri fac excepţie. Acel Ghica vodă, care, trăind simplu în străinătate, luptă pentru Unirea cu principele străin, distrugînd astfel orice viitor politic pentru dînsul, şi care, neînţeles, calomniat, şi în ceea ce priveşte onestitatea sa personală, s-a împuşcat mai curînd, decît să se apere. Şi acel, mai vechi, loan Sandu Sturza, care răspundea, în 1828, ofiţerului rus venit să-l ia în primire ca prins politic, aceste simple memorabile cuvinte : „Spune-i dumisale că, de vra să mă păzească din poruncă, să-şi urmeze datoria lui cum ştie, iar, de vra să-mi facă ţeremonie, îi mulţămesc, că n-am trebuinţă de strajă rusească, fiindcă mă păzeşte Dumnezeu".

Ca dînşii şi mai presus decît dînşii a fost în exilul său vodă Cuza. îndată ce avu cunoştinţă de constituirea unui nou guvern, el ceru să fie scos din ţară. Nu pentru că o ura, dar pentru că ştia bine că prezenţa sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituţiile cele noi pentru a se înrădăcina, regimul cel nou pentru a se consolida.

A plecat. Din străinătate n-a venit de la dînsul nici o protestare, nici o plîngere, nici o aţîţare, pe care le dispreţuia deopotrivă. Nobilele lui scrisori către principele

Carol, înlocuitorul său, sînt vrednice de a fi cuprinse în orice carte pentru cultura politică a poporului.[1]

O dată ambasadorul francez din Viena s-a oferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a răspins spi’ijinul sti'ăin.

Altă dată a fost ales deputat, senator, de acea opinie publică românească, înşelată o clipă, zăpăcită, înăbuşită mai mult, care se deşteptă însă îndată, plină de recunoştinţă şi admiraţie, în favoarea lui. A refuzat. Pacea ţării lui îi era mai scumpă decît orice alta pe lume.

Trăind aşa ultimii săi ani, el a adaus la învăţătura că nu trebuie să ocupi locul la înălţimea căruia nu te poţi ridica ; o a doua : că e dator un suveran să rişte şi situaţia sa pentru a da o soluţie curagioasă problemelor mari ale timpului, şi o a treia : că jertfa pe care ai făcut-o odată pentru binele neamului şi ţării, n-ai dreptul s-o retragi.

(1)

UN AVENTURIER INTERESANT : GHEORGHE BRANCOVICI

în Ţara Românească a trăit pe vremea lui Şerban Cantacuzino, care cuteza să viseze de Bizanţ şi aştepta mîntuirea de la nemţi, de la catanele împăratului, un om care şi el trăgea nădejde să capete ceva la o sfîşiere a împărăţiei turceşti, pe care mulţi o credeau cu putinţă după cele din urmă înfrîngeri şi pierderi de provincii ale turcilor.

[1] Scrisorile cuprind îndemnuri patriotice şi democratice, fiind străbătute, mai ales, de o caldă simpatie faţă de ţărănime.

Sîrb de obîrşie, dar aproape cu totul romanizat — fratele său era doar vlădică românesc în Ardeal, Sava — Gheorghe Brancovici era întrebuinţat adesea ca agent secret al diplomaţiei, cam pretenţioase şi cu puţină bază, a lui Şerban. De la o bucată de vreme rosturile lui de pretendent la despotatul sîrbilor, la domnia Ibricului, îl despart de noi, dar un timp uneltirile acestui om îndrăzneţ şi priceput în multe fac parte din istoria noastră. .

De aceea publicarea, de învăţatul sîrb loan Radovici, a unei întinse culegeri de documente cu privire la acest aventurier, care era fără îndoială un şarlatan, dar unul dintre aceia cari pot înşela multă lume şi lăsa în urma lor o amintire foarte interesantă, nu e fără folos pentru noi.[1] Găsim aici actul din 1667 al principelui ardelean Sigis- mund Răkâczi pentru vlădica Sava, care-l ajutase a lua Lipova, oferta lui Brancovici, din 1673, de a da împăratului şi ajutor de oaste românească.

La această dată el asigură că şi fratele său, episcopul Sava Brancovici, de tragică amintire, va „ieşi" în posesiunile împărăteşti, prin Moldova ori Ţara Românească, după ce va fi vîndut toată averea familiei. La 1687 împă- ' ralul, după primirea solului muntean Antide Dunod, călugăr francez, scrie patriarhului din Constantinopol că „a dat putere generalului său Şerban Cantacuzino, domn al Ţării Româneşti, ca să vie, repede şi slobod, cu oştile creştine unite din preajma lui, sub ocrotirea sa“. La 27 octomvrie 1688 se face de acelaşi un dar lui Brancovici, sol al lui Şerban. Din Ţara Românească, la 1689, Brancovici recomandă, ca „despot, moştenitor legiuit, cu mila lui Dumnezeu, al Ibricului întreg şi al domniei împărăţiei de Răsărit, mare duce al Mesiei de Sus şi de Jos şi prinţ al sfîntului Imperiu Roman, al Sfîntului Sava şi al Munte-

[1] Prilozi za istoriu Srba i Ugarscoi u XVI, XVII 1 XVIII vecu 1, Novisad (Neoplanta), 1909 (n,a.).

negrului, domn veşnic al Herţegovinei, Sirmiului şi Inău- lui, conte prin părţile Ungariei şi cele adause ei“, pe căpitanul său Novac Petrovici; redactează acest act secretarul, care nu e altul decît Ieremia Cacavela, viitorul dascăl al lui Dimitrie Cantemir. în numele său şi al patriarhului de Peci, Arsenie, el chema în acelaşi an pe sîrbi la Orşova pentru a începe lupta cu turcii. Acolo venise el din Bucureşti. In iulie el se scria „guvernator al Serbiei, Slavoniei şi unde se vorbeşte limba sirbească" şi primea, din Semendria pe Dunăre, scrisori de la vlădica Sava de Peci şi de la călugărul DosofteL

El însuşi data tot „in Valachia Subalpina". Cu prilejul acestor uneltiri se spune că Brîncoveanu, cînd era încă boier, ar fi vrut „să capete o stăpînire

în Serbia, de unde-i vine seminţia" (I), cu ajutorul imperialilor, „Expediţia" „despotului răsăritean" se isprăvi printr-o mare deziluzie : în zădar aştepta el la Orşova pe vlădica de Cruşedol şi alţii; abia putu strînge ciţiva ostaşi, şi astfel el crezu că e bine să se întoarcă în Ţara Românească, La 1693 aventurierul era la Viena, de unde dădea diplome slavone, în care lua şi titlul de stăpînitor al Severinului. Marchizul de Baden, generalisim imperial, îl atrage în tabăra de la Cladova şi-l arestează acolo. Dus la Sibiu, el era trimes de acolo la curte. Austriecii ştiuseră să păzească bine pe acest cutezător, care le putea face multe încurcături. La 1705 era la Eger, bine închis, şi se plîngea de povara bătrîneţelor şi de supărările bolii.

De şaptesprezece ani îşi ispăşea păcatul de a îi minţit şi poftit prea mult în viaţa sa. 1 se refuză strămutarea la Praga şi creşterea pensiei care-l împiedeca de a muri de foame. La 1707, împăratul orînduia unde să fie îngropat Gheorghe, dacă ar cădea asupra lui moarte năprasnică. In sărăcia şi nenorocirea sa, el spunea însă şi mai departe că e rudă cu împăraţii Răsăritului şi moştenitor drept al Serbiei. Cu toate nădejdile, el murea, tot în Eger, la

1711. Lăsa datorii şl dădea încă o dovadă cît o de primejdios a servi casa de Austria. *

1909

(I)

ÎN AMINTIREA LUI EMINESCU

Se pomeneşte amintirea a douăzeci de ani de la moartea lui Eminescu, privit astăzi, şi pe cea mai desăvârşită dreptate, ca întruparea cea mai deplină a geniului românesc în a doua jumătate a veacului trecut.

Nu suntem în stare încă a-l prăznui — cînd din punctul de vedere moral nu formăm încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipseşte clasa de sus, prin ignoranţă cea de jos, iar clasa de mijloc românească, întru cît se poate încălzi de amintirea gloriilor noastre intelectuale, se reduce la un număr destul de restrîns de cărturari.

Tineretul, căruia-i revine mai mult decît oricui sarcina pioasă de a se închina marilor suflete trecute de aici sus, în lumea unde seînteie, de o lumină limpede şi veşnică, viaţa, deci cugetarea şi simţirea aleasă a neamului, acest tineret nu se poate manifesta încă unitar şi disciplinat, ceea ce ar da manifestărilor lui o mai mare putere şi un prestigiu netăgăduit. Oricum însă şi în orice formă : prin cărţi, oricît s-ar recunoaşte în ele rostul comercial, prin articole de revistă, în numele deosebitelor cenacule şi [1]

[1] Intre hîrtille Iul s-a găsit corespondenţa lui Şsrban Canta- cuzino cu principele Ardealului Mihail Apaffy, azi pierdută (n.a.).

Urmaş al unei vechi familii aristocratice, care a dat Serbiei un despot eu acelaşi nume (1427—1456), Gheorghe Brancovlcl (cca. 1645—1711) a scris o cronică în limba română, dezvoltată în sîrbcşte, în timpul detenţiunii de 22 de ani la Eger.

societăţi în comandită, prin cuvîntari ocazionale, mai ales prin comemorarea din Cernăuţi a bucovinenilor, Eminescu îşi va fi avut ziua lui. Şi, anume, cu deplina recunoaştere a rostului sau celui adevărat.

Această reputaţie întreagă au s'tatornicit-o numai anii din urmă, mai ales după cunoaşterea manuscriptelor lui poetice, după învierea articolelor de cugetare, de polemică şi îndrumare, din care se desfac credinţile şi convingerile unui suflet cu totul superior. Chiar.şi în vechea formă, nelămurită, puţin cugetată şi sentimentală — din punctul de vedere, înjositor, al nebuniei şi al morţii înainte de vreme a poetului, sau din acela, tilcuitor cu tendinţe, al comentatorilor interesaţi — această reputaţie nu e prea veche.

Colaboratorul Familiei trecuse neobservat. „Dincolo" lipsea simţul pentru mlădierea şi energia unei limbi poetice care era nouă, oricît ar fi fost înrîurită de stilul lui Bolintineanu. La noi acest stil era compromis prin sine însuşi întîi, şi apoi prin prea multe reziceri şi ecouri, în scrisele poeţilor mărunţi din vremea lui Cuza. Eminescu primisd înrîurirea lui Bolintineanu, nu din ţară, ci din Bucovina, unde — încă de cînd foaia fraţilor Hurmuzachi reproducea în foileton, cu lăudătoare recomandaţii, poeziile acestui sentimental vorbăreţ şi neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirator cîntăreţ al amintirilor şi idealelor neamului — faima liricului muntean nu slăbise. Doar Petrino, cu toate înrîuririle scriitorilor germani mai cetiţi prin anii 1860, purcede în parte, aş zice chiar în bună parte, din Bolintineanu, decît care el are însă hotărîtorul merit al sincerităţii poetice pasionate.

In ţară, unde moda literară franceză stăpînea, elementul nou pe care-l aducea încă de pe atunci Eminescu, al cărui suflet era îmbogăţit de reflexivitatea germană, nu putea fi preţuit. Lirismul lui de iubire, din înduioşatele poezii pe care le publicau mult discutatele Convorbiri literare, părea prea simplu pentru un gust falsificat de

retorica amoroasă curentă. Evocările lui strălucite din- tr-un trecut care putea să-l atragă ca pe un romantic, dar care-i era şi cunoscut adine, intim, prin cetiri îndelungate în vechea noastră literatură — pe atunci cu totul dispreţuită, chiar în „Junimea", şi cunoscută, numai ştiinţific, de un Hasdeu — nu aflau cuvenita preţuire, nici chiar în cercul, atît de iionic, al „Junimii", în care umbrele eroice n-aveau intrare pentru a nu turbura bătaia cu perinele, anecdotele d-lui Caragiani ori mica pornografie curentă. In sfîrşit, d-l Maiorescu, doar, şi cîteva persoane din cerc puteau să aibă înţelegere pentru filozofia care dădea un înalt înţeles Rugăciunii unui dac şi Satirelor, filozofie care căpătase la poet energia unei . credinţe atotstăpînitoare. Şi chiar acel element din satire în care se cobora prezentul, înalţîndu-se prin aceasta şi mai mult gloria, serioasă şi sinceră, omenească şi plină de evlavie a secolelor viteze şi credincioase, nu putea să aibă primire simpatică ; doar societatea de atunci, ieşită biruitoare, pe neaşteptate, din mari frămîntări şi crize politice şi sociale, avea toată admiraţia pentru opera ei, cu care, şi din neştiinţă, m\ putea compara marea operă a trecutului, şi ea n-avea presimţirea crizei morale care trebuia să se declare îndată, urmînd apoi şi pînă în zilele noastre. De la satira personală a lui Bolintineanu, înăcrit de oboseală şi neliniştit de începuturile bolii sale, de la satira glumeaţă, de cuvinte, a lui Baronzi[1] pînă la această satiră, era o distanţă uriaşă, pe care contemporanii n-o puteau trece.

Nici simţul pentru superioara factură a limbii poetice noi nu-l avea „Junimea'', cu tot numărul însemnat de oameni de gust şi de filologi (aşa de rareori oameni de gust!) pe care-l cuprindea societatea. Din gura unui membru al cercului din Iaşi ştiu că lectura celor mai

[1]George Baronzi (1828—1896) — scriitor fecund, militant pentru Unire. Satirele sale sînt merituoase prin orientarea lor democratică.

frumoase poezii ale lui Eminescu nu era întovărăşită de acea evlavioasă atenţie care ar fi făcut bine unui suflet aşa de delicat, ci cu observaţii critice jignitoare, cu glume grosolane, cu rîsete inconştiente care toate îşi aflau scuza în „defectele stilistice" ale scrisului lui Eminescu. I se cereau, ca oricui, şi în acelaşi ton, schimbări. Trebuie să adăugim însă că el, deplin conştient de valoarea operei sale şi de îndreptăţirea unui grai format din cetirea întregii noastre literaturi şi din ascultarea românilor de pretutindeni, răspingea cu o răceală hotărîtă propunerile de schimbare, lăsînd, cel mult, ca ele să se facă, fără ştiinţa lui, de obişnuitul redactor-corector al foii.

Nenorocirea lui Eminescu a deşteptat întîi din'tr-o indiferenţă care ar fi foarte vinovată, dacă n-ar fi fost atît de firească, publicul nostru. Acei cari nu urmăriseră pe poet în greaua, îndelungata şi marea lui evoluţie, luară în mînă cu interes frumosul volumaş alb, cu frontispiciile delicate şi împodobit cu chipul, de o seninătate şi curăţie, de o frumuseţă liniştită şi sigură, de o calmă privire dominatoare al scriitorului fără noroc. In tineretul din şcoli se pomi o nemărginită simţire de milă pentru zeul tînăr care căzuse, fulgerat, din Olimpul luminos cu flori albe de cireş, miresme de tei, blonde chipuri iubitoare şi ochi albaştri în lacrimi, cu fantasme măreţe de voinici pururea biruitori, în iadul întunerecului şi scrîşnirii dinţilor. Versurile se cetiră cu luare-aminte, atunci pentru întîiaşi dată, şi magia lor, acel farmec vrăjit care te cucereşte din nou la însutită cetire a paginilor unice — rămase unice, poate pentru totdeauna — se trezi şi birui. Marele singuratec şi neînţeles pătrunse printr-o înţelegere dureroasă în viaţa timpului său, şi revoluţia pe care trebuia s-o îndeplinească în cugetarea, şi mai ales în toată simţirea noastră, începu.

Era prin 1886. Intre noi, şcolarii de curs superior de la liceul din Botoşani, Neagu aduse cel dinţii vestea unei noi

evanghelii pentru tineret. Mai mare decît noi, avînd acum sufletul său de bărbat, cu toate coardele din el vibrînd, el înţelegea. Peste un an, la liceul din Iaşi, noi, cei din clasa a V-a, înţelegeam cu toţii.

Era, de fapt, nu o cetire, întovărăşită de simpatie, de entuziasm chiar, a unui poet, ci o iniţiare aproape religioasă, o piefacere sufletească a unor tineri deprinşi cu aceeaşi glumă groasă care rămăsese şi în vrîsta matură a membrilor „Junimii", cu aceeaşi atmosferă de materialism cras. Această poezie minunată din cele o sută de pagini ale cărticelei albe ne ridica spre ideal — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugetare, spre care se încercau întîi aripile noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor şi înălţimilor. Dacă e puţină bunătate astăzi în noi, dacă prin valurile turburi ale unor timpuri de prefacere, ne-am păstrat cei mai mulţi

curaţi şi nobili în viaţa noastră de simţire, aceasta lui i-o datorim. Pe pragul deschis al aşteptărilor vrîstei nu lunecau ispititoare fantasme de desfrîu, cu ochii bolnavi de o molipsitoare beţie, ci se opreau drepte în lumina primăvăratecă feţele, blînde, albe, ţiind în mînă, ca sfintele stîlpări pentru gloria mântuitorului, crenguţa smerită a florilor albe de cireş.

Sub alte feţe vedeau alţii pe Eminescu — alţii, de altă vrîstă şi de aiurea decît din acea serioasă şi naivă Moldovă a noastră, a cării inimă bate totdeauna pentru noile veşti bune ale idealului. Dar sub alte feţe ni s-a înfăţişat şi nouă poetul nenorocit. Nu ne-a molipsit cerşitul public, cel puţin indiscret, cu publicare de scrisori şi amănunte dezgustătoare ale unei boli urîte — şi în aceste scrisori se amesteca şi numele surorii lui, Hanrieta, pe care mi-o aduc aminte, aşa de asemenea cu fratele ei, zeul tînăr, tot aşa de albă, cu faţa de marmură, sigură în linii, cu ochii liniştiţi negri, adăugindu-se la această înfăţişare de nerea- litate, de frumoasă închipuire, dispreţuitoare pentru viaţă, nemişcarea, aproape desăvîrşită, a unei ciudate paralizii

21*

de tinereţe. Nu l-am jignit: am putea zice, deşi era viu, nu i-am jignit memoria — prin cuvîntările de berărie în folosul unor subscripţii mai mult sau mai puţin factice, n-am trîmbiţat şi crăinicit boala lui, care mai la urma urmei nu-l privea decît pe dînsul, întru cît îl mai putea privi ceva, şi pe cei săraci cari-l căutau în sărăcie, iar pe ceilalţi îi putea îndemna doar la ajutorul ascuns pe care mîna stîngă nu-l ştie în clipa cînd îl depune dreapta. N-am aşteptat interpretarea socială a d-lui Gherea din Contemporanul, un fel de Viaţă românească a timpului, mai brutală, dar mai sinceră, mai grosolană, dar mai puţin perfidă, pentru a primi în noi pe Eminescu.

Trecea pe stradele laşului un om greoi, gros, cu mustăţile rase, rău îmbrăcat, împiedecat în mişcări, care-şi smulgea firele de păr de pe faţă şi apuca de tumure pe femeile care-i plăceau. Mulţi se ţineau de dînsul — Doamne iartă-i! — distrîndu-se. Noi întorceam capul de la el, cum l-ai întoarce de la trupul neînsufleţit, ajuns hidos prin impia descompunere, al unei fiinţe respectate şi iubite. In Botoşani întră apoi, aşteptat de o seamă de lume, lîngă Hanrieta, nici tristă, nici veselă, ci nemişcată în alba ei figură liniştită, acelaşi om gros, fără vîrstă, pe buza de sus a căruia se desfăcea acum o mustaţă groasă neagră. Acasă la el veneau acum des prietenii ca să afle veşti, care ajungeau pe urmă în presă. O dată, lîngă piaţa cea mare îl întîlnii, tîrîndu-şi greu picioarele bolnave, cu ochii pironiţi în jos. S-a uitat lung la acela care-i salutase geniul, ca şi cum n-ar fi fost la mijloc ceaţa nenorocirii, şi apoi picioarele bolnave tîrîră mai departe pe acel care fusese Mihail Eminescu.

...Şi care n-a fost mai niciodată, desigur, niciodată el însuşi, cu toate scurtele licăriri înşelătoare. Cînd interesaţii îl scoaseră înainte din nou la Bucureşti, cu Fintîna Blanduziei, un simţ de ruşine indignată ne strînse sufletele. Moartea, orice moarte era mai bună, şi, cînd moartea cea mai rea dezrobi de tirania unei boli înjositoare un

suflet care se întrupase pe vecii vecilor în versuri nemuritoare, ca o

vedenie urîtă se depărtă de noi. Emincscu se absorbise întreg în gloria sa.

Ea creşte zilnic. Tinerii altor generaţii pot îi robiţi trecător de alte stele, mai apropiate de ei. Lumina lor nu ne e străină şi o primim cu mulţumită, dar, cît priveşte minguerea, îndemnul, religioasa purificare şi înălţare a sufletului pe care ai dreptul să o cei de la poezie, şi pe care ea o da aşa de rar, noi, cari am fost tinerii de acum douăzeci de ani, nu mai avem nevoie sa căutăm raze. Neclintită şi eterna ni le trimite şi azi steaua noastra.

1909

(I)

UN POET-COPIL : C. D. CRĂCIUNESCU O prefaţă [1]

în volumul căre se deschide prin aceste rînduri se vor găsi vădite semne ale unui talent însemnat. Tînărul cu ochii frumoşi, faţa slabă şi trupul plecat parcă spre un mormînt înainte de vreme, şi-ar fi luat, în cîţiva ani, locul printre scriitorii cei buni ai timpului nou.

Avea o simţire aleasă, care va fi ajutat să-l nimicească, o cultură superioara celei pe care o poţi cere de la vîrsta lui şi un mare meşteşug firesc al graiului. Versul lui se ceteşte cu plăcere, fragmentele de proză au o alcătuire solidă, o închegare sigură, o precizie de cuvînt care impresionează la cele dinţii rînduri. E o adevărată

[1] La volumul : Constantin D. Craciuneseu, Versuri jî proză (n a.).

evocare în aceste scene din cariera lui Ion vodă cel Cumplit.

împreună cu- alţi scriitori cari nu şi-au putut rosti lămurit nici întîiul cuvînt, Crăciunescu din Craiova e, desigur, dintre aceia al căror scris nu se gîndeşte nimeni a-l judeca, dar al căror nume nu are dreptul nimeni a-l uita.

De cite ori cite un talent care făgăduia dispare, e datoria celor în mina cărora au intrat hîrliile lui să le aleagă şi să le publice. Poate că şi acela care s-a încumetat să zugrăvească furtuna tragică a carierei lui loan vodă mai avea scrise care să fie descoperite. Ele se pot adăugi mai tîrziu la cele care văd lumina astăzi.

Iar cînd, împrejurările de cultură fiind la noi, în sfîrşit şi la noi, altele, culegerile de poezie mai veche vor avea altă soartă decît cărticelele noastre din seria „Poeţilor români", pe care nu le cere nimeni, s-ar putea alege din Alexandrina Mihăescu, din Maria Mavrodin, din Crăciunescu, din cîţiva alţii cari au avut o soartă omenească tot aşa de tristă, materialul pen tiu un volum de cîntece ce se pot cînta şi mai departe decît ziua cînd au izvorît din suflete tinere pe care moartea le pripea din urmă.

(I)

MARIA MAVRODIN

într-o revistă din Iaşi, Frăţia românească, d-l Eugen Revent, poet şi el, tipări în vara anului trecut eîteva poezii iscălite Maria Mavrodin, cu însemnarea că autoarea lor, o -studentă, de loc din Roman, a murit de boala care ia la vîrsta aceasta, alegînd, cu cruzime, pe cei mai buni.

Era o revelaţie de duioasă frumuseţe simplă, de curat dor al iubirii, dar nu fără un simţ filozofic al zădărniciei lumii, al marii minciuni a vieţii, pe care singură munca o poate înviora şi mîngîia, lucru pe care nu-l ştiu cele mai puternice minţi la douăzeci de ani.

Semnalînd, o dată cu descoperirea acestui talent, stingerea lui aşa de repede, d-l Revent mi-a trimes două din poeziile Măriei Mavrodin, care au şi apărut în Neamul românesc şi în calendarul acestei foi.

încă de la început arătasem dorinţa de a cuprinde într-un volum versurile rămase după nenorocita fată al carii luminos suflet s-a desprins aşa de curînd, cu toată sfîşietoarea ei rugăminte de a trăi, numai de a trăi, oricît de înşelătoare ar fi viaţa.

Furtuni şi patimi, mai veniţi Şi mult şi mult ma chinuiţi,
Aprindeţi voi ţărina rece,
Al morţii prag să nu-l pot trece.

Am scris vechiului meu prieten profesorul N. Apostol din Roman, şi el, interesîndu-se, a găsit undeva în oraş o sărmană bătrînă nemîngîiată, care-şi îngîna suferinţile ei de mamă părăsită privind chipul plin de energie şi înţelegere al celei duse şi cetindu-i scrisul, veşnica-i mărturisire, de vis, dc dor, de iubire, de suferinţă şi deznădejde.

S-a învoit cu greu să-mi puie la îndemînă acest caiet, care începe astfel: „Aceste sînt poeziile scumpei mele Marii, copiate de mine, nemîngîiata ei mamă ; 1906, august 22“, şi se mîntuie cu aceastălaltă însemnare : „Sfîrşitul poeziilor scumpei mele pierdute pe veci şi eu, sărmană mamă nemîngîiată, rămasă numai cu suvenirea ei“. Am aflat poeziile ce urmează, desluşite pe cît se poate dintr-o copiare pe atît de mişcătoare, pe cît de defectuoasă ; am iăsat însă la o parte trei bucăţi de proză poetică, frumoase ca limbă, dar scrise într-un gen de romantism de mult părăsit şi avînd unele falsul ritm de poezie pe care l-a

propagat, cu scrisele unei doamne din Iaşi, una din cele mai vechi reviste de acolo.

Poeziile Măriei Mavrodin sunt scrise între 1903 şi 1906 ; un progres se simte, fără ca forma să fi ajuns vreodată ca a poeţilor pe deplin formaţi. Pentru a urmări acest progres, tabla dă bucăţile în ordinea cronologică. In reproducerea lor am păstrat ordinea caietului.

Această cărticică, în care zace un suflet superior şi o caldă simţire tînără, va avea, desigur, şi cetitori, şi judecători cari vor şti cu ce măsură se măsură opera morţilor cărora nu le-a fost dat a-şi trăi viaţa.

1909

(1)

CEVA DESPRE ION CREANGA

L-au comemorat pe Creangă' la Iaşi. Pentru că acolo i se află mormîntul. De lemn bun trebuie să fie crucea, fiindcă n-a putrezit (lemnul era mai ieftin cînd l-au îngropat). Se zice că împrejur nu-s flori. Dar nici el n-a fost un om de floricele ale stilului.

Un scriitor instinctiv foarte caracteristic. Ne e drag, nu atîta pentru el, care, oricît am scotoci noi azi după aşa ceva, n-a avut într-însul nimic sentimental, ci pentru ce se vede prin el aşa de limpede şi de întreg, în tot hazul, în toată sfiala, în toată înţelepciunea şi supunerea lui creştinească : neamul nostru. Creangă a fost totul prin acest neam, fiind şi rămîind un ţăran ca toţi ceilalţi, mai isteţ doar şi căzut între boieri, cărora le plăceau „prostiile" lui, măcar pentru că se deosebeau aşa de mult de eleganţele lor. Dacă e vorba să i se facă vreun monument la groapa, n-au ce cauta

marmură,
256
fier şi aur. Ar trebui, în locul crucii de la Iaşi, crucea din satul lui, aşa cum se pune la toţi morţii, chiar şi In aceia cari au fost preoţi şi n-au ştiut să rămîie preoţi Fiindcă, oricum, el tot a rămas preot, în dragostea pe care o avea ca învăţător, fie şi de oraş mare, pentiu sufletul copiilor daţi în seama sa. Şi în orice copil este o parte hotărît religioasă, şi sunt şi taine, sfinte taine, în nevinovăţia lui, şi este la capăt raiul şi iadul, după judecata cea dintîi, a vredniciei.

La crucea lui Ion Creangă au vorbit tineri, studenţi, oameni mai învăţaţi de cum a fost el. Ce au vorbit arată legătura strînsă ce este astăzi între cine are înţelepciune din cărţi şi cine o are numai din încercări şi suferinţe. Scriitori n-au fost: redacţiei Vieţii româneşti nu-i miroase bine studentul, şi studentului nu-i miroase bine redacţia Vieţii româneşti — redacţia şi mai ales administraţia. Prietenii lui Creangă s-au dus şi ei să-l întîlnească pe altă lume. Iar cîte unul din cari au lucrat cu dînsul la cărţi de şcoală va fi fost şi el. prin mulţime.

Puţine ştiri despre viaţa lui au ieşit la iveală cu prilejul acestei comemorări. La dreptul vorbind, el a şi avut numai atîta viaţă cită poate încăpea într-o căsuţă ca a sa. Nu eu voi putea să contribui cu amintiri la biografia acestui scriitor al neamului — al neamului întreg: prin cei de jos, şi de la cei de jos pentru ceilalţi. Mi-l aduc aminte odată la un congres didactic unde se discuta dacă şcoala de la sat trebuie să fie şi cea de la oraş, şi unde cei înaintaţi în vederi, democraţii, pînă la cei mai straşnici socialişti, cereau un singur tip de şcoală începătoare, pentru ca să nu mai fie vorba de clase. O iluzie care înculzea pe mulţi! Pe scena teatrului s-a suit atunci un om scurt, gros şi roşu, cam burtos şi îmbrăcat ca un dascăl de biserica ; pare c-a scos şi o basma de cele mari care se dau la morţi şi s-a şters pe frunte, pe barbă, pe mustăţi ca după ploaie
257
oii ca la o căldură mare. Toată sala rîdea, deşi ştia că va vorbi Creangă, sau tocmai de aceea. El era un om bun şi s-a gîndit că nu trebuie să-i strice cheful. Şi a vorbit ca să rîdă sala şi mai departe. A spus două-trei voi be, încheind cu aceea că e pentru-contra. S-a rîs mult şi s-a trecut mai departe, fără să creadă cineva că s-a emis o părere, de o persoană foarte competentă. Şi, faţă de şcoala cu un singur tip, cea de la oraş şi pentru sat, aceasta are hotărîrea cea bună : pentru-contra al lui Ion Creanga.

Peste cîteva luni slatea în biserică, şi avea două luminări la cap. Se uită multă lume la dînsul — şi oameni învăţaţi, dacă nu chiar de la „Junimea[11], unde făcuseră atita' haz de dînsul. Nu era un mort urît: căzuse bun sănătos şi era roşu la faţă, cu gura întredeschisa ca pentru a vorbi, şi lumina făcliilor parca facea să-î joace pleoapele apăsate ca pentru somn.

Şi era în stare s-o fi făcut într-adins. De ce să supere el atita lume mai subţire decît dînsul care, dacă venise să-l vadă, nu trebuia să ducă înapoi acasă o întipărire rea ?

Daunăzi îoiletam Gazeta din Iaşi a junimiştilor, cari şi atunci erau tot aşa de tineri ca şi acum. Era mare luptă electorală în 1866, pentru cele dinţii Camere ale lui vodă Carol, prinţ constituţional, ceea ce avea o

deosebită însemnătate. Se făceau mari discuţii de principii, la care lua parte şi d-l Maiorescu, şi Gazeta publica dările de seamă ale parlamentului electoral.

A îndrăznit să vie şi Creangă, pe atunci preot. Cuvîntarea lui nu se tipăreşte : nu era la nivel. Dar se arată ce voia părintele : „învăţătura elementară, care pînă astăzi nu este încă destul de bine organizata[1]*.

Trebuie să fi fost ca la congres. Atît numai că părintele era tînăr: „un părinte tînăr de ani, frumos de figură, blond de păr, scrie foiletonistul, bun de gură şi viguros ca o creangă de stejar[11]. Glumea, şi cine se
258
uită în gura cui glumeşte ? Rîde şi trece. „Cînd vorbea acesta, urmează tinărul învăţat din foiletonul Gazetei, se înflăcăra auditorul cumplit: toţi perorau deodată. Talentul său oratoric infecta (sic) întreaga adunare, astfel încît, în tot timpul cît avea cuvîntul părintele, luau fără autorizaţie cuvîntul cu toţii — nu prea ştiu pentru ce cuvînt, deşi mai că mi-aş explica scopul".

Şi iată de ce, ori de cite ori oameni cu învăţătură vorbesc serios şi frumos de chestii grave, cu acel simţ de răspundere care deosebeşte pe omul de stat, pe profesor, pe conferenţiar, pe scriitorul român, şi răsare de undeva cîte unul care glumeşte şi se rîde de gluma lui şi se trece la ordinea zilei fiindcă el a glumit şi ei au rîs, mă gîndesc la Creangă cel din 1866 vorbind înaintea inteligenţei şi boierimii ieşene şi la Creangă din 1889 vorbind înaintea marilor pedagogi şi profesorilor de universitate, ca Oarecine, care avea în vîrsta sa tot atîta nevinovăţie ca dînsul în umilinţa lui, înaintea fariseilor strînşi la sinagogă.

10 ianuarie 1910

(I)

ADELINA TAZLĂUANU

Din Sibiu vine vestea tristă a morţii doamnei Adelina Tăzlăuanu, născută Olteanu.

D-na Tăzlăuanu a tipărit cărţi pentru copii, foarte potrivite şi scrise în limba cea mai limpede.

Cine a cunoscut pe această femeie de elită, care răspîndea în jurul ei bunătate şi lumină, n-o va uita niciodată. In Sibiu, unde inteligenţa şi distincţia nu sunt rare, ea a fost mai mult decît o foarte distinsă femeie,
259
de o inteligenţă deosebită. Aducînd din „ţară" tradiţiile unei \ ieţi sociale de o fineţă superioară, ea a dat în scurta-i viaţa, îngrijind de copiii rămaşi de pe urma surorii ei şi a neuitatului profesor Barcianu, dovezi de o putere de jertfa, do o caritate creştină de care sunt in stare numai sufletele cele mai nobile. Ştiindu-se osindită la o moarte timpurie, ea n-a cruţat totuşi îveiodală puterile ei pentru a face binele. Frumuseţa fizica şi morală erau unite m persoana ei în chip nedespărţit.

Astfel ea a fost dintre acclc fiinţi iubite de Dumnezeu, dintre acele suflete de înaltă poezie şi bunătate, care nu se plîng în zadar, ci care ramîn şi după moarte exemplu viu pentiu toate vremurile.

12 ianuarie 1910 (I)

TEOHAKI ANTONESCU

A fost din generaţia noastră, a studenţilor cari mergeam în străinătate

acum douăzeci de ani cu mai puţină ambiţie strălucitoare şi rece, sigură de mecanismul ei, decît alte generaţii. Am studiat la aceleaşi universităţi, am cunoscut în aceleaşi împrejurări arta şi viaţa modernă, am locuit sub acelaşi acoperămînt. Şi, cu toate că, în această strînsă colegialitate, n-am fost prieteni, cu dînsul se duce ceva din tinereţa mea, şi plîng şi pentru dînsa cînd amintesc cu adîncă părere de rău pe acest tovarăş de studii din anii tineri.

Antonescu era un elev al lui Odobescu şi un elev al d-lui Maiorescu, iubit de amîndoi şi încercînd, cu b recunoscătoare admiraţie, a se apropia de amîndoi

In teza lui despre cultul Cabirilor, ca şi în articolele şi publicaţiile următoare, se vede spiritul lui Odobescu : iubirea stilului frumos, cu draperii largi căzînd cam leneş şi luxul expunerii, al ilustraţiei, al ipotezei şi reveriei ştiinţifice.

In felul de a-şi face lecţiile, şi chiar în convorbire, era vădită înrîurirea d-lui Maiorescu, fără a degenera în acea jenantă caricatură pe care o afli la alţii.

închis, timp de douăzeci de ani, într-o viaţă de familie care-i ajungea, el n-a fost om de acţiune, nici un om de convingeri. Profesorul de arheologie din Iaşi trăia estetic, într-o lume-a lui, pe care o domina un rece ideal de frumuseţă eternă. Şi aici era încă o înrîurire a unuia dintre cei doi maieştri ai lui.

Se duce încă tînăr, lăsînd totuşi impresia unei vieţi încheiate, care-i plăcea însă, tocmai prin aceea că, în pacea ei asigurată în toate privinţile, nu mai ascundea nici o surprindere. Nu fără un zîmbet în urmă a intrat astfel sufletul lui în luntrea ce trece peste apele rîului de uitare.'

17 ianuarie 1910 (1) [1]

[1] Teohart Antoncscu (1866—1910) a fost profesor la Universitatea din Iaşi şl a făcut rodnice cercetări istorice şi arheologice. S-a numărat printre cel dinţii specialişti români In eplgrafia elină şi romană. Lucrări: Monumentul de la Adamclisi (1905), Cetatea Sarmisegetuzei reconstituită (1906), Columna lui Troian... (1910).

EUGENIU CARADA

A murit omul care în România a făcut mai multă politică, timp de jumătate de veac, fără să-i fi aplicat cineva legile, fără să-i fi cetit discursurile, fără să-i fi auzit glasul şi fără să-i fi văzut chipul.

Carada era un om de o mare inteligenţă organizatoare, un general de stat-major, conducînd mulţi ani de zile campaniile unei mari oştiri de la masa lui de lucru, fără să fi comandat un asalt şi să fi văzut sîngele unui rănit, şi era o voinţă căreia, ca hotărîre şi statornicie, rar i s-ar fi găsit părechea. A-l privi însă ca o personalitate pe acest „invizibil" şi mut, veşnic „ocult", al liberalilor, ar fi o mare greşeală. Carada era şi mai puţin, şi mai mult dccît atîta.

Era însuşi vechiul liberalism din şcoala lui Mazzini, A avut într-o tinereţă agrementată cu lucrări de literatură — traduceri, adaptări şi imitaţii pentru Teatrul Naţional din Bucureşti, luat în antrepriză de prietenul cu care semăna aşa de mult, Rosetti — faza luptătorului „roşu". Polemist îndărătnic şi sectar, fără generozitate, toleranţă şi poezie, fără umanitate

în lupta lui, el a fost pentru Românul lui Rosetti un redactor ideal. Libertate, de o parte, despotism de alta, lumină deci şi întunerec, moralitate şi imoralitate, virtute şi viciu, bine şi rău — mai mult : talent şi lipsă de 'talent — acesta era felul lui de a judeca.

S-a coborît şi în stradă, cu gestul cuiva care, intr-o clipă solemnă, se suie pe o tribună. Urînd, din toate puterile sufletului său, pe Cuza vodă, ca despot şi ca „imoral", el a luat parte la turburările din Bucureşti, izbucnite în lipsa domnului, care, la întoarcere, răspunse printr-un larg act de amnistie. A redactat, se zice, constituţia tuturor libertăţilor pentru noul principe Carol I şi a vegheat asupra faptelor lui cu gelozia republicanului fanatic şi ireductibil care, din motive de

oportunitate, îngăduie un monarh. L-a prins şi pe acest stăpînitor în flagrant delict de antiliberalism şi a lucrat pentru revoluţia de la Ploieşti, cu foşti ofiţeri — Candiano Popescu — şi cu alţi ofiţeri în activitate. A fost dat în judecată şi a trecut înaintea tribunalelor. A trebuit să înceapă o nouă pribegie, în Parisul de unde culesese în tinereţe o nestinsă ură împotriva „despoţilor".

Palatul nu l-a avut ca oaspe. Prin Cameră abia a trecut, văzînd el de la început ce sunt Camerele liberalismului său. Un altul şi-ar fi încheiat astfel cariera : cu pălăria de carbonar o pe cap, cu sombrero pe umeri, ar fi căutat o baricadă unde se poate muri pentru libertate, cum au făcut atîţia pe care-i mînă o nestinsă sete a martiriului modern, pentru ideie ori pentru iluzie.

Nu, el a rămas. Din tinereţa lui el a păstrat un singur lucru, iubirea exclusivă, stăpînitoare, vrednică de cea mai mare muncă şi de cea mai desăvîrşită abdicare pentru partid. Ca un părinte care nu mai iese în public cu copilul lui, fiindcă a apucat pe drumuri pe care le dezaprobă deşi le înţelege, dar care, la întunerec, urmăreşte toţi paşii lui, apărînd providenţial în orice clipă de criză şi lipsindu-se de strictul necesar pentru a-i strînge o avere uriaşă, astfel a lucrat aproape o jumătate de veac Carada. Alţii au fundat Banca Naţională şi Creditele şi celelalte aşezăminte financiare ale liberalilor. El le-a creat ca puteri active, menite să ajungă repede la înflorire. Le-a creat — el, patriotul declamator din piesele de teatru trecătoare — şi pentru naţie, pe care o iubea, în România şi afară de România, dar cu mult mai mult pentru „ai săi“, cari pentru el, care n-avea familia cea mică, erau ca o mare familie—cu care însă nu ieşea la plimbare niciodată.

Bătrînul mazzinian, prefăcut în cel mai caracteristic şi admirabil sectar pe care l-a cunoscut România, a dat morţii, la şaptezeci şi trei de ani, o luptă pe care puţini

tineri ar fi în stare s-o deie. Fără voie a părăsit lumea fn care pînă la urmă a stat în rîndurile întîi ale muncii, Şi, ca să-şi răzbune, a lăsat un loc care va rămînea veşnic gol, căci nu se va afla, în'tr-o lume care gustă viaţa cu patimă, un urmaş al virtuţilor sale de simplicitate, renunţare, credinţă şi hărnicie,[1]

16 fevruarie 1910

(I)

BJORNSTJERNE BJORNSON

A murit la Paris marele scriitor Biornstjerne Bjom- son, care a înţeles că apărarea dreptăţii e unul din drepturile cele mai netăgăduite ale unui mare scriitor,

A fost un om din vremea lui, din ţara lui, şi, prin ţara lui, din omenirea de astăzi. Nici o problemă n-a fost care să nu frămînte mintea, nici o durere omenească de care inima lui să nu bată, nici un imn către ideal la carre glasul lui puternic să nu se adauge,

Ţara lui îl va plînge şi, cînd se va isprăvi, mîne, ceasul plînsului, îl va aşeza în rîndul celor mari ai ei; mai mult: în rîndul ctitorilor vieţii ei culturale şi, prin ea, ai vieţii ei de stat, asigurată prin conştiinţa pe care el a coborît-o în fiecare om de sîngele său şi respectată pen-

‘ Eugenlu Caratla (183G—1910) a aparţinut aripei drepte a burgheziei liberale, Un ecou din tinereţea mai generoasă şl mai radicală, pentru care N. Iorga Si dă epitetul de „mazzinian", se vădeşte în participarea lui la organizarea mişcării anti- dinastice din 1870, Economist cu o foarte bună pregătire tehnică, E. Carada a fost timp de mulţi ani, şi de la înfiinţarea ei, director al Băncii Naţionale a României, In tinereţe a avut preocupări literare, A scris pentru teatru „canţonete" şi prelucrări, printre care Urîta satului, cu muzică de Flechtenmacher.

tru gloria pe care, faţă de neamurile celelalte, el a revărsat-o asupra neamului său.

Istoricii literari, culturali, politici nu vor mai isprăvi scriind despre dînsul, an de an şi veac do veac. Ei îl vor cerceta, îl vor lămuri, îl vor judeca, îl vor lăuda atîta, pînă ce tot ei se vor simţi datori să-l înjosească. Mai presus şi mai trainic dccît tot scrisul lor va fi rostirea universală şi veşnică prin care se va spune că în veacul egoismului crud şi al războirii crîncene a intereselor materiale, în veacul zarvei trecătoare şi a îmbulzelilor de o clipă, a fost un om care a trăit o viaţă întreaga pînă la bătrîneţele patriarhilor în mijlocul ideilor luminoase, a scrisului frumos şi a faptelor bune şi că pentru ᵛaceea Bjomstjeme Bjomson a fost aşezat de toate neamurile în rîndurile drepţilor nemuritori.[1]

19 aprilie 1910

(I)

DINICU GOLESCU [2]

D-l Nerva Hodoş dă o ediţie perfecta a notelor de călătorie pe care acum optzeci de ani le publica la Buda, pentru folosul bietei sale naţii umilite şi rămase în urmă,

‘ Bjornstjerne Bjtirnson (1332—1910) a fost nu numai un mare scriitor al Norvegiei, autor de Ruvele şl romane, ci şi un om politic democrat, militant pentru independenţa naţională a patriei sale şi apărător al popoarelor oprimate în cadrul Imperiului babsburgic.

* Constantin (Dinlcu) Golescu, însemnare a călătoriei mele tn anul 1824, 1825, 1826, tipărită din nou şi însoţită do o introducere de Nerva Hodoş, bibliotecar-ajutor al Academiei Române ; Bucureşti, 1910 (n.a.).

22

pentru învăţătura ei prin exemplele civilizaţiei apusene, nu numai a celei

materiale, care uimeşte mai uşor şi trezeşte mai greu emulaţia „barbarilor" îngroziţi de minunile tehnicei, ci mai ales a acelei morale — Dinicu Golescu.

Ediţia e perfectă prin reproducerea îngrijită şi sigură a textului ; fără d-l Nerva Hodoş n-am fi avut Bibliografia românească veche, înţeleg : aceea pe care o avem — prin bogăţia ştirilor cuprinse în Prefaţă, prin varietatea multora din informaţii şi piin critica discretă cu care e scos la lumină adevărul. Se dau şi ilustraţii trebuitoare : un chip frumos al lui Golescu, în toată măreţia boieriei sale, care se întrevede mai puţin în scrierea ce urmează, o pisanie de biserică şi foaia dintîi a ediţiei originale.

Multe cărţi vechi se pot retipări după atîta 'timp, pentru plăcerea şi uşurinţa erudiţilor, pentru mulţumirea bibliografilor, cărora astfel de daruri ca ediţia d-lui Hodoş, în condiţii de excelentă tehnică, le sunt nepreţuite, pentru întîmplătoarea cetire a celor ce nu se mulţumesc numai cu beletristica vremii lor. Unele din ele, foarte puţine, se cer a fi tipărite din nou şi, apărînd într-un nou veşmînt, exercită o înrîurire necesară asupra spiritului unei epoci.

între acestea un loc de frunte îl ia cartea Golescului.

Şi azi avem nevoie de oameni cari să compare starea noastră, desigur nenorocită, cu starea mai fericită a altor ţări şi neamuri. Acel care o face trebuie să ţină seamă, înainte de toate — fără care condiţie ar fi dat numai o lucrare de curiozitate şi interes trecător — de motivele exclusiv morale al bunei «ţări de care se bucură Europa în adevăr civilizată, el trebuie să descopere sufletul de muncă’ şi jertfă, de solidaritate şi ideal, de credinţă şi speranţă care e la baza triumfurilor lumii modeme în stăpînirea şi folosirea naturii.

Dacă acest om va fi un biet scriitor ori un mare scriitor, un cugetător de orice treaptă, va fi folos, dar nu aşa dc însemnat. Doar acesta e meşteşugul scriitorului şi al cugetătorului: să se încălzească pentru ce e frumos, bun, nobil, vrednic de omenire şi să vadă, din mijlocul societăţii care-l cuprinde şi binevoieşte a-l îndura, ceea ce în toate acele privinţi e mai presus de stările de lucruri actuale, peste care zboară avîntul simţirii şi cugetării sale ! Un preot care se închină cu evlavie de dimineaţă pînă seara într-o tovărăşie de păgîni, ce poate fi mai firesc ! Nu se impresionează nimeni, şi conştiinţa nimănui nu se zguduie şi nu se preface prin acea zguduire.

Altfel e însă cînd unul din acei păgîni cari se uită la cer numai de vreme bună ori rea se trezeşte, prin voia lui Dumnezeu care l-a pornit pe drumul Damascului şi l-a fulgerat cu mila sa, astfel, cînd el, cel a^pru şi crud, tăgăduitorul şi batjocoritorul, cînd el ridică mînile lui încă pline de singe spre înălţimile unde nu ajunge omul şi pleacă genunchii lui dîrji de luptător şi se roagă avînd în glas nevinovăţia copilului. Cînd un boier de la 1820, un mare boier, un mare stăpîn de pămînturi şi de oameni, scrie cartea de căinţă, de durere pentru suferinţa omenească, de ruşine pentru „barbaria" românească, pe care a făcut-o Dinicu Golescu, acesta c lucrul cel mare. Şi poate această stare de spirit a boierimii de la 1820-30 a folosit mai mult pentru întemeierea României moderne decît toate marile discursuri revoluţionare, învăţate pe dinafară, de la 1848.

Multe avem dreptul să aşteptăm în zilele turburi de astăzi, cînd prin văzduh pluteşte încă un fum de singe nevinovat. Mai ales însă aşteptăm pe omul care de la înălţimea puterii, a bogăţiei, a numelui său să spuie despre viaţa şi viitorul nostru, răzhnat pe comparaţii drepte pentru a trage încheieri crude, cu aceeaşi sinceritate ca Dinicu Golescu, ceea» ce spunea întoreîndu-se

22*

dsn „Europa*[1], cu sufletul schimbat, acest fruntaş al vremii vechi.

16 mal 1910 (!)

ION CHICA

Nici nu ştii cînd vin iniţiativele pentru un act de dreptate. Unei a^ifol de iniţiative neaşteptate, şi care desigur ca n-a venit prea curînd, i se datoreşte împodobirea grădinii Ateneului cu bustul lui Ion Ghica.

Şi e foarte interesant cine l-au comemorat: un liberal ajun° conserv ator-demoerat, un liberal rămas liberal, dar care n-a avut niciodată legături strînse cu Ion Ghica. Prietenii politici, vechii prieteni de aproape, tinerii formaşi pe lmgă dînsul ? Vor fi fost ocupaţi aiurea, în aceste zile de congres nou pentru lucruri şi moravuri foarte vechi. Prietenii personali ? Dar cine nu ştie ce înseamnă m România, sa zicem mai larg: la români, , prietenul personal** ?

Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai ade^arat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulţi la număr, cari nu fac politică. Nu pot s-o facă. în cazul lui special, ar fi făcut politică, şi încă aşa de activă, în acele împrejurări ale vechiului regim pe care le osîndea, de altfel, din toate puterile sufletului său. Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini moştenite pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre state se cheamă diplomaţie, dar care la popoarele nelibere înlocuieşte propaganda largă, crearea şi conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, o dată trezită la viaţă, înţelege a o trăi,

şi cu cită patimă ! A început conspirator, a urmat ca bei de Samos, reformator în sens european, şi cu mult succes ; a încheiat ca reprezintant al României la Londra, în sfătuiri ştia să tacă şi să aştepte ; la minister avea, din educaţia pe care o primise, rîvniri spre nepărtinirea statului, aşa cum o afli mai mult sau mai puţin la apuseni, în Cameră nu-şi afla locul, deşi ca profesor se dovedise vorbitor. Unii din tovarăşii lui de activitate nu l-au cruţat mai mult decît duşmanii : puţini i-au stat în adevăr aproape şi au păstrat despre dînsul o amintire vie şi iubită.

în literatură — a scris şî* un roman — si în ştiinţă, dacă e vorba de evoluţia foi mei literare, a cuvintelor ori a concepţiei ştiinţifice, abia dacă i s-ar putea face un loc. Ca profesor, a funcţionat puţin, deşi în împre- juiări care nu sc vor mai întoarce ca sens, valoare şi folos al unei catedre. Dacă Ion Ghica se cuvenea de mult să aibă un semn de amintire, aceasta se datoreşte, însă, nu acelei politice de nuanţă puţin cam orientala în ton, ori aspiraţiilor spre occidentalism pe care ea le îmbracă, şi, în sfîrşit, meritelor scriitorului, bărbatului de ştiinţă, ci însemnătăţii lui culturale.

A venit într-o vreme cînd, urmărind acelaşi scop, înnoitorii ştiau să-şi

găsească fiecare drumul deosebit, potrivit cu însuşirile de care era înzestrat fiecare; a venit ca reprezentantul acelui sfîrşit de veac al XVIII-lea, fără nimic romantic, modern în el. Era omul lecţiilor pe care le primise, al cărţilor pe care le cetise. Nu poate fi socotit nici ca un inginer, nici ea un matematic, nici ca un naturalist, nici, în sfîrşit, cu toate sfaturile pe care le-a dat în această privinţă, cuprinzîndu-le înţr-un volum întreg, ca economist. Dar avea, ca învăţătorii săi prin grai şi prin scris, o încredere nemărginită în ştiinţă, în ştiinţa pozitivă, exactă, căreia-i atribuia şi o superioară valoare educativă, socotind-o ca mijlocul prin care, reformîndu-se toată cugetarea lumii, se poate crea o nouă omenire pe deplin lămu-
269
rită asupra motivelor, îndreptăţirii şi urmăririlor tuturor faptelor sale, noua omenire fericită a Libertăţii, Egalităţii, Fraternităţii, logic şi definitiv demonstrate.

Fireşte că în această concepţie era o greşeală. Nu cu cele trei cuvinte magice, nici cu deprinderea argumentelor şi cu practica sofismelor înaintează lumea, ci cu o cultură morală care nu vine din silogisme, nici nu se sprijină pe teoreme. Dar din acest fel de gîndire putea să iasă un fenomen sufletesc care, acela, înalţă şi impune : admiraţia pentru cuceririle ştiinţei, pentru supunerea naturii de dinsa, pentru apropierea oamenilor unul de altul şi alinarea greutăţilor traiului. Şi sentimentul acesta era la Ion Ghica aşa de puternic, încît el dă aripi frazei ştiinţifice şi amestecă într-o cuvîntare inauguralâ, în- tr-o lecţie, într-un articol de revistă, pagini de acelea care, prin superiorul lor idealism şi energia afirmaţiilor de ordin înalt, pot servi la ridicarea sufletului generaţiilor tinere.

Un bust ? Cutare primar bucureştean are o statuie întreagă. Poate că lui Ghica astăzi i se cuvenea ceva mai mult: a se pune lingă povestirile lui din viaţa trecutului — acele Scrisori către V. Alecsandri după care-l cunoaşte lumea — scrierile mărunte risipite prin reviste, pierdute ca broşuri. In ele cred că s-ar găsi, prin astfel de pagini, ceea ce trebuie pentru a-l aşeza şi mai sus în stima timpurilor noastre.

23 mai 1910

<I)

I. CODRU-DRĂGUŞANU, UN CALATOR ARDELEAN PRIN EUROPA APUSEANĂ[1]

Prin anii 1820 Dinicu Golescu, boier muntean cu oa- xecare educaţie, grecească şi apuseană, cu multă inteligenţă firească şi cu o inimă simţitoare pentru suferin- ţilc ca şi pentru isprăvile omenirii, străbatea Europa, pentru a-şi duce copiii la şcoli mai înalte sau mai bune şi nu credea, la întors, să-şi poată lipsi naţia de învăţăturile ce se desfăceau pentru dinsul, neuitate şi îndemnă toare, din aceste diumuri nouă prin lumea mare a artei, a tehnicei biruitoare, a rînduielii disciplinare, a solidarităţii omeneşti, a civilizaţiei.

Tot atunci însă unul, a cărui amintire s-a pierdut cu totul şi de multă vreme, un fecior de „boier" din Făgăraş, cu pergamente şi fără avere, trecea în .,Ţară“ pentru a încerca să-şi cîştige viaţa între fraţii de aceeaşi limbă. A trăit o bucată de vreme în principatul muntean, sus la Cîmpulung, jos în Ialomiţa şi, după ce a stat pe lingă mai mulţi şi a încercat diferite ocupaţii, el avu norocul, ştiind acum şi franţuzeşte, să întovărăşească la

Paris pe un „prinţ" bucureştean, care-l aduse în capitala culturii apusene şi, după o ceartă, îl lăsă acolo.

Tînărul era nu numai de o inteligenţă deosebită, strălucitoare şi originală, dar şi de o mare vitejie în a înfrunta greutăţile vieţii. Descoperi prieteni buni, prietene cu iubire de soră şi, la urmă, se găsi la biroul unei biblioteci circulante. Ţinu, zece zile, locul de învăţător la Puteaux, în sud. Apoi plecă în Italia, pe care o străbătu cu aceeaşi siguranţă ca satele din Ţara Oltului, de unde plecase. Peste cîteva luni era „curierul", secretarul de drum, al unui călător rus care pleca din Neapole acasă. Rasărea deci tocmai în Rusia. Şi din Rusia se întorcea,

[1] Prefaţă la Călătoriile unui român ardelean de I Codru- Drăguşanu, Vălenii de Munte, 1910 (n.a.).

cu alt prinţ, un cneaz muscălesc, în Parisul care-i era aşa de bine cunoscut, şi mergea cu stăpînul său, bolnav de oboseli războinice, în Elveţia.

Se pare că în adevăr acest român înzestrat cu cele mai bune însuşiri ale neamului nostru scria necontenit, pe rînd : din ţară, din Germania, din Franţa, din Anglia, din Italia, din Rusia, din Elveţia, de la 1835 la 1843, şi de acolo înainte, pînă la o dată pe care n-o putem şti, unui prieten de acasă, căruia-i fusese încunjurată copilăria. Cind se întoarse definitiv acasă, călătorul nesăţios de ceruri nouă, I. Codru-Drăguşanu (născut, spune V. Gr. Pop, la 1823 ; de la d-l dr. Drăguşanu, fiul său, medic al oraşului Sinaia, am putut căpăta şi alte ştiri), ajuns „director al prefecturii" la Făgăraş, publica la Sibiu, în „prevezătura" lui S. Tiltsch, „tomul 1“ din Peregrinulu transelvanu sau Epistole scrise den Here străine unui a-mcu în patria, de la anulu 1835 pana inclusive 1848.

Cartea e foarte rară. N-o are nici Academia Română. Cu o astfel de ortografie şi cu atîta cuvinte fabricate, ea nu se putea ceti.

Azi, cind apare cu limba de azi, înlăturîndu-se capriciile filologice din Ardealul acelui timp, e o carte cu totul nouă. Şi, desigur, una din cele mai interesante, mai bogate în idei. în fan'tazie, în puncte de vedere originale din cîte le are literatura noastră. Avem astfel bucuria de a învia un scriitor a cărui vervă originală, al cărui pătrunzător spirit de observaţie, unit cu zbeguiri romantice şi cu apucături ironice de care nu e capabil oricine, îi asigură un loc onorabil în literatura noastră mai veche.

Citva timp din viaţa lui I. Codru-Drăguşanu rămîne nelămurit, In 1847 el apare însă ca profesor la Ploieşti şi la 15 noiemvrie rosteşte un „cuvînt şcolastic" la deschiderea cursurilor. „loan Germaniu Codru", precum îşi zicea acuma, nu călătorise în zadar prin lumea largă. El socotea că un învăţător e locţiitor al statului şi al părinţilor şi. deci, „ca locţiitor al statului are o grea

responsabilitate înaintea lumii, ca locţiitor al părinţilor o are şi mai grea înaintea lui Dumnezeu". Fericirea spre care tind societăţile prin educaţie o ştia el că „stă în chiar inima omului, în conştiinţa sa, în sentimentul virtuţii, în curăţia cugetului, pacea dinăuntru". Şi era conştient de datoria ce o aveau toţi învăţătorii de atunci de „a forma o generaţie nouă, dpărată de erorile, defectele şi viţiile" celei vechi, mai ales prin buna creştere,

superioară învăţăturii, care poate fi uneori numai o condamnabilă „spoitură deşeartă".

„Timpul luminării şi al dezmorţirii", sosit acum şi pentru România, cere neapărat îndeplinirea acestei misiuni. Şi sfîrşitul cuvântării are ceva din mustrătoarea energie a lui Lazâr : „Români, români, unde e locul ce ocupam odată între popoare, unde e suvenirea gloriei şi a virtuţilor străbune ?... Virtutea străbună să ni fie ţinta tendinţelor ; pămîntul nostru să-l punem la contribuţie prin industrie, negoţ şi cultură." [1]

La 27 octomvrie 1848 e acum acasă ; a doua zi, funcţionar ales. '

Apoi ne măi întîlnim cu el abia în I860, cînd, la 17 octomvrie, ca „adjunct pretorial“ sub regimul absolutist, mai prielnic românilor, el vorbeşte la deschiderea şcolii româneşti din Cincul Mare. Data aceasta, era încredinţat ca sprijinul împărătesc va folosi românilor pentru a-şi deschide drumuri nouă. Fînă atunci doar în biserică dacă se putuse adăposti sufletul ţăranului robit, şi bsierica, neajutată de stat şi plătită din agonisita puţină a unui neam sărac, trebuia să decadă însăşi. „Creşterea în instituţiile străine a fost moartea mai multor ginţi." Şcolile nouă vor putea crea însă, prin cultură, viitorul neamului, dacă ele vor fi ajutate şi iubite de toţi, „pînă în coliba celui mai de pe urmă sătean." [2**]

[1] Universul din 1048, nr. 1 (n.a.).

* Amicul şcolii, 1800, p. 368 (n.a.),

Peste doi ani era vicecăpitan la Făgăraş şi vorbea 1a examenele din mai-iunie. Amintea că „sărăcia morală[1]*, alături de cea fizică, ne-a ţinut patru veacuri în loc. Acum „am ajuns însă acel timp de reînviere cînd nimeni nu se mai ruşinează de a fi român[11], afară de cel „sărac de înger[11]. „Numai acela e adevărat român care încă nu şi-a uitat de opincă şi se jertfeşte pentru sărmanul popor.[1]* „Om de omenie[11], şi el vrea să folosească toţi din „puţinele cunoştinţe ce mi-am cîş'tigat pribegind în lume[11], şi înaintea alor lui se înfăţişează, nu ca un om mare, învăţat şi puternic, ci „simplu, cum mă cunoaşteţi din copilărie[11].

Urmează cu sfaturi bune. Naţia să se înţeleagă în sfîr- şit. „Nu e ţinut, nu e sat, nu e familie unde să nu se ridice unul asupra altuia.[1]* Să primească bucuroşi pe noii şi prielnicii „dregători[11] români cari, oricum, se deosebesc de cei „cari se bucură de banii, de puii şi de ouăle[11] de prin sate, iar, cînd omul are de lucru cu ei, „ori nu s-a sculat, ori e la masă, ori e prea tîrziu[11] şi sunt astfel de-o potrivă cu „un hoţ şi tîlhar[11].

Neînţelegerea poporului nu trebuie să dezguste pe dregătorul cel bun. Şi, cu acest prilej, se dau, în ton poporal, recomandaţii necruţătoare noilor juzi comunali ai regimului constituţiei, cari trebuie să aibă iertarea şi mila totdeauna ca un îndemn pentru hotărîri mai drepte decît dreptatea. în schimb nici lumea nu trebuie să facă binele numai „de sila[11]. Şi, la urmă, sunt pagini întregi pline de coloare şi de haz, în care vedem însăşi viaţa de atunci a românilor de peste munţi.

„Cu ocaziunea solemnei încorporări a domeniului Bra- nului cu districtul Ţării Făgăraşului[11], Drăguşanu vorbeşte, la 30 mai 1863 : el punea în vedere românilor, scăpaţi de supt un aspru regim nepopular, că poate-i aşteaptă patruzeci de ani ai căinţei pînă să intre cu adevărat în rîndul neamurilor, avînd în frunte oameni în stare a-i duce la bine. „Noi am

pribegit destul, spunea

el cu durere, ara cerşit pînea altora, şi ni-a lost amară... Să mergem pe picioarele noastre, după călăuzii noştri, aşa cum îi avem, şi vom ajunge la ţinta dorită.“ [1]

Membru al Dietei Ardealului, ca deputat de Haţeg, Codru vorbea la 20 septemvrie 1863, declarînd de la început că „nu ştie nici o boabă ungureşte", cerînd să se respecte în administraţie drepturile limbii româneşti, pe care o vorbesc două treimi din locuitori şi o înţeleg ceilalţi. [8]

La 1 iulie 1868 el vorbea în sinodul ortodox al Făgăraşului, arătînd ce se poate numi un popor civilizat. Era încredinţat că românii vor merita în curînd a fi numiţi astfel, poporul fiind „dotat cu mari talente — în genere blind, docil şi de o moralitate exemplară", lăsîndu-se la o parte viţiile, căpătate, ale nepăsării şi beţiei. Clasa cultă însă sufere „de lipsa de caracter", căreia, orice s-ar zice, „nimica nu-i poate servi de scuză". Educaţia e chemată a fructifica însuşirile şi a înlătura pe încetul păcatele. Lăudînd aşezămîntul sinodal, el vorbea de „şcoala amărîtă" ce se păstrează în Făgăraş, „patria lui Negru vodă", unde ar trebui „o şcoală capitală centrală", fie şi cu ajutorul „unei colecte la fraţii noştri din România", unde, adaugă el, „am cunoscuţi mulţi bărbaţi generoşi". „Reuniuni libere de temperanţă", adecă de înfrînarea de la băuturi spirtoase, ar folosi şi ele mult pentru însă- nătoşarea naţiei. Şi una, şi alta s-ar face sub scutul sinodului.[8] '

La 1/13 septemvrie 1869 vicecăpitanul avea bucuria să-şi inaugureze „şcoala capitală" din Făgăraş, pe care o numi „şcoala Radu Negru". In cuvîntarea ce o ţinu atunci se vorbeşte de educaţia integrală care, dacă nu [**]

[1] Telegraful romă,!, XI, 42 (n.a.).

* Manuscrisul d-lui dr. Drăguşanu, pp. 35—44. După manuscript am întrebuinţat şi celelalte articole (n.a,).

* Federaţia, 104 289, 24/12 septemvrie 1869. Scriitorul citează cartea sa Regulamente pentru vătăţli fi decurli, 1864 (n.a.).

dă totdeauna oameni superiori, formează totuşi un popor. Cultura străină creează suflete înstrăinate, ce ajung a urî neamul lor, pe care în chip firesc îl văd tot aşa ca şi străinii la cari au învăţat. Unii merg pînă acolo încît îşi ascund şi originea.[1]

In acelaşi an, încă din 9 martie, Drăguşanu voi bea alegătorilor săi, „boieri" şi alţi săteni, s*rîn.şi la vreo cinci oliţe în biserica ortodoxă din Făgăraş. El arăta o- bîrşia neamului şi-i schiţa pe scurt dezvoltarea peste munţi. In vremile mai noi el pomenea faptul ca pînă la 1860 „românii n-au gustat recunoştinţă pentru sacrifici'le lor, cu 40 000 de suflete căzute în războiul civil, pentru apărarea tronului contra maghiarilor". Fata de desconsiderarea românilor în cea dintîi dietă ardeleana după restabilirea constituţiei (I860), prin care se făcu unirea cu Ungaria, faţă de lipsa de rost a denotaţilor români în dieta comună din 1865-68, el recomandă abţinerea, pasivitatea, hotarîtă în consfătuirea de la Miercurea, legea electorală nouă fiind însăşi „o batjocură naţionala". Ruga pe ai lui să nu voteze duşmani, străini ori renegaţi, ca nenorocita naţie, de 3 000 000

totuşi, a „slovacilor sau lăuţilor, cărora noi li zicem drotoşi“. „O, românilor, nu cred să vă dejosiţi şi d-voastră ca d>'otoşii, să vă bucuraţi de mîncare şi băutură şi ca Isav să vă vindeţi dreptul pe blidul de linte la vrăjmaşii naţiunii voastre." [8]

La 1870 scriitorul nostru vorbeşte la congresul bisericesc, lăudînd în Şaguna pe „trimesul providenţei", apoi la Beclean ca vicepreşedinte al Asociaţiei, cerînd noi arme pentru „noilQ primejdii" ce ameninţă neamul, arme care se pot afla în arsenalul culturii naţionale.

Un discurs din 1873, în legătură cu alegerile sinodale, e cel din urmă : şi în el se afirmă caracterul practic, luptător al epocei nouă. Şi iarăşi în cultură vedea vor> Federaţia, 1869, nr. 105 203, din 26/l[A] septemvrie (n.a.).

‘ După manuscriptul c’tat, pp. 62—72 (n.a.).

bitorul semnul vremii, care trebuie să înţeleagă altfel, adăugim, pe Deşteaptă-te române. Astfel, prin munca şi jertfa tuturora, vom ajunge să nu mai „măturăm la uşile altora".

încă la 1871 Drăguşanu ocupa funcţia sa administrativă. La 1880 trecea la Sibiu, în serviciul averilor grănicereşti.

Moare în noiemvrie 1884, după comunicarea fiului său, d-l dr. Emil Codru-Drăguşanu ; mormîntul lui e la biserica din Groapă.

Viaţa lui întreagă fusese îndreptată după ideile pe care le trezise în sufletul de tînăr civilizaţia apuseană, cunoscută în toată întregimea şi valoarea ei, ideală şi practică.

E un învăţămînt în aceasta, şi cu semnalarea lui închei aceste rînduri menite să atragă atenţia din nou asupra unui om de talent care a fost şi un om de bine.[1]

27 iunie 1910 (I)

UN „POETA MINOR" : N. VOLENTI

A murit la Iaşi, după o lungă boală care era o crudă agonie, mintea fiind întemniţată, lucidă şi vie, în trupul mort, N, Volenti, fost magistrat, membru al clubului conservator din localitate, dar, după gustul şi aplecările sale, înainte de toate poet.

Poet pentru prieteni, pentru im public foarte restrîns, dar mai ales pentru el. Că nu-l ştia lumea cea mare, de

[1] Soţia răposatului dr. Ion Turcu, care a descris excursiile sale prin munţii Făgăraşului, era fiica lui I. Codru-Drăguşanu ; se căsătorise la 1855 cu Hiena Ceorgescu din Bîrlad (n.a.).

uncie vin încoronările pompoase ale regali'tăţilor literare, de cele mai multe ori aşa de trecătoare, ori măcar acele aplauze, cit de discrete, din care se hrăneşte vanitatea omenească, aceasta nu-l interesa. Fondul melancolic, dispoziţia sfioasă a sufletului său nu numai că-l făceau să se împace cu lipsa lui de „succes", dar desigur că l-au împiedecat de-a se gîndi vreodată la dînsa. In tinereţa vrîstei sale şi în tinereţa, sociabilă, idealistă a culturii noastre moderne, cînd doi scriitori puteau sta alături pentru alt^-va decît pentru a-şi lua măsura, el s-a simţit dator faţă de sine să cînte şi i-a plăcut că poate cîn'ta. Sentimente alese şi cugetări înalte se găsesc îmbrăcate într-o formă plăcută în puţinele scrieri tipărite în

Convorbiri, retipărite într-un alb volum uitat şi pe care poate rudele ori intimii, dacă i-a avut, le vor învia ca un omagiu adus memoriei acestui om cumsecade, care nu lasă decît păreri de rău.

Din viaţa sa literară încheiată, el păstrase ochi dulci şi blînzi, senina faţă de frumuseţă visătoare, graiul vibrant şi încet ca pentru rugăciune, aplecarea spre cei pe cari şi-i simţea fraţi în cuget — însuşiri care deosebeau pe poeţii acelor fericite zile de idilă în care-şi petrecuse anii cei mai buni. Apoi nu-l mai întîlni nimeni. Se arăta numai fereastra unor frumoase case mari, dincolo de perdeaua albă a cărora se stingea încet un suflet ale cărui legături cu lumea fuseseră rupte de fatalitatea oarbă care cruţă mai puţin pe cei născuţi ca să fie mai cu deosebire cruţaţi.

Privirea care căuta de la acea fereastră, care încadra lumea lui, apusurile de soare în ceruri strimte şi tresăririle de primăvară în grădinile bogate ale marelui oraş de amintiri, s-a stins. Lin, ca o rază. Şi numai acel cîntec al lui, ferit de lume, ascuns ca un tezaur, rămîne să ne aducă aminte de dînsul.

278

Pămîntul nu-i va fi greu visătorului: el are doar flori pe dînsul.[1]

26 septemvrie 1910,

(I)

GRIGORESCU, DUPĂ VLAHUŢĂ

Cartea de prietenie şi pietate a d-lui Vlahuţă despre Grigorescu a apărut. E un vrednic prinos adus memoriei celui mai mare artist pe care l-a produs această ţară pentru a se recunoaşte, înseninată, înălţată şi veşnicită, în opera lui. Pînă acum nu s-a tipărit la noi o scriere a cării înfăţişare exterioară să fie aşa de mult la nivelul datoriei de recunoştinţă pe care o înfăţişează.

Multe se pot spune despre această biografie poetică şi interpretaţie lirică, prin care autorul ei a dat încă o dată dovadă de finul său simţ pentru frumuseţa atinsă şi prin alte mijloace decît ale literaturii, în care ocupă un loc de frunte. Aici vreau să amintesc însă numai două mari datorii pe care le avem faţă de pictorul ţării şi ţăranului nostru.

Grigorescu era dintre acei oameni cari se închid în misiunea lor ideală, cari înlătură orice curiozitate profană de la un laboratoriu de artă din care au ţinut şi ştiu să facă un altar, cari nu se pot vedea pe ei decît în ce au ajuns să îndeplinească prin contopirea deplină a sufletului lor cu dumnezeiescul model. Ce poate fi pentru un asemenea om, care a lepădat de mult zdrenţele sale vulgare de personalitate — tinzînd a fi numai o individualitate în cuprinsul artei lor — amănuntul biografic,

[1] Membru al „Junimii", Nicolae Volenti (1857—1910) a publicat volumele Citeva strofe (1879), Poezii (1891).

279

genealogic, cronologic : accidente, legături cu lumea, de la care de mult s-a hotărît să nu primească nici o în- rîurire,\>prindu-se chiar de la cetitul în ceasurile libere, pline pentru dînsul de viziuni noi ? Astfel a doua zi după moarte marele pictor a intrat în legendă, în acea „legendă de aur“ pe care talentul d-lui Vlahuţă o schiţează azi cu măestrie.

Dar nouă ne e iertat să dorim a afla luci uri pe care Grigorescu însuşi nu le-a preţuit şi de care n-a vrut să audă. Recunoştinţa noastra, fără să

piardă caracterul ei pios, vrea să le ştie. Nu vor fi totdeauna esenţiale pentru arta lui prin care s-a înscris în paginile dintîi ale vieţii neamului, dar, şi astfel, pînă la cel mai „neînsemnat" punct din atingerile cu pămîntul ale acestui om care şi-a găsit o cărare în ceruri luminoase, ne simţim datori a cunoaşte. Şi, oricum, cel mai singuratec dintre izolaţi, prin modestie ori mindrie umană, sufere de aici de jos atingeri care schimbă alcătuirea intimă a acelui suflet pe care s-a chinuit aşa de mult sa-l ţie mai presus de orice influenţă.

Avem nevoe de biografia amănunţită a lui Grigorescu. Azi încă ea nu se poate scrie. Dar se cuvine să o pregătească oricine are în păstrarea sa o informaţie care poate folosi. D-l Livianu, care a cunoscut pe pictor in anii de la început, a scris o viaţă a lui Grigorescu, de proporţii destul de întinse, şi o ţine gata de tipar : poate că o vom putea-o da în curînd[1]. între hîrtiile răposatului academician Grecescu[2] se află scrisori inedite ale artistului tînăr, care învăţa în Apus o disciplină artistică şi se forma într-un mediu care lipsea la noi. Acasă, în locuinţa de muncă din Cîmpina, fiul marelui iniţiator în pictura despre noi înşine posedă desigur o sumedenie de hîrtii asupra cărora şi publicul are drepturile sale. Cine ar lua asupră-şi sarcina de a cerceta, clasa şi în-

[1] S-a pierdut la mine în vremea războiului (1934) (n.a.).

* Dlmitrle Grecescu (1841—1909) — medic şi botanist.

trebuinţa aceste materiale, ar merita, desigur, mulţumită tuturor. Să se grăbească : în această ţară a noastră lucrurile cele mai preţioase se împrăştie şi se pierd repede, în mijlocul unei indiferenţe care arată ce superficială e încă acea cultură cu care ne place a ne mîndri.

Grigorescu nu s-a învoit niciodată la popularizarea, în orice chip, şi de oricine, a operei sale. Dăduse forma definitivă, tipul caracterului artistic al unui popor, dar popular nu era nici prin gusturi, nici prin ambiţie, nici prin dorinţă de trai bun. îi era de ajuns că tablourile lui sunt, că le vede, că le văd şi alţii, cari pot înţelege ceva din ele. A le preface ori a le Vedea prefăcute în fototipii îi era peste măsură de antipatic. Toţi cari l-au cunoscut ştiu cu ce groază se cutremura el la ideea acestei împuţinări triviale a celor realizate de dînsul cu atîta silinţă a sufletului întreg, setos de a se exprima într-o formă invariabilă. '

Desigur că este o mare deosebire între tablouri şi cea mai izbutită reproducere a lor. Mai ales cînd ai a face cu opere de acelea în care conturul se înlătură ca artificial, în care coloarea însăşi este silită a da efecte care nu par a putea să fie în limita mijloacelor materiale, în care, în sfirşit, tendinţa, tot mai pronunţată, în dispreţul oricărei aprecieri, e să dea prin natură un fior de poezie supranaturală.

însă aceasta e osînda picturii — fiecare artă avîndu-şi osînda de insuficienţă. Altfel nu-l putem avea toţi pe acelaşi Grigorescu. Şi trebuie să-l avem. Suntem astăzi în stare să simţim această nevoie. Ne încunjurăm de propria noastră fiinţă prin el. Prin mijlocirea lui primim o mai înaltă conştiinţă de valoarea noastră şi o mai deplină simţire pentru elementele ideale care în sufletul nostru aşteaptă să fie chemate. O necesitate morală e astăzi să avem sub ochii noştri carele rătăcitoare, fetele zugrăvite din nevinovăţie şi lumină, păstorii împrejmuiţi

23 — Oameni cari au fost, voi. I
de natura din care ei fac parte întregitoare, primăvara pomilor şi a florilor, scenele clipei eroice a războiului.

Să aibă curajul un editor — dar nu fără sfătuitorul său artistic — de a împodobi tot ţinutul vieţii noastre naţionale cu bune reproduceri din pînzele cele mari ale lui Grigorescu. Ar contribui la educaţia noastră a tuturora. Sau Casa şcoalelor, care a editat splendidul volum al d-lui Vlahuţă, le-ar putea da astfel o mai largă răspîn- dire prin clişeele unei cărţi care costă 90 de lei.

20 octomvrie 1910 (I)

LA MOARTEA LUI TOLSTOI

Ce greu e să poţi trăi pentru gîndul tău, numai pentru el ! Să închizi uşile casei şi uşile sufletului. Să te întorci spre tine, spre conştiinţa ta, spre credinţa ta, dar nu pentru a te opri acolo, ci pentru a întră astfel în legătură cu puterile cele mari şi veşnice de unde vine toată acea lume dinlăuntru, pe care atunci n-o mai poţi crede pieritoare. ‘

Mare vis, şi vis zădarnic. Vis neîngăduit, însă, desigur. Tu eşti nu pentru Dumnezeu, de la care socoţi că vii şi pe care-l reclami pentru tine, ci tocmai pentru acea lume pe care vrei s-o înlături, de care vrei să te fereşti, înaintea căreia vrei să te ascunzi. Tu eşti pentru soţia aceea cu toane bune sau rele, pentru copiii aceia care-ţi seamănă ori ba în alcătuirea şi îndreptarea lor sufletească, eşti pentru vecinii tăi, chiar dacă-ţi strică liniştea, pentru cei ce te văd trecînd pe stradă şi poate rîd de tine, eşti pentru curioşii ce năvălesc în casa ta, cît de bine păzită, cu întrebări sau cu interviuri, cu

acele aparate de fotografie sau de,„ cinematograf, eşti pentru duşmanul tău cel mai straşnic, care pare să aibă, şi el, un drept asupra ta. Om, eşti pentru oameni. Şi nu pentru a le cruţa sarcina de a se îngriji de tine, ci pentru a primi sarcina de a te îngriji de ei,

. Filozoful cel mare şi duşmanul cel mare al filozofiei, cugetătorul adine şi tăgăduitorul cugetării, creştinul cel entuziast şi provocatorul creştinismului care este — şi, poate, trebuie să fie — a hrănit şi el ultimul vis al păstrării pentru sine, al ruperii legăturilor cu omul făţarnic şi zadarnic, A fugit din mijlocul gloriei, şi a uitat că fuge din mijlocul datoriei, care nu e totdeauna plăcută, dar e inevitabilă totdeauna. A căutat un ascunziş pentru zile, luni, poate ani din urmă. Şi, peste cîteva ceasuri, el gîfîia în durerile agoniei pe patul improvizat din să- tuceanul Astakovo. Acolo-şi dădea sufletul singur, pe cînd căsuţa care slujeşte de gară era năvălită de tot ce credea el că a lăsat pentru totdeauna în urmă.

Soarta a răspuns astfel la întrebarea lui. Pentru a ieşi din viaţă nu e decît o singură poartă : a morţii. Şi ce e mai cuminte e să aştepţi să ţi-o deschidă puterea de la care ţii viaţa. Iară pînă atunci fii al celorlalţi, cît poţi mai mult şi cu cît mai multă bucurie. Va fi o vreme — şi poate e aproape — cînd vei trăi numai printr-înşii, Oricîtă lumină ar fi în raiul tuturor speranţelor !

14 noiemvrie 1919

m

AL. ŞTEFULESCU

Acum două săptămîni, cîţiva prieteni petreceau la mormînt pe institutorul Al. Ştefulescu, din Tîrgul-Jiului. Pe lingă dînşii se adăuseseră cîţiva învăţători gorjeni cari-şi aduceau aminte ce bun revizor, cu tragere de inimă pentru nevoile lor, fusese, pe vremuri, răposatul. Nici o foaie din Bucureşti n-a pomenit cuvîntări funebre ce s-ar fi rostit la această îngropare. Şi nici n-ar fi fost de nevoie, căci doar cine era să ştie, între oamenii cari se preocupă doar de talentele pe care le admiră şi de scandalurile pe care le iartă, de politica ci de azi şi de propagandiştii pe cari-i tîrăşte în viitoarea ei, cine era să ştie de acest modest om de muncă ?

Dacă, în ţara aceasta, unde nu e nimic mai obişnuit decît mizerabila plăcere de a te întrerupe din lucrul pe ogorul tău pentru a zvîrli o piatră în ogorul, mai sărac ori mai .bogat, unde unul ca tme, mai destoinic, ori mai puţin destoinic, lucrează acelaşi lucru, dacă într-o ţară ca aceasta am avea o revistă istorică, recenzentul, prefăcut în panegirist, ar înşira titlurile cărţilor ce a scris Ştefulescu şi ar face critica discretă ă lipsurilor lui caie erau reale — ca şi meritele.

Aceasta[1] nu e însă o revistă istorică, şi cetitorii nu cer bibliografia exactă a operplor acelui care a dat în Tis mana, în Istoria Tînju-Jiului, în Gorjul, în monografiile despre mănăstirile Polovraci şi Strîmba, despre satul Căleşti, contribuţii documentare pentru cunoaşterea ţării, care vor rămînea în mijloacele de informaţie ale oricărui istoric. Ei nici nu pretind să afle cît de bine ştia slovcneşte institutorul gorjean şi care erau defectele de metodă şi plan ale culegerilor lui.

Pe dînşii iată ce-i poate interesa. Şi, Doamne, pe mulţi i-ar putea interesa în această lume der oameni cari se

< Neamul românesc (n.a.).

pregătesc cu multă cheltuială, cari rîvnesc foarte sus, cari costă foarte scump, cari se admiră foarte mult şi cari dau, în condiţii de lucru minunate, aşa de puţin ! Ne interesează pe toţi cari putem avea un simţ pentru scopurile cărora li se poate închina o viaţă omenească şi pentru ceea ce poate lăsa în urmă sensul acestei vieţi retrase de om fără faimă, şi, dacă voiţi, fără talent

Iată un institutor inteligent şi energic. Are şi el voinţa moşneanului gorjean şi puterea lui. Va fi fost şi un bun vorbitor, ca oltean ce era ! Ce excelent material pentru un bărbat politic de provincie, care se simte I Era firesc „să se înscrie la liberali, la conservatori, la takişti", să-l mute partidul la Bucureşti, să-l facă director, mai tîrzlu să-l aleagă deputat. Şi la moarte un judeţ întreg ar fi plîns la groapa „eminentului nostru prieten" şi „adversarului nostru loial" !

Dar ăsta era un om ciudat — cum doar printre cei de departe, în ţinuturi rurale şi rustice, îi mai afli. Voia să ştie ce zice în „pieile de cerb" din săculeţele cu documente ale moşnenilor. Erau multe în slavoneşte. Ce are a face: o să înveţe slavoneşte ! Şi a învăţat. A crezut el — naivă închipuire ! — că limba sanscrită nu i-ar strica. A învăţat-o. De s-ar fi găsit cineva care să-i recomande limba turcească, s-ar fi apucat şi de aşa ceva. Ştia că în Viena se află un mare slavist — profesorul Jiredek — s-a dus la

Viena. L-ar fi căutat şi în alt continent poate 1

Altul s-ar fi mulţumit să ştie, să aibă el mulţămirea că în toată Oltenia e singurul om în stare a ceti şi traduce o carte domnească slavonă. Dar aici se adaugă al doilea element al acestei vieţi folositoare şi vrednice de a fi luată ca exemplu de atîţia profesori de liceu, împodobiţi cu diplome sterpe şi cu învăţătură zădamică. Autodidactul s-a aruncat cu patimă asupra comorilor istorice care-i stăteau înainte.

An de an, cu o minunată răbdare, el a scos din tăşul- cile ţăranilor săi povestea unui întreg ţinut, şi a unuia din

cele mai interesante ale ţării. O avem acuma la îndemînă, şi cel mai iscusit scriitor n-are decît să răsfoiască pentru a căpăta informaţie destulă.

Dar omul acesta era şi un gospodar. Dintre oamenii de ştiinţă — şi el nu era un om de ştiinţă în deplinul înţeles al cuvîntului, şi de aceea lucra înainte, ori de-l ţineau în seamă, ori de-l despreţuiau bărbaţii eruditi ai patriei noastre — cîţi lasă pe lîngă cărţile lor şi un drum deschis pentru alţii ce ar veni pe urmă ! Ba ai găsi şi de aceia cari ar închide bucuros toate cărările după dînşii, numai să se oprească orice cercetare ulterioară. Ştefulescu era, însă, un om de ţară, un simplu al acestui pămînt. Şi de aceea, pe urma străduinţei lui şi a ciudatului pribeag Kola Piekarski, ajutaţi de profesorul I. Moisil, Gorjul singur între toate judeţele ţării îşi are muzeul — ştiut ori neştiut de cîrmuirile ce trec.

M-am simţit dator a scrie aceste rînduri şi pentru şcolarii mei, de ieri ori de azi, cari călătoresc cei mai mulţi, şi vor călători, pe buna şosea, cu avantagii, pe care deosebitele alcătuiri de interese şi ambiţii au aşternut-o pentru picioarele gingaşe. Am crezut bine să le arăt că în ţara talentelor mai trăieşte ici şi colo cîte un biet om care ştie ce să facă din viaţa lui, pe care nu i-a dat-o nici un şef de partid.

21 noiemvrie 1910

(I)

IORDACHI GOLESCU[1]

Istoria literaturii noastre vorbeşte despre cărţile care nu s-au cetit. Aceasta e şi deosebirea cea mare între

[1] N. Bănescu, Viaţa şi scrierile lui Iordachi Colescu, Tipografia „Neamul românesc", Vălenii de Munte (n,a,).

dînsa şi istoria literaturilor Apusului, care tratează despre cărţi care s-au cetit, s-au păstrat, s-au căutat din nou, au fost iubite, admirate şi prefăcute de oamenii pe cari ele-i înrîuriseră în realitate vie, socială şi politică.

Şi la noi stilletul omenesc simţea nevoia să vorbească altfel decît într-o absolută intimitate, şi într-o intimitate trecătoare. Voia să păstreze clipa durerii, a bucuriei, scîn- teierea fulgerătoare a gîndului, cutremurul zguduitor al faptului. Şi atunci boierul lua condeiul şi însemna, în chirilică răpede, sub formă de cronică, de satiră, de cîntec, ceea ce se mişcase înăimtrul său. In răgaz de bătrîneţc putea să întinerească la cetirea acelor rînduri şi, dacă avea un bun prieten, îi împrumuta caietul — ca să-l cunoască mai bine.

In acest timp meşterii de tipar lucrau la psaltiri şi evanghelii, la cărţi de 'tîlcuire şi îndrumare creştinească. Acelea trebuiau să se publice. Acestelalte adesea nu trebuiau să se publice. Erau doar ca un fel de memorii secrete, pline de mari primejdii.

Uneori — rar — se găsea în familie cite o fiică iubitoare. Fiică, nu fiu — fiindcă aceia, fiind ei sau nefiind nimic, nu trăiesc lingă vreo amintire. Ea dădea la tipar manuscrisul. Mai ales dacă-l cerea vreun tipograf de mărimea intelectuală a unui Eliad ori Kogălniceanu. Şi astfel apărea cartea, dar tot ca să nu se cetească. Pentru că vremea ei trecuse, şi cîţi sunt, cîţi pot şi vreau să fie mai mult decît oamenii vremii lor ! ^

Nu e o întîmplare că astăzi Iordachi Golescu învie prin pietatea unor descendente ale familiei, d-nele Golescu şi Perticari. Opera de publicare şi interpretare a luat-o asupră-şi d-l Băncscu,' care a cheltuit atîta timp pentru luminarea împrejurărilor literare din veacul al XlX-lea şi a dat dovadă de o pietate aşa de inteligentă faţă de figurile ce tot mai mult răsar înaintea noastră pentru a

287

rosti vorbe de înţelepciune, care, în marea lor vechime, par nouă.

O biografie neobişnuit de bine informată — căudndu-se şi prin dosarele de la Arhivele statului — şi de o limpiditate desăvîrşită deschide volumul. Avem apoi satirele în chip de comedie. Studiile lui Golescu îl îndreaptă spre acdastă formă de înfăţişare a nemulţămirii, a indignării, a pasiunii lui răsplătitoare. E vorba de biruri mari, de grozave suferinţi, de averi scandaloase, de favoruri compromiţătoare. E sfîrşitul „fanariotismului[11] prins de un colaborator al lui, care înţelege, simte şi se pocăieşte. Fără să fi avut ca motiv al acestei stări de suflet nouă, ca fratele său Dinicu, călătorul în „Europa[11], comparaţia cu ordinea şi nepărtenirea administraţiei de acolo, dominate de ideea binelui public, Iordachi face aceleaşi mărturisiri. Numai cit el nu trece dincolo de ele pentru a împărtăşi o durere, care e omenească, şi fc a oamenilor din neamul său. Ii ajunge să denunţe, şi în tonul pîrii e ură, temperată doar de glumă, nu milă.

Iordachi Golescu nu era cunoscut ca traducător, nici ca un spirit preocupat de problemele morale superioare. Fragmentele din lliada lui românească şi din cugetările lui, pe care le dă d-l Bănescu, sunt deci o surprindere plăcută.

Chiar cînd e banal ori trivial, Golescu stăpîneşte minunat, cu toată ucenicia sa, şcolară şi literară, în elineşte, graiul românesc al poporului aceluia despoiat şi batjocurit de fiarele mari şj mici ale unei fiscalităţi odioase. A cules proverbe — prin care-l cunoaştem — a publicat o gramatică — nu fără interes — dar, pe lingă aceasta, a strîns multe alte lucruri, şi a avut chiar — aceasta fiind şi scopul său din urmă — marea ambiţie a unui dicţionar, pe care a şi realizat-o în parte. D-l Bănescu l-a semnalat şi apreciat: va veni vremea cînd informaţia cuprinsă în el va întră în circulaţie.

288

Această carte era pentru editoare o datorie, a carii îndeplinire le onorează, şi a fost pentru d-l Bănescu o plăcută ocupaţie, de roadele căreia trebuie să-i mulţămim. Nu ştiu ce va fi pentru cetitori, dar pentru

istoria culturală e încă un preţios izvor, şi pentru literatura românească o întregire neapărată şi de mult cerută.[1]

2S noiemvrie 1910 (I)

D. A. TEODORU

Un accident de automobil mîntuie zilele lui D. A. Tc- odoru, secretarul general al Ministerului de Instrucţie.

Teodoru era o inteligenţă clară, un vorbitor plin de .vervă, un cugetător care avea interes pentru marile probleme, un scriitor elegant, care a scris şi versuri, un om foarte cult, care făcuse bune studii istorice. Pe vremuri, ca socialist, se dovedise un călduros prieten al claselor nenorocite. Prins de politica de partid, aceasta-l ridicase la onoruri, dar ne făcea adesea să nu mai putem recunoaşte în actele lui administrative libertatea de spirit şi lărgimea de vederi a fostului nostru coleg.

Moartea lui neaşteptată şi aşa de grozavă e unul din acele evenimente care arată în ce stă valoarea vieţii omeneşti, al carii viitor se află în puterea naturii inconştiente :

[1] Dintre lucrările lui Iordache Colescu (cca. 17G8—1848), lăsate de el în manuscris, citǎm : Condica limbii româneşti, Pilde, pouăfuiri I cuvinte adevărate şi poveşti (reprodusă de Zanne în Proverbele românilor), ComGdiia ce să numeşte Barbul Văcărescul, vînzătorul tării, Povestea huzmetarilor. In 1840 a tipărit Băgări de seamă asupra canoanelor gramatlceştt.

în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor.[1]

12 dechemvrie 1910

U)

GRIGORE ŞTEFĂNESCU

Dintre membrii Academiei se mai duce unul, care era bătrîn numai în numărul anilor — şaptezeci şi trei, zice necrologul — dar altfel avea toată puterea fizică, toată hărnicia, toată pasiunea unui om mult mai tînăr. In uşurinţa cu care pleca la congrese şi făcea fără osteneală drumuri lungi, în regularitatea cu ca"e venea la toate şedinţele adunării — de la Universitate plecase de mult — în vioiciunea cu care urmărea toate manifestările vieţii publice — în iunie el prezida în Bucureşti mitingul Ligei împotriva silniciei din alegerile de peste munţi — în nervozitatea cu care-şi manifesta simpatiile şi antipatiile, la care niciodată n-a renunţat, se simţea, dacă nu tine- reţa lui, măcar nebiruita tinereţă a unei epoce fericite, peste reprezentanţii politici şi culturali ai căreia batrî- neţa, socotită, prudentă, practică, nu s-a putut înstapîni pe deplin niciodată.

Grigore Ştefănescu are o lungă carieră de om de ştiinţă, amestecat, ca mai toată lumea la noi, din cînd în cînd şi în împrejurările politice. A ocupat mulţi ani catedra de geologie la Universitatea din Bucureşti, a fost şi rector

[1] Dimitrie A. Teodora (1868—1918), profesor şi inspector şcolar, autor al unor manuale de limba franceză şi al altor lucrări didactice, a activat în tinereţe în cadrul mişcării socialiste. Atunci a colaborat cu poezii şi articole la Contemporanut şl Drepturile-omului.

— şi un bun rector, cinstit, gospodar şi părintesc faţă de studenţi —, a făcut parte din corpurile legiuitoare şi, pînă în ultima zi, a păstrat grija unui muzeu de geologie pe care-l atingeau adesea, spre marele lui năcaz, care nu zăbovea cu dezminţirea cea mai aprinsă, criticile tineretului. A scris mult, şi manualul lui de Geologie l-au avut în mini atîţia dintre şcolarii învăţămîntului nostru secundar, pînă ce l-au înlocuit alte cărţi, mai apropiate de actualul nivel al cunoştinţilor.

Nu i-a lipsit norocul în descoperiri pe care nici adversarii lui nu i le tăgăduiesc.

Aceşti adversari aveau mai multă ştiinţă decît dînsul, dar, cînd ei făceau să reiasă deosebirea, uitau un lucru, care trebuie să înrîurească judecata oricui. Grigore Şte- fănescu făcea parte dintre acei oameni cu nesfîrşită iubire pentru cultură, cu nobil entuziasm pentru specialitatea lor, cu o înţelegere pentru nevoile intelectuale ale unui neam ce trece peste marginile unei singure ştiinţe, cari, întorşi din străinătate, au adus cu dînşii, ei cei dintîi, interesul pentru cunoştinţile înalte, pentru explicaţiile superioare, pentru concepţiile dominante ale lumii. Nu s-au închis în laboratorii, nici în biblioteci, ci, pe toate căile, prin conferinţe, prin cursuri, prin convorbiri, prin cărţi, prin manuale de şcoală, reviste, ziare, au trezit societatea la o viaţă potrivită cu civilizaţia modernă. Ce greutăţi au întîmpinat, putem judeca după acelea care astăzi încă se întîmpină. Revista ştiinţifică a lui Ştefă- nescu şi Aurclian a luptat ani de zile ca să se poată menţinea între neînţelegători, şi numai după cele mai mari jertfe de timp şi de bani redactorii ei au trebuit să renunţe la o publicaţie instructivă şi senină, de felul căreia şi astăzi am dori să avem una. Numai cît dorinţa de a folosi celor cu o neîndestulătoare cultură a slăbit simţitor de atuncea, şi specialiştii mai mult sau mai puţin bine instalaţi stau prea sus pentru a vedea în ce necunoştinţă trăieşte încă poporul lor.

291

Aceste lucruri trebuie amintite înainte de orice, de cile ori unul dintre cei dinţii luminători ştiinţifici ai societăţii noastre româneşti ne părăseşte.[1]

27 /evruarie 1911 (I şi IV)

G. OHLEANU

în Gheorghe Orleanu, plecat dintre noi, după îngrozitoare şi îndelungate suferinţe, în timpul cărora el dispăruse, ascunzîndu-şi în străinătatea depărtată cele din urmă chinuri; literatura românească sufere fără îndoială o pierdere, precum sufere o pierdere şi societatea, în care el se deosebise totdeauna prin purtările alese alo unui om de felul cărora avem prea puţini.

Gheorghe Orleanu, versat ca puţini alţii în literatura franceză, mai ales aceea din timpurile mai nouă, era un om de talent. Stăpînea forma poetică, nu era lipsit de imaginaţie, şi traducerile lui sunt printre cele mai bune ale literaturii noastre. A scris foarte îngrijite sonete şi s-a încercat chiar în drama istorică, schiţînd într-un moment de entuziasm general, în zilele "COmemoraţiei naţionale din 1904, epoca lui Ştefan cel Mare. O parte din această lucrare a fost publicată în Calendarul Ligei culturale pe 1907, şi n-a aflat preţuirea trebuitoare.

Dacă numele regretatului poet nu e mai cunoscut, aceasta se datoreşte şi lipselor temperamentului său. Orleanu era un sfios de lume, un visător

străin de realitate, un

[1] Grlgore Ştefănescu (1838—1911), este unul dintre întemeietorii studiului geologic în tara noastră. Sub conducerea lui şl a lui Sabba ştefănescu s-a înfiinţat în 1882 Biroul geologic.

cetitor pasionat care trăia prea mult in creaţiunea altora ca să poală căpăta vreodată acea încredere în sine care e condiţia neapărată a creaţiunilor proprii; înţelegea prea multe şi în prea multe chipuri, pentru a putea să fie el însuşi, să capete acea definire şi persistenţă a caracterului care exclude influenţele, care taie hotare de izolare pentru ca sufletul, îndreptat asupra lui însuşi, să dea măsura lui întreagă. Ce a fost mai bun în acela a cărui amintire ne încunjură azi, s-a dus împreună cu dînsul: blîndeţa, prietenia, plăcerea de a vorbi cu alţii, igno- rîndu-se pe sine, dar, în acelaşi timp, şi puteri care n-au fost lăsate, de cea mai timidă discreţie, a ieşi în luptă şi a învinge.

L-am auzit vorbind de cîteva ori, la Bucureşti şi la Galaţi, unde stătea. îşi scria cele cîteva cuvinte ce era să spuie. Şi nu le nemerea nici atuncea, pierzîndu-se la cele dintîi sunete ale glasului său, care, în acea mulţime, îl impresiona rău. Şi totuşi, prin icoanele ce-i răsăreau în minte, prin stăpînirea stilului oratoric, prin simpatia ce trezea înfăţişarea lui de artist cu lungi bucle creţe în jurul strălucitoarei frunţi palide, ar fi fost un foarte bun vorbitor.

L-am avut tovarăş de excursie — într-una înspăimîn- tat de tot ce se îmbulzeşte şi face zgomot pe lume, pier- zînd astfel orice plăcere de a trăi, căci nicăieri pe pămînt zeii n-au lăsat un colţ pentru cei ce rîvnesc numai către dînşii. A luat parte cîtva timp la lupta noastră politică şi a cules 350 de voturi la colegiul al II-lea de Covurlui, în alegerile generals din 1908. Apoi se lăsă prins în clubul conservator şi se simţi aşa de jenat de această părăsire, care la oameni ca dînsul nu e niciodată o dezertare, încît, fără cuvîntul de explicare nu l-ar fi putut scrie, alergă cu o mie de lei în sprijinul societăţii noastre de editură.

Familia ar trebui să păstreze într-o carte, care nu s-ar uita, ce s-a îndurat el să scrie, şi mai ales ce a îndrăznit să arunce în circulaţia literară acest suflet ales,

menit să trăiască în liniştită şi tăcută fericire şi asupra căruia natura şi-a încercat cele mai straşnice cruzimi ale ei.[1]

6 martie 1911 41)

NICOLAE DENSUSIANU

S-a dus dintre noi un om tăcut şi aspru, neînduplecat şi fanatic, un vizionar de gînduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăzneţe. Nu un poet ca Has- deu, zburînd pe aripile de vultur ale unei închipuiri uriaşe, nu o minte superioară filozofică, scăldîndu-se în eterica lumină a ideilor nemuritoare. Nu atîta şi aşa de mult, ci un îndărătnic al credinţelor sale, care ajungeau în ştiinţă, venind de aiurea.

A fost deci Nicolae Densusianu, bătrînul singuratec, care a murit pe ascuns de oameni, străini de dînsul şi urîţi de dînsul, a fost el un om politic care să-şi servească scopurile şi prin cărţi de istorie ? A jucat el, ca orator, ca agitator, ca deputat în parlament, un rol oarecare în acele timpuri de

după ’48, dar mai ales de după ’66, după silnica unire cu Ungaria şi pierderea tuturor drepturilor şi risipa grozavă a tuturor speranţelor ?

Nu : a fost un gazetar literar, un polemist, iar la noi un pribeag. Tipul pribeagului care nu înţelege, nu admite, nu iartă, care nu poate şi nu vrea să se asimileze. Nu unul din acei ardeleni cari se găsesc bine în cluburile, cafenelele ori saloanele noastre şi, o dată naturalizaţi, dar

' George Orleanu (1873—1911) a publicat poezii în Sămănă- torul şl Convorbiri critice; în volum : piesa Plinea păcatului, traducerea dramei Pentru sceptru de Fr, Coppâe.

şi fără aceea, dau asalt la leafă, la situaţie, la notorietate. Şi era destul de inteligent, destul de energic şi de harnic ca să răzbată, dacă nu prin linguşirea şi intrigile familiare, din nenorocire, altor emigraţi din ţara de unde ideal, nu pofte trebuie să ni se aducă, măcar prin mîndra siguranţă de sine, pe care ca anume ardeleni o avea. Şi n-a fost decît bibliotecarul Statului-major, şi la mormîntul lui, de unde lipsea Academia Română, deşi-i fusese membru corespondent, a vorbit doar un ofiţer, coleg de slujbă.

N. Densusianu a strîns un material istoric preţios. El a închinat lui Horea o monografie extraordinar de bine informată, care va rămînea şi ar merita să fie retipărită. A atras atenţia asupra permanenţei unei organizări politice la românii din Ungaria, şi în acest spirit a strîns, din cărţi tipărite, cele cinci volume de întregire la colecţia „Hurmuzaki“. Poate se va vedea ce ipoteze, desigur mai mult decît o dată curioase, se cuprind în cartea de muncă îndelungată în care pretindea să explice altfel decît toţi ceilalţi vremile străvechi ale acestor ţări locuite şi astăzi de români.

Dar mai interesant decît acest scris al său, care cuprinde informaţie bună şi pagini ce nu vor muri, era el însuşi. Trăia în acest bătrîn, coborîtor de nemeş din jurul ruinelor Ulpiei Traiane, nu mîndria romană, cum i-ar fi plăcut lui, ci o neînvinsă încăpăţînare dacă. Şi mai trăia ceva : conştiinţa tuturor suferinţilor îndurate de ai noştri acolo, de la cel dintîi apărător al ţărînii ardelene căzut înaintea călăreţilor maghiari ai năvălirii, pînă la moartea silnică a tatălui său, în zilele cumplite ale revoluţiei de la 1848. Acest om părea, cu statura lui înaltă, cu aspra lui privire, cu bătrîneţa lui dîrză, cu vorba-i puţină şi sila de lume, icoana însăşi a nenorocului nostru care nu se dă, a înfrîngerii noastre care în tăcere găteşte, după cea din urmă luptă pierdută, clipa celei mai apropiate răzbunări.

Şi e păcat că s-a dus în mormînt fără să aibă singura bucurie de care sufletul său fără zîmbet era în stare.[1]

3 aprilie 1911 (I)

ION ADAM

In Ion Adam, pe care o boală grozavă îl ia de tînăr, după ce i-a întunecat gîndul în ultimul timp, literatura românească pierde una din cele mai originale naturi de artist.

Dacă ar fi luat cineva în mină orice carte a lui, afară doar de aceea, ieşită deunăzi, care-i cuprinde glumele populare, hazliile snoave, poveştile simple şi fără nici una din acele pretenţii stilistice care pot numai să le strice, ar fi crezut că are înaintea sa pe un estet crescut în contactul cu civilizaţiile apusene care nu mai pot da noutate decît în exagerarea şi

ciudăţenia stilistică, ori în bizareria concepţiilor, în fantezia deslănţuită fără frîu a chipurilor şi situaţiilor. Mai ales din cele dinţii nu lipseau diafane figuri de castelane, eroi cu puteri neobişnuite, clipe de un dramatism curios şi jignitor pentru gust. E deci tocmai înfăţişarea acelor cari vin în mijlocul unei lumi aşa de nouă, cu oboseala şi goana după senzaţii neîntîlnite pînă atunci a anumitor cercuri „intelectuale" din bătrîna Europă apuseană.

Şi nu. Omul era un fiu de sătean, un fost învăţător.

[1] Principalele lucrări ale lui Nicolae Densuslanu (1843—1911) : Revoltiţiunea lui Horla (1884), Dada preistorică (apărută postum, în 1913). Istoricul a mai publicat scrieri despre românii sud- dunăreni şi Sistema ortografică a limbii române (1904) etc.

Fusese şi el prin altă lume şi cetise şi el în alte limbi, dar nu la vîrsta cînd sufletul se înrîureşte şi se schimbă. Dacă stăpînea la dînsul această notă tare, neaşteptată, zguduitoare sau tulburătoare, era de vină sufletul lui însuşi, suferinţile, ce se pregăteau, ale acestui suflet. Aşa-i era lui dat să fie, om nenorocit, scriitor cu uimitoare şi bolnave licăriri, adesea mai frumoase decît cea mai deplină şi sigură lumină.

Şi că nu era la dînsul o manieră de împrumut ori un calcul de stilist, că era un om nou în aceste lucruri noi, sincer şi cînd putea fi bănuit de mai multă afectare, că el dădea adevărate viziuni ale lui şi combinaţii logice pentru dînsul, o dovedea adevărul, strălucit adesea, al notărilor şi caracterizărilor lui, mişcarea puternică de viaţă a scenelor lui, coloritul specific românesc al atîtor părţi din opera lui.

Cînd va vrea cineva să alcătuiască o carte de cetire cu ce se găseşte mai serios şi egal în scrisul românesc nu va culege nimic poate din Ion Adam, dar, cînd originalitatea fiecăruia se va desemna îndeajuns, nu ştiu, zău, cîţi vor putea sta alături cu dînsul.'

22 mai 1911

(I)

GENERALUL GHEORGHE MÂNU

Generalul Gheorghe Mânu lua parte, acum cîteva săptămîni numai, la o şedinţă a Academiei în care era [1]

[1] Colaborator al Sămănătorulul şl al altor reviste „sămănătoriste", Ion Adam (1875—1911) a evocat, în general fără deosebit relief, viaţa de la ţară, în povestiri şl în romane ; Flori de cimp (1900), Rătăcire (1902), Năzuinţl (1907), Vorbe de clacă (1910) etc.

vorba de împrejurări în care şi părintele său, vornicul loan Mânu, fusese amestecat. Părea în cea mai deplină Sănătate. In hărţuielile dintre cele două cete de boieri şi parveniţi „conservatori", se puneau în el, şi de o parte şi de alta, dar mai ales de aceia cari sunt siliţi a-şi căuta prieteniile în toate părţile, anume speranţe. De fapt, răposatul fost prim-ministru avea aderenţii săi personali, mai ales în Teleorman, unde era sediul său politic.

Ar fi greşit să se spuie că nu făcea politică de o bucată de vreme. O făcea cu tot sufletul, urmărind, nu numai cu luare aminte, dar cu pasiune

ceea ce se petrece în tabăra, unde odată, scurtă vreme, şi el fusese comandant suprem. Şi ce uitase mai puţin era acest lucru. Prin prezidarea de dînsul a Consiliului de miniştri într-un anume moment al rivalităţilor personale care formează însăşi istoria partidului conservator, el îşi încheiase totodată cariera politică. Să rămîie în această calîtate-i era greu ; să se întoarcă, imposibil.

Şi altfel, cu temperamentul său, îi cădea foarte greu să aibă un rol activ. De o parte era P. C. Carp, căpetenia junimiştilor urîţi de dînsul, care ajunsese, după şaptezeci de ani, unde dorise să fie o viaţă întreagă, de alta, Take Ionescu, care doar pentru atîta trăia : ca să fie, cîndva, oricînd, cu oricare, supt orice formă prim- ministru. Şi astfel, lîngă resignarea maiestoasă şi zîm- bitoare a altui mazil, G. Gr. Cantacuzino, stătea neîmpăcata retragere posomorită a generalului.

Din lunga lui activitate se va reţinea rolul de odată în reorganizarea armatei şi o absolută integritate politică, pe care n-o ştirbea nicicînd grija clientelei.[1]

23 mai 1911 (IV) [1]

[1] Generalul Gheorghe Mânu (1833—1911), fiu al fostului agă şi caimacam Iancu Mânu, a avut merite in organizarea artileriei româneşti şi, ca profesor la Şcoala de război, in pregătirea

GENERALUL BUDIŞTEANU

A fost dus la mormînt trupul generalului C Budiş- teanu, unul din eroii războiului, de la care avea o amintire vie, am zice, în glontele care-i scormonea carnea, înnoind vechile dureri.

Generalul a fost în fruntea Ligii culturale, căreia îi adusese gloria numelui său şi un bun suflet de împăciuire şi prietenie. Să dea mai mult nu putea din cauza unei sănătăţi totdeauna şubrede.

Prin singura cercetare de către dînsul a şedinţilor săptămînale aducea o mare jertfă.

Ofiţerul fără frică a fost un cetăţean cinstit şi corect, mai presus de orice comparaţie. Prins şi el în mişcarea unui partid de interese, el nu i-a cerut nimic şi abia a consimţit să primească onoruri care de obicei nu merg către caa mai perfectă onoare. A prezidat Senatul cu liniştea unui om pe lingă care patimile cele mai furioase şi apetiturile cele mai triviale trec fără să-l aprindă şi fără să-l murdărească. Şi va fi părut deseori curioasă deasupra figurilor de petrecătoi-i obosiţi, de intriganţi cu ochii de lup, de şireţi cu clipociri de păsări nocturne şi de sătui tronînd în sănătatea stupidităţii lor mulţămite, această uscată şi palidă faţă de mucenic tăcut al durerii pentru ţară.

A lăsat banii înmormîntării sale. O mie de lei, şi n-a vrut mai mult nici de la prietenie, nici de la recunoştinţă. A cerut şi a trebuit să aibă carul cu care se duc la groapă ţăranii, şi nici o floare, mai ales nici una de retorică.

N-a vrut cununi de flori falşe acela care cîş'tigase cu preţul vieţii o cunună trainică de lauri adevăraţi. Părerea

cadrelor militare. Comandant de divizie în timpul războiului pentru independenţă, cl este cel care a obţinut, în februario 1878, capitularea Vidinului. După război, generalul a fost unul dintre fruntaşii partidului conservator, în care calitate a ocupat de mai multe ori funcţia de ministru.

de rău a tuturor oamenilor de bine l-a întovărăşit însă în cel din urmă drum tăcut pe simplul viteaz care ne-a lăsat, ducîndu-se cu tristă solie către aceia ce au murit de mult lingă el, în faţa duşmanului.[1]
29 decemvrie 1911 (IV)
Al. ONAE

Drapelul din Lugoj aduce această veste, care-mi trezeşte în suflet o icoană de nesfîrşită melancolie dulce :

„Alexandru Onae, harnicul şi neobositul învăţător, diriginte la şcolile române gr. or. din Lugoj, a decedat în Domnul marţi, în 5 septemvrie, într-un sanatoriu din Sibiu în etate de 36 ani.

Trista veste a' umplut de jale toate rudeniile şi toţi cunoscuţii, căci toţi îl iubeau ca pe un model de om, român şi dascăl. Răposatul întru Domnul a dezvoltat o rodnică activitate pe terenul didactic şi social. A fost membru zelos şi bibliotecar al Reuniunii învăţătorilor români din dieceza Caransebeşului, notar al despărţimîn- tului învăţătorilor din tractul Lugoşului, bibliotecar al Casinei române, secretar al tovărăşiei meseriaşilor români din Lugoj etc.“

L-am cunoscut pe Onae la cursurile noastre de vară, unde a fost unul din cei mai bine primiţi şi cei mai regretaţi după plecarea lor. Era un om de-o îngerească

[1] Generalul Constantin Budişleanu (183B—1911) a comandat, cu gradul de colonel, brigada a doua de infanterie care a participat, in octombrie 1877, la asaltul Plevnci. In 1895—1890 a fost ministru de război în guvernul liberal de sub preşedinţia .lui D. A. Sturdza.

S00
bunătate. Cu glas frumos cînta cîntecele lui bănăţene şi conducea măiestru corurile. în faţa albă, blînzii lui ochi visători pare că-i arătau apropiatul sfîrşit.

Să-ţi fie dulce odihna, frate Onae, căci prin toată cinstea, munca şi iubirea ta ai foot vrednic de răsplătiri pe care nu le-ai avut în viaţă.
1911
(U)
UN FANATIC ŢĂRAN AL ROMANTISMULUI NAŢIONAL : BADEA CÎRŢAN

Veşnicul colindător de drumuri care gemea sub greutatea cărţilor bune şi rele, dar româneşti toate, pe care le căra pe umerii săi, odată Voinici, acuma însă sfărîmaţi de oboseală şi de vîrstă, pentru a le duce Dumnezeu ştie unde şi cu ce folos, de multe ori drept în mîna jandarmilor şi vameşilor unguri ce-l pîndeau, badea Cîrţan n-o să mai bată la poarta nimănui, cu cererile lui stăruitoare şi cu cimiliturile lui isteţe. A avut norocul să moară aici pe pămînt românesc şi, în loc să-şi petreacă ultimele ceasuri în arestul vechilor săi duşmani, a închis ochh în casa unde-l aşezase mila unei soţii de ministru plenipotenţiar. Iar la mormînt a fost dus cu cheltuiala secţiunii din Sinaia a Ligei culturale.

A fost odată, la Cîrţa lui departe, unde oile, adesea părăsite, şi-au pierdut acum stăpînul, un baci ca oricare.

Era un om făcut cînd asupra naţiei întregi a trecut un mare vînt de speranţe romantice. în numele originii glorioase, cu gîndul la frăţia latină,

se cerea dreptate pentru ai noştri cei supuşi [...] şi se credea că o protestare puternică împotriva tiranilor va ajunge pentru ca neamul

nostru de nobilă viţă să reintre în stăpînirea drepturilor sale.

Memorandul, procesele vestite, cuvîntările răsunătoare ale părintelui Lucaciu, albumul lui V. A. Urechiă [1] strîn- gînd mărturiile de dreptate ale fraţilor... Şi, cînd toată lumea românească era zguduită de o luptă al cării sfîrşit norocos se credea aproape, de tot aproape, o anume conştiinţă nouă şi neaşteptate dorinţi se treziră şi în sufletele ţăranilor de dincolo, cari botezîndu-şi copiii Cezar şi Octavian, erau siguri că au dat ajutorul lor la renaşterea Romei dunărene. Şi unul dintre dînşii îşi luă atunci toiagul pe care nu l-a mai părăsit niciodată.

Noi cetim şi credem ; ei, oameni de ţară, trebuie să vadă, oameni şi lucruri, dar credinţa care iese din această atingere a realităţii înseşi, se preface în siguranţă, în patimă, în monomanie. Badea Cîrţan nu ştia decît româneşte, dar el era sigur că toţi fraţii latini înţeleg, sunt datori a înţelege accentele lui latine. Şi era încredinţat că iubirea lor — pe care a şi deşteptat-o ici şi colea prin caracterul impunător al energicei manifestaţii populare cuprinse în fapta lui — e aşa de puternică, încît nici bani de drum nu-i trebuie. Aşa a străbătut Italia şi Franţa ; a văzut Columna lui Traian, la care s-a închinat ca la sfintele icoane din stîna lui, s-a minunat de zgomotoasa măreţie modernă a Parisului şi i-a părut totdeauna rău că n-a trecut Pirineii, dincolo de cari alţi fraţi îl aşteptau.

Că lumea-l privea cu o curiozitate batjocoritoare, că adăpostul i-l procura legaţia României, astea nu le vedea el, ci se simţea dus pe undele puternice ale simpatiei latine.

Şi niciodată n-o fi băgat de seamă bine cîtă deosebire este între uşoarele lui veşminte prăfoase, între chipul lui aspru, osos, cu părul zburlit şi căutătura sălbatecă, de

[1] V. A. Urechia (1834—1901) — Istoric şi publicist ; a fost preşedinte al Ligii pentru unitatea culturală a românilor.

dac feroce, şi între îmbrăcămintea şi făptura fraţilor iubiţi...

Se privea pe sine ca un purtător de misiune superioară, ca un îndeplinător de porunci ce vin mai de sus Altfel nu se jertfeşte liniştea unei vieţi întregi. Şi, pentru că porunca-i venise prin cărţi, prinse pentru dînsele o dragoste fără margini. Toate-i erau deopotrivă , chiar după ce le cetea, era convins că în fiecare pagină se vorbeşte de maica Roma, de latinitatea înfrăţită, care-n iubire îşi găseşte viitorul.

Manualul de aritmetică, vechea colecţie de gazetă L 1, pamfletul politic, în forme deosebite cuprindeau aceeaşi revelaţie sfîntă. Şi le ducea cu o adînca reverenţă, cum David purta pe umerii săi arca învoielii cu cerurile şi a viitorului celor ce vor veni după dînsul. Mai la urma urmei, ce însemnătate putea să aibă ultima soartă a acestor cărţi! Ii ajungea că se atinseseră de învelişul sărac al trupului său şi că-l binecuvîntaseră.

Şi după urma lui va rămînea aceasta : credinţa sălbatecă pe care un ţăran a avut-o pentru visurile cărturarilor din vremea lui şi nemărginita-i evlavie pentru cartea în care vedea numai lumină şi mîntuire. Dacă viaţa

lui s-a strecurat, aşa de muncită şi neîmpăcată, fără vreun adevărat folos, vina e a cărturarilor cari trebuiau să aibă alte visuri şi să scrie alte cărţi.

El ne-a arătat însă ce adaos de energie sufletească nebiruită poate să dea poporul la ceea ce credem, spunem şi scriem noi.[1]

1911

(U)

[1] Ţăran autodidact de prin părţile Făgăraşului, Ghcorphc Cîrţait, cunoscut sub numele de „Badea Cîrţan" (1843—1911) a slujit, prin acţiunea sa pitorească, lupta pentru eliberarea naţională a românilor din Transilvania. Pribegiile Jui, cu desaga de cărţi în spinare, au avut un răsunet considerabil în epocă.

303

UN PROFESOR ARDELEAN : D-L ANDREI BÎRSEANU

Acum cîteva zile a plecat din Braşov unul din profesorii cei mai iubiţi, din cărturarii cei mai adevăraţi, un om care prin talentul său discret, prin blîndeţa purtărilor sale, prin stricta îndeplinire a tuturor datoriilor sale şi, nu mai puţin, prin dovezile repetate că nu pune nimic mai presus de interesele şcolii', culturii, naţiei, cărora le-a făcut danii însemnate din puţinul său avut, era o podoabă, o mîndrie a românilor din acel bătrîn oraş al amintirilor şi străduinţilor noastre. Membru al Academiei Române, d-l Andrei Bîrseanu răsfrîngea această înaltă distincţie literară asupra mediului cultural românesc din locul unde şi-a cheltuit în muncă tinereţea şi anii bărbăţiei.

La Sibiu, în altă chemare — ca viitor preşedinte al Asociaţiei transilvane — în altă lume, mai vioaie, mai nervoasă, mai agitată de pasiuni, ce e dreptul de o altă ordine, superioară celor pe care lc-a trezit odată dulcele buget al sfîntului Nicolae făcătorul de minuni, d-l Bîrseanu va întîmpina, desigur — şi o ştie — alte greutăţi, şi desigur le va birui prin aceleaşi însuşiri care l-au făcut, în oraşul cel mai frămîntat de uri personale, să nu aibă nici un duşman fără să fi făcut nici o concesie — însuşiri care sunt: lucrul continuu, voie bună faţă de oricine, delicată ascundere a jignirilor, exemplul zilnic al unui liniştit şi armonios caracter. Aceste însuşiri nu samănă cu acelea care au dat unuia mai vestit, lui Ghcorghe Bariţ, şi el odată dascăl braşovean, calitatea sa reprezentativă Pe vremea lui Bariţ era de nevoie lupta cu condeiul în mînă o viaţă întreagă, multilateralitatea ocupaţiilor, strînsa legătură între cultură şi politică. A venit însă vremea cînd nimic nu se mai putea cîştiga decît în domeniul cultural şi în ordinea morală. Cine a făcut ca Andrei Bîrseanu, închizîndu-şi viaţa între asemenea preocupări, n-a dezertat de la datoria sa.

304

Şi mai departe el va fi cum epoca sa a cerut. Acum se ridică însă un tineret oare trebuie să se inspire de la acest model de viată curată şi frumoasă, dar care c îndreptat de alte nevoi pe alte drumuri. Iarăşi vin ceasuri mari şi se aud trîmbiţi de război. Vor fi mari încăierări, şi pierderi, şi dureri. Dar logica lucrurilor, pe care cei nevinovaţi la suflet o numesc sfînta dreptate, va face să biruim.

Urăm lui Andrei Bîrseanu să vadă acest ceas, din adăpostul său de bătrînetă. Să nu-i pară rău că n-a fost între arme. nici chiar la început ; acel care dă o conştiinţa morală ostaşilor are în biruinţă o parte cît şi a

generalilor celor mai îndrăzneţi.[1]
1911
(W
GABRIEL MONOD

Şi mtr-o tară mare, cu veche şi strălucită cultură, plina de talente şi de glorii, moartea unui om mare priii onestitatea lui e ca o pierdere naţională.

Şi astfel a privit multă lume din Franţa trecerea din viaţă a lui Gabriel Monod.

A fost un profesor bun la şcoala de înalte studii, unde mulţi români s-au bucurat de învăţămîntul lui, ca şi de afecţiunea lui distinsă. A scris studii pătrunzătoare asupra

[1] Profesorul .Andrei Bîrseanu (1853—1522), autor de manuale şi al unei Istorii a şcoalelor... ain Braşov (1802), s-a făcut cunoscut mai ales ca folclorist prin publicarea, în colaborare cu Jan Urban .Tarnik, a culegerii Doine şi strigături din Ardeal (1885).

epocii merovingiene.[1] A condus ani de zile Revue His- torique şi a fost la Revue Critique unul dintre cei dinţii. A caracterizat în frumoase pagine de proză fruntaşi ai cugetării franceze, ca Renan[2] şi Taine[3]. A îngrijit cu pietate de memoria lui Michelet \ marele poet romantic al istoriei. A lăsat despre războiul franco-german pagini splendide, pline de durerea patriotului şi de reprobaţia omului cult împotriva unei colosale distrugeri de civilizaţie. A introdus la francezi, în ciuda resentimentelor înfrîngerii, chiar metodele germane de cercetare istorică minuţioasă şi sigură.

Şi, de la un răstimp, glasul acestui savant discret, cu ochii obosiţi de vegheri, s-a auzit tare în mijlocul patimilor. Nu pentru ambiţia sa, de care era absolut incapabil, ci pentru nobila şi marea ambiţie de a se repara — aşa judeca el — o nedreptate ce i se părea că ar putea atinge onoarea Franciei înaintea umanităţii. Cei cari-l cunoşteam şi-l sărbătoream acum cîţiva ani, împotriva modestiei sale, nu ne-am mirat de această „ieşire" a bătrînului nostru profesor. Era în firea lui Gabriel Monod, urmaşul protestanţilor eroici gata a-şi jertfi viaţa peritru credinţă, era o conştiinţă fără frică, şi această conştiinţă nu putea să rămîie mută de cîte ori credea că un adevăr trebuie mărturisit.

N-a avut notorietatea cea mare, după care nici nu umbla. Chiar cele mai frumoase din paginile sale nu vor găsi de acum înainte mulţi cititori. Ne vom îndrepta însă spre ele de cîte ori sufletul nostru, care a cunoscut şi admirat pe al lui, va simţi nevoie imperioasă de a-şi

‘ Epoca primei dinastii a statului franc (secolele V—VIII).

* Ernest Renan (1823—1892) — istoric şi scriitor francez.

* Hippolyte Taine (1828—1893) — critic şi istoric literar francez, care a evidenţiat, dar de pe poziţii idealiste, legătura dintre artă şl viaţa socială.

[1]Jules Michelet (1798—1874) — istoric francez, gînditor progresist, reprezentant al romantismului.

reînnoi ceea ce poate fi mai curat, mai uman şi mai înţelept în cugetarea omenească. •
1912

(IV)

IN AMINTIREA LUI PETRU LICIU

A crede într-o idee deplin şi fanatic, a iubi pe oamenii cari o servesc mai ales pentru că o servesc, a urmări lupta lor pas cu pas, a avea bucuriile lor puţine şi a te înduioşa de fiecare suferinţă, a te întrista pentru fiecare înfrîngcre a lor — şi aceasta într-o carieră care reprezintă toate şi-şi poate îngădui a nu-şi însuşi exclusiv[7] nimic — aşa a făcut Petru Liciu, acela pe care acuma, în ajunul zilei de înmormîntarc, îl avem întreg în inimile noastre, în căldura prietenească a cărora se va fi adăpostit, în fuga lui silnică, sufletul lui mare, bun şi blind. Şi a mai avut o taină acest discret, căruia-i plăcea să ascundă de lume ce era mai rar în fiinţa lui morală : taina de a sta la o parte de lume, ca om, el care mai în fiecare seară stătea înaintea sutelor de oameni ca imagine poetică a celorlalţi, ca rol.

A fugit de aclamaţiile inimii, nu ale minţii, care veneau către dînsul, nu ca artist, ci ca bun şi jertfitor tovarăş, ca devotat luptător pentru o cauză nobilă, şi mulţămirile celor mai de aproape ai lui au trebuit să-l sileascâ pentru ca să le îngăduie. [1]

[1] Istoricul Gabriel Monod (1844—1912) a fost profesorul lui N. Iorga la ficole des HauteS Etudes din Paris şl unul dintre întemeietorii importantei publicaţii de specialitate Revue Hislo- rique, pe care a condus-o.

Nu, va trece multă vreme ca în această naţie care face rareori, şi totdeauna îi place să se ştie că a făcut ceva, să răsară o nobilă modestie, o curată credinţă, o bună prietenie iubitoare, un suflet fără altă patimă decît aceea a îndatoririi şi mulţumirii altora, a îndeplinirii datoriei, a urmăririi idealului, pe scenă şi în v'aţă, între oamenii închipuiţi cari trăiesc o seară şi între oamenii adevăraţi cari se zbuciumă o viaţă, pînă ajung la lupta grozavă pe care sub ochii noştri plînşi el a luptat-o, ca sufletul tău, Liciule, pînă la care noi nu mai găsim un drum, şi blăstămăm, ca păgîni ai durerii, fatalităţile, fie .şi dumnezeieşti, ale fiinţei umane !

Şi niciodată românii cari au nevoie pentru a trăi de cultura noastră, niciodată ei, pentru cari o reprezentaţie de teatru românesc, la înălţimea cea mai adevărată a artei, e un mare şi glorios eveniment naţional, niciodată aceşti copii înstrăinaţi ai unui mare neam nenorocit nu vor avea un mai bun prieten, un mai drept frate decît dînsul. Şi nu cu vorba, cu fapta : cu fapta care ascunde oboseala, sărăcia, boala — căci el juca în Bucovina între două din crizele care-i distrugeau rinichii, colindînd tîrg de tîrg, ţinut de ţinut, dus de mînă parcă de cineva mai mare decît noi toţi, de cineva care n-a creat naţiunile pentru ca să fie roabe, pentru ca să se cufunde în umilinţă faţă de surorile lor mai tari, şi pentru ca să piară.

Ce e un mormînt ? Ţărnă ca a tuturora, şi oase mute! Dar în el e rămăşiţa feţei pe care am sărutat-o, a ochilor în cari am privit bucuroşi şi trişti şi cari ni-au trimes în schimb raze de lumină şi ceaţă de lacrimi, a buzelor care au rostit numele nostru, a inimii care pînă la sfîrşit a bătut pentru noi; moaşte ale sufletului care a trăit prin ele şi care, de la desfacerea lor, nu se mai poate afla pentru noi decît în amintiri pe care viaţa crudă, soră bună a morţii, le dă tot mai mult în urma altor suferinţe, mai nouă. Mormîntul lui Petru Liciu nu e şi al faptei sale, şi între cei patru

păreţi umezi ai sărăciei
308
lui nu ţioate începăpea un astfel de suflet, şi tot mai necunoscut e acolo ce ni rămîne de la dînsul.

Dar, fiindcă l-am pierdut aiurea, să nu-l uităm, fraţilor, nici acolo. Iar mormîntul celălalt, pe care-l avem totdeauna lîngă noi, fiindcă e în noi înşine, pe acela să-l împodobim cu florile veşnice ale amintirii şi să ridicăm sus în sufletele noastre monumentul de nesfîrşită recunoştinţă pentru bunătatea lui, monument pe care-l va putea sfărîma numai moartea noastră — şi, dacă ea ne-ar aduce înapoi lîngă dînsul şi lîngă acei puţini cari au mai fost pentru noi ca dînsul, am aşteptat-o cu fanatică bucurie în ceasurile grele şi în cele bucuroase chiar, cu o înduioşată nerăbdare.
1912
(W

C. NEGRI

Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Galaţi (17 iunie)

Intîia oară se ridică în România statuia unui om pentru că, ajungînd foarte sus şi putînd răzbate şi pînă la cea mai înaltă culme a puterii şi strălucirii, a ştiut să rămîie modest şi sărac.

Căci Costachi Negri n-a fost ce merita fără îndoială să fie, ci a silit, cu toate puterile unei nobile abnegaţii, unei desăvîrşite uitări de sine, să nu i se dea nimic. El a păstrat numai atîta din ce poate asigura sîngele. înrudirile, talentul, energia, cît era de nevoie ca să poată servi ţara. Şi a cerut în schimb un singur lucru: să se răsfrîngă mulţămita asupra prietenilor săi, cari s-au înăl-
809
ţat prm el, asupra domnului mare', căruia a ştiut sa i se închine întreg. A fost o rază curată, bucuroasă că se poate confunda în lumina zilei ce se deschide.

Să ni dăm sama bine de însemnarea morală a acestui monument. Ridicat tocmai azi, deasupra egoismului fanatic de sine, a spiritului de facţiune gata să sfîşie şi patria, a ignorării oricăror îndatoriri sociale şi a negaţiei criminale a oricărui ideal, el înseamnă nu numai omagiul unei naţiuni adus* virtuţii politice fără de pată, ci şi îndatorirea solemnă din partea tuturor celor buni de a urma, spre cinstea ţării şi triumful moravurilor bune, acest nemuritor exemplu.

Căci o ţară nu se poate clădi nici pe cel mai netăgăduit avînt al unui suflet genial care urmăreşte cu mîndrie zborul aripilor sale puternice şi încă mai puţin pe mărăcinii împleticiţi ai dibăciei politice, ci numai pe nemişcata piatră de temelie a caracterelor ce s-au jertfit pentru ca să creeze o patrie. Şi nu poate fi o mai mare jignire pentru astfel de eroi ai biruinţii asupra patimilor omeneşti decît profanarea, prin zbuciumul neînfrînat al patimilor, capriciilor şi poftelor, a templului pe care, jertfin-du-se, l-au ajutat să se ridice. Prin scris şi prin învăţă- mîntul şcolilor suntem datori a face ca România de mîne să fie vrednică^ în ce priveşte puritatea ideală (do începuturile ei. Şi înaintea chipului aceluia care i-a dat mai mult din fiinţa sa pămîntească : glorie, bogăţie, fericire, s-o fagăduiască oricine mai are simţul celei mai înalte datorii a unui educator !

1912
(11)

‘ Alexandru loan Cuza, In timpul domniei căruia Costache Negri (1812—1876), poet şi om politic, paşoptist consecvent şl militant pentru Unire, a îndeplinit cu tact şl energie grele misiuni diplomatice.

IOAN MINCU

tn loan Mincu face o pierdere ireparabilă nu numai arhitectura românească, înţelească altfel decît ca un meşteşug lucrativ prin planuri improvizate şi devizuri de zece ori întrecute, ci şi mica societate idealistă din această lume pornită furios pe cîştig şi căpătuială. Pe vremuri, cînd moda servilismului în imitaţie stăpînea pe toţi aproape, el a îndrăznit să admire monumentele arhitectonice ale trecutului nostru, a avut răbdarea să le studieze, a avut pătrunderea ce trebuia ca să le descopere originalitatea şi marele talent ce se cerea pentru ca ele să poată da mari clădiri nouă civile, potrivite pentru nevoile altei epoce.

Deosebindu-se esenţial de aceia cari fac astăzi o hală de bere ca o navă de biserică, o lojă ca un amvon şi un budoar ca un altar, el a topit elementele vechiului nostru meşteşug de a clădi prin inspiraţia creatoare, poetică, spre a da forme nouă.

Viaţa i-a fost aşa, încît de pe urma lui nu rămîne cît ar fi fost în stare să facă, dar aceasta nu scade meritul covîrşitor pe care şi l-a cîştigaţ faţă de dezvoltarea culturii naţionale. Ar fi ajuns şi o simţriă schiţă, înlocuită de un concurent mai fericit, ca să se ştie ce a înţeles şi ce a voit el.

Era bolnav de multă vreme, zdrobit cu totul, incapabil de a-şi mai apăra dreptul, cînd o mare şi îndrăzneaţă nedreptate atrase asupra lui privirile înduioşate ale foştilor săi elevi, crescuţi în aceste sănătoase tradiţii naţionale ale colegilor de la Şcoala de arhitectură şi ale tuturor oamenilor de bun-simţ, de bun-gust şi de inimă.

I s-a dat un banchet, la care şi el a trebuit să vorbească. A rostit atunci, smUlgîndu-se din modestia lui tăcută, cuvinte de acelea, frumoase, adevărate şi adinei care,

311

cuprinzînd mărturisirea idealului său, vor trebui să-i fie săpate pe mormînt.

Şi ochii cei mari şi trişti au plîns atunci de o ultimă bucurie. Astăzi ei s-au închis şi pleoapele lor n-au putut să fie atinse măcar, într-o ultimă mîngiiere, de mîna pioasă a continuatorului.[1]

1912
(II)

SPIRU C. HARET

Dintre noi pleacă azi un călător foarte obosit Timp îndelungat, cu nesfîrşită rîvnă şi cu silinţile cele mai mari, a străbătut, între prieteni cu alte gînduri şi între ajutători cari se gîndeau înainte de toate la sine, ţinuturi în care, lîngă bogăţia cea mai nemeritată, lingă cultura cea mai zădarnică, lîngă cel mai obraznic triumf, se zbuciumă în adine întunerec şi în mare sărăcie, ca răsplată pentru toată munca ei fără răgaz şi pentru toate jertfele ei fără sfîrşit, o întreagă naţiune. Şi călătorul cel fără odihnă lăsă la o parte pe cei ce n-aveau nevoie de altceva decît numai de cîştiguri înnoite şi de laudă proaspătă, pentru a îngenunchea înaintea celui

căzut de greutăţi şi a apropia de buzele lui arse băutura dătătoare de viaţă. Şi a făcut aşa an de an, pînă ce i s-a înălbit părul de muncă, pînă ce bolile ostenelii s-au

[1] Lui Ion Mincu (1852—1912), întemeietor al şcolii naţionale în arhitectura românească modernă, i se datoresc, între altele, „Bufetul" de la Şosea, Şcoala centrală de fete, „Casa Vemescu", desăvîrşirea construcţiei Palatului de justiţie, restaurarea unor monumente Istorice, ca de exemplu biserica Stavropoleos.

atins de dînsul şi el însuşi a căzut în marginea drumului celui greu, aşteptînd ultima datorie faţă de dînsul.

Se vor îngrămădi cei din mîndrul Izrael[1] stăpînitor cu giulgiul de in alb şi cu mirezme scumpe, ca să se ştie pretutindeni că a fost dintre ai lor. Se vor bate cu pumnii în piept, vor presăra ţărînă pe capul lor şi vor striga tare, ca să se vadă şi ca să se audă.

Dar el nu se va bucura de toată această îngrămădire, de tot acest zgomot. Cînd însă, din adîncurile, astăzi triste, alo mulţimii care l-a văzut adesea, care s-a mîn- gîiat prin el şi a nădăjduit într-însul, se va ridica, sfielnic la fiecare, dar, la toţi împreună, puternic şi zguduitor pentru nesimţitori şi pentru duşmani, strigătul durerii celei adevărate, acest om de bine, care a trăit pentru dreptul şi pentru suferinţa altora, se va mîngîia în lumea cea nouă şi va înţelege că oboselile care acuma au încetat pentru dînsul n-au fost în zădar.

1912

(W

IOAN BORCIA

Moare la Sibiu, abia trecut de treizeci de ani, un om care, în alte împrejurări, ar fi putut aduce şi mai mari servicii literaturii şi culturii noastre.

Despre profesorul loan Borcia se vor spune de toţi, cu adîncă înduioşare, pentru mama nenorocită, pentru soţia cu care se cununa acum e anul, pentru frate şi

[1] Cel din pătura conducătoare, din clasa stăpînltoare.

25 Oameni cari au fost, voi. I

soră, amîndoi cunoscuţi în scrisul românesc, şi mai ales pentru bietul de el, dus atunci cînd viaţa e încă pe jumătate vis de trandafiri şi aur şi pe jumătate mîndria faptei săvîrşite, aceleaşi lucruri: că era tînăr şi frumos, ca era bun şi blînd, că era conştiincios şi harnic, că era cinstit şi moral, că era sfios şi binevoitor, că n-a supărat niciodată pe nimeni. Vom adăogi toţi că a scris frumoase versuri şi că din cultura lui vastă şi serioasă ne-a împărtăşit cu traduceri din marii poeţi germani şi din Shakespeare.

Dar ceva vreau să adaug aici. loan Borcia, după care va merge cu obrazul în lacrămi ce are Sibiul românesc mai bun, loan Borcia, profesorul pe care fetiţele lui de la şcoala Asociaţiei nu-l vor uita, a avut două mari păcate.

A fost, între români, modest şi n-a locuit la Bucureşti.

Să fi fost obraznic, să fi sărit în capul lumii, să fi prins de grumaz pe fiecare redactoraş de gazetă, să-şi fi expus la vitrine chipul pregătit ad-

hoc, întocmai ca al vreunui poet mare, să fi anunţat planul operelor sale „extraordinare la vîrsta sa“, să fi dat fragmente din aceste opere, să se fi făcut vizibil oriunde, să fi dat oricui obsesiunca neastîmpăratei sale fiinţi vînătoare de celebritate, să fi strămutat în buna noastră prostie şi credulitate orientală toată energia nebiruită a reclamei literare din Apus...

O, atunci ar fi fost altfel! Cine n-ar şti atunci despre dmsul ?

Iar azi cine ştie că în Sibiu se dă pămîntului, la vîrsta cînd el n-are dreptul să ne ceară, un talent adevărat şi curat ?

Şi care, dacă am preţui pe ai noştri şi am şti să li smulgem ce se cuvine, ar îi fost poate singurul care ar fi avut ştiinţa, tactul şi sfînta răbdare, abnegaţia admirabilă

care se cer pentru a tace pe scriitorii mari ai hunii să vorbească şi în această limbă a noastră.[1]

1912

<H)

ION PUŞCARIU

In Ion Puşcariu, mort la o aşa de fericită vîrstă, aproape fără să fi fost bolnav, căci încă în sesiunea din urmă a Academiei a venit, a vorbit şi a luat parte, mi se pare, la o excursie obositoare, românii pierd pe unul din acei rari şi preţioşi marturi ai unor vremuri superioare ca virtute celor de astăzi.

Pierderea cea mare e aceasta. Lacrimi calde nu se varsă la mormîntul unui nonagenar aproape, ale cărui rude mai de aproape, ai cărui prieteni mai buni îl aşteaptă de mult acolo jos. Opere ştiinţifice cine mai putea aştepta de la cercetătorul titlurilor de nobleţă ale neamurilor vechi româneşti din Ardeal şi Ţara Ungurească ? Şi în politica de azi cine mai mergea acolo sus, la Bran, în căsuţa-i de pustnicie ca să ceară sfaturi ?

Dar. după ce s-a dus şi el, pare că ne simţim şi mai mici în graba noastra după cele personale şi mărunte.

S-a mai rărit în jurul nostru acea tare atmosferă de bărbăţie şi încredere care în acest neam se găseşte azi — ce nenorocire ! — numai printre cei foarte bălrîni. Şi ni pare rău de această împuţinare a scumpelor amintiri vii de care mai ales un popor ca al nostru, într-o clipă de

' loan Borcla (1880—1912) a fost colaborator la Luceafărul, Sămănătorul şl Ramuri, în paginile cărora a publicat articole despre Eminescu şi poezii cu tematică rurală. Prinelpala traducere : IfigetUa tn Taurida de Goetbe.

mare criză a caracterelor, are nevoie. Un bătrîn trecut de optzeci de ani, care se mişcă, vorbeşte, scrie, păstrează toate legăturile cu cei din jurul său şi care, căutînd să afle ce aduc ei la cultura şi politica naţională, nu părăseşte nimic din credinţile care-i fac puterea şi bucuria minţii — de aceştia aveam şi înainte prea puţini pentru bătrîneţa noastră de bărbaţi şi pentru caducitatea morală a celor mai mulţi din egoiştii tineri, individualişti şi comozi, ce vin după noi, împingîndu-ne cu nerăbdarea lor spre un mormînt pe care-l credeam mai departe.

Acestea nu s-au spus la mormîntul, tăiat în munte, al patriarhului de la

Bran, în sfîrşit răpus şi el de vîrsta celor mai albe bătrîneţe.[1]
1912
(W
LIC1U CA ARTIST

...In amurgul rece al unei zile de april, sub stropi de ploaie, căzînd ca lacrimi, într-o ultimă fulgerare de raze, Sicriul care cuprindea atîta bunătate, atîta glorie şi atîta speranţă, a căzut în adînc şi asupra mulţimii celei mari strînse în jurul steagurilor cernite o tăcere mare, a celei mai grozave Taine, îşi întinse aripile.

Acuma între noi şi trupul său pieritor e stratul cel' greu de pamînt şi, în liniştita împărtăşire cu sufletul său

[1] Istoricul Ion Puşcariu (1824—1912), avocat şi magistrat, părtaş la revoluţia de la 1848 din Transilvania, a publicat lucrări privitoare la instituţii şi episoade din istoria Transilvaniei, precum şi studii de genealogie : Date istorice privitoare la familiile nobile române (2 voi., 1892—1895), Fragmente istorice. Despre boierii din Ţara Făgăraşului (4 voi., 1904—1907).

31G

curat şl mare, pe care mormîntul nu l-a putut cere şi astfel el şi-a găsit adăpostul în căldura prieteniei noastre, putem vorbi despre dînsul.

Petru Liciu a fost înainte de toate, în arta românească, un mare talent, GU acea putinţă genială de a înţelege deplin şi a reda desăvîrşit sufletele altora prin litera şi peste litera scriitorului, care face pe actorii cei mari.

Pe urmă, da, a fost o muncă nesfîrşită, necontenită, dureroasă, neîncetat dibuitoare spre elemente nouă ; şi a fost o răbdare nebiruită.

Şi, astfel, arta, care nu sufere încălcările viforoase ori îşi răzbună cu vremea împotriva acelor cari au surprins-o, arta l-a răsplătit pentru cultul lui cinstit, credincios, devotat, dezvăluindu-i pe încetul, în daruri bogate de înţelegere, acele taine ale ei pe care numai unor astfel de rari închinători le arată.

Distins, prin naşterea şi prin cultura lui, ca şi prin norocul, fericit pentru noi, al unei personalităţi cu totul de elită în sine, respectuos de tot ce se ridică mai presus de patimile şi. de interesele noastre, solid şi credincios, dîhd altora atîta iubire şi păstrînd totuşi ascunsă în sufletul lui o comoară întreagă — aşa a fost Petru Liciu. Dar pentru a înţelege cum a ajuns în artă la înălţimile cele mari, trebuie să ni rechemăm în minte două mari însuşiri ale spiritului său şi ale inimii sale. •

El a fost un om de adevăr. Adevărat el însuşi, în cunoştinţile sale, în ostenelile sale, în sinceritatea sa absolută faţă de toţi — începînd cu el însuşi — şi faţă de toate, el a despreţuit în arta sa tot ce ascunde şi tot ce înşeală, toate mijloacele mari, care sunt şi mijloacele uşoare ; a înlăturat, înainte de a cunoaşte pe Nbvelli, toate tradiţiile, toate reţetele, toate convenţiile ; a avut curajul, el, tînăr şi singur, care părea că aparţine altei lumi şi de aceea şi stîrnea invidii tenace, de a înlătura, scăzînd în ochii publicului întîi, pentru a creşte cu atît mai mult pe urmă. Sforţările de glas, efectele de mască,

317

strigătele şi alintările jigneau deopotrivă conştiinţa şi educaţia lui, şi le-a înlocuit pe toate, în comedie şi tragedie, prin înviorătoarea şi

înduioşătoarea înfăţişare a vieţii; şi tipurile, moarte pînă atunci, cu toate zguduirile altora, au înviat pentru dînsul, cum învie fiinţa, realitatea : „s-au sculat şi au mers“.

Şi, al doilea neuitatul nostru prieten a fost şi în arta sa un mare izvor de iubii e. De iubire şi de ură, fiindcă una fără alta nu se poate, fiindcă în contrastul duşman al lucrurilor o iubire aduce o ură şi nu e o singură uiă, adevărată, dreaptă, sfîntă, care sa nu aducă după sine şi o mare iubire, în afară de această opoziţie fatală rămîind numai urile nedrepte şi iubirile sterpe. El a jucat, nu pentru public, nu pentru el, ci pentru rolurile înseşi, şi anume pentru lucrurile mari cuprinse în ele, pentru semnificaţia lor morală.

A urît în Moise otrava de care murea neamul său, în Isidore Lechat acelaşi ferment de descompunere a societăţilor, şi doar în Ştefăniţă vodă dacă s-a lăsat stăpînit de duioşie faţă de o linereţă rătăcită, care nu e încă nici bună, nici rea şi căreia o soartă tragică nu-i va îngădui să ajungă pînă la acea lămurire care-l va face vrednic, după mînia ce stîrneşte deocamdată, de iubire sau de ură.

Astfel, prin patima sa de adevăr, ca şi prin valoarea morală a interpretării sale calde, Liciu a fost, de la locul lui, pe care atîţia l-au înţeles şi-l înţeleg altfel, un mare educator.

Şi în timpuri ca acestea nu se poate o laudă mai mare pentru dînsul decît aceasta.

1912

m

I. L. CARAGIALE

Natura s-a sfiit să scadă prin chinurile şi slăbiciunile bolii pe acel tînăr de şaizeci de ani, voinic, frumos, sigur, vesel — tot numai siguranţă şi energie — care era, pentru noii prieteni cari-l vedeau des, ca şi pentru prietenii cei mai vechi, şi poate nu din cei mai răi, loan Nuca Caragiale. L-a luat dintr-un singur gest, căruia el i s-a supus fără sfială. Trăia de ani de zile într-un exil de bunăvoie, pe care ţara nu-l merita. Ea, şi cu dînsul neamul întreg, îi încunjurase icoana de o strălucită glorie.

Geniul lui era unul din punctele nediscutate ale crezului naţional. Şi tot despreţul pe carc-l arunca cl admiratorilor şi iubitorilor săi n-ajungea ca să ştirbească aureola. I se recunoştea — lucru rar pe lume — dreptul de a zice şi a face oricui orice, de a jigni sentimentul public în orice formă, de a sta împotriva vremii sale, şi cînd greşea ea, şi cînd el era greşitul.

Mărimea şi caracterul de sigură eternitate a talentului său literar nu explică îndeajuns această atitudine. Urmaşii cari n-au văzut şi auzit omul, n-o vor înţelege la acest om cu ochii în cari fugeau flăcări ciudate, de ironie şi înduioşare, de admiraţie şi pornire distrugătoare, acest om cu impresionantul glas de impunere a credin- ţilor şi capriciilor sale, cu gesturile stăpînitoare, zguduitoare, nimicitoare ale unui genial actor, acest spirit plin de intenţii ironice şi de capricii rafinate, capabil de elementare asalturi crude, de entuziasmuri oarbe, de neînduplecată negaţie provocatoare, azi într-un fel, mine în altul, cu totul opus, dar totdeauna, ca poezie, ca glumă corosivă, mai presus de măsura obişnuită a fiinţei omeneşti. Şi aceasta o respectăm, suntem datori a o respecta. E doar una din manifestaţiile puterilor ce că-

lăuzesc lumea şi, respectînd un astfel de suflet, peste suferinţile şi resentimentele noastre — ei ne închinăm.

Era aşa pentru că în el s-au luptat totdeauna, în- tr-un conflict tragic, care l-a sfîşiat, instinctele clasice cele mai sigure cu pornirile romantice cele mai cutezătoare. Cântărea de o sută de ori cuvîntul pe care-l cobora pe hîrtie într-o caligrafie perfectă, pe care-l cetea cu o dicţiune fără greş, pentru a-l distruge la cea mai slabă îndoială despre adevărul corespondenţei lui cu ideea sa ori cu armonia operei. Un condei mai stă- pînit n-a existat vreodată, nici aiurea, şi rareori un creator mai mare a nimicit cu mai multă pasiune opera sa pentru că nu corespundea celor mai nobile intenţii artistice. Dar, în acelaşi timp, mintea lui era plină de planuri uriaşe, de figuri extraordinare, de acţiuni exagerate, de contraste tari, de atacuri revoluţionare, de paradoxe nebune, şi niciodată nu era mai mîndru decît atunci cînd putea să prindă în senina formă clasică rece ceva din concepţiile unui romantism înflăcărat.

Dar, pentru ca aceasta să se întîmple între plan şi mijlocul de îndeplinire, se dădea zilnic, an de an, pînă în această clipă de durere, o luptă în stare să distrugă pc rînd productivitatea, fericirea şi viaţa unui om.

Această luptă ni-a răpit nouă zecimi din roada firească a unui suflet mare.

Dar ni-a dat şi unul din acele exemple superioare de onestitate, de conştiinţă, de eroism în sacrificiu, de abnegaţie pentru arta adorată, care fac pentru literatură mai mult şi decît cele mai mari şi trainice din paginile lui.

1912

(W

CE SE IUBEA IN CARAGIALE

Dacă toţi cei cari scriu prin ziare despre I. L. Cara- giale, a doua zi după trecerea lui din viaţă, şi-şi aduc aminte, şi laudă, şi suie pînă în slava cerurilor, unde nu s-a ridicat el desigur prin astfel de mijloace, străine de personalitatea lui superioară, dacă toţi aceşti ziarişti şi oameni politici şi indivizi fără ocupaţie bine determinată ar fi iubit în el opera lui, una din cele mai de- săvîrşite şi armonioase forme ale realismului critic, ne-am bucura. Ferice de ţara în care poate fi iubit, admirat şi regretat cineva aşa de mult pentru nemuritoarele pagine ale scrisului asupra căruia şi-a concentrat toată viaţa !

Dar un scriitor e şi un om. De multe ori, poate de cele mai multe ori, un om indiferent, ca d-ta, cetitorule, şi ca mine.

Citeodată e şi un om de o strălucitoare inteligenţă, de o vervă admirabilă, de o spontaneitate fermecătoare şi ameţitoare.

Caragiale aşa a fost, şi ştia bine că era aşa, şi era bucuros de uimirea în care, mai curînd sau mai tîrziu, laşa pe cei cari-i ascultau credinţile şi paradoxele.

Şi aceasta e artă, şi, cu toate că nu poate fi păstrată, ba nici caracterizată pentru cei ce n-au fost ascultătorii acestor improvizaţii splendide, e o formă aleasă şi vrednică de respect al artei. Cine o poate preţui, alegînd ce este de ales din fond şi urmărind cu nesaţ meşteşugul şi

avîntul formei, acela e însuşi o minte isteaţă, un gust distins.

Dacă bogata şi raia convorbire a lui Caragiale despre arta sa ar fi ajuns ca să entuziasmeze naţia noastră, ce dovadă sigură de progres al minţii noastre ar fi şi aceasta !

321

Dar nu, din nenorocire nu e — afară de cîteva excepţii care se pot număra pe degete — nu e nici una, nici alia. E un al treilea lucru.

Afară de ziariştii evrei, bucuroşi că, din motive pe care nu le voi arăta aici, au găsit un om mare dispus să li scrie răvaşe politicoase, afară de 'takismul Improvizat, care a fost extrem de fericit că, din motive pe care nu le va putea arăta, a putut eticheta pe I. L. Ca- ragiale între celebrităţi intelectuale pe care toţi le apreciază, marea mulţime a „admiratorilor" e alcătuită din oameni pe cari totdeauna ţi-i poţi face tovarăşi în jurul mesuţei de fier a berăriei, a grădinii publice, şi numai acolo. Au bani pentru consumaţie, şi timp încă mult mai mult. Dar, pentru „a petrece un moment plăcut" mai trebuie ceva : un om de spirit. Şi anume unul care consimte a fi de spirit pentru oricine. Caragiale avea această slăbiciune. Iar dumnealor binevoiesc a-şi aminti azi cu oarecare recunoştinţă de omul de mare talent pe care şi-l credeau abonat ca amuseur în jurul mesuţei de fier.

Uitam o categorie, care s-ar supăra. Caragiale a lovit cu cruzime, întîi în formele fără fond, cum obişnuia, de altminterea, „Junimea", De la această fază se trece la faza constructivă, în care vezi, după decenii de cultură serioasă, şi altceva decît „moftul român". Ca mai toţi junimiştii, Caragiale n-a făcut pasul, a despreţuit să-l facă. Şi pînă la sfîrşit a fost amar — cu toţi, iertînd doar ici şi colo pe cite unul pentru simple motive de cunoştinţă şi de prietenie.

Ei bine, toţi înăcriţii, toţi ambiţioşii nesatisfăcuţi, toţi cei ce sufăr după iluzia geniului ce li s-ar fi sălăşluit în tidvă, toţi boemii cari cred că aveau aripi pe care un mediu infam le-a amorţit, toţi „rataţii" şi învinşii unei porniri peste puterile lor, toţi fac lui Caragiale, fiindcă au şi ei zîmbetul lui amar, injuria supremă de a-l privi ca dintre ai lor, ca un simbol al victimei unei

322

organizaţii stupide, întocmai precum, ieri, toţi halucinaţii, reali sau prefăcuţi, purtau în buzunar chipul tînă- rului Eminescu despletit.

Şi împotriva acestei înjosiri şi acestei injurii trebuie să protesteze oricine aşează foarte sus pe scriitorul ce s-a dus din rîndurile celor vii, întovărăşit -şi de alte păreri de rău, ale celor cari niciodată nu i-au cerut nimic în schimb pentru stima lor, nici măcar o uşoară sforţare către dreptate. In mijlocul zgomotului banal, ei sunt datori să facă a se auzi un cuvînt cumpătat, bine întemeiat şi cinstit. Numai pentru aceasta ei vorbesc astăzi — şi nu i-ar opri nici voinţa lui formală ca numai ceilalţi să vorbească

1912

(II)

OCTAVIAN SM3GELSCHI

N-avem noroc la oameni: rar se ivesc printre noi, şi cei mai mulţi se duc răpede, ca şi cum s-ar grăbi să plece dintr-o lume care, în toate zilele şi îi

toate felurile, li dă a înţelege că poate mai bine fără dîrrşii.

Acum cîteva zile la Blaj, în cimitirul unde pămîntul păstrează ce a putut să acopere din Augustin Bunea[1], s-a aşezat sicriul în care zac amorţite pentru vecie mî- nile făcătoare de minuni ale marelui pictor Octavian Smigelschi. Noi, de aici, nu-l cunoaştem pe acest ardelean. In 1906, la expoziţie, a vrut să ni se înfăţişeze, avind şi ol mîndria, aşa de firească şi aşa de mişcătoare

[1]Augustin Bunco, (1857—1909) — istoric român din Transilvania.

pentru noi. de a fi consacrat prin admiraţie în capitala neamului său, el, p»e care ungurii erau gata să-l aşeze, recunoscători, între cei mai buni ai lor: n-am voit să-i dăm cei cîţiva metri pătraţi pentru cari se ruga. Ţinea foarte mult ca pe păreţii vreuneia din bisericile acestei Românii libere să se afle chipuri de sfinţi lucrate de dînsul ; s-au găsit alţii, mai bine văzuţi şi cu mai bune legături, ca să-l dea într-o parte.

Cei de dincolo îl ştiu însă : uniţii dintre cari făcea parte, ca şi neuniţii, cărora li-a închinat cea mai mare operă a vieţii sale, pictura catedralei din Sibiu.

îl ştiu, şi în inimile celor mai aleşi dintre dînşii e o nemărgenită durere şi una din acele mînii împotriva soartei pe care nici cea mai deplină credinţă nu le poate înăbuşi.

Ei simt că poate să treacă un veac şi un pictor ca dînsul, cinste pentru neamul din care s-a născut şi bine- cuvîntare de frumuseţă pentru dînsul, nu se va naşte.

Octavian Smigelschi n-a adus ce se caută mai mult astăzi: o viziune nouă a lumii, o formulă necunoscută pînă atunci a artei sale, un stil al cărui creator să fie.

S-a şi ţinut la o parte de genurile în care se pot face asemenea înnoiri: abia cunosc de la dînsul un peisaj, două, făcute în treacăt, fără iubire, slabe. Portretul nu l-a ispitit. De la început pînă la sfîrşit acest frate de canonic, trăit între preoţi, după ce răsărise în umbra turnurilor bisericii celei mari din Blaj, a stat între icoanele mari, curate, sfinte şi altfel decît prin cununa de aur a celor cu cari legea creştină a umplut cuprinsurile nesfîrşite ale cerurilor. Astfel viaţa lui a fost do la un capăt pînă la altul numai o rugăciune, ea s-a •desfăşurat sub ochii dumnezeirii care se făcea văzută pentru alţii prin degetele lui cucernice.

Poate de aceea, şi desigur fiindcă era un om aşa de cumsecade, el n-avea nimic din pletele, din fruntea încruntată, din mantia de umbră şi pălăria de aureolă,

din vorba plină de paradoxe şi viaţa plină de bizarerii a „artistului". El nici nu era artist. Ca să şi-l închipuie cineva care nu l-a cunoscut trebuie să se gîndească la meşterii cei mari de pe vremuri : un meşter, un astfel de meşter a fost şi el.

Foarte muncitor, de o conştiinţă pioasă faţă de lucrul său, închis cu totul în gîndul celor ce avea să le facă, avînd doar putinţa de a vădi printr-un zîmbet marea-i iubire pentru cei mai de aproape ai lui, iar, încolo, stîn-gaci şi tăcut, venind ca o umbră şi dispărînd fără să-i prinzi de veste — aşa a fost el. între o sută de oameni de talent din zilele noastre, unul

dacă-l vei găsi astfel.

N-avea cincizeci de ani şi putea să lucreze încă foarte mult. îţi pare aşa de rău că de acum înainte aceasta nu se mai poate şi ca trebuie să vie celălalt, care se va naşte în alt veac.

îţi parc rău şi te ridici împotriva hotărîrii nedrepte, stupide — da, stupide — care uită în fundul temniţei pe ucigaş, pe bătrînul cerşitor în colţul străzii şi aruncă în mormînt tocmai pe acesta. Dar milă de dînsul nu-ţi e aşa de mult ca de alţii. Nu.

între sfinţi a trăit, visîridu-i tot mai desăvîrşiţi, mai curaţi, mai blînzi şi găsind îTi acest vis mîngîierea pentru dureroasa simţire a operei care încă nu e ceea ce a dorit el să fie. Şi, pe încetul, s-a tot apropiat de dînşii, pînă ce între el şi acest pămînt de humă legătura s-a rupt, şi cei sfinţi şi cei dumnezeieşti au răsărit înaintea lui aşa de deplini, umplîndu-l de atîta bucurie, îneît fără durere a lăsat ţărnei degetele de lut care-l împiedecaseră pînă atunci de a crea desăvîrşirea, din care şi dînsul astăzi face parte.[1]

1912 (II)

[1] Pictorul s-a născut în 1866.

PROFESORUL PETRU RĂŞCANU

Cu cît se desăvîrşeşte învăţămîntul nostru, cu atîtea şcoli, cu atîtea catedre, cu atîţia şcolari, din nenorocire scade numărul profesorilor, pe cari-i înlocuiesc oamenii foarte cumsecade, foarte învăţaţi uneori, avînd şi talent oratoric adesea, dar cari totuşi nu sunt profesori.

Un profesor adevărat a fost, ni-a fost atîtora, venerabilul bătrîn care s-a stins la Piatra, Petru Răşcanu. Din şcolarul bîrlădean în epoca Unirii, care începea să cunoască viaţa publică transcriind înfrigurat manifestele partidului naţional, s-a făcut un institutor la Iaşi. Distin- gîndu-se, a fost trimes la Paris, unde a urmat cîtva timp la Şcoala de înalte studii, abia deschisă. Nu s-a întors cu vreo diplomă străină, şi diploma din ţară a luat-o tîrziu de tot, silit aproape, în ajunul numirii sale la Universitatea din Iaşi. N-a scris mult mai mult decît frumoasa-i teză de licenţă. Cîteva articole prin reviste, manuale de şcoală. A tipărit şi unele discursuri.

Şi totuşi al lui era un loc în învăţămîntul superior, mi loc însemnat şi pe care nu i-l putea disputa nimeni. Profesor de istoria greacă şi romană, el nu va fi înlocuit in felul special în care-şi îndeplinea chemarea. Bătrîn 1'rumos şi senin, cu fraza armonioasă şi deplină, cu tonul sigur şi liniştit, el era ca o ilustraţie personală a materiei sule. Ascultîndu-l cum, fără o şovăire, fără o nesiguranţă, iară o mişcare sau o intonaţie nervoasă, fără nimic din fatalităţile omului modern cu sufletul agitat şi nemulţămit de sine, inegal şi tulburat de continue lupte, ascultindu-l cum deşira povestea sa cu o demnitate care-l înălţa şi făcea pe toţi ascultătorii să se înalţe, înţelegeai bine că aşa trebuie să se vorbească de elinii lui Pericle şi de romanii republicei.

Ori de păstram, ori de uitam ştiri despre lupte şi nume de eroi, un lucru rămînea în suflete : că am gîcit,

peste amănuntele primite, ce spirit de măsură, de pace, de zîmbitoare mulţămire omenească era în vremile acelea Omul nu e totdeauna aşa cum apare în momentul cînd îşi îndeplineşte chemarea, dar nici prea

deosebit nu poale să fie. Şi, dacă aşa a fost şi cu Petru Răşcanu, pe buzele lui trebuie să fi încremenit, în momentul despărţirii de acest pămînt, pe care de mult nu mai calcă zeii, zîmbetul acelora ce pot vedea pentru întîiaşi dată clar strălucirea Olimpului.

Va fi simţit că e binevenit acolo. ’

1913

(U)

LOCOTENENTUL-COLONEL MANOLESCU-MLADIAN La înmormîntarea lui

Fraţi creştini,

Cînd firea ne cheamă înapoi la dînsa, ca să ne pierdem în măreţia ei mai presus de înţelegerea noastră, un înlocuitor plin de nerăbdare stă la căpătîiul celui care se stinge.

Se pot înlocui stăpînitorii de ţară, conducătorii de neamuri, marii oameni politici, cugetătorii cari lasă gînduri ce nu vor muri, scriitorii în rîndurile cărora s-a închegat pentru veşnicie o parte din gîndirea şi simţirea oamenilor. Toţi pot fi înlocuiţi prin alţii cari aduc cu [1]

[1] Teza de licenţă a profesorului Petru Răşcanu (!84B—1913) se intitulează : Lefile şl veniturile boierilor Moldovei tn mo (1887). Răşcanu a publicat Istoricul invaţămintului secundar (1900) şi manuale de istorie : Istoria grecilor, Istoria romanilor. Curs complet de istoria universală. Istoria Orientului etc.

327

dînşii mai 'multă tinereţă, deci mai multă putere, mai multă credinţă, mai multe speranţe. Acela care nu poate fi înlocuit în iubirea tuturor celor cari l-au cunoscut, e omul cel bun. :

Şi ai fost un om bun, bătrîne prieten. Ani de zile n-am auzit din gura ta un cuvînt de mustrare împotriva cuiva, fie el cît de împovărat de păcate, un cuvînt de mînie pentru răul ce ţi s-ar fi făcut, un cuvînt de pîră, un cuvînt de intrigă, un cuvînt de răzbunare.

Mi-ai vorbit — şi ni-ai vorbit — numai de domnul cel mare[1] lîngă tronul căruia te-ai învrednicit să stai de pază, ofiţer tînăr, plin de setea lucrurilor mari; mi-ai vorbit de războiul din care te-ai întors cu aur pe umeri şi pe piept, ca răsplată a vredniciei tale ; mi-ai vorbit de primejdia ţării copleşită de străini şi da nevoia de a-i da toţi toate puterile noastre pentru ca să fie cinstită, sigură şi glorioasă.

La orice chemare a noastră ai venit, punîndu-ţi bătrî- neţele dureroase pe drumuri lungi, ca să auzim, între glasurile tinere, care uneori vor mai răsuna şi aiurea, glasul tău, pe care lungii ani de oaste te-au învăţat să-l păstrezi numai pentru steagul tău. Aduceai între naţiona- liştii-democraţi, în cari ai îndrăznit să vezi partidul viitorului, tradiţiile frumoase şi mari ale unei epore care trebuie imitată astăzi, dacă nu voim ca tot ce s-a cîştigat atunci să se piardă sub ochii copiilor noştri. Şi tu ai voit să trăiască într-o Românie liberă şi mare, de la un capăt al neamului la altul, copiii şi nepoţii tăi. Şi mulţi, cari se îndoiau poate de biruinţa pe care o simţim apropiindu-se, căpătau încredere privind la faţa ta nobilă de bătrîn ostaş care ştie cum s-au dat luptele şi recunoaşte uşor unde e numai o ceată mare care va fi învinsă şi unde e mica oştire care va birui. *

* Cuza vodă.

328

Te duci acum cu o singură părere de rău: că lumea n-a fost mai bună, căci ai fi fost mai puţin singur. Iar noi, cari rămînem, ne vom sili să-ţi putem aduce la timpul nostru solia că a încetat singurătatea celor cari lucrează cu adevărat pentru, binele ţării şi neamului şi că steagul după care ai mers în primejdii a biruit. Pînă atunci, suflete bun, odihncşte-te, şi gîndul tău ocrotitor să fie alături de noi!

1913

<H)

NERV A HODOŞ

Măcar românii din Sibiu, de la el de acasă, se vor fi înfiorat de o adevărată durere cînd îl vor fi văzut pe deplin şi pe veşnicie liniştit, după chinurile grozave ale minţii lui. La noi sunt alte griji, alte preţuiri şi alte dureri... Soţia, fraţii l-au pus în pămînt, în pămîntul ardelean pătruns pînă în adînc de sudoarea şi sîngele oamenilor muncitori şi viteji, din cari, după tată şi mamă, după Iosif Hodoş[1] cel învăţat şi după viteazul „popa Balint" [2], se cobora. O să fie uşor acel pămînt sub care vor tresări şi rămăşiţile lui în ceasul cînd pentru neamul întreg se va face, cu ajutorul lui Dumnezeu, dreptate.

La noi a venit, copilandru, între ceilalţi pribegi. [...] A venit la noi să înveţe şi să muncească, în margenile şi pentru folosul culturii româneşti. *

* Iosif Hotioj (1830—1880) — părtaş la .revoluţia din 1848 din Transilvania. Membru al Academiei Române, a publicat lucrări de istorie şi' drept, a tradus Istoria Imperiului otoman de Dim. Cantemir.

[1] Simion Balint (1810—1880) prefect în legiunea comandată de Avram Iancu la 1848.

24

A servit-o cu dezinteresare, cu o neglijare totală a intereselor lui, cu o superbă indiferenţă pentru tot ce se cheamă titlu şi situaţie, care poate servi de exemplu luminos oricui.

A cetit ce s-a simţit dator, a cercetat ce i-a fost drag în adevăr, a scris la ceasurile lui, cu acea adîncă iubire pentru subiect din care se fac operele mari şi temeinice. Şi, mulţămit cu atîta, n-a prezintat, cu zgomot, unei societăţi străine de lucrurile spiritului, contul. L-am văzut astfel ani de zile aplecat asupra frumoaselor tipărituri vechi, dintre foile cărora se. desfac amintiri care înfioară, farmecă şi stăpînesc. Pentru el era o lume în care se cufunda : trăia pentru aceşti popi tiparnici, pentru aceşti meşteri de frontispicii, pentru aceşti evlavioşi săpători de sfinte chipuri. Tot mai mult era al lor, şi între vremea aceea care-şi aşternea podoabele şi semnele de scriptură pe paginile Bibliografiei româneşti vechi şi între vremea noastră care urmăreşte, în asaltul ambiţiilor, in încîlceala intrigilor şi furia lăcomiilor, alte scopuri, tot mai puţin era el în stare să găsească legătura.

Dar, de cîte ori se simţea în acest aer greoi lovitura de aripi a unui ideal, menit şi el, din nenorocire să se lupte o bucată de treme cu văzduhul mort şi să cadă, el saluta din toată inima încercarea. Aceştia erau prietenii lui, cei ce se porneau la luptă cu inerţia, cu nepăsarea, cu grosolănia intereselor. Pentru ei avea, în tristeţa vieţii sa'e neisprăvite, un zîmbet de tovarăş de arme, o cura- gioasă vorbă bună şl chiar, în sărăcia

lui veşnic vînată de creditori, un ban de aur. Şi să nu-l fi primit pentru cauza la în suferinţă dacă voiai să-i faci suprema ofensă de care sîngera sufletul lui ! O ştiu şi eu aceasta.

în momentul cînd o vreme eroică părea că învie, Nerva Hodoş, „ofiţer român“, cum scrie pe ultima lui carte, simţi în sufletul lui de aspră energie tăcută o atît de puternică zguduire, îneît resorturile obişnuite care ţin sănătatea cugetării noastre se rupseră. Se afundă în
830
vederile grozave, de unde nimeni nu l-a putut izbăvi decît îngerul care ieri bătu la uşa chiliei din casa de nebuni de la Sibiu.

Pace ţie, frate ! *
1913
m
AUREL VLAICU

Şoimul nostru ardelenesc a lunecat din slava cerului şi s-a sfârîmat de acest pămînt aspru, care-şi răzbuna astfel pe acela ce tindea să se desfacă mai mult din robia lui cea grea. Vlaicu a murit. Cu aripile ultimului său zbor i s-a frînt şi viata ; voinţa cea nebiruită s-a pierdut.

Şi în adevăr nebiruită a fost această viaţă. Fecior de ţăran, fără carte, fără avere, fără sprijin, dintr-un neam căruia guvernul său îi vede nurrlai păcatele, el s-a trezit într-o bună zi cu gîndul că e frumos să zboare cineva, că el poate zbura, că trebuie să zboare — şi că pentru aceasta e făcut pe lume.

A trecut, ajutat de cîţiva prieteni, toate piedecile neînţelegerii şi neprieteniei şi, la capătul atîtor încercări zadarnice, atîtor silinţi înfrînte, el s-a pomenit în sfîrşit acolo sus, in cer, zburînd. De atunci n-a mai voit alta ;

[1] Istoric şi bibliograf, Nerva Hodoş (1869—1913) a publicat colecţii de documente şi, în colaborare cu Ion Bianu, respectiv Al. Sadi-Ionescu, cele două lucrări bibliografice fundamentale Bibliografia romanească veche (3 voi., 1898—1912), Publicaţiuvlle periodice româneşti (1913).
331
2G*
n-a căutat un rost în viaţă, o funcţie, o ocupaţie, un coperemînt, o vatră de familie, o iubire, nimic... Ii ajungea doar că al lui era cerul, cerul întreg !

Şi, cînd l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului luminos, frîngînd împotrivirile vlntului, întrecînd negurile, neamul lui întreg, toţi acei iobagi de ieri, setoşi de libertate, de lumină, de neatîrnare, i s-au închinat nu numai ca unui fiu iubit mai isteţ şi mai viteaz decît ceilalţi, ci ea unui vestitor, ca unui simbol. Cînd în vî- jiitul lor nerăbdător porneau aripile, cînd pasărea de oţel se cumpănea singură sus, deasupra pămîntului, cînd se frămînta cu puterile cereşti şi le răpunea planînd liniştit vultureşte, li se părea că zăresc în viitor o altă minune : urmaşii lor, seminţia lor desfăcîndu-se de sub stăpînirea vechilor puteri, înfruntînd vrăjmăşiile din urmă, zburînd tot mai sus peste dînsele şi odihnindu-se în lumina apoteozei victorioase. Şi, de aceea, la nimeni nu s-a uitat naţia cu ochi mai bucuroşi, scăldaţi în lacrimi şi totuşi plini de raze, decît la dînsul.

Astfel, tînărul care isprăveşte astăzi în mijlocul durerii tuturora a fost un fericit, prin toată mărimea triumfului său, prin toată căldura iubirii ce

deştepta în juru-i.

Şi chiar acum, în clipa tragică, el a avut favoarea dumnezeiască de a sfîrşi în lumea de sus, pentru care trăise, care-l închisese cu totul — şi care-l jertfi.

Se uită bărbaţi politici, se uită scriitori de renume. Pe el, însă, nu-l vom uita. Orieînd îndrăzneala omenească va smulge aiurea succese strălucite naturii învinse, nu vom privi cu invidie pe acel învingător, ci vom zice cu mîndrie : Şi noi am avut pe Vlaicu !

1D13

(II)

HORIA ROSETTI

Să fie urmaşul unui om mare, care a lucrat alături cu alţii, mai energici şi mai practici, dar nu mai patrioţi şi mai nobili decît dînsul, să fi primit şi prin mamă — o admirabilă femeie, care a ştiut să rămîie o engleză idealistă în societatea boierească a Bucureştilor de la 1840 — moştenirea unor înalte calităţi de spirit şi de inimă, să fi fost înzestrat de natură cu o înfăţişare de superb cavaler, cu darul unei convorbiri plăcute şi fine, şi să fi murit ca director, ca intendent al Camerei deputaţilor, unde cel. puţin trei sferturi îi erau peste măsură de inferiori, aceasta a fost soarta lui Horia Rosetti, luat încă tînăr de o grea boală. La deschiderea şedinţii, nu s-a pomenit numele acestui om, care a fost şi el, de mai multe ori, „reprezintant al naţiunii".

Foile şi-au adus aminte că răposatul era un bun cunoscător al codului onoarei şi, tocmai de aceea, nu recomanda oricînd duelul. Şi atît.

Corespondenţa aceluia care a fost fratele lui Mircea Rosetti care, netăgăduit, avea chemare de scriitor, ni-ar putea spune mai mult despre motivele pentru care acest exemplar ales al neamului nostru n-a ajuns să joace un rol, în ţara democratică unde moştenirea funcţiilor, onorurilor şi reputaţiei e un lucru admis de toată lumea.

Fără s-o fi cetit, aş putea fixa două : visătorul care a fost tatăl său nu şi-a îngăduit a pregăti pentru fiii săi alt viitor decît al talentului şi muncii lor. Şi, al doilea, fiii lui C. A. Rosetti, ca nişte ncadaptabili cu mediul, au simţit moştenirea lor, nu ca un piedestal de trufie, ci ca o mare şi jenantă onoare, care i-a copleşit.

Atîla mai rău pentru dînsul, ca şi pentru dînşii. Nu-i aşa ?

1913

UD

LOCOTENENTUL-COLONEL I. ftlANOLESCU-MLADIAN

Bătrînul •-prieten din ceasul întîi, care pînă la cea din urmă zi a vieţii lui a rămas pentru noi acelaşi, a trecut la cele veşnice. Vechiul ofiţer de ordonanţă al lui vodă Cuza a închis ochii cîteva luni după ce văzuse pe marele său domn glorificat în bronz şi, cînd ziua de 24 ianuarie, a cincizeci şi patra aniversare a creării Patriei, se apropia de sfîrşit, legăturile lui cu lumea se desfăceau Intre coroanele împodobite cu tricolorul stătea întins trupul, scăzut aşa de tare în uniforma lui cu trese largi de aur. Vorbeau bătrîni din vremea lui, vorbeau, cu glas vibrant, în cuvinte aşa de frumoase şi de mişcătoare ca ale colonelului Berindeiu, ofiţeri din oastea cea nouă, vorbeau prieteni. Desigur că era tristă, şi altfel d~cît prin lacrimile familiei, urîta biserică de cimitir, goală, cu păreţii mîzgăliţi de

zugrăveli proaste. Şi nouă, cari am purtat lupte grele sub ochii lui de bucurie încrezătoare, ni părea rău, foarte rău că la masa de preşedinte nu se va vedea, în adunările noastre viitoare, faţa lui de ostaş, cu părul tăiat scurt, cu mustăţile şi barbişonul războinice, cu bunii ochelari patriarhali daţi peste urechi şi că nu vom mai auzi frazele lui, cam trecute desigur, dar spuse cu atîta tinereţă energică într-un glas care nu îmbătrînise. Ni părea rău că sicriaşul sărac pe care şi l-a dorit se va cufunda în adîncul gropii deschise ascunzînd pe acela care dormea acum întru Domnul.

Şi totuşi aveam toţi, mai presus de durerea noastră, un sentiment de pace. El se desfăcea din acea faţă aşa de liniştită, din acele relicvii de război care se odihneau lîngă dînsul, din acea veche sabie strîmbă, din acel chipiu de altă tăietură, care-şi pierduse lustrul în fumul detunăturilor ucigaşe. Din toate acestea care spuneau că înaintea noastră stătea o viaţă care s-a îndeplinit. Căci aşa a fost viaţa lui.

334

Nu mai mare decît viaţa altora, dar întreagă, deplină, împăcată cu sine. Ca ofiţer a fost credincios domnului său şi steagului, a fost bun pentru ostaşii săi, a fost viteaz şi loial faţă de duşmani. Ca om în lume, n-a lăsat duşmănie la nimeni şi nimeni nu l-a urît. Ca părinte, a dat ţării copii morali şi harnici. Ca părtaş la luptele politice, a urmărit Idealul oriunde l-a văzut şi nimic nu l-a putut depărta de dînsul. Şi, cînd, în apropierea celor optzeci de ani, îngerul morţii a venit, el n-avea nici o cruzime în faţă, cum n-avuse nici o pripă în zbor: el sprijini pasul bătrînului care-l aştepta de mult şi care-i era, acum, recunoscător pentru îndemnul tăcut spre odihnă.

Şi paşnică va rămînea icoana lui în sufletele noastre, fără chemările dureroase ale celor cari mai aveau ceva de spus, de făcut, de iubit.

1913

<H)

IOAN MAIORESCU

S-a ridicat un bust la Craiova, de profesori, unui profesor, care a fost atîta lucru în toată viaţa lui — plină de multe greutăţi şi fără nici una din puţinele răsplătiri pe care viaţa poate să le aibă pentru această breaslă : profesor. Dar profesor şi dincolo de cancelaria şi de clasa, de cataloagele şi examenele, de elevii şi de „părinţii" lui, un profesor care a înţeles că viaţa întreagă e o largă şcoală şi că oricine, să vrea sau să nu vrea, prin faptele sale publice ca şi prin celelalte, e profesor şi elev în acelaşi timp.

Şi a înţeles încă un lucru acela a cărui amintire se serba dăunăzi în lipsa unui fiu care, la Bucureşti, are

335

alte lucruri de făcut, lucruri mari, dar nu lucruri de profesor: că este o vreme cînd un popor întreg are nevoie de profesori şi anume de aceia pe cari nici o necuviinţă din partea unui şcolar leneş, necrescut sau rau crescut să nu-i dezguste.

Şi a stat aşa o viaţă întreagă, profesînd, de pe vechea catedră roasă a şcolii de jos, de pe catedra mai mîndrâ a şcolilor înalte şi de la scaunul său de lucru, fără nici un fel de mîndrie alta decît aceea că tot ce a putut face e vrednic de a fi urmat şi de alţii.

Mai sunt azi din speţa aceasta ?

Poate ! Dar şcolarii cari-şi au diplomele în buzunar cred că nu mai au

de ce să întrebe pe nimeni.[1]
1913
(W
P. CERNA

Cînd a murit aşa de tînăr şi în pragul răsplătirii grelelor lui osteneli de orfan şi de bolnav, P. Cerna era un doctor în filozofie, a cărui lucrare fusese primită cu o consideraţie deosebită de profesorii săi germani, era un candidat la o catedră de Universitate şi era, mai ales, un nume cunoscut în literatura nouă, un talent consacrat, de care se legau mari speranţe şi al cărui

[1] Profesorii din Craiova i-au ridicat acolo un bust luiloan Maiorescu (1811—1864), deoarece el făcuse parte din corpul didactic al Colegiului naţional din oraş. Publicistul transilvănean, părinte al lui Titu Maiorescu, a participat la revoluţia de la 1848 din Ţara Românească şi a fost trimis de guvernul provizoriu ca reprezentant al său pe lingă dieta de la Frankfurt pe Main.

volum de început, primit bine de toată lumea — orice rezerve s-ar fi făctrt asupra genului însuşi, poate cam artificial în „intelectualitatea" lui înaltă, uniformă — fusese aşezat în rîndurile cărţilor spre care se întoarce o recunoscătoare aducere aminte. Păcat de dînsul, au zis toţi, afară doar de acea invidie satisfăcută care se ascunde spre a se bucura pe urma morţilor, păcat de omul învăţat, păcat de mintea adînc cugetătoare, păcat de viitorul profesor al înaltului învăţămînt românesc ! Şi se pregăteşte aducerea solemnă a sicriului, ridicarea monumentului care să arăte ce gînduri au străbătut odată această ţarină plînsă numai de străini. ■

Mie însă daţi-mi voie să-mi pară foarte rău de un tînăr sărac, modest şi obscur pe care întîmplarea — căci el nu era din talentele care se îmbulzesc, care-şi rup o cale şi prin zidul celei mai animalice indiferenţe pentru lucrurile spiritului! — pe care, zic, întîmplarea mi-l scotea înainte acum vreo zece ani, cînd nici eu nu eram alta decît un tînăr care începusem doar ceva mai devreme. Poate fiindcă venea dintr-un sat, din mijlocul unor oameni sărmani, poate fiindcă se simţea încă strain între aceia la cari trecuse încă de copil, poate fiindcă între cei bucuroşi şi mîndri de tinereţa lor se vedea bolnav, mărunt, şters — poate de aceea era aşa cum nu-l pot uita că a fost. în lumea noastră, unde băiatul de cincisprezece ani are grijă de carieră şi mijloace pentru a o face, acest tînăr student era încă de o superioară şi emoţionantă nevinovăţie, castitate a sufletului. Privea cu ochii lui de viorea, umezi ca de rouă, prin care trecea un aur ca al razelor, privea uimit la zbuciumul oamenilor, şi în pardesiul supţire care-i acoperea pieptul atins se primbla ca într-o nebiruită zale de arhanghel. Era aşa de nou în viaţă, adecă în durere, încît, cum nu credea în răutate, în minciună, nu putea să creadă în boală, pe care specialistul găsise că e lucru omenesc şi folositor să i-o schiţeze. Profesor la o şcoală de fete, era desigur

între toate domişoara cea mai naivă şi, cînd i s-a părut ca iubeşte în adevăr şi adînc pe una din colegele sale de învăţămînt, a uitat că şi bărbaţii au nevoie de o altă zestre decît a inteligenţei şi a talentului, şi,

neavînd măcar, pe lîngă dînsa, vigoare şi frumuseţe, a vorbit limpede ca un om sigur că va culege floarea spre care a întins mîna. Răspins, a simţit întîiaşi dată, poate, că sunt răni mai adînci decît acelea din care pornesc jun- ghiurile cărnii.

Din asemenea momente, unii se fac oameni hotărîţi, strînşi în curele, cuprinşi de zale, ţiind armă împotriva armei. El nu era dintre aceştia. Şi mai departe, înghi- ţindu-şi lacrimile, s-a dus pe drumul vieţii, aspru şi pătat de sînge, ca pe cărările de argint ale lunii. A făcut ce i s-a cerut, a primit ce i s-a dat; ba chiar s-a mlădiat cum i s-a impus de mini binefăcătoare, care ştiu să şi stăpînească. Dacă lumea-l vrea filozof, va fi; va fi învăţat, dacă aceasta e dorinţa stăpînilor soar tei sale... Şi, după ce a fost aşa de cuminte, cu ce mirare dureroasă va fi văzut prăpastia care i se deschidea înainte şi în care, cu oarecare tristeţă de mustrare în zîmbetul tinereţei sale fără vinovăţie, a lunecat!

Păcat de dînsul, pentru toate celelalte, dar înainte de toate pentru aceasta : pentru că aducea între oameni ceva care se ţine de o lume înaltă şi mal curată decît a noastră, unde minţi senine şi reci zîmbesc de o cerească bucurie fără sfîrşit!

1913

(W

CONSTANTIN EEBICEANU Discurs la înmormîntare

în lacrimi se desparte o familie de soţul cel bun, de părintele duios, de ruda binevoitoare care nu uită pe ai săi; cu ochi plini de durere privesc prietenii la acela care nu se va mai înfăţişa decît în nelămurirea, tot mai ştearsă, a amintirilor, cînd învie trecător ceasurile bune şi ceasurile rele din viaţa fiecăruia. Din ceasul despărţirii de pămînt a celui care nu va mai vorbi nimănuia şi nu-i va mai fi nimănui tovarăş de cale pe drumurile lungi şi grele ale muncii, pe asprul drum necontenit al datoriei, pe scurtele cărări de flori ale mulţămirii, viaţa uriaşă, fără de marg'nî şi fără de sfîrşit, a omenirii şi a naturii care o trezeşte, o încunjură şi o contopeşte iarăşi cu sine, urmează şi mai departe, ca şi cum o parte din conştiinţa, din puterea, din înaintarea şi din biruinţa ei nu s-ar fi întrupat, gîndind, simţind, luptînd, în acela căruia i s-a luat sarcina de pe umeri.

Şi e în această jertfire a noastră, unul după altul, ca şi cum n-am fi fost, o înaltă învăţătură. Căci cu adevărat noi nici nu am fost. Ci numai faptele noastre au fost, şi ele rămîn de acum înainte necontenit amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în viaţa celor ce vin după noi.

O faptă pentru oameni poate săvîrşi oricine a ştiut, a îndrăznit să iasă din temniţa ruşinoasă a egoismului său. Dar printre îndeplinătorii de fapte cei mai fericiţi sunt aceia cari cresc prin gîndul lor prins în scrisoarea fără de moarte conştiinţa despre sine a poporului lor şi prin urmare a omenirii care în afară de popoare nu poate să existe ; aceia cari prin truda lor l-au făcut să se simtă mai mult în rîndul seminţiilor omeneşti luptătoare pentru lumină şi fericire.

339

Printre aceia a fost învăţatul pe care prin mine îl laudă astăzi, la ceasul cînd morţii, înainte de a se da pămîntului, se încunjură de cele mai -bune gînduri ale prieteniei şi recunoştinţii, Academia Română, care timp de patrusprezece ani l-a avut în mijlocul ei şi care cu greu îl va putea înlocui

prin cineva mai modest, mai îndatoritor, mai îngăduitor pentru părerile altora, chiar atunci cînd el păstra cu mai multă energie credinţe care au. fost, în domeniul religiei creştine şi al bisericii naţionale româneşti, temelia nezguduită a vieţii sale harnice.

Fiu de preot, din rîndurile acelor răzeşi în care doarme ceva din socotita vitejie, din smerita demnitate, din superioara cuviinţă a străbunilor, ostaşi din vremuri eroice, Constantin Erbiceanu, crescut la Socola, ctitoria domniţei Sultana a Lăpuşnenilor, şcoala de învăţătură bisericească a fericitului părinte Veniamin, mitropolitul învierii noastre culturale, a primit din cei dinţii ani ca îndreptare pentru însuşirile moştenite de la cinstiţi, răbdători şi neobosiţi înaintaşi înrîurirca hotărîtoare care se desfăcea din acele ziduri vechi de trei sute de ani, din acele rămăşiţe ale unui lăcaş de învăţătură românească pentru Hristos mîn- tuitorul şi pentru acei cari cred în clădirea bunătăţii şi frăţiei întemeiate de dînsul. In anii lui de şcoală la Iaşi, în acei ani în cari scaunul'domnilor Moldovei se odihnea mişcat, cu gîndurile în urmă, după jertfa definitivă, ireparabilă a Unirii, în timpul cit a căutat în Atena teologică, pe care o cercetau clericii noştri tineri fără a-i închina nimic din iubirea pentru ţară şi pentru neam, el li-a urmat porunca pe care o primise de la chiar locurile lui de naştere.

întors în ţară acum o jumătate de veac, el n-a despărţit niciodată în viaţa sa simplă, zidită pe muncă şi tot prin muncă mîngîiată, aceste două lucruri din care şi-a făcut o singură şi îndestulătoare ţintă : iubirea devotată, intolerantă ca orice credinţă exclusivă, care nu poate zbura pînă acolo de unde pămîntul întreg, cu toate ale lui, se

vede încunjurat de acelaşi zîmbet al păcii, pentru biserică, în serviciul căreia a purtat, cu toată blîndeţa firii sale, şi arma polemistului, şi nesfîrşita curiozitate iubitoare pentru orice urmă a trecutului naţional.

N-a fost, dacă vreau specialiştii, un elenist acest începător, mult timp privit cu indiferenţă, dacă nu chiar şi cu oarecare bănuială, al cercetării izvoarelor greceşti privitoare la o vreme cînd, de voie ori de silă, au trăit laolaltă cele două naţii care pot invoca în Orientul european străbuni înaintea cărora se închină şi se va închina lumea.

Erudiţia metodică, bogată în rezultate sigure, precise, n-a fost îndeletnicirea şi nici chemarea lui. A trebuit să-şi găsească singur un drum, şi el a fost, natural, mai îngust decît al celor cari merg pe drumul mare cu credinţa că ei l-au făcut pentru că sub paşii lor s-au mişcat cîteva pietre ceva mai departe.

Dar, în schimb, el n-a fost expus să se admire pe el însuşi, procedările sale fără greş, în rezultatele la care, nu fără multă osteneală, ajunsese. A gîcit greutăţile prea mult ca Să fie un diletant pretenţios şi nu le-a biruit îndestul ca să ajungă un erudit arogant. A rămas scotocitorul pasionat, care-şi ţinea pînă la aceste adinei bătrîneţe sufletul viu prin hrana zilnică a unor succese ştiinţifice modeste, dar reale.

Am stat însumi lîngă prietenul respectat de toaiă tinereţa mea, de la venirea în Bucureşti, din aceleaşi părţi ale dragii noastre Moldove, pribegi amîndoi într-un mare oraş pe care nu-l înţelegem totdeauna şi căruia nu-i putem cere să ne înţeleagă cu totul, aşa cum suntem noi casnici,

gospodari In casa şi în ştiinţa noastră, fricoşi de zgomot mare şi de gesturi largi, stîngaci şi sfioşi pînă la capăt. De aceea şi stăm noi, moldovenii, mai aproape unul de altul, şi cu atît mai mult cînd viaţa ne strînge prin alte legături, ale tovărăşiei ştiinţifice, ale comunităţii de ocupaţie, ale bisericii. Şi le-am văzut
astfel, cocoane Costachi, între ai tăi şi între ai mei, mi-al ţinut în braţe copila la sfîntul botez, ţi-am fost vecin de casă, tovarăş de bibliotecă şi, la durerile mele cele mai mari, am văzut, recunoscător, lacrimi în ochii tăi bătrîni.

Şi de aceea la ultima salutare colegială a instituţiei noastre să-mi fie îngăduit a-ţi spune cît de mult rău îmi face această despărţire, care lipseşte ştiinţa românească de unul din bătrînii ei deschizători de cale. * 1913
(II)

* Constantin , Erbiceanu (1835—1913) şl-a făcut studiile de teologie la Atena şl a fost profesor de drept bisericesc la Facultatea de teologie din Bucureşti. A publicat studii despre Instituţii bisericeşti şi biografii ale unor clerici cu remarcabilă activitate culturală. A editat texte vechi : Tetraevanghelul diaconului Coresi (1839), Didahiile Iul Antim mireanul (1883—1889). In ceea ce priveşte Istoria generală, s-a ocupat de epoca domniilor fanariote, analizînd şi tipărind în traducere Izvoare greceşti : Cronicarii grec 1 care au scris despre români !n epoca fanariotă (1883).

CUPRINSUL

Un profesor şi scriitor: N. Iorga . » » . • V
Tabel cronologic..... . .XLIII
Nota editorului ..... » . ..LXIX
OAMENI CARI AU FOST
Doua rînduri înainte. Prefaţa din 1911 ... 3
Teofil Frîncu..... 5
Un utopist: August Treboniu Laurian 8
Anghel Demetriescu.....11
Un „idealist" : Apostol Mărgărit.....16
Doctorul Davila.....20
Mommsen 25
Statuia lui Cuza vodă.....30
Eminescu şi generaţia de astăzi. Cu prilejul unei cărţi nouă . ..... '. 34
Ştefan Orăşanu..... 39
Un roman de Eminescu..... 43
Alexandru Odobescu. Cu prilejul tipăririi unei scrisori din adolescenţa lui.....47
Ştirbei vodă. Cu prilejul tipăririi corespondenţei lui. 55
Anton Pann.....59
Gheorghe Bariţiu. Cu ocazia inaugurării monumentului 66
Corespondenţa lui Alccsandri.....70

O icoană curată : mitropolitul Veniamin -Costachi.
Ca prilejul pomenirii sale.....7i

Doctorul Iacob Felix.....79
Un orator al generaţiei bătrîne : Nicolae Ionescu , 83
Un scriitor pentru popor: I. Pop-Reteganul . , 80
Uii poet al florilor: d-l D. Anghel 92
Serbările pentru Schiller.....93
Cîteva rînduri de „dincoace" în amintirea lui Timotei Cipaiiu.....96
C. Negruzzi, Cit prilejul unei eOiţii nouă a operelor lui în proză.....1Q0
Cel dinţii volum din operele în proză ale lui Eminescu.....104
Lamprecht despre rolurile naţionale . , . . 109
La dezvelirea monumentului lui Alecsandri (Fragment) 110
Un scriitor ardelean : Titu Chitul.....113
Cartea unui dispărut: Feţe de I. D. Manolache . 114
Liciu şi teatral lui Alecsandri.....110
Jubileul d-lui P. Poni.....I2u
Un scriitor necunoscut: Mihail Teliman . . . 124
Un erou modern : Henrik Ibsen.....128
Un poet din vremile neholărîte : N. Nicoleanu . 132
La mormîntul lui Kogălniccanu.....137
Un poet basarabean : C. Stamati.....139
O personalitate culturală din Ardeal: loan Lăpă-datu (1844—1878)..... 1*6
Un bătrîn erou : Axentie Sever.....151
La trecerea unui erou.....153
Un profesor : Dimitrie A. Laurian.....15G
Un dispărut: Vincenţiu Eabeş.....159
O figură ; Vasile Lascar.....160
Paginile Alexandrinei Mihăcscu (1876—1895) . . 161
Un cercetător al vieţii poporului românesc : S. Fl. Marian.....167
Frederic Dame.....171
Giuseppe Garibaldi.....173
346
Un arhiereu artist: Anastasie Crimea 176
Nicolae Grigorescu.....181
B. P. Hasdcu.....183
Xosif Vulcan.....188
Dante în româneşte.....188
Longfellow 191
Leon Tolstoi.....193
Tudor de Flondor.....196
Simion Bămuţ.....197
Unul din ultimii mari boieri de neam: Ştefan Grecianu.....199
D. M. Sturdza.....201
Dr. X. Eadovici.....203
Vasile Cosmovici..... 206

P. S. Aurelian.....207
Doamna Elena Cuza.....209
Eugeniu Voinescu.....213
Aurel Mureşianu.....214
Vederile politice ale lui Eminescu şi generaţia de azi. Pentru o publicaţie făcută cu prilejul serbărilor de la 14 iunie 1900 21G
Gimnasticul Moceanu.....' . . . 218
Baronul Nicolae Ilurmuzarhi.....219
Gheorghe Chcrnbah.....220
V. Rola Piekarski.....221
Pomenirea lui MihaL Vileaml.....221
Karl Krumbacher.....232
învăţăminte din viaţa şi domnia lui Cuza vodă .233
Un aventurier interesant: Gheorghe Brancovici , 244
In amintirea lui Eminescu.....247
Un poet-copil : C. D. Crăciunescu. O prefaţă . . 253
Maria Mavrodin.....25&
Ceva despre Ion Creangă.....250
Adelina Tăzlăuanu.....259
Teohari Antonescu.....260
Eugeniu Carada.....262
347
27*
Bjomstjerne Bjbmson..... 2G4
Dinicu Golescu.....265
Ion Ghica.....268
I. Codru-Drăguşanu, un calator ardelean prin Europa apuseană.....271
Un „poeta minor" : N. Volenti.....277
Grigorescu, după Vlahuţă.....279
La moartea lui Tolstoi.....282
AL Ştefulescu.....284
Iordachi Golescu.....280
D. A. Tcodoru.....289
Grigore Ştefănescu.....290
G. Orleanu.....292
Nicolae Densusianu,.....294
Ion Adam.....296
Generalul Gheorghe Mânu.....297
Generalul Budişteanu.....299
Al. Onae.....300
Un fanatic ţăran al romantismului naţional: Badea Cîrţan.....301
Un profesor ardelean : d-l Andrei Birseanu . . 304
Gabriel Monod.....305
In amintirea lui Petru Liciu.....307
C. Negri. Cuvîntare la dezvelirea statuii lui la Calaţi (17 iunie).....309
Ioan Mir.cu.....311

Spiru C. Haret.....312
loan Borcia.....313
Ion Puşcariu.....315
Liciu ca artist.....316
I. L. Caragiale.....319
Ce se iubea în Caragiale.....321
Octavian Smigelschi.....323
Profesorul Petru Hăşcanu.....326
Locotenentul-colonel Manolescu-Mladian. La înmor- mîntarea lui 327
348
Nerva Hodoş ti ... i 329
Aurel Vlaicu.....331
Horia Kosetti..... 333
Locotenentul-colonelI. Manolescu-Mladian . * S34
loan Maiorescu..... . »333
P. 336
Constantin Erbiceanu. Discurs la înmormîntare , 339
Redactor responsabil : NICOLAS TEICA Tehnoredactor : ELENA CĂLUGARU
Dat ia cules 02.S9.M08. Bun de tipar i9.12.W6G. Apărut 1967. Tiraj 80.160 ex. broşate. Ilirtie ziar de 50 glrrt>. Format 700X920/32. Coli ed. 20,13. Coli tipar 13,25. A. nr. 10.S68H960. C.Z. pentru bibliotecile mari 8 R. C.Z. pentru bibliotecile mici 8 II—94.
Tiparul executat sub comanda nr. 60573 Ia Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scîntcii nr. 1, Bucureşti, Republica Socialista România
editura pentru literatură
iorga

Noi, cărturarii, cînd scriem în cărţi şi cărţile se aşază în biblioteci, ni-am plătit datoria; poporul are, însă, comoara amintirilor sale în suflet... la el trebuie să te adresezi, fiindcă ei, la un loc, sînt cei mulţi, sînt cei curaţi, sînt cei tari, cei meniţi biruinţelor; sînt acei cari sprijină pe umerii lor statul şi Doartâ înaintea tuturora steagul de luptă...

Nu cred în cărţi, nu cred în cei cari le scriu, nu cred în alcătuirile de vorbe ale nimănui. Cred în cei mari şi tăcuţi, in aceia al căror suflet cuprinde tot cît am suferit,tot cît am luptat, tot ceea ce avem dreptul să smulgem prin luptă, în ei, cred." N IORGA
(1914)